

TAMPEREEN YLIOPISTO

Juha Kolumäki

JAKAUTUNUTTA VAPAAMIELISYYTTÄ

Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934-1936

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Historian Pro gradu –tutkielma

Tampere 2013

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

JUHA KOLUMÄKI: Jakautunutta vapaamielisyyttä. Kansallisen Edistyspuolueen sisäiset ristiriidat ja Kivimäen hallitus 1934-1936

Pro gradu –tutkielma, 167 s. + 2 liites.

Historia

Tammikuu 2013

Tässä tutkielmassa käsitellään Kansallisen Edistyspuolueen sisäisiä ristiriitoja, puolueen sisäisten ryhmittymien suhtautumista liberalismiin eri suuntauksiin, sekä suhdetta edistyspuoluelaisen T. M. Kivimäen johtamaan hallitukseen. Aikarajaus alkaa vuoden 1934 alusta ja päättyy Kivimäen hallituksen kaatumiseen syksyllä 1936. Edistyspuolue oli poliittiseen keskustaan lukeutunut liberaalipuolue. Se oli 1930-luvulla kooltaan varsin pieni, noin kymmenen kansanedustajan puolue Tästä huolimatta se jakautui kyseisen vuosikymmenen aikana erittäin voimakkaasti vasemmisto- ja oikeistosiipiin. Edistyspuoluelaisen T. M. Kivimäen johtama hallitus istui joulukuusta 1932 lokakuuhun 1936. Vaikka pääministeri lukeutuikin poliittiseen keskustaan kuuluneeseen puolueeseen, Kivimäen hallitusta on pidetty varsin oikeistopainotteisena. Kivimäen hallituksen kautta leimasi erityisesti kaksi keskeistä ilmiötä. Toinen oli erittäin syvä taloudellinen lama, johon Suomi oli muun maailman mukana vajonnut vuosikymmenen alussa. Kivimäen hallituksen aloittaessa talous oli edelleen selkeästi lamassa. Poliittista kädenvääntöä aiheuttivat erilaiset näkemykset siitä miten taloudellinen tilanne saataisiin nousuun ja miten laman vaikutuksiin tulisi reagoida. Toinen 1930-luvun alkupuolen hallitseva ilmiö oli oikeistoradikalismien uhka, joka osittain sai polttoainetta taloudellisesta lamasta. Lapuan liike oli lakkautettu Mäntsälän kapinan jälkeen keväällä 1932, mutta sen seuraajaksi perustettu IKL vaikutti poliittisessa elämässä, kesän 1933 eduskuntavaalien jälkeen omana ryhmänään myös eduskunnassa.

Tämän tutkimuksen keskeisiä tavoitteita on tarkastella edistyspuolueen hajaannusta liberalismiin eri suuntausten kautta. Adam Smithin teoksiin pohjannut manchesterilainen liberalismi vastusti ehdottomasti kaikkea taloudellista sääntelyä katsoen sen olevan esteenä yksilöön vapaudelle, aloitteellisuudelle ja yritteliäisyydelle. Etenkin brittiläisen professori L. T. Hobhousen kehittänyt sosiaaliliberalismi kritisoitua manchesterilaisuutta. Sosiaaliliberalismi hyväksyi valtion roolin taloudellisessa elämässä ja vaati valtiota ottamaan vastuuta kansalaisten riittävästä toimeentulosta ja hyvinvoinnista. Edistyspuolueen oikeistosiiven on nähty edustaneen manchesterilaista liberalismia ja vasemmistosiiven sosiaaliliberalismia. Tähän näkemykseen on tarkoitus pureutua tarkemmin. Muita keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat lisäksi edistyspuolueen eri suuntausten suhtautuminen Kivimäen hallitukseen sekä puolueen mahdolliset muut suuntaukset ja henkilösuhteiden vaikutus puolueen hajaannukseen.

Lähdemateriaalina on käytetty sekä edistyspuolueen, että useiden puolueen keskeisten poliitikkojen kokoelmia. Erityisen hyödylliseksi on muodostunut edistyspuolueen puoluejohtajan puheenjohtajana toimineen A. K. Cajanderin kokoelma. Myös sanomalehdet ovat keskeisellä sijalla lähdemateriaaleissa. Edistyspuolueella oli äänenkannattajinaan useita huomattavia lehtiä, kuten Helsingin Sanomat ja Turun Sanomat. Tutkimuksen aikarajauksen puitteissa on käyty järjestelmällisesti läpi viisi puolueen huomattavinta sanomalehteä, puolueen järjestölehti Vapaa Kansa sekä edistyspuolueen linjoille syksyllä 1935 perustettu aikakauslehti Nykypäivä.

Tutkimukseni edustaa puoluetutkimusta edistyspuolueeseen keskittyvänä tapaustutkimuksena. Metodisena pohjana on käytetty kahta kolmesta Juhani Myllyn jaottelemasta puoluetutkimuksen pääalueesta. Poliittisen aatehistorian näkökulmasta tarkastelun kohteena on liberalismiin aate ja sen eri suuntausten ilmeneminen edistyspuolueen piirissä. Toisena pääalueena on puolueen poliittinen toiminta valtioelämässä eli mielipide-, tapahtuma- ja yleinen poliittis-historiallinen näkökulma.

Tutkimuksessa tullaan tulokseen että edistyspuolue hajaantui tutkittuna ajanjaksona selvästi suhteessa liberalismiin ja Kivimäen hallitukseen. Vasemmistosiipi kannatti selvästi Hobhouselaista sosiaaliliberalismia ja asettui ajan myötä koko ajan selvemmin vastustamaan Kivimäkeä ja tämän hallitusta. Paikoin muutamat vasemmistosiiven toimijat ottivat kantoja jopa Hobhousen ajattelusta vasemmalle. Puoluetuomikunnan puheenjohtaja A. K. Cajander oli vasemmistosiiven selvä johtaja. Suhteessa liberalismiin hän ei ollut kaikkein radikaaleimpia sosiaaliliberaaleja, mutta hallitusta ja Kivimäkeä hän arvosteli erittäin selvänaisesti, osittain myös heikkenevistä henkilökohtaisista väleistä johtuen. Turun Sanomien päätoimittaja Urho Toivola ja vuoden 1935 lopulla periaatteessa vasemmistosiiven äänitorveksi perustettu Nykypäivä-lehti olivat sosiaaliliberalismissa radikaaleimpia.

Oikeistosiivellä ei kannatettu aivan ehdotonta manchesterilaisuutta, vaan jonkin verran tehtiin myönnytyksiä myös sosiaaliliberalismin suuntaan esimerkiksi suhteessa keynesiläiseen talouspolitiikkaan. Oikeistosiiven liberalismissa kuitenkin korostui selvemmin vapaus taloudellisen toiminnan peruseriaatteena ja valtion harjoittaman taloudellisen sääntelyn eriaasteinen vastustaminen. Sosiaalipolitiikassa korostettiin vasemmistosiipeä selvemmin itseavun periaatetta ja vastustettiin ehdottomasti kaikkia vastikkeettomia tukia. Pääministeri Kivimäki oli oikeistosiiven selkeä johtohahmo ja oikeistosiivellä suhtauduttiin pääsääntöisesti varsin myönteisesti hallitukseen. Kesän 1936 eduskuntavaaleihin asti oikeistosiivellä oli eduskuntaryhmän enemmistön tuki, mutta voimasuhteet kääntyivät edistyspuolueelle tappiollisissa vaaleissa erityisen tappiollisiksi oikeistosiivelle. Osittain tähän vaikutti vasemmistosiiven toiminta ehdokasasettelun ja vaaliliittojen painottamisessa omalle suuntaukselleen edullisesti. Pian vaalien jälkeen Kivimäen hallitus kaatuikin Cajanderin ja erään toisen puolueen edustajan poistuessa ratkaisevassa äänestyksessä eduskunnan kahvilan puolelle.

Aivan ehdotonta puolueen jakautuminen ei kuitenkaan ollut, suuntausten välissä oli jonkin verran tilaa myös selkeästi kummankaan puolelle asettumattomille. Selvästi oma lukunsa on myös puolueen suurimman äänenkannattajan Helsingin Sanomien ja sen päätoimittajan Eljas Erkon suhde edistyspuolueeseen ja sen hajaannukseen. Puolue oli käsiteltynä ajankohtana niin hajanainen, ettei ole mielekästä kyseenalaistaa ”puolueen linjasta” poikenneen lehden ja sen kansanedustajankin toimineen päätoimittajan kuulumista puolueeseen. Minkäänlaista ”puolueen linjaa” ei kuitenkaan ollut olemassa, tai jos olikin, niin muutkin fraktiot erottautuivat siitä yhtä lailla. Huolimatta siitä, että Helsingin Sanomat ja sen päätoimittaja olivat useimmista asiakysymyksistä samaa mieltä kuin Kivimäen piiri ja hallitus, ei niitä voida pitää mitenkään yhtenäisenä oikeistosiivenä. Erkolla ja Kivimäellä oli kautta linjan myös selviä erimielisyyksiä, mistä johtuen Erkkoa lehtineen on perusteltua pitää tavallaan omana fraktionaan edistyspuolueen hajaannuksessa. Erkko lehtineen oli edistyspuolueesta kenties selvimminkin manchesterilaisuuden kannalla.

1. JOHDANTO.....	1
1.1. LÄHTÖKOHDAT.....	1
1.2. METODIT, NÄKÖKULMA JA TUTKIMUSKYSYMYKSET.....	2
1.3. PUOLUE JA KESKEISET TOIMIJAT.....	4
1.4. LIBERALISMI JA EDISTYSPUOLUE.....	16
1.5. TUTKIMUKSEN RAKENNE.....	26
2. ALKUASETTELMA.....	27
2.1. KIVIMÄEN HALLITUKSEN ALKUTAIVAL.....	27
2.2. ENSIMMÄSIÄ RISTIRIITOJA NOUSEE PINTAAN.....	32
2.3. PÄÄMINISTERI ARVOSTELEE EDUSKUNTA JA EDUSKUNTARYHMÄ PÄÄMINISTERIÄ.....	39
2.4. SUVANTOVAIHE.....	45
2.5. TALOUSPOLITIIKAN LINJOJA.....	55
3. PUOLUE HAJAANTUU.....	65
3.1. KIELIKYSYMYKSET JA YLIMÄÄRÄISET VALTIOPÄIVÄT.....	65
3.2. KRITIIKKI HALLITUSTA KOHTAAN KASVAA.....	73
3.3. HALLITUKSEN VAPAAMIELISYYS ARVIOITAVANA.....	78
4. RISTIRIITOJEN JAKAMA PUOLUE.....	84
4.1. TALOUSPOLITIIKAN JAKOLINJAT.....	84
4.2. MUITA KESKEISIÄ RISTIRIITOJA.....	92
4.3. AKTIVOITUVA VASEMMISTOSIIPI.....	100
4.4. OIKEISTOSIIPI: KIVIMÄEN PIIRI – JA ERKKO.....	109
5. VAALIT 1936 – LOPUN ALKUA HALLITUKSELLE.....	116
5.1. VAALILIITTOKAAVAILUJA JA EHDOKASASETTELUA.....	116
5.2. SUURTEN ODOTUSTEN ROMAHTAMINEN – VAALIT JA VAALITULOS.....	125
5.3. VAALITAPPION SYIDEN SELVITTELYÄ.....	129
6. KIVIMÄEN HALLITUS KAATUU.....	139
6.1. HALLITUKSEN HEIKKO SELKÄNOJA.....	139
6.2. ETSIVÄN KESKUSPOLIISIN RAPORTIT.....	145
6.3. OKSA.....	149
7. VAPAAMIELINEN HALLITUSPUOLUE?.....	156
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	162
LIITE 1. KIVIMÄEN HALLITUS.....	168
LIITE 2. EDISTYSPUOLUEEN EDUSKUNTARYHMÄT.....	169

1. Johdanto

1.1. Lähtökohdat

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää Kansallisen Edistyspuolueen sisäisiä suuntauksia 1930-luvun puolivälissä sekä puolueen suhdetta edistyspuoluelaisessa johdossa olleeseen Kivimäen hallitukseen. Kansallinen Edistyspuolue oli liberaalipuolue, joka sijoittui poliittisella kartalla keskustaan. Se oli syntynyt vuoden 1918 valtiomuototaistelun seurauksena tasavaltalaiseksi ja vapaamieliseksi puolueeksi. Puolue oli saanut ensimmäisissä eduskuntavaaleissaan 1919 26 kansanedustajaa, mutta oli taantunut 1930-luvulle tultaessa noin kymmenen kansanedustajan pienpuolueeksi. Huolimatta vähäisestä koostaan edistyspuolueella oli aikanaan huomattava vaikutus. Sen piiristä tuli lukuisia pääministereitä ja ministereitä, sekä kaksi presidenttiä: K. J. Ståhlberg ja Risto Ryti.

Edistyspuoluelaisen T. M. Kivimäen hallitus istui joulukuusta 1932 lokakuuhun 1936. Alun perin tilapäiseksi arvellusta hallituksesta tuli poikkeuksellisen pitkäikäinen, vasta 1980-luvulla maahan saatiin pitempään istunut ministeriö. Kivimäen hallituksen aikana edistyspuolueen sisällä alkoi voimistua jakautuminen oikeisto- ja vasemmistosiipeen. Edellisen keulahahmo oli Kivimäki, jälkimmäisen johdossa oli puoluetoimikunnan puheenjohtaja A. K. Cajander. Tutkimuksessani keskityn tämän jaon syntyyn ja kehitykseen, sekä puolueen eri suuntausten suhtautumiseen Kivimäen hallitukseen. Aikarajaukseni alkaa vuoden 1934 alusta, jolloin ensimmäiset selvät ristiriitaisuudet nousevat esiin. Loppupiste on Kivimäen hallituksen kaatumisen jälkitilanne lokakuussa 1936. Tosin taustoittamisen vuoksi käsittelen jonkin verran myös hallituksen alkutaivalta.

Huolimatta suuresta merkityksestään, edistyspuoluetta on tutkittu varsin vähän. Yleensäkin poliittisen historian tutkimuksen kiinnostus on kohdistunut enemmän ääriliikkeiden, niin äärioikeiston kuin äärivasemmiston tutkimukseen. Kiinnostusta edistyspuolueeseen vähentää lisäksi se, että se lakkautettiin jo vuonna 1951. Myös sen seuraajat, Suomen Kansanpuolue ja Vapaamielisten liitto ovat kadonneet Suomen poliittiselta kartalta. Edistyspuolueessa vaikuttaneista lukuisista merkittäviin asemiin kohonneista poliitikoistakin kiinnostus on kohdistunut lähinnä Rytiiin ja Ståhlbergiin.

Edistyspuolueen jakautuminen 1930-luvulla on tutkimuksessa varsin tunnettu tosiasia. Pääsääntöisesti hajaannusta kuitenkin tarkastellaan varsin pintapuolisesti. Oikeistosiiveksi katsotaan Kivimäki ja Eljas Erkon johtama *Helsingin Sanomat*. Heidän on nähty edustaneen vanhaliberaalista talouspolitiikkaa. Vasemmistoksi katsotaan Cajander ja *Turun Sanomat* Urho Toivolan johdolla, sekä myö-

hemmin cajanderilaisten aktivoitumisen tuloksena syntynyt *Nykypäivä*-lehti. Heidän politiikkaansa on pidetty sosiaaliliberalismin taipuvana. Ståhlberg ja moninkertainen ulkoministeri Rudolf Holsti on nähty vasemmiston, Suomen Pankin pääjohtaja Risto Rytin puolestaan oikeistosiiven taustalla. Tilannetta sivuaa tutkimuksissaan muun muassa *Timo Soikkanen*.¹ Tarkoitukseni on tässä nostaa esiin hajaannuksen moninaisuus yksinkertaisen kahtiajaon sijaan, ja samalla tarkastella tilannetta muutenkin kuin vain muutaman henkilön ja lehden kautta.

1.2. Metodit, näkökulma ja tutkimuskysymys

Tutkimukseni lähtökohta on kyseisen ajankohdan edistyspuolueeseen kohdistuva puoluetutkimus. *Juhani Myllyn* mukaan puolueisiin kohdistuvassa tutkimuksessa voidaan erottaa kolme pääaluetta: 1) Puolueen kehitys järjestönä (järjestöhistoriallinen näkökulma) 2) Puolueen ideologia ja aateperintö (poliittisen aatehistorian näkökulma) 3) Puolueen poliittinen toiminta valtioelämässä (mielipide-, tapahtuma- ja yleinen poliittis-historiallinen näkökulma).² Näistä pääalueista keskityn nimenomaan kahteen jälkimmäiseen. Johtavana näkökulmana molemmilla alueilla on nimenomaan edistyspuolueen sisäinen hajaannus.

Myllyn mukaan tutkittaessa puolueen toimintaa ja mielipidettä huomio keskittyy usein ”puolueen kantaan” tai ”puolueen mielipiteeseen”. Molemmat ovat kuitenkin käsitteenä ongelmallisia. Puolueessa esitettyjä mielipiteitä tarkasteltaessa on tarkasti harkittava, mitä sen esittäjä puolueessa edustaa. Pää-äänenkannattajan tai eduskuntaryhmän esittämät kannanotot ovat tarkkaan ottaen vain niiden itsensä, eivät koko puolueen mielipiteitä. *Mylly* katsookin, että tutkittaessa yhtä puoluetta on tarkoituksenmukaisempaa eritellä puolueessa ilmeneviä mielipide-eroja ja erilaisia suuntauksia ja ryhmiä. Puolueen yhtenäisen kannan ongelmaa hämmentää se, että virallisten keskustelinten kannanotot ovat usein tarkoituksellisesti ympäröityjä ja siitä johtuen vaikeasti tulkittavissa. Tarkoituksena on voinut olla varjella puolueen yhtenäisyyttä ja jättää tilaa sisäisille eroavaisuuksille.³

Edistyspuolueen aate, liberalismi on poliittisen aatehistorian näkökulmasta tarkastelun kohteena. *Myllyn* mukaan puolueen aate tai ideologia ilmenee sen toiminnasta monin tavoin. Keskeiset näkemykset on kirjattu puolueen periaateohjelmiin tai vastaaviin dokumentteihin. Nojautuminen pelkäs-

¹ Soikkasen väitöskirja *Kansallinen eheytyminen – Myytti vai todellisuus*, sekä hänen artikkelinsa *Temppelelinharjalla ja vaa’an kielenä. Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkiläiset ja cajanderilaiset 1930-luvun sisä- ja ulkopoliitikassa* ovat harvoja edistyspuolueen 1930-lukua käsitteleviä tutkimuksia ja siten keskeisimpiä lähdeteoksia tutkimuksessani.

² Mylly 1986, s. 49.

³ Mylly 1986, s. 54-55.

tään periaateohjelmiin voi kuitenkin johtaa väärin johtopäätöksiin. Ne voivat pitää sisällään vanhentuneita ajatuksellisia luutumia tai vastaavia, etenkin jos niiden valmistamisesta on kulunut enemmän aikaa. *Mylly* korostaakin, että tutkijan tulee hakea puolueen ideologiaa suunnilleen kaikesta mitä puolue tekee ja mitä se on jättänyt jälkeensä. Tällä tavalla saadaan selville mitä puolueen elävä ideologia pitää sisällään.⁴

Markku Hyrkkänen luonnehtii aatehistorian olevan asioiden käsittämisen käsittämistä. Siinä kohdistetaan huomio inhimillisen toiminnan ajatuksellisiin ulottuvuuksiin, käsittämiseen, kokemiseen, näkemiseen ja ymmärtämiseen. Tarkoitus on tässä tutkimuksessa selvittää miten edistyspuolueen eri toimijat käsittivät liberalismiin tarkasteltavana ajanjaksona. Sekä *Hyrkkänen* että *Mylly* korostavat, että toiminnan tutkiminen on helppoa verrattuna toimintaa selittävän ajattelun ja aatteiden tutkimukseen. Ajattelusta ei ole jäänyt niin selviä jälkiä, joten on tulkittava valittua, eri toimijoiden toiminnassaan tuottamaa aineistoa selitysten löytämiseksi. Toimijoiden ajattelua ei voi selittää muuta kuin tuntemalla näiden toimintaa.⁵

Ne mielipiteet ja tapahtumat, joista edistyspuolueen piirissä oltiin yksimielisiä, jäävät tutkimukseni luonnollisesti sivuseikoiksi. Samoin aatehistorialliselta kannalta ne liberalismiin aatteet, kuten demokratia, joista oltiin yksimielisiä saavat vähemmän huomiota. Puolueen hajaannukseen vaikuttaneet tekijät, johtuivatpa ne liberalismiin erilaisista tulkinnoista, tai toimijoiden henkilökohtaisista ristiriidoista, ovat tutkimukseni kannalta etusijalla. Näkökulma keskittyy myös selvästi sisäpoliittisiin kysymyksiin. Ulkopoliittikan osalta turvaudun *Timo Soikkasen* tutkimuksiin.

Rauni Mickelssonin mukaan puoluetutkimus voidaan luokitella eri tavoin. Yksi luokittelulottuvuus on, onko tutkimus komparatiivista, eri maiden puolueoloja vertailevaa, vai yhtä erillistä pausta tarkastelevaa. Oma tutkimukseni on luonnollisesti edistyspuolueeseen keskittyvä tapaustutkimus. Pyrin kuitenkin sisällyttämään edistyspuolueen liberalismiin tarkasteluun myös ripauksen komparatiivista suuntausta ja viittaamaan paikoin myös muiden maiden tilanteisiin.⁶

Kattavana metodina tutkimuksessani on tarkastella edistyspuolueen hajaannusta historiallis-kvalitatiivisen lähdekritiikin keinoilla. Tarkoituksena on tätä kautta analysoida Kansallisen Edistyspuolueen toiminnasta muodostunutta aineistoa: Puolueen toimielinten pöytäkirjoja, sanomalehtien

⁴ Mylly 1986, s. 52-53.

⁵ Hyrkkänen 2002, s. 13, 27. Mylly 1986, s. 53.

⁶ Mickelsson 2007, s. 21-25. Mickelsson toimii samoin myös omassa teoksessaan.

kannanottoja ja keskeisten poliitikkojen tuottamaa materiaalia, puheita, muistioita ja kirjeitä. Näiden dokumenttien avulla olisi tarkoitus kvalitatiivisen analyysin keinoilla rekonstruoida kuva Kansallisen Edistyspuolueen liberalismista ja puolueen hajaannukseen ja sen syvenemiseen johtaneista tapahtumasarjoista. Tällainen menetelmä on luonteva valinta erilaisista kirjallisista dokumenteista koostuvan lähdeaineiston käsittelyyn.⁷

Tutkimuskysymyksiä ovat: Miten eri tavalla edistyspuolueen eri ryhmittymät suhtautuivat liberalismiin? Mitä eri liberalismiin suuntausta ne noudattivat tai katsoivat noudattavansa? Kuinka kattava jako oli ja kuinka täydellisesti puolue tosiaan oli jakautunut? Oliko olemassa myös muita suuntauksia Kivimäen ja Cajanderin suuntausten lisäksi? Miten eri suuntaukset näkivät Kivimäen hallituksen ja sen politiikan ja mikä oli puolueen ja hallituksen suhde? Mitkä seikat olivat hajaannuksen taustalla, sekä miten eri toimijoiden henkilösuhteet vaikuttivat hajaannukseen?

1.3 Puolue ja keskeiset toimijat

Kansallinen Edistyspuolue syntyi vuoden 1918 valtiomuototaistelun seurauksena puoluekentän muotoutuessa osittain uudelleen. Vanhat suomalaiset puolueet, Vanhasuomalainen puolue ja Nuorsuomalainen puolue olivat tuolloin olleet jo pitkään sisäisesti hajanaisia. Lisäksi niiden välimaastoon oli vuonna 1917 muodostunut uusi Kansanpuolue. Nuorsuomalaisten vasemmiston, niin sanottujen ”varpusten” piirissä oli ollut jo jonkin aikaa ajatuksia uuden edistysmielisen puolueen muodostamisesta lähinnä nuorsuomalaisten ja kansanpuolueen tai maalaisliiton, yhdistymisten kautta.⁸ Lopullisen sysäyksen puoluekentän uudelleenmuodostumiselle antoi vuoden 1918 valtiomuototaistelu. Tasavallan voiton varmistuttua pidettiin Kansallisen Edistyspuolueen perustava kokous 8.12.1918 nuorsuomalaisten toimesta. Uuden puolueen sitouduttua tasavallan kannattajaksi, marssivat monarkian kannalla olleet oikeistosiiven ”pääskyseläiset” ulos kokouksesta ja liittyivät seuraavana päivänä perustettuun Kansalliseen Kokoomuspuolueeseen. Uuden edistyspuolueen ytimen muodostivat ”varpuset” ja nuorsuomalaisten laittimmaisina vasemmisto ”jakobiinit”. Lisäksi Kansanpuolueen enemmistö ja muutamat vanhasuomalaiset tasavaltalaiset liittyivät uuteen puolueeseen.⁹

Ensimmäisissä vaaleissaan keväällä 1919 edistyspuolue sai 26 kansanedustajaa, mitä voidaan pitää vaalivoittona verrattuna nuorsuomalaisten edellisissä vaaleissa saamiin paikkamääriin. Puolueen

⁷ Nevakivi & Hentilä & Haataja 1993, s. 165-166.

⁸ Vares 2000, s. 217-220.

⁹ Vares 2000, s. 241-245.

ehdottomasti suurin nimi K. J. Ståhlberg valittiin ensimmäiseksi Tasavallan Presidentiksi samana keväänä. Puolue oli näkyvällä paikalla myös hallituksissa Kaarlo Castrenin ja J. H. Vennolan toimissa pääministereinä. Edistyspuolueen suunta kääntyi kuitenkin ainakin kannatuksellisesti laskuun 1920-luvulla. Seuraavissa vaaleissa 1922 puolue sai läpi vain 15 kansanedustajaa ja vuoteen 1927 mennessä se oli taantunut 10 edustajan pienpuolueeksi. Myös hallituksista puolue joutui alkuaikoihin verrattuna syrjemmälle 1920-luvun mittaan. Vennolan toisen hallituksen kaaduttua 1921 edistyspuolue oli mukana hallitusvastuussa koko ajan vähäisemmällä ministeripaikoilla vuoteen 1925 asti. Tämän jälkeen puolue pysytteli oppositiossa kunnes sen johtohahmoihin kuulunut kouluhallituksen ylijohdaja Oskari Mantere muodosti lyhytikäisen vähemmistöhallituksen joulukuussa 1928.¹⁰

Sisäiset ristiriidat rasittivat edistyspuoluetta myös 1920-luvulla. Jakautumista aiheutti muun muassa suhtautuminen kieltolakiin vuosikymmenen loppupuolella ja 1930-luvun alussa. Merkittävä kysymys oli myös väitetty suuntautuminen nimenomaan kuluttajaväestön puolueeksi tuottajaväestön eli maanviljelijöiden kustannuksella. Etenkin *Helsingin Sanomien* syytettiin suosivan kuluttajapiirejä. Edistyspuolue pyrki kyllä profiloitumaan erityisesti pienviljelijäväestön puolueeksi ja piti maatalouskysymyksiä aktiivisesti esillä. Tosiasiaksi kuitenkin jäi, että puolue muuttui koko ajan enemmän kaupunkilaisten puolueeksi. Ensimmäisissä eduskuntaryhmissä maalaiskansanedustajia oli yli puolet, mutta vuonna 1929 enää yksi seitsemästä. 1930-luvulla nämä katosivat kokonaan.¹¹

Repivin ristiriita 1920-luvulla sattui vuosikymmenen puoliväliin, kun entisten kansanpuoluelaiten muodostama niin sanottu Viljasen-Pullisen ryhmä erottautui eduskuntaryhmästä omaksi alaryhmäkseen. Syyksi ryhmä ilmoitti paitsi entisten kansanpuoluelaiten syrjimisen puolueen johtoelimissä, myös puolueen suuntautumisen kuluttajaetujen ajajaksi. Jakautuminen oikeisto- ja vasemmistosiipiin oli myös 1920-luvulla olemassa, vaikkakaan ei yleensä niin voimakkaana kuin seuraavalla vuosikymmenellä. Alkuvuosina vasemmistosiiven johtohahmo oli Heikki Ritavuori, joka sisäministerinä ollessaan joutui 1922 poliittisen murhan uhriksi. Puolueen lehdistöstä erityisesti entisten nuorsuomalaisten jakobiinien *Karjalan Aamulehti* erottui yleisestä linjasta selvästi vasemmalle. Ritavuoren murhan ja *Karjalan Aamulehden* 1924 tapahtuneen lopettamisen myötä kaikkein vasemmistolaisin ja sosiaaliradikaalein suunta puolueessa jossakin määrin hiipui. Vuosikymmenen lopulla tosin oli ilmassa jakautumista Mantereen ja Vennolan siipiin ainakin eduskuntaryhmässä.¹²

¹⁰ Tarponen 1955, s. 190-197, 243-251.

¹¹ Tarponen 1955, s. 114-115, 201. Vares 2000, s. 246.

¹² Vares 2000, s. 246. Tarponen 1955, s. 121-122. Mielenkiintoista on että ilmeisesti tuolloin Vennolan siipi oli oikealla ja Mantereen vasemmalla, kun taas 1930-luvun ristiriidoissa Mantere oli selvästi oikeistosiiven kannalla.

Vuoden 1929 vaaleissa edistyspuolue sai eduskuntaan enää 7 kansanedustajaa. Vaalitulosta tosin rasitti vastuu Mantereen hallituksesta ja sen monissa piireissä epäsuosituista toimista kuten virkamiesten palkkauskysymyksen ratkaisuyrityksestä. 1930-luvulle tultaessa edistyspuolue lähti kuitenkin uuteen nousuun, se saavutti vaalivoitot vuosien 1930 ja 1933 vaaleissa ja nosti edustajamääränsä yhteentoista. 1930-luvulla puolue pääsi pienuudestaan huolimatta myös jopa enemmän kuin edellisellä vuosikymmenellä vastuuseen maan asioista. Puolue oli mukana kaikissa tuon vuosikymmenen hallituksissa, joista kaksi pitkäikäisintä olivat edistyspuoluelaisessa johdossa. Pääministerin salkku oli edistyspuoluelaisissa käsissä liki kaksi kolmasosaa vuosikymmenestä. Samaan aikaan kuitenkin sisäiset eroavaisuudet alkoivat kärjistyä kenties enemmän kuin aikaisemmin.

Edistyspuolueen ylimpänä päättävänä elimenä toimi puoluekokous, joka kokoontui kerran vuodessa. 1930-luvulla voimassa olleiden sääntöjen mukaan puoluekokousedustajia sai jokainen paikallisyhdistys yhden jokaista puolueveron maksanutta jäsenen 50-lukua kohden. Lisäksi puolueen kansanedustajat, puoluevaltuuston jäsenet, puoluesihteerit ja puolueen sanomalehtien edustajat olivat täysivaltaisia puoluekokousedustajia. Puoluekokouksen asialistalla oli muun muassa puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän toimintakertomusten käsittely, sääntömuutokset, sekä puoluevaltuuston ja puoluetoimikunnan jäsenten valinta. Lisäksi pidettiin ajankohtaisia asioita käsitelleitä alustuksia, joiden perusteella usein lausuttiin puolueen kantana ponsia ja julkilausumia.¹³

Puolueen varsinainen keskuselin oli puoluevaltuusto, joka koostui puoluekokouksen eri vaalipiireistä valitsemista edustajista. Lisäksi puoluetoimikunnan ja sanomalehtien edustajat sekä viisi edustajaa eduskuntaryhmästä kuuluivat puoluevaltuustoon. Puoluevaltuusto kokoontui pääsääntöisesti kaksi kertaa vuodessa, tarpeen vaatiessa useamminkin. Sen kokouksissa käsiteltiin sen omasta piiristä tai puoluetoimikunnan taholta esitettyjä kysymyksiä paljolti samaan tapaan kuin puoluekokouksissa. Lisäksi puoluevaltuusto laati puoluetoimikunnan ehdokaslistan puoluekokoukselle. Sillä oli periaatteessa laajat toimivaltuudet, mutta toiminta oli heikkoa johtuen ainakin siitä, että kokoukset eivät keränneet valtuuston jäseniä paikalle. Lisäksi se oli harvoin kokoontuvana raskasliikkeinen.¹⁴

Puolueen varsinainen toimeenpaneva elin oli puoluetoimikunta. Siihen kuului puoluekokouksen valitsemina kymmenen varsinaista jäsentä ja vaihteleva määrä varajäseniä. Lisäksi eduskuntaryhmä valitsi keskuudestaan kaksi jäsentä puoluetoimikuntaan. Nämä olivat myös äänivaltaisia, toisin kuin puoluetoimikunnan edustajat eduskuntaryhmässä. Puoluetoimikunnan tehtäviin kuuluivat puolue-

¹³ Hölttä 1982, s. 60-62.

¹⁴ Hölttä 1982, s. 63-64. Tarponen 1955, s. 106-107.

valtuuston kokousten valmistelu ja sen päätösten toimeenpano, sekä puolueen julkaisujen toimittaminen. Lisäksi sillä oli oikeus hyväksyä sanomalehtiä puoluelehdiksi. Se myös valvoi ja avusti puoluejärjestöjen toimintaa. Puoluetoimikunta valitsi keskuudestaan puheenjohtajan, sihteerin ja rahastonhoitajan, sekä palkkasi puoluesihteerin. Nämä muodostivat puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan, joka valvoi ja valmisteli puoluetoimikunnan tekemiä päätöksiä. Keskusvaliokunta saattoi käytännössä vaikuttaa varsin ratkaisevasti asioihin. Puolueen johto oli melko pitkälle helsinkiläistynyt. Keskusvaliokunnan jäsenet olivat pääsääntöisesti käytännön pakosta pääkaupunkiseudulta.¹⁵

Edistyspuolueessa eduskuntaryhmällä oli poikkeuksellisen suuri valta. Sen jäsenet olivat kaikki täysivaltaisia puoluekokousedustajia ja viisi heistä puoluevaltuuston jäseniä. Lisäksi kaksi edustajaa kuului puoluetoimikuntaan ja sitä kautta myös puoluevaltuustoon. Eduskuntaryhmällä oli täten vahva edustus puolueen toimielimissä ja puoluevaltuusto koostuikin pitkälti puolueen johtohenkilöistä ja kansanedustajista, ei puolueen kentän edustajista. Kansanedustajien valta toimielimissä oli suuri myös henkilövalinnoista johtuen. Puoluekokouksen puoluetoimikuntaan valitsemat puolueen aktiivit olivat monesti myös kansanedustajia, ja niinpä suurimman osan 1930-luvusta kansanedustajilla oli puoluetoimikunnassa enemmistö. Puoluetoimikunnan puheenjohtajat olivat yleensä kansanedustajia ja saattoivat toimia samanaikaisesti sekä ryhmän että puoluetoimikunnan puheenjohtajina.¹⁶ Varsinaisia poliittisia asioita käsiteltiin enemmän eduskuntaryhmässä, kun taas puoluetoimikunnassa pääpaino oli monesti puolueen toiminnalla ja järjestöasioilla.

Kansallisarkistoon tallennettu Kansallisen Edistyspuolueen arkisto on luonnollisesti olennainen osa lähdemateriaaliani. Edistyspuolueen arkistoja on tosin vaivannut se, että pöytäkirjat ovat usein harvinaisia ja kirjattua keskustelua on vähän. Erityisesti tämä koskee puoluetoimikunnan ja sen keskusvaliokunnan pöytäkirjoja. Näiden kokouksista ei aina edes laadittu pöytäkirjoja. Hieman parempia ovat puoluevaltuustojen ja puoluekokousten pöytäkirjat, tosin niissäkin taso heittelee kokousten välillä melkoisesti. Eduskuntaryhmän pöytäkirjat vuosilta 1933-1936 ovat positiivinen poikkeus pöytäkirjojen tasoon. Tuolloin puolueella oli palveluksessaan kaksi puoluesihteerä, joista toinen, toimittaja E. J. Paavola etupäässä kirjallisena sihteerinä. Hänen toimenkuvaansa kuului myös eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjurina toimiminen. Varsinaista puoluehistoriaa edistyspuolueesta ei ole, mutta sen viimeisiin puoluesihtereihin kuulunut *Tyko Tarponen* on kirjoittanut puolueesta yleisesityksen liseniaatintyönään. *Tarposen* työ ei kuitenkaan ole kovin yksityiskohtainen.

¹⁵ Hölttä 1982, s. 66-68.

¹⁶ Borg 1980, s. 63-65, 117.

T. M. (Toivo Mikael) Kivimäki oli syntynyt 5.6.1886. Hän oli edistyspuolueen riveissä siinä mielessä poikkeuksellinen poliitikko, että hän tuli uuteen puolueeseen vanhasuomalaisien riveistä. Suurin osa edistyspuoluelaisista, erityisesti nimekkäimmistä poliitikoista, oli entisiä nuorsuomalaisia tai kansanpuoluelaisia.¹⁷ Kivimäen päätyminen edistyspuolueeseen oli myös siinä mielessä poikkeuksellista, että hänen molemmat veljensä olivat kokoomuslaisia. Kivimäki nousi ensimmäistä kertaa lyhytaikaisesti kansanedustajaksi Heikki Ritavuoren tilalle tämän tultua murhatuksi vuonna 1922. Uudelleen hän nousi eduskuntaan 1924 ja pysyi eduskunnan jäsenenä, vaalikautta 1927-1929 lukuun ottamatta vuoteen 1940 asti. Hallitukseen hän tuli ensimmäistä kertaa 1928 Mantereen hallitukseen sisäministeriksi.¹⁸

Siviiliammatiltaan Kivimäki oli lakimies. Hän oli toiminut asianajajana, oikeusministeriön lainvalmistelukunnassa ja pankinjohtajana ennen kuin hänet nimitettiin vuonna 1931 Helsingin yliopiston siviilioikeuden professoriksi.¹⁹ Kivimäen henkilöarkisto on kansallisarkistossa, mutta se on kokonaisuudessaan varsin suppea. Pääministerikaudelta peräisin olevia papereita tai kirjeenvaihtoa ei juuri ole. Sen sijaan hän on kirjoittanut julkaistut muistelmat, *Suomalaisen poliitikon muistelmat*, jotka paikoin valaisevat hyvinkin pääministerikautta.

A. K. (Aimo Kaarlo) Cajander ei ollut toiminut edistyspuolueessa sen perustamisesta lähtien. Cajanderin on sanottu kuuluneen itsenäisyyden alkuvuosina kokoomuspuolueeseen tai ainakin edustaneen oikeistonäkemyksiä.²⁰ Joka tapauksessa hän oli itsenäisyyden alkuvuodet poliittisesti passiivinen, kunnes Ståhlberg pyysi hänet kahdesti virkamieshallituksen pääministeriksi 1920-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Tästä lähtien Ståhlberg olikin Cajanderin poliittinen mentori ja esikuva. Cajander piti poliittisessa toiminnassaan Ståhlbergiä aktiivisesti esillä, kävi usein tämän luona kysymässä neuvoja ja tarkistutti tällä puheitaan. Heidän välillään vallitsi hyvä ystävyysuhde.²¹

Pääministerikausinaan Cajander tuli omien sanojensa mukaan ensimmäistä kertaa tarkemmin kiinnittäneeksi huomiota politiikkaan ja puolueisiin. Tehtyään havaintoja eri puolueista hän päätyi valitsemaan edistyspuolueen, joka parhaiten vastasi toiminnaltaan ja aatteiltaan hänen vakaumustaan. Tällöin hän tuli liittyneeksi eri puolueeseen, kuin se, mihin hänen sukulaisensa ja silloinen lähipiirinsä kuuluivat. Cajander liittyi edistyspuolueeseen vuonna 1927, ja nousi nopeasti puolueen eturi-

¹⁷ Vares 2000, s. 245. Ainoita muita merkittäviä entisiä vanhasuomalaisia olivat Mikael Soininen ja Bruno Sarlin.

¹⁸ Uola 2005, s. 222. Aikalaiskirja 1941, s. 336-337.

¹⁹ Uola 2005, s. 222.

²⁰ Uola & Leikola 2003, s. 76. Tarponen 1955, s. 248. Cajander ei itse myöntänyt tätä, vaan ilmoitti ainoaksi aikaisemmaksi kosketukseensa politiikkaan pikaisen vierailun Suomalaisen puolueen kokouksessa suurlakon alla.

²¹ Ester Ståhlberg 1987, s. 83. A. K. Cajander K. J. Ståhlbergille 1935, K. J. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3853, KA.

vin poliitikoiden joukkoon. Hänet valittiin kansanedustajaksi ensimmäistä kertaa vuonna 1929. Lisäksi hän toimi puolustusministerinä Mantereen hallituksessa 1928-29.²²

Cajander oli 1920- ja 1930-lukujen johtava metsäalan auktoriteetti. Hänet oli nimitetty 1911 yhdeksi ensimmäisistä metsäalan yliopistollisista opettajista, metsänhoitotieteen professoriksi. Hän työskenteli myös metsähallinnon parissa ja toimi metsähallituksen ylijohtajana, vuodesta 1934 eteenpäin pääjohtajana. Cajander oli äärimmäisen ahkera ja työteliäs henkilö. Paitsi metsähallinnossa, tutkimuksessa, opetuksessa ja politiikassa, hän oli mukana monissa erilaisissa komiteoissa kuten taloudellisessa neuvottelukunnassa 1928-1932 ja työttömyysneuvostossa puheenjohtajana vuodesta 1932 eteenpäin. Edistyspuolueen puoluetoimikunnan puheenjohtajana hän toimi vuodesta 1933.²³

Vaikka Cajander olikin äärimmäisen työteliäs, häntä ei pidetty mitenkään innostavana poliittisena johtajana. Puolueen vasemmistosiiven aktiiveihin kuuluneen Ensio Hiitosen mukaan hän oli viisas mies ja suuri organisaattori, mutta perin ikävä puhuja. Cajanderin kannattajienkin oli pakko myöntää, että Kivimäki entisenä asianajajana oli vakuuttava puhuja joka tunsii puhetaidon menettelytapoja, toisin kuin tasainen ja pitkiä luentoja pitänyt Cajander. 1930-luvun lopulla tiiviisti Cajanderin kanssa tekemisissä ollut Lauri Levämäki myös katsoo, ettei tämän ollut helppo tulla ihmisten kanssa toimeen. Cajanderin kansallisarkistossa oleva kokoelma on erittäin laaja. Hän piti paljon puheita ja valmisteli niistä huolellisesti usein useampiakin luonnoksia etukäteen.²⁴ Cajanderin kokoelma onkin keskeisellä sijalla lähdemateriaalissani. Cajanderin tytär Annikki Kalela on kirjoittanut isänsä elämäkerran *Isäni A. K. Cajander Kirjeiden ja muistikuvien valossa*. Kyseinen teos kuitenkin keskittyy voittopuolisesti Cajanderin perhe-elämään ja valaisee varsin vähän poliittista puolta.

Edistyspuolueella oli 1930-luvun puolivälissä tukenaan varsin harvalukuinen, mutta sitäkin voimakkaampi lehdistö. Puolueen keskeisimpiä äänenkannattajia olivat *Helsingin Sanomat*, *Turun Sanomat*, *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat*. Tosin etenkin suurimpien lehtien, kuten *Helsingin Sanomien* ja *Turun Sanomien* sidos puolueeseen ei tuolloin ollut mitenkään erityisen vahva.²⁵

Helsingin Sanomat oli ollut Kansallisen Edistyspuolueen selkeä pää-äänenkannattaja puolueen perustamisesta lähtien. Tämä asema sillä oli ollut jo Nuorsuomalaisessa puolueessa. Lehden päätoi-

²² Uola & Leikola 2003, s. 77. Erkki Laitakarin muistiinpanoja Cajanderista, AKCK II, Kansio 1, KA. Cajanderin päivämätön ja otsikoimaton puhe, AKCK I, Kansio 28, KA.

²³ Uola & Leikola 2003, s. 76. Kalela 1985, s. 370-375.

²⁴ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936. Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Kurjensaari 1962, s. 8-9. Levämäen Cajanderista kirjoittama artikkeli, Lauri Levämäen kokoelma, Kansio 4, KA.

²⁵ Salokangas 1987, s. 261.

mittajana oli vuodesta 1909 lähtien toiminut Eero Erkkö, aktiivinen nuorsuomalainen ja myöhemmin edistysmielinen. Erkon lisäksi myös lehden muu johto oli puolueen syntyessä edistysmielisten käsissä. Myös Ståhlberg oli aktiivisesti kosketuksissa lehteen. Eero Erkon toimiessa päätoimittajana 1920-luvulla puolueen ja lehden välit olivat pääsääntöisesti hyvät.²⁶ Lehden suhde puolueeseen alkoi kuitenkin muuttua Eero Erkon kuoleman jälkeen.

Viimeisinä aikoinaan Eero Erkkö otti ulkoasiainhallinnon piirissä siihen asti työskennelleen poikansa Eljas Erkon mukaan lehden toimitukseen. Eero Erkon kuoltua vuonna 1927 Eljas Erkkö tuli toiseksi päätoimittajaksi. Hänen vastuullaan lehdessä olivat ulkomaat, talous ja ilmoitukset, kun taas toinen päätoimittaja, aktiivinen edistyspoliitikko W. W. Tuomioja vastasi politiikasta. Eero Erkkö ja hänen perheensä olivat haalineet vuosikymmenen aikana huomattavan määrän lehden osakkeita, mutta olivat silti Eeron kuollessa kaukana osake-enemmistöstä. Eero Erkon kuoleman jälkeen Eljas Erkkö ja hänen äitinsä Maissi Erkkö alkoivat järjestelmällisesti haalia osakkeita käsiinsä. Ratkaisevaksi muodostui, kun heidän onnistui vuonna 1927 ostaa lehden entisen taloudenhoitajan lesken Viivi Kauppilan omistuksessa ollut mittava osakemäärä. Tämän jälkeen Erkoilla oli hallussaan enemmistö lehden osakkeista ja tilanne alkoi vähitellen vaikuttaa myös lehden esiintymiseen.²⁷

Tuomioja erosi vuonna 1931 ilmoittaen syyksi sen, ettei hänellä ollut lehdessä tarpeeksi valtaa. Samoin lehden johtokuntaa uudistettiin. Vanhoja edistyspoliitikkoja ei enää valittu uudestaan, vaan tilalle nostettiin Erkon perheenjäseniä. Muun muassa Oskari Mantere joutui jäämään johtokunnasta pois. Erkon suhde moniin vanhoihin edistyspoliitikkoihin huononi näiden tapausten ja lehden noudattaman linjan myötä. K. J. Ståhlbergiin välit olivat varsin viileät ja tämä heijastui myös Maissi Erkon ja Ståhlbergien aiemmin lämpimiin väleihin. Periaatteessa suurinta osakemäärää hallinnoinut Maissi Erkkö oli julkisesti poikansa tukena, mutta ei itsekään hyväksynyt kaikilta osin Eljaksen lehdessä noudattamaa linjaa. Hän vuodatti yksityisiä näkemyksiään Eljakselle kirjoittamissaan kirjeissä ja jonkin verran myös *Helsingin Sanomien* politiikan toimittajalle Lassi Hiekkalalle.²⁸

Toisaalta *Helsingin Sanomat* oli edistyspuolueelle arvokas tuki edelleenkin, huolimatta ristiriidoista ja johdon keskittymisestä Eljas Erkon käsiin. Lehti tuki taloudellisesti puoluetta ja avusti myös pienempiä edistyslehtiä. Puolueelle tehdyistä painotöistä *Helsingin Sanomien* kirjapainoyhtiö alkoi ottaa maksua vuonna 1931, mutta teki työt edelleen huomattavalla alennuksella. Edistyspuolueen

²⁶ Kulha 1989, s. 15-24. Leino-Kaukiainen & Nygård & Salokangas 1988, s. 130.

²⁷ Manninen & Salokangas 2009, s. 66-79.

²⁸ Manninen & Salokangas 2009, s. 87, 103-109. Kulha, 1989, s. 44-45. Ester Ståhlberg 1987, s. 64-66. Maissi Erkkö Lassi Heikkalalle 9.6.1935, Lassi Hiekkalan kokoelma, Kansio 1, KA.

puoluetoimisto myös sijaitsi vuoteen 1936 asti *Helsingin Sanomien* tiloissa. Voidaan myös sanoa, että puolue yritti sitoa lehden voimakkaammin itseensä sitomalla Erkon puoluetoimintaan. Erkko toimikin puoluetoimikunnan jäsenenä vuosina 1928-29 ja 1932-36. *Helsingin Sanomien* on edistyspuolueen hajaannuksessa katsottu olleen oikeistosiiven ja Kivimäen kannalla. Maissi Erkko oli selvästi eri linjalla ja varoitti Eljasta Kivimäen ryhmän yrittävän sammuttaa vapaamielisyyden.²⁹

Eljas Erkko oli kyllä perusnäkemykseltään liberaali, mutta omilla ehdoillaan. Hänen poliittinen kantansa ei ollut yhtä voimakas kuin hänen vanhemmillaan ja edistyspuolueen vanhoilla poliitikoilla. Hänelle vapaamielisyys merkitsi ennen kaikkea vapautta sanoa julki minkä parhaaksi havaitsi. Sananvapaudesta hän pitikin voimakkaasti kiinni. Pääkirjoituksia hän laati ilmeisesti varsin harvoin. Sisäpoliittisista asioista niitä laati yleensä Lassi Hiekkala, joka kirjoitti myös poliittisia pakinoita nimimerkillä ”Eero”. Hiekkala oli entinen maalaisliittolainen toimittaja, joka oli *Helsingin Sanomiin* siirtymisensä myötä vuonna 1932 liittynyt edistyspuolueeseen ja otti varsin aktiivisesti osaa puolueen toimintaan.³⁰ *Helsingin Sanomien* hallussa olevaan Eljas Erkon arkistoon ei juuri tutkijoita päästetä, mutta näitä lähteitä hyödyntämään päässeiden *Kulhan* sekä *Mannisen* ja *Salokankaan* teokset antavat varsin hyvän kuvan Erkosta ja hänen lehdistään.

Kysymys siitä, oliko *Helsingin Sanomat* edistyspuolueen äänenkannattaja vai ei, ja missä vaiheessa lehti erottautui puolueesta, on tutkijoiden piirissä aiheuttanut erilaisia näkemyksiä. Eljas Erkon elämäkerran kirjoittajat *Raimo Salokangas* ja *Ohto Manninen*, sekä *Helsingin Sanomien* poliittista linjaa tutkinut *Keijo Kulha* ovat tulleet siihen tulokseen että muutos äänenkannattajasta riippumattomaksi oli pitkä prosessi, eikä 1930-luvulta voida määrittää mitään tiettyä ajankohtaa. Lopullisesti lehti julistautui puolueista riippumattomaksi vasta 1943.³¹ *Helsingin Sanomien* ja edistyspuolueen suhteeseen pro gradussaan keskittynyt *Marko Jokela* on sitä mieltä että oleellisin tapahtuma on vuosi 1931 ja Tuomiojan ero. Teoksen *Helsingin Sanomat. Sananvapauden monopoli* kirjoittanut *Pertti Klemola* taas ilmoittaa riippumattomuusjulistuksen ajankohdaksi vuoden 1932, ja Lassi Hiekkalasta elämäkerran laatinut *C. E. Carlson* lähinnä vuoden 1936.³²

²⁹ Manninen & Salokangas 2009, s. 168-170. Soikkanen 1984, s. 39, 45. Soikkanen 2002, s. 227. Salokangas 1987, s. 261. Kulha 1989, s. 48, 183, 190. Hiekkalan elämäkerran kirjoittanut C. E. Carlson katsoo tämän olleen puolueen hajaannuksessa ”todennäköisesti” Cajanderin kannalla. Nähdäkseni tulkinta on väärä, siinä määrin Hiekkalan Carlsonin mukaan itsenäisesti kirjoittamat pääkirjoitukset myötäilevät oikeistosiiven kantoja. Carlson 1990, s. 126-129.

³⁰ Brotherus 1973, s. 42, 88. Klemola 1981, s. 20. Carlson 1990, s. 97-100, 126.

³¹ Kulha 1989, s. 48. Manninen & Salokangas 2009, s. 185-187. Salokangas esittää tämän näkemyksen myös Suomen sanomalehdistön historiassa. Salokangas 1987, s. 265-267.

³² Jokela 1993, s. 98-99. Klemola 1981, s. 22. Carlson 1990, s. 126.

Oma lähtökohtani noudattelee *Kulhan*, *Salokankaan* ja *Mannisen* linjoja: Kun Eljas Erkkö kuitenkin liki koko tutkittavan ajanjakson ajan oli edistyspuolueen puoluetoimikunnan ja eduskuntaryhmän jäsen, on ilmeisen perusteltua pitää häntä, ja hänen lähes suvereenisti johtamaansa lehteä edistyspuoluelaisina. Samoin on huomattava, että kyseisenä aikana muut lehdet tulksivat *Helsingin Sanomat* edistyspuolueen äänenkannattajaksi. Myös edistyspuolue itse piti *Helsingin Sanomia* nimenomaan pää-äänenkannattajanaan, eikä lehti esittänyt tätä näkemystä vastaan vastaväitteitä. Aikalaisnäkemyksille on syytä panna asiaankuuluva paino. Toivon voivani tässä tutkimuksessa tuoda jotain uutta myös problematiikkaan edistyspuolueen ja *Helsingin Sanomien* suhteesta.

Eljas Erkkö perusti *Iltta-Sanomat* alun perin Mäntsälän kapinan aikana. Se oli edistyspuolueen lehti siinä missä päälehtikin, vaikka enemmät ja painavammat kannanotot tehtiin yleensä päälehden sivuilla. *Iltta-Sanomat* ilmestyi kuutena iltana viikossa. Olen käyttänyt sitä lähinnä *Helsingin Sanomien* täydennykseksi. Se ei välttämättä ottanut kantaa kaikkiin ajankohtaisiin kysymyksiin, mutta toisinaan saattoi käsitellä sellaisiakin asioita, joita päälehdessä ei näkynyt. Lehtien toimitukset olivat käsiteltynä ajanjaksona yhteiset, mikä korostaa kantojen yhteneväisyyttä.³³

Toinen edistysmielinen valtalehti oli *Turun Sanomat*, sekin entinen nuorsuomalaisten äänenkannattaja. *Turun Sanomissa* valtaa piti lehtiyhtiön toimitusjohtajaksi vuonna 1917 noussut Arvo Ketonen, joka nousi 1930-luvun lopulla myös edistyspuolueen kansanedustajaksi. Eljas Erkon tapaan hän ymmärsi myös lehtitaloutta ja journalismia ja otti jonkin verran etäisyyttä puolueeseensa. Lehden linjasta vastasi 1930-luvulla kuitenkin ensisijaisesti päätoimittaja Urho Toivola. Toivola oli lukeutunut jo Nuorsuomalaisessa puolueessa laitimmaiseen vasemmistoon, jakobiineihin. Hän kuului puoluetoimikuntaan vuosina 1931-36 ja oli kansanedustajana juuri vaalikaudella 1933-36. Toivolakin katsoi, ettei lehteä voinut toimittaa menestyksellä, mikäli aina piti noudattaa orjallisesti puolueen kantoja ja vaatimuksia. Hän piti kiinni sananvapaudesta ja katsoi sen oikeuttavan myös puolueen arvostelun. 1920-luvun loppupuolella nimenomaan *Turun Sanomat* oli se lehti joka selvimmän poikkesi puolueen linjasta. Myös Mantereen hallitus joutui *Turun Sanomien* arvostelun kohteeksi.³⁴

Toivolan johdolla *Turun Sanomista* tuli edistyspuolueen vasemmistolaisin lehti, se tavallaan peritettiin *Karjalan Aamulehden* aseman. *Turun Sanomia* onkin 1930-luvun ristiriidoissa pidetty cajanderilaisten äänenkannattajana. Toivola oli päätoimittajana erittäin tuottelias, häneltä saattoi normaalina päivänä ilmestyä kaksikin pääkirjoitusta, lyhyt etusivun johtava, ja toisen sivun kantaa-

³³ Salminen & Salokangas 1988, s. 184-185.

³⁴ Vares 2007B, s. 846. Salokangas 1987, s. 276. Kalpa 1984, s. 171, 220-222, 242-243.

ottavampi. Johtavat olivat kaikki aina Toivolan käsialaa ja toisen sivun pääkirjoituksestakin lähes kaikki, joita ei varustettu kenenkään ulkopuolisen nimimerkillä.³⁵ Hän oli erittäin englantilaismielinen ja käytti usein Englantia ja etenkin sen liberaaleja positiivisina esimerkkeinä. Toivolalla on kansallisarkistossa kokoelma, jossa on muun muassa hajanaisia muistelmakäsikirjoituksia.

Oululainen *Kaleva* ilmestyi kuusi kertaa viikossa. Sen päätoimittajana oli koko 1930-luvun innokas raittiusmies Jussi Oksanen. Hän vuorotteli itsenäisyyden alkuvuosikymmenet *Kalevan* päätoimittajana ja edistyspuolueen puoluesihteerinä. *Kalevassa* hän oli vuosina 1919-1925 ja 1930-1944. Väliin jäävän jakson ja vuodesta 1944 seuraavaan vuoteen hän toimi puoluesihteerinä. Paitsi pääkirjoituksia, hän kirjoitti myös pakinoita nimimerkillä Juhani.³⁶ Lehdellä oli tiiviit siteet puolueen paikallisosastoon, jonka toimitilat sijaitsivat *Kalevan* toimituksen tiloissa. *Kalevan* linjasta on todettu että sen noudatti 1920- ja 1930-luvuilla uskollisesti puoluelinjaa. Ongelmallisen tästä toteamuksesta tekee tarkasteltavana ajanjaksona se, että mitään varsinaista puoluelinjaa tuskin voi sanoa hajaantuneessa edistyspuolueessa olleen. Edistyspuolueen kolme suurinta lehteä vuosina 1933-1936 pro gradussaan tutkinut Outi Hölttä tulee siihen tulokseen, että *Kaleva* edusti edistyksen oikeaa laitaa, ainakin niissä kysymyksissä, joita hän on tarkastellut.³⁷

Lahtelainen *Etelä-Suomen Sanomat* ilmestyi vain kolme kertaa viikossa, mutta piti edistyspuoluetta sitäkin enemmän esillä. Liki jokaisessa numerossa käsiteltiin poliittisia aiheita jossakin muodossa ja edistyspuolueen tapahtumat saivat suuremman huomion kuin edellä mainituissa lehdissä. Toisen maailmansodan jälkeen *Etelä-Suomen Sanomista* kaavailtiin edistyksen pää-äänenkannattajaa. Lehden päätoimittajana toimi tarkasteltuna ajanjaksona Frans Keränen, joka Oksasen tapaan oli edistyksen entinen puoluesihteerinä. Hän oli seurannut Oksasta tässä tehtävässä vuonna 1930 ja jatkoi puoluesihteerinä, kunnes siirtyi *Etelä-Suomen Sanomien* päätoimittajaksi 1932. Hänellä oli takanaan mittava ura edistyspuolueen lehdistössä; hän oli työskennellyt paitsi *Turun Sanomien*, *Helsingin Sanomien* ja *Kalevan* palveluksessa, myös *Etelä-Saimaassa*, *Karjalan Aamulehdessä* ja *Tampereen Sanomissa*. Keränen kirjoitti pakinoita nimimerkillä Aapo.³⁸ *Etelä-Suomen Sanomien* suhteesta edistyspuolueen hajaannukseen ei ole senkään vertaa tietoa kuin *Kalevan* tapauksessa.

Kalevan ja *Etelä-Suomen Sanomien* siteet puolueeseen säilyivät paljon kahta valtalehteä kiinteämpinä. Osaltaan tähän varmasti vaikutti se, että molempien päätoimittajat olivat entisiä puoluesihte-

³⁵ Salokangas 1987, s. 261. Vares 2000, s. 246. Soikkanen 2002, s. 227. Kalpa 1984, s. 244.

³⁶ Suistola 1999, s. 175-176. Aktiivisesti politiikkaa käsitteli myös nimimerkki Manasse, eli Esko Krekilä.

³⁷ Salokangas 1988, s. 247-248. Hölttä 1978, s. 134-136.

³⁸ Onnela & Akkanen 1968, s. 112-113.

reitä. Sekä Oksanen, että Keränen olivat myös tiiviisti läsnä puoluekokouksissa ja ottivat aktiivisesti osaa niissä käytyihin keskusteluihin. Molemmat olivat mukana myös puolueen paikallistoiminnassa, Keränen esimerkiksi oli Lahden edistysseuran puheenjohtaja ja piiritoimikunnan sihteeri. Molempiin lehtiin puoluesihteerit E. J. Paavola kirjoitti eduskuntapakinoita nimimerkillä Lapatossu.

Vuoden 1934 alusta edistyspuolue julkaisi myös omaa järjestölehteä, *Vapaata Kansaa*. Osasyynä tämän lehden perustamiseen oli se, että puolueella alkoi olla hankaluuksia saada puoluetta koskevia tietoja omiin äänenkannattajiinsa. Erityisesti ongelma koski *Helsingin Sanomia*. Vaikka kyseinen lehti oli periaatteessa puolueen pää-äänenkannattaja, varsinkin maaseudun edistysmielisillä oli hankaluuksia saada aineistojaan sen sivuille.³⁹ *Vapaa Kansa* ilmestyi pääsääntöisesti kerran kuukaudessa, tosin kesäkuukausina oli alkuvuosina katkoksia. Sen sisältö koostui puoluemateriaalista, puoluelimissä pidetyistä esitelmistä ja muista huomattavista lausunnoista. Sitä toimittivat puoluesihteerit Olavi Laine päätoimittajana ja E. J. Paavola toimitussihteerinä.

Koska edistyspuolueessa eduskuntaryhmällä oli keskeinen asema ja liki kaikki kansanedustajat muutenkin olivat puolueen aktiivisimpia ja näkyvimpiä toimijoita, on paikallaan käsitellä myös eduskuntaryhmän jäsenenä käsiteltävänä ajanjaksona olleita henkilöitä. Vuoden 1933 vaalien jälkeen edistyspuolueella oli 11 kansanedustajaa. Ryhmän puheenjohtajana toimi vaalikauden alusta Bruno Sarlin. Hän oli entinen Vaasan läänin maaherra, joka oli joutunut Lapuan liikkeen levottomuuksien aikaan eroamaan tästä tehtävästä. 1930-luvulla hän toimi Helsingin kaupungin huoltotoimen johtajana ja sosiaalipoliitikka olikin hänen ominta alaansa. Puoluetoiminnassa hän oli koko vuosikymmenen erittäin aktiivinen, kuului puoluetoimikuntaan vuodesta 1932 eteenpäin ja oli kansanedustajana vuosina 1930-36.⁴⁰

Kivimäen hallituksen opetusministeri Oskari Mantere oli myös kansanedustaja. Tämä kouluhallituksen ylijohtaja ja entinen pääministeri oli edistyspuolueen merkittävimpiä poliitikkoja. Hän oli toiminut puolueen johdossa alusta lähtien, muun muassa puoluetoimikunnan puheenjohtajana kahden otteeseen, vuosina 1918-27 ja 1931-33. Hänellä oli myös ministerikokemusta jo 1920-luvun alkupuolelta. Kansanedustajana hän oli toiminut keskeytyksettä vuodesta 1919 lähtien. Pankinjohtaja Eero Rydman oli edellisellä vuosikymmenellä murhatun sisäministeri Heikki Ritavuoren veli.

³⁹ Salokangas 1987, s. 276. Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA. Esim. Sortavalasta 2.3.35 ja Vihtori Niemeltä 3.4.35.

⁴⁰ Uola 2006B, s. 681.

Hän vaikutti aktiivisesti Helsingin kaupunginvaltuustossa vuodesta 1931 eteenpäin ja hänet valittiin 1944 Helsingin kaupunginjohtajaksi. Puoluetoimikuntaan hän oli kuulunut vuodesta 1932.⁴¹

Insinööri Sulo Heiniön, aktiivisen suojeluskuntalaisen, Tarponen sijoittaa puolueen hajaannuksessa oikealle siivelle. Työväenopistonjohtaja Arvo Inkilä puolestaan oli selvästi vasemmalla. Hän oli toiminut 1920-luvulla *Karjalan Aamulehden* päätoimittajana. Inkilä kuului puoluetoimikuntaan varajäsenenä vuosina 1935-36 ja siitä eteenpäin varsinaisena.⁴² Kivimäki, Erkko ja Toivola lukeutuivat myös eduskuntaryhmään. Loput edustajat olivat kajaanilainen kunnallisneuvos Aleksanteri Fränti, puolueen pitkäaikainen kansanedustaja, maanviljelijä W. K. Särkkä sekä lääkäri Toivo Tyrni. Viimeksi mainittu tosin jäi pois eduskunnasta syksyllä 1935 ja hänen tilalleen tuli tuomari Väinö Merivirta. Kivimäkeä, Toivolaa, Erkkoa, Manteretta, Heiniötä ja Inkilää lukuun ottamatta ryhmän jäsenten sijoittumisesta puolueen hajaannuksessa ei ole tutkimuksellista tietoa.

Merkittävistä edistyspuoluelaisista Risto Ryti, K. J. Ståhlberg ja Rudolf Holsti eivät juuri osallistuneet politiikkaan käsillä olevana aikana. Ryti keskittyi toimintaansa Suomen Pankissa. Hänen on katsottu suuntautuneen puolueen hajaannuksessa enemmän Kivimäen linjoille ja Kivimäki käyttikin häntä taloudellisena neuvonantajana. Ståhlberg oli eläkkeellä, mutta seurasi aktiivisesti politiikkaa. Hän vaikutti erityisesti Cajanderin taustalla, mutta eräänlaisena puolueen grand old manina hän oli kosketuksissa myös muihin puolueen aktiiveihin. Kivimäkeen hän piti myös jonkin verran yhteyttä esimerkiksi Mäntsälän kapinan aikaan, mutta heidän välillään oli ollut toisinaan myös erimielisyyksiä.⁴³ Holsti oli lähettiläänä Genevessä, eikä ollut aktiivisesti kosketuksissa kotimaan politiikkaan. Hän sai kuitenkin ystäviltään tilannekatsauksia, jotka valaisevat hyvin puolueen hajaannusta.

Puoluetoimikunnan aktiiveista on mainittava vielä sen pitkäaikainen rahastonhoitaja Mandi Hannula. Vuosina 1919-1930 kansanedustajana toiminut Hannula nousi uudelleen eduskuntaan vuoden 1936 vaaleissa. Hän oli edistyspuolueen merkittävin naispoliitikko ja ylipäättäänkin sotien välisen ajan aktiivisimpia naispoliitikkoja. Hannula oli läheisissä väleissä Cajanderin kanssa ja siten sijoittuneen vasemmistosiiivelle.⁴⁴ Eduskuntaryhmässä tapahtui vuoden 1936 vaaleissa muitakin muutoksia. Moni vanha edustaja jäi pois ja tilalle nousi Hannulan lisäksi muun muassa Cajander. Uusi eduskuntaryhmä ei kuitenkaan ehtinyt kovin kauaa olla koossa ennen kuin Kivimäen hallitus kaatui.

⁴¹ Autio 2005, s. 535-536. Kolbe 2006, s. 442-443.

⁴² Tarponen 1955, s. 229.

⁴³ Turtola 1994, s. 124-126. Suomi 1989, s. 58. Tarponen 1955, s. 212.

⁴⁴ Lähteenmäki 2006, s. 114-115, 134. Ester Ståhlberg 1987, s. 82.

1.4. Liberalismi ja edistyspuolue

Liberalismi on aate, josta on monenlaisia näkemyksiä. Yhtä oikeaa liberalismien määritelmää on vaikea esittää. Yleisesti kuitenkin katsotaan, että liberalismi ajaa ainakin seuraavia tavoitteita: yksilön vapautta, yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta, perustuslaillista kansanvaltaa, vapaata markkinataloutta ja suvaitsevaisuutta toisin ajattelevia kohtaan.⁴⁵ Näille tavoitteille voidaan kuitenkin antaa erilaisia painotuksia ja merkityksiä, eri suuntaukset saattavat myös lisätä tavoitteisiin joitakin muita.

Liberalismin aatteen juuret nähdään perinteisesti jo 1700-luvun valistusajattelussa ja sieltä periytyvässä näkemyksessä, jonka mukaan ihmiset ovat luonnostaan tasa-arvoisia. Terminä liberalismi ilmestyi eurooppalaiseen poliittiseen kielenkäyttöön 1810-luvulla. Tunnistettavat piirteensä poliittisena ideologiana liberalismi sai 1800-luvulla vastakkainasettelusta ensin konservatismia ja sittemmin myös sosialismia vastaan. Liberaalit ajoivat poliittisten vaikutusmahdollisuuksien lisäämistä, kirkon ja aateliston oikeuksien kaventamista ja taloudellisten vapauksien lisäämistä sekä sananvapautta, uskonnonvapautta ja yhdistymisvapautta.⁴⁶

Taloudellisella liberalismilla tarkoitetaan yleensä ajattelutapaa, joka vastustaa liki kaikkea valtion puuttumista taloudelliseen elämään. Sen juuret ovat ennen kaikkea Adam Smithin ajattelussa ja hänen teoksessaan *Kansojen varallisuudesta*. Smith eli 1700-luvun merkantilistisessa Britanniassa, jossa valtiovalta säänteli taloudellista toimintaa erilaisin tullein ja monopolioikeuksin. Hän piti tätä kaupallisen yhteiskunnan turmeltuneena muotona ja tarjosi tilalle luonnollisen vapauden järjestelmää. Tässä kaikki taloudelliset rajoitukset oli poistettu ja jokainen olisi oikeutettu tavoittelemaan päämääriään parhaaksi katsomallaan tavalla, kunhan ei riko toisten fyysistä koskemattomuutta, omistusoikeutta ja sopimusoikeutta vastaan. Smith oletti, että yksityinen eduntavoittelu taloudellisista rajoituksista vapaassa yhteiskunnassa edistäisi koko yhteiskunnan taloudellista hyvinvointia, ikään kuin näkymättömän käden ohjaamana. Olennainen oli ihmisten välisen työnjaon spontaani prosessi, joka oli vapautettava keinoitekoisista esteistä. Valtion tehtävät tässä järjestelmässä käsittäsivät vain ulkoisen ja sisäisen järjestyksen ylläpitämisen, sekä sellaisten palvelujen tarjoamisen, jotka yhteiskunnan kokonaisedun kannalta ovat välttämättömiä, mutta joiden tuottaminen yksityisten toimesta ei olisi taloudellisesti kannattavaa.⁴⁷

⁴⁵ Luoto 1983, s. 5.

⁴⁶ Saastamoinen 1998, s. 24-26.

⁴⁷ Saastamoinen 1998, s. 33-40. Harisalo & Miettinen 1997, s. 87-88.

Smithin ajatukset saivat kannatusta, ja hänen teorioitaan kehittivät eteenpäin muun muassa englantilaiset taloustieteilijät Robert Malthus ja David Ricardo. 1800-luvun alkupuolella kirjoittanut Malthus sai havaita, toisin kuin edellisellä vuosisadalla elänyt Smith, työläisten elinolojen jatkuvan heikkenemisen. Malthus ei katsonut köyhäinhoidon muodossa suoritettavan tulonsiirron olevan ratkaisu ongelmaan, vaan esitti pikemminkin sen lakkauttamista ja korvaamista kasvatuksella joka auttaisi työläisiä auttamaan itse itseään. Tällainen self help- järjestelmä saavutti laajaa suosiota liberaalien keskuudessa. Ricardo kehitti Malthusin ajatuksia edelleen ja esitti opin luonnollisesta palkkatasosta, joka riittäisi juuri työläisten elämiseen. Mikäli tämä taso ylitettäisiin, seurauksena olisi työläisten määrän lisääntyminen syntyvyyden lisääntymisen myötä ja edelleen palkkatason lasku työvoiman tarjonnan lisääntyessä. Olennaista molempien ajattelussa oli, että valtion ei tullut puuttua työläisten elinoloihin sen enempää palkkojen säännöstelyllä kuin tulonsiirroillaakaan.⁴⁸

Etenkin Ricardon ajatusten pohjalta kehittyi vuosina 1820-1850 vaikuttanut niin kutsuttu Manchesterin koulukunta. Sen kannattajat vastustivat ehdottomasti kaikkea talouden säätelytoimintaa katsoen sen olevan esteenä yksilön vapaudelle, aloitteellisuudelle, yritteliäisyydelle ja työnteolle. Vapaan kaupan ja elinkeinoelämän odotettiin luovan uuden maailmanyhteisön, joka johtaisi kansainväliseen työnjakoon ja riippuvuuteen ja tekisi siten myös sodat mahdottomiksi. Tätä liberalismiin suuntausta kutsutaan klassiseksi liberalismiksi tai koulukunnan mukaan manchesteriläiseksi liberalismiksi. Valtiotieteiden käsikirja vuodelta 1924 käyttää siitä nimitystä vanha liberalismi. Ihanteena äärimmäisille manchesteriläisille oli Laissez-faire- periaate, jonka mukaan talouden oli ”annettava mennä” vapaasti. 1800-luvun Britannia oli säätelyn vapaudessa manchesteriläisen liberalismiin mallimaa. Vuonna 1834 muun muassa supistettiin köyhäinhoitojärjestelmää ja jätettiin ainoaksi köyhäinhoidon muodoksi asuminen köyhäintalossa.⁴⁹

Manchesteriläisen liberalismiin keskeisiä piirteitä olivat siis valtion toiminnan rajoittaminen yleisen turvallisuuden takaamiseen ja kansan henkisen ja moraalisen tason kehittämiseen. Tyystin vapaata sosiaalisesta omatunnosta sekään ei kuitenkaan ollut. Smithin ja Malthusin kirjoituksista on löydettävissä jonkin verran sympatiaa myös vähäosaisille. Olennaista vanhan liberalismiin sosiaalipoliittiselle ajattelulle oli kuitenkin se, että ihmiset oli saatava huolehtimaan itse itsestään. Sosiaalista vastuuta rajattiin myös korostamalla, ettei valtion tule huolehtia niistä jotka pystyvät huolehtimaan itsestään; yhteiskunnan avokätisyys tekee ihmisistä ahneita.⁵⁰

⁴⁸ Saastamoinen 1998, s. 57-59.

⁴⁹ Luoto 1983, s. 65-67. Saastamoinen 1998, s. 60-61. Suviranta 1924, s. 471.

⁵⁰ Suviranta 1924, s. 473. Harisalo & Miettinen 1997, s. 92.

Liberalismin merkittävimpiä teoreetikkoja 1800-luvulla oli J. S. Mill. Hänen ajattelunsa keskiössä ei ollut talous vaan etiikka. Mill pyrki pääteoksessaan *Vapaudesta* kuitenkin määrittelemään myös ne rajat, joiden puitteissa valtiolta on oikeutettu puuttumaan ihmisten elämään. Hän oli valmis sallimaan valtiolle muitakin tehtäviä kuin oikeusjärjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisen. Etenkin koulutuksen puolesta hän puhui voimakkaasti ja edellytti sen järjestämistä vaikka pakolla. Taloudellisen elämän osalta Mill oli sitä mieltä, että valtion tulisi puuttua siihen niin vähän kuin mahdollista. Hän kuitenkin katsoi että valtiolta oli oikeutettu puuttumaan taloudelliseen toimintaan aina kun yleinen etu vaati. Kaikki vapaa taloudellinen toiminta ei ollut yleistä hyvinvointia lisäävää. Mill myös havainnoi joitakin manchesterilaisen liberalismin mukaisen talouden aikaansaamia suuria epäkohtia etenkin työväestön piirissä. Myöhäisteoksessaan *Chapters on socialism*, hän totesi sosialismin kapitalismin kohdistaman kritiikin olevan sinänsä oikeutettua, mutta ei pitänyt sen ehdottamia ratkaisuja hyvinä. Millin ajattelun lähtökohtana oli koulutusoptimismi. Niinpä hänkin kannatti ratkaisuna, ei työväestön taloudellisen aseman suoraa parantamista, vaan kasvatusta.⁵¹

1800-luvun lopulla alettiin kasvavassa määrin havaita, ettei manchesterilaisen liberalismin ajama taloudellinen vapaus välttämättä tuokaan vaurautta kaikille. 1900-luvun alussa manchesterilaisuutta arvosteltiin yhä enemmän myös Britannian liberaalipuolueen keskuudessa ja liberaalit alkoivat taipua kannattamaan valtion aiempaa suurempaa puuttumista yhteiskuntaelämään. Eräänlaisena vasta-reaktiona manchesteriläisyydelle kehittyi tuolloin uusi liberalismin muoto, sosiaaliliberalismi tai kuten sitä tuolloin kutsuttiin; uusliberalismi tai uusi liberalismi.⁵² Millin kirjoitukset olivat jo enteilleet sitä huomauttaessaan vapaan talouden negatiivisista aikaansaannoksista, vaikka hän ei esittänyt mitään mitään sinänsä uusia ratkaisumalleja. Sosiaaliliberalismin huomattavin teoreetikko oli brittiläinen sosiologian professori ja lehtimies Leonard Trelawney Hobhouse.

Hobhouse pyrki teoksessaan *Liberalism* yhdistämään Millin ajatuksiin pohjautuvan itsensä kehittämisen ideaalin ja näkemyksen yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta. Hän jakoi liberalismin selvästi kahteen vaiheeseen, jota ensimmäistä leimasi kriittinen suhtautuminen merkantilistisen sääty-yhteiskunnan mukaiseen valtioon. Uudessa vaiheessa valtiolta oli muuttanut muotoaan siinä määrin vapaaseen, demokraattiseen ja ammattimaiseen suuntaan, että sille saattoi sallia aikaisempaa suuremman roolin yhteiskunnassa. Vanha valtiota vastustanut liberalismi oli määritellyt vapauden

⁵¹ Saastamoinen 1998, s. 137-149.

⁵² Suviranta 1924 s. 477. Tätä 1900-luvun alun uusliberalismia eli sosiaaliliberalismia ei kuitenkaan pidä sekoittaa 1900-luvun lopun uusliberalismiin, joka lähentelee klassista liberalismia.

negatiivisella tavalla: Vapaus oli vapautta jostakin, kuten valtion sorrosta tai toisten ihmisten määräysvallasta. Hobhousen näkökulma oli toinen, hän määritteli vapauden positiivisella tavalla: Vapaus oli vapautta johonkin, kuten itsensä kehittämiseen ja inhimillisen hyvän tavoitteluun. Vanha liberalismi jätti monet ihmiset vaille tätä positiivista vapautta luodessaan eriarvoisuutta ja siten rajoittaessa heikoimmassa asemassa olevien mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen.⁵³

Hobhousen liberalismiin määritelmä lähti tasa-arvon ideasta, kun edellisellä vuosisadalla lähtökohdaksi oli ollut ajatus ihmisen luonnollisista oikeuksista. Hobhousen mielestä ihmisellä ei ollut olemassa mitään luonnollisia oikeuksia irrallaan yhteisöstä, vaan yksilön oikeuksien kriteerinä oli yhteisön yhteinen hyvä. Yhteisön hyvä taas oli riippuvainen yksilöiden hyvinvoinnista ja yksilöiden hyvinvointi taas heidän positiivisen vapauden mukaisista mahdollisuuksistaan itsensä kehittämiseen. Täten perusteltuja yksilön oikeuksia olivat ne oikeudet, jotka edistivät jokaisen kansalaisen mahdollisuutta itsensä toteuttamiseen.⁵⁴

Hobhousen mukaan valtion tehtäviin kuului paitsi koulutuksen järjestäminen, myös taata kaikille kansalaisille mahdollisuus riittävään toimeentuloon. Markkinatalous ei ollut tätä pystynyt takaamaan, joten liberaalin valtion oli otettava vastuu. Hobhousekaan ei kuitenkaan edellyttänyt vastikkeettomia tulonsiirtoja vaan katsoi, että kansalaisten oli kannettava päävastuu elantonsa hankkimisesta. Ponnistelua toimeentulon eteen tuli aina edellyttää kansalaisilta. Ajan tapaan Hobhouse katsoi täystyöllisyyden olevan mahdollista ja edellytti valtion mahdollistavan jokaiselle mahdollisuuden työntekoon. Valtion tuli huolehtia myös siitä, että työstä saatu palkka tosiasiaassa riitti elintason ylläpitämiseen. Tämän varmistamiseksi tuli säätää laki minimipalkoista. Sairauden, työttömyyden ja vanhuuden varalle taas tuli järjestää kaikkia kansalaisia koskevia sosiaalivakuutuksia. Näin estettäisiin ihmisten vajoaminen köyhyyteen, kun aiemmalla köyhäinhoidolla oli vain pyritty pitämään köyhät hengissä. Sosiaaliliberalismin kriitikoiden mielestä tällainen valtion holhous tuhoaisi ihmisten työmotivaation, kun heidän ei enää tarvinnut pelätä menettävänsä kaikkea. Hobhouse taas oli sitä mieltä, että toivo paremmasta oli parempi kannustin kuin pelko.⁵⁵

Uudistukset tulisivat luonnollisesti valtiolle kalliiksi. Niiden rahoituksen Hobhouse edellytti järjestettäväksi verovaroin. Täten sosiaaliliberaalinen järjestelmä merkitsi tulonsiirtoja rikkailta köyhille. Omistusoikeuteen ja omaisuuden suojaan perustuen manchesterilaisuuden piirissä oli katsottu sen

⁵³ Saastamoinen 1998, s. 161-165. Hobhouse 2006, s. 61-64.

⁵⁴ Saastamoinen 1998, s. 166-168. Hobhouse 2006, s. 61-64.

⁵⁵ Saastamoinen 1998, s. 169-173. Hobhouse 2006, s. 61-64, 75-76.

merkitsevän valtion suorittamaa ryöstöä. Hobhouse kiisti tämän näkemyksen. Hänen mukaansa omaisuudella oli yhteiskunnallinen luonne: Omaisuuden olemassaolo edellytti valtiovallan suojelua ja sen kerääminen monien ihmisten yhteistyötä sekä sivilisaation takaamia tietoja ja taitoja. Varallisuuserot olivat hänen mukaansa hyväksyttäviä vain, jos ne palvelivat koko yhteiskunnan hyvinvointia. Kun valtiovalta siirsi osan varakkaammalle väestöosalle kertyneistä tuloista vähävaraisemmille kansalaisille, kyseessä ei Hobhousen mukaan ollut ryöstö, vaan koko yhteisölle kuuluvan vaurauden osan siirtäminen palvelemaan vähävaraisten mahdollisuuksia itsensä kehittämiseen.⁵⁶

1900-luvun alussa myös taloustieteen piirissä alettiin arvostella manchesterilaisuuden oppeja. Huomattavin uutta taloustieteellistä lähestymistapaa esittänyt taloustieteilijä oli brittiläinen John Maynard Keynes, joka vaikutti etenkin sotien välisenä aikana. Hän esitti sosiaaliliberalismin tapaan valtiolle aktiivisempaa roolia talouspolitiikassa. Keskeistä Keynesin näkemyksissä oli valtion toiminta taloudellisten suhdanteiden tasoittamisessa. Hänen mukaansa valtion tuli laskusuhdanteiden aikana lisätä aktiivisesti rooliaan talouselämässä ja lisätä täten työllisyyttä ja kansalaisten kulutusta. Hän kannatti myös tulonsiirtoja rikkailta pienituloisille ja katsoi niiden vaikuttavan talouteen kokonaisuudessaan positiivisesti kokonaiskulutusta lisäämällä. Keynesin pääteos *The General Theory of Employment, Interest and Money* ilmestyi vasta vuonna 1936, mutta hänen näkemyksensä olivat varsin tunnettuja myös Suomessa jo aiemmin.⁵⁷

Manchesterilainen liberalismi ei kuitenkaan täysin syrjäytynyt sosiaaliliberalismin tieltä, vaikka Hobhousen esittämät ajatukset saivat jalansijaa ympäri maailmaa. 1930-luvulla esiintyi myös kritiikkiä sosiaaliliberalismia vastaan. Sen läpimurrosta huolimatta monet perustivat edelleen käsityksensä Smithin ajatuksiin, ja vaativat kaiken taloudellisen säätelyn poistamista ja valtion tehtävien minimointia. Tällaiset ajatukset saivat jalansijaa myös konservatiivisissa puolueissa, muun muassa Englannissa ja Ruotsissa. Edellisen vuosisadan liberaalit talousaatteet alkoivat olla konservatiivien ja yleensäkin oikeistolaisempien suuntien suosiossa uudemman sosiaaliliberalismin lähennellessä vasemmistoa.⁵⁸ Näkemysten ääripäiden välille mahtui luonnollisesti monia mielipiteitä, jotka perustuivat osaksi sosiaaliliberalismiin ja osaksi manchesteriläisyyteen. Onkin huomattava, että edistyspuolueen piirissäkään tuskin voidaan tehdä selvää kahtiajakoa näiden kahden suuntauksen välillä.

⁵⁶ Saastamoinen 1998, s. 174-176. Hobhouse 2006, s. 45, 90-97.

⁵⁷ Waris 1965, s. 307.

⁵⁸ Suvanto 1994, s. 119-120, 214. Vares 1995, s. 195.

Ruotsi oli monessa suhteessa esikuva ja edelläkävijä suomalaisille ja Suomelle, myös poliittisessa ajattelussa. Liberalismin voi itse asiassa sanoa olleen 1800-luvulla sivumerkitys ”vaaralliselle ruotsalaiselle vaikutukselle.” Suomella ja Ruotsilla oli liberalismin tasolla paljon yhteistä, vaikka eroja-kin toki löytyi. Yhteistä oli muun muassa se, että molemmissa maissa liberaalit liikkeet ryhmittivät aluksi lehtien ympärille. Lisäksi Ruotsin liberalismia tutkineen *Sven-Eric Liedmanin* mukaan molemmissa maissa, ja Pohjoismaissa ylipäätään, liberalismin poliittinen taso oli yleensä korostuneempi kuin taloudellinen taso. Syynä tähän oli se, että näissä maissa äärimmäisen liberaali talouspolitiikka oli epäkäytännöllistä.⁵⁹

Ruotsiin yritettiin jo 1800-luvun puolella perustaa liberaalipuoluetta pariinkin otteeseen, mutta yritys onnistui varsinaisesti vasta vuonna 1902, jolloin syntyi Frisinnade Landsföreningen.⁶⁰ Se näytteli varsin keskeistä osaa Ruotsin reformipolitiikassa seuraavina vuosikymmeninä. Etenkin sosiaalipolitiikkaa uudistettiin puolueen toimesta sosiaaliliberalismin hengessä aktiivisesti 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Puolueen suuntaus oli siis vahvasti sosiaaliliberalistinen ja tällä suuntauksella oli vahvoja perinteitä jo edellisen vuosisadan puolelta. Ruotsin 1800-luvun jälkipuoliskon merkittäviin liberaaleihin lukeutunut Sven Adolf Hedin oli jo vuonna 1884 esittänyt parlamentille sosiaalivakuutusten säätämistä. Sosiaaliliberalismi terminä oli puolestaan vakiintunut Ruotsissa käyttöön viimeistään 1917.⁶¹

Ihmisten auttaminen auttamaan itseään oli liberaalien suosima yhteiskunnallisen avun muoto kautta linjan. Sen olivat hyväksyneet jossakin muodossa myös manchesterilaisuuden teoreetikot. Liberalismin suuntausten välillä kuitenkin vaihteli miten pitkälle tässä tuli mennä, ja mitä keinoja oli käytettävä. Millille avainsana olivat koulutus ja kasvatusta, ei niinkään mikään muu. Hobhouse taas meni huomattavasti pidemmälle. Sosiaalivakuutuksetkin voidaan nähdä yhtenä itseavun muotona. Huo-lehtiin ihminen siinä itse vakuutusmaksujen muodossa toimeentulonsa säilymisestä sairauden, vanhuuden tai työttömyyden sattuessa.

Ensimmäinen liberaalipuolue syntyi Suomeen 1880-luvulla. Nimenomaan Liberaalipuolueen nimeä käyttänyt puolue oli suuntaukseltaan manchesterilaisuuden kannalla. Esimerkiksi sosiaalipoliittista lainsäädäntöä ei sen ohjelmassa mainittu lainkaan. Tämä ensimmäinen liberaalipuolueen yritys oli voimakkaasti ruotsinkielinen ja sulautuikin varsin nopeasti ruotsalaiseen puolueeseen kielipuoluei-

⁵⁹ Liedman 1995, s. 33-43.

⁶⁰ Termi vapaamielinen, ruotsiksi frisinnad, löytyy siis myös Ruotsin puolelta liberalismin sanastosta, vaikka Liedman onkin sitä mieltä, ettei se ole aivan tarkka synonyymi. Liedman 1995, s. 38.

⁶¹ Liedman 1995, s. 45. Sjögren 2002, s. 123.

den noustessa hallitsevaan asemaan.⁶² Suomalainen liberalismi siirtyi suomenkieliselle puolelle, Suomalaisen puolueen sisällä kehittyneeseen nuorten liikkeeseen, josta vähitellen syntyi Nuorsuomalainen puolue. Nuorsuomalainen puolue edusti suomalaista liberalismia itsenäistymiseen ja valtiomuototaistelun myötä tapahtuneeseen puoluekentän osittaiseen uusjakoon asti. Sen piirissä oli havaittavissa liberalismiin koko kirjo sosiaaliliberalismeineen ja manchesterilaisuuksineen, sekä myös varsin konservatiivisia piirteitä. *Vareksen* mukaan Edistyspuolue olikin tähän verrattuna aidoimminkin liberaali puolue.⁶³

Liberalismi ei ollut Kansallisen Edistyspuolueen piirissä, tai ylipäätään suomalaisessa poliittisessä kielenkäytössä, kovin yleisesti käytetty termi. Missään edistyspuolueen puolueohjelmassa kyseinen sana ei esiinny missään muodossa. Vastaavat termit 1930-luvulla olivat vapaamielisyys ja vapaamielinen. Valtiotieteiden käsikirja 1920-luvulta ei tunne hakusanaa liberalismista ja hakemisto kehottaa katsomaan sanaa vapaamielinen oppisuunta. Bruno Suvirannan artikkeli *Vapaamielinen oppisuunta* käsittelee juuri liberalismia.⁶⁴ Vapaamielinen ja siitä johdettu sanasto on siis käsiteltävä suomennokseksi liberalismi-sanastolle. Tällainen suomenkielisten poliittisten termien ja käsitteiden muodostaminen oli tyypillistä 1800-luvun puolivälissä ja jälkipuoliskolla. Kääntämisessä pyrittiin löytämään omankielinen ilmaus yleiseurooppalaiselle käsitteelle.⁶⁵

Suomalaisten poliittisten käsitteiden muodostumista käsitellään laajasti monien termien osalta *Matti Hyvärisen, Jussi Kurunmäen, Kari Palosen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius* toimittamassa teoksessa *Käsitteet liikkeessä*. Termeistä liberalismi tai vapaamielisyys siinä ei ole omaa artikkelia, mutta vapaamielisyyden muodostumisen liberalismia korvaavaksi termiksi voi hyvin nähdä osana edellä mainittua kehityskulkua. Myös *Henrik Stenius* ja *Ilkka Turunen* toteavat tämän käsitellessään Suomalaisen liberalismiin käsitettä. He myös katsovat, että niin liberalismiin kuin vapaamielisyyden määrittely sanakirjoissa ja käsikirjoissa oli 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella yleisesti ottaen heikkoa. Liberalismin pääkonteksti oli sen talousteoria ja manchesterilainen liberalismi, jota yleensä kohdeltiin kriittisesti.⁶⁶ Liberalismin teoreettista pohdiskelua voi sanoa olleen edistyspuoleenkin piirissä vähänlaisesti. Esimerkiksi A. K. Cajanderin toiminta lähti selvästi käytännöstä, ei teoriasta.

⁶² Vares 2000, s. 28. Jussila 2006, s. 61-62. Kenties perintönä tältä ensimmäiseltä liberaalipuolueelta liberalismi assosioitui Suomessa koulutettuun ruotsinkieliseen eliittiin. Stenius & Turunen 1995, s. 54. Tavallaan tämä piti paikkansa edistyspuolueen kohdalla, olihan se leimallisesti koulutetun eliitin, vaikkakin suomenkielisen, puolue.

⁶³ Vares 1995, s. 187-189. Nuorsuomalaisesta puolueesta ja liberalismista sen piirissä ks. Vares 2000.

⁶⁴ Suviranta 1924, s. 470.

⁶⁵ Palonen 2003, s. 576-579.

⁶⁶ Stenius & Turunen 1995, s. 50-51. Hyvärinen & al., 2003.

Edistyspuolue piti siis kielenkäytössään itseään vapaamielisenä puolueena. Vain harvat puolueen vaikuttajat tai äänenkannattajat käyttivät termiä liberaali. Huomattavin poikkeus oli Urho Toivola. Kansainvälisesti orientoitunut Toivola toimi 1930-luvulla edistyspuolueessa aktiivisimmin liberaalipuolueiden kansainvälisen yhteenliittymän liberal internationalin suuntaan. Pääasiassa vapaamielinen ja siitä johdetut sanat kuitenkin olivat edistyspuolueen, ja yleisemminkin suomalaisten käytössä. Käytän myös itse vapaamielisyyttä rinnakkain ja synonyyminä liberalismisanaston kanssa.

Tarponen katsoo että edistyspuolue edusti nimenomaan sosiaaliliberalistista suuntausta. Tämän voi helposti todeta puolueen ohjelmia tarkastelemalla. Edistyspuolueen ensimmäisen ohjelman pohjana oli liki suoraan Nuorsuomalaisen puolueen uudeksi ohjelmaksi aiottu ohjelma. Nuorsuomalainen puolue oli käynnistänyt puolueen vasemman siiven dominoiman ohjelmaudistuksen keväällä 1917. Sisällissodasta ja muista levottomuuksista johtuen se oli saatu käsittelyyn vasta vuoden 1918 lopulla, jolloin ajankohtaista olikin uuden puolueen perustaminen. Edistyspuolueen ensimmäisessä puoluekokouksessa hyväksytty ohjelma sisälsi sosiaalipoliittisella alalla alaluvut muun muassa työsuojeluksesta, työväensuojelusta ja sosiaalivakuutuksesta. Edistyspuolueen tavoitteena oli kansan yhdistäminen sisällissodan jälkeen. Puolueen johtava poliitikko K. J. Ståhlberg katsoi, että luokkavas-takohtaisuuksia tasoittava sosiaalipoliittikka oli oikea tapa pyrkiä kohti kansallista yhtenäisyyttä. Itse asiassa sisällissota vahvisti sosiaaliliberaalista painotusta edistysmielisissä poliitikoissa.⁶⁷

Edistyspuolue oli uudistanut ohjelmaansa ennen tutkittavaa ajanjaksoa edellisen kerran vuonna 1929. Tuolloin kyseessä oli ensimmäinen kokonaisvaltainen puolueohjelman uudistaminen sitten puolueen perustamisen. Vuoden 1929 ohjelma oli aikaisempaa yleisohjelmaa paljon yleisluontoisempi ja suppeampi sekä periaatteellisempi, johtuen siitä, että puolueella oli useita erillisohjelmia. Ensimmäisestä kappaleesta tulee esiin puolueen suhtautuminen liberalismiin suuntauksiin. Ensin korostetaan henkilönomaista vapautta ja ihmisten samanlaista oikeutta yhteiskunnassa liberalismiin yleisten periaatteiden mukaisesti. Tämä ei kuitenkaan edistyspuolueelle riitä, vaan lisäksi ”Inhimillinen yhteenkuuluvaisuus ja yhteisvastuu vaativat yhteiskuntaa ja valtiota valvomaan *heikoimpien jäsentensä* etuja ... *samanlaisten kehitysmahdollisuuksien* valmistamiseksi yhteiskunnan kaikille jäsenille. Vain siten tulevat kansan *laajatkin kerrokset* todellisuudessa osallisiksi vapauden ja itsehallinnon luomista suurista arvoista.” Suuntautuminen sosiaaliliberalismiin on siis selvää.⁶⁸

⁶⁷ Tarponen 1955, s. 4, 39-41. Paaskoski 1997, s. 115-126.

⁶⁸ Borg 1965, s. 189. Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Korostukset alkuperäiset.

Talouden edistyminen riippuu ohjelman mukaan ”ratkaisevasti kansalaisten *oma-aloitteisesta vapaasta toiminnasta*”. Valtion tuli huolehtia siitä ”etteivät sen asettamat välttämättömät rajoitukset ja rasitukset estä tuotannollisen toiminnan kehittymistä ja sen edellytyksenä olevaa pääoman muodostusta” ja noudatettava ”nykyaikaisen *vapaamielisen talouspolitiikan* periaatteita”. Toisaalta siis vastustettiin valtion liiallista puuttumista talouteen. ”Nykyaikaisen vapaamielisen talouspolitiikan” voi tietysti käsittää monella tapaa, mutta sosiaaliliberalismi oli kuitenkin vallitsevampi suuntaus 1930-luvulla ja sen suuntaista tässä lienee tarkoitettu. Tulokinnanvaraisuus jätti kuitenkin tilaa eri käsityksille puolueen piirissä. Taloudellisesti heikkojen kansanluokkien tukemisessa tuli pitää huolta siitä, että edistettiin näiden ”sekä omakohtaista, että yhteistoimintaa”.⁶⁹

Varsinaisen periaateohjelman lisäksi puolueella oli useita erillisohjelmia, joilla syvennettiin varsinaista ohjelmaa. Niissä käsiteltiin runsaasti etenkin pienviljelijäväestöä. Heidän asemansa kohoamisen edellytyksenä oli heidän oma yritteliäisyytensä ja yhteistoimintansa. Pienviljelijöiden itsetoimintaa ja oma-aloitteisuutta tuli valtiovallan tukea erilaisin tavoin. Edistyspuolue pyrki siis vetoamaan pienviljelijöihin liberalismien periaatteiden kautta. Sosiaalivakuutusten kehittämistä puolestaan vaadittiin siten, että työntekijät suorittavat suurimman osan vakuutusmaksuista valtion ja työnantajien avustaessa, eli ihmiset vakuutusmaksujen muodossa huolehtisivat itse tulevaisuudestaan.⁷⁰

Vuoden 1929 ohjelmaa oli sittemmin täydennetty monien ajankohtaisten asioiden osalta lukuisilla puoluekokouksissa hyväksytyillä ponsilausumilla. 1930-luvun alussa tällaisia ajankohtaisia asioita olivat ennen kaikkea pula-aika ja suhtautuminen oikeistoradikalismiin ja laillisuuteen. Niinpä monet ponsilausumat käsittelivätkin taloutta. Vuoden 1930 puoluekokous oli korostanut taloudellisen edistymisen perustana kansalaisten oma-aloitteisuutta ja tässä suhteessa vaadittiin tarpeellisten tietojen, taitojen ja edellytysten hankkimista vähävaraisille, jotta he ”oman apunsa turvin pääsisivät vaurastumaan”.⁷¹ Olennaista ihmisten auttamisessa oli kautta linjan näiden oman toiminnan edistäminen.

Vuoden 1933 puoluekokouksessa pula oli mitä selvimmin läsnä. Tuolloin ponsissa vaadittiin työttömyyden vähentämiseksi edistämään asutustoimintaa, eli muodostamaan uusia tiloja ja raivaamaan viljelysmaata. Täten useammat kansalaiset voisivat oman yritteliäisyytensä turvin hankkia itselleen toimeentulon. Asutustoiminnan lisäksi korostettiin yleisten töiden ja varatöiden järjestämistä niin laajalti kuin valtion ja kuntien talous suinkin sallii, sekä uusia työtilaisuuksia hankkivan yksityisen

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>].

⁷¹ Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokousten ponsilausumia vv:lta 1918-1938, AKCK I, Kansio 84, KA.

yritteliäisyyden tukemista. Niiden työttömien huollossa, joille ei voitu työansioita järjestää, oli oman avun periaatteen tehostamiseksi järjestettävä sopivia vastiketöitä. Olosuhteiden salliessa toivottiin myös voitavan ottaa käyttöön työttömyysvakuutusjärjestelmä, ”jonka kautta työntekijät itse saatetaan, yhteiskunnan ja työnantajain avustuksin, ainakin osittain turvaamaan toimeentulonsa työttömyyden aikana”. Työttömyysvakuutustakin perusteltiin itseavun muotona, vaikka siinä edellytettiin yhteiskunnan ja työnantajien tukea. Puoluekokous myös kannatti viennin edistämisen tähden maatalouden tuotteiden vientipalkkioita, mikä merkitsi valtion varsin mittavaa puuttumista talouselämään.⁷² Suuntautuminen sosiaaliliberalismiin on varsin selvää.

Vaikka edellä onkin todettu edistyspuolueen edustaneen hobhouseilaista sosiaaliliberalismia, erilaiset näkemykset, tulkinnat ja määritelmät olivat silti mahdollisia. 1930-luvulla oli olemassa selvästi kahdenlaista liberalismia, vanhaa ja uutta, manchesteriläistä ja sosiaaliliberalismia, sekä tietysti kaikkia mahdollisia niiden välimuotoja. Liberalismi saattoi tarkoittaa montaa erilaista suuntausta. Tilannetta sekoitti edelleen se, että monet 1930-luvun konservatiivisiksi ymmärretyt puolueet olivat omaksuneet manchesterilaisen liberalismien piirteitä. Myös Suomessa muun muassa kokoomuksen puheenjohtajaksi vuonna 1934 noussut J. K. Paasikivi puhui yrittäjänvapauden ja taloudellisten rajoitusten poistamisen puolesta irrottaessaan kokoomusta korporatismiin suuntautuneesta IKL:stä.⁷³

Edistyspuolue määritteli itsensä vapaamieliseksi puolueeksi, mutta ei ollut tullut missään vaiheessa tarkkaan määritelleeksi sitä, mitä se katsoi vapaamielisyyden merkitsevän. Seuraava esimerkki on varsin kuvaava. Vuonna 1932 oli edistysmielinen toimittaja V. V. Kilpi lähettänyt puoluetoimikunnalle kirjeen, jossa katsoi että puolueen olisi ryhdyttävä kiireesti työhön vapaamielisyyden ja edistysmielisyyden käsitteiden selventämiseksi. Hän piti suurena ongelmana sitä, ettei käsitteitä ollut tarkemmin missään vaiheessa määritelty. Puoluetoimikunnan keskusvaliokunta ei kuitenkaan katsonut kirjeen aiheuttavan tarvetta toimenpiteisiin, vaikka pitikin sitä ”asiallisena”.⁷⁴ Ei siis ihme että edistyspuolueessa oli vallalla erilaisia näkemyksiä siitä, mitä puolueen keskeisillä aatteilla tarkoitettiin. Läsna kirjettä käsitelleessä kokouksessa olivat muun muassa Cajander ja Kivimäki, joiden käsitykset vapaamielisyydestä ajautuivat seuraavina vuosina varsin suuriin ristiriitoihin.

Vapaamielisyyteen ja liberalismiin kuului luonnostaan erilaisten mielipiteiden hyväksyminen, myös omassa keskuudessa. Cajander käsitteli tätä kysymystä vuonna 1930 pohtiessaan puolueen tulevai-

⁷² Ibid.

⁷³ Suvanto 1994, s. 233. Vares 1995, s. 182-189.

⁷⁴ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokous 3.10.1932. KEPA, PR 60, KA.

suuden suuntaviivoja. Tuolloin hän katsoi, että puolueiden ohjelmat ovat sitovina ohjelmina yleensä liian seikkaperäisiä. Olisi parempi, jos vain ”suuret piirteet, ääriviivat olisivat kiinteämmin piirretyt.” Edistyspuolueen puolueohjelma oli kuitenkin Cajanderin mielestä siinä määrin joustava, että takasi puolueen jäsenille liikkumavapauden. Edelliseen liittyen oli luonnollista että myös puoluekuuri oli heikko. Cajander käsitteli myös sitä eräässä muistiossaan, ja totesi olevan luonnollista, että vapaamieliselle puolueelle on ominaista melkoisen suuri vapaus omassakin keskuudessa. Vasta jos vapaus menee niin pitkälle, että puolueen ilmeinen etu kärsii, ollaan ”vakavan tosiasian edessä”.⁷⁵

1.5. Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen ensimmäinen käsittelyluku keskittyy ensinnäkin alkutilanteen tarkasteluun. Varsinaisen aikarajauksen ulkopuolelta pohjustetaan ensin Kivimäen hallituksen alkutaivalta vuoden 1934 alkuun asti. Tämän jälkeen huomiota saavat ensimmäiset, sekä julkiset, että pinnan alle jääneet ristiriidat ja kehitys niiden jälkeen. Luvussa 2.5. käsitellään puolueen piirissä vaikuttaneita erilaisia liberalismitulkintoja erityisesti talous- ja sosiaalipolitiikan näkökulmasta. Juuri näillä aloillahan manchesterilaisuuden ja sosiaaliliberalismin erot olivat selvät.

Kolmannessa luvussa käsitellään edelleen kronologisesti puolueen sisäisten ristiriitojen muotoutumista. 1930-luvun repivimpiin sisäpoliittisiin kysymyksiin kuulunut kielikysymys ja sen ratkaisuyritys vuoden 1935 alussa ylimääräisillä valtiopäivillä käsitellään luvussa 3.1. Tämän jälkeen tarkastellaan hallituksen ja puolueen suhteen kehitystä pääasiassa puolueen toimielimissä käydyn keskustelun kautta. Luku 3.3 käsittää lähinnä vuoden 1936 puoluekokouksen, jolloin Kivimäen hallituksen edistysmielisyyttä ja vapaamielisyyttä arvioitiin.

Neljännän pääluvun rakenne on enemmän temaattinen. Siinä huomiota saavat keskeiset puoluetta hajottaneet ristiriidat, joista erityisesti talouspoliittisiin seikkoihin kiinnitetään huomiota. Lisäksi tarkastellaan puolueen hajaannusta myös siltä kannalta, millaisia erilaisia rintamalinjoja puolueen sisälle muodostui. Kaksi viimeistä käsittelylukua keskittyvät enemmän tapahtumahistoriaan. Neljännessä luvussa käsitellään vuoden 1936 vaaleja, sekä viidennessä Kivimäen hallituksen kaatumista ja siihen johtaneita tapahtumia.

⁷⁵ Cajanderin näkemyksiä edistyspuolueen tulevaisuuden suuntaviivoista, AKCK I, Kansio 86, KA. Cajanderin otsikoimaton muistio, AKCK I, Kansio 85, KA.

2. Alkuasetelma

2.1. Kivimäen hallituksen alkutaival

Lapuan liikkeen vuosina ja Mäntsälän kapinan aikaan edistyspuolue oli johdonmukaisesti ja yhteinäisesti laillisuuden kannalla. Edistyspuolueen piirissä ei ollut lapualaisuuden ymmärtäjiä ainakaan Ståhlbergin kyydityksen jälkeen. Itse asiassa lapualaisuuden vastustaminen merkitsi edistyspuolueelle eräänlaista uutta nousua. Puolue oli mukana Svinhufvudin hallituksessa 1930-31 J. H. Venolan toimiessa valtiovarainministerinä. Svinhufvudin tultua valituksi presidentiksi keväällä 1931 muodostettiin maalaisliiton J. E. Sunilan johdolla hallitus, jonka koostumus osoittautui pahaksi pettymykseksi lapualaisille. Lapuan liikettä ei kuunneltu ministereitä valittaessa ja mukaan tuli useita voimakkaasti laillisuuden puolesta esiintyneitä miehiä, kuten sisäministeriksi noussut RKP:n Ernst von Born. Edistyspuolueesta Sunilan hallitukseen tuli oikeusministeriksi T. M. Kivimäki, joka niin ikään oli tullut eduskunnassa tunnetuksi laillisuusmiehenä.⁷⁶

Tultuaan ministeriksi Kivimäki luopui toimestaan edistyspuolueen eduskuntaryhmän puheenjohtajana. Hänen seuraajakseen ryhmän puheenjohtajana tuli A. K. Cajander. Eduskuntaryhmän kokouksessa 26.1.1931 uusi puheenjohtaja kiitti ryhmän puolesta edeltäjänsä ”ansiokkaasta työstä ryhmän toiminnan johtajana ja edustaessa ryhmää ulospäin” ja mainitsi ”että tämä työ vallitsevissa olosuhteissa on ryhmän puheenjohtajalta vaatinut erikoisen paljon taitoa, harkintaa ja arvostelukykyä ja että hän on tehtävän kunnialla suorittanut sekä ryhmän täydeksi tyydytykseksi.” Lisäksi Cajander toivotti voimia ja menestystä Kivimäen toiminnalle ministerinä ”mahdollisimman suuressa määrässä niiden periaatteiden mukaan, jotka elähdyttävät Kansallista Edistyspuoluetta ja sen eduskuntaryhmää” sekä vakuutti, että ”ryhmä on suurella myönteisyydellä seuraava hänen työtään”.⁷⁷ Kivimäki sai siis ministeriksi ryhtyessään edistyspuolueen ja Cajanderin täyden tuen.

Sunilan hallitus selviytyi Mäntsälän kapinasta, mutta kaatui vuoden 1932 lopussa pankkikoron säännöstelyä koskeneeseen kiistaan. Uudeksi pääministeriksi haviteltiin ensin Suomen Pankin pääjohtajaa Risto Rytä, mutta lopulta hallituksen johtoon tuli edellisen hallituksen oikeusministeri Kivimäki.⁷⁸ Kivimäen hallituksen parlamentaarinen pohja oli alusta lähtien kapea, hallituksessa katsoivat olevansa edustettuina vain edistyspuolue ja RKP, joiden yhteenlaskettu kansanedustajamäärä

⁷⁶ Tarponen 1955, s. 124, 207. Mylly 1993, s. 57-58.

⁷⁷ Cajanderin puhe Kivimäelle 26.1.1931, Kivimäen siirtyessä ministeriksi. AKCK I Kansio 24, KA.

⁷⁸ Kivimäki 1965, s.175. Turtola 1994, s. 124. Myös Ståhlbergistä oli ollut jonkin verran puhetta pääministeriehdokkaana ja Cajander kannatti nimenomaan häntä, Cajanderin puhe edistyspuolueen puoluekokouksessa 1937 AKCK I Kansio 85, KA. Ester Ståhlberg 1986, s.285-287.

oli 32 kansanedustajaa. Edistyspuolueesta ministereinä sen aloittaessa toimivat pääministerin lisäksi opetusministeri Oskari Mantere, kauppaja- ja teollisuusministeri Ilmari Killinen, sekä kulkulaitosministeri K. E. Linna. Etenkin Mantere oli läheisessä yhteistyössä Kivimäen kanssa, sekä puolueessa, että hallituksessa. Myös Linna oli aktiivinen puolue toiminnassa ja useimmiten läsnä eduskuntaryhmän kokouksissa, vaikkei kansanedustaja ollutkaan. RKP:n ministereitä oli kaksi ja loput paikat oli täytetty viidellä kokoomuslaisella ja kahdella maalaisliittolaisilla ammattiministerillä. Kokoomus ja maalaisliitto eivät kuitenkaan katsoneet olevansa edustettuina hallituksessa. Hallitus oli varsin oikealle painottunut, kokoomuslaisten suuren edustuksen lisäksi edistyksen RKP:n ja maalaisliiton ministerit edustivat puolueidensa oikeistosiipiä. Kansanedustajia ministereistä oli poikkeuksellisen vähän, hallituksen aloittaessa vain neljä, joista edityksestä Kivimäki ja Mantere.⁷⁹

Kapeasta parlamentaarista pohjasta johtuen Kivimäen hallitusta on joskus kuvattu eräänlaiseksi ”presidenttihallitukseksi”. Tulkinta on kuitenkin selvästi virheellinen. Presidentti Svinhufvud jätti hallitsemisen varsin pitkälti hallituksen huoleksi. Hän luotti Kivimäen arvostelukykyyn ja taipui tämän käsityksiin. Pääministeri myös kirjoitti yleensä presidentin tärkeimmät puheet. Presidentillä oli hallitukseen nähden kyllä epäsuoraa vaikutusta, mutta tässäkin suhteessa vaikutus kulki lähinnä päinvastaiseen suuntaan, ainakin hallituksen kauden edetessä. Mylly onkin kuvannut, että oikeammin Svinhufvud oli pääministerin presidentti, kuin hallitus presidenttihallitus.⁸⁰

Kivimäen hallituksen ohjelma oli tuon ajan hallitusohjelmien tapaan varsin lyhyt ja yleisluontoinen. Se käsitti Kivimäen valtioneuvoston istunnossa 15.12.1932 pitämän ohjelmapuheen. Vaikea taloudellinen tilanne näytteli pääosaa. Hallitus katsoi päätehtäväkseen rahan arvon vakaana pitämisen ja työttömyyden lieventämisen välittömin toimenpitein. Tärkeänä pidettiin, myös taloudellisen tilanteen parantumisen kannalta, laillisen valtio- ja oikeusjärjestyksen ylläpitämistä. Liberalismin kannalta ohjelmasta ei ole juuri sanottavaa. Hallitus oli puuttumassa varsin aktiivisesti talouteen, tosin valtion vaikutusmahdollisuuksia pidettiin sivulauseissa vähäisinä.⁸¹ Aktiivisinta sosiaaliliberalismia ohjelman ei voi katsoa edustaneen, mutta varsin kaukana se oli manchesteriläisyydestäkin.

Huolimatta vahvasta oikeistopainotuksesta hallitus sai etenkin alkuaikoinaan huomattavaa tukea sosialidemokraateilta. Tähän vaikutti sosialidemokraattien pelko siitä, että vaihtoehtoinen hallitus

⁷⁹ Hentilä 2006, s.163, Mylly 1993, s. 75, 214-215. Jääskeläinen 1977, s. 511-513. Soikkanen 1984, s.17. Soikkanen 2002, s. 225. Erikoista oli, että kokoomuksen kansanedustaja Arvi Oksala oli mukana hallituksessa, vaikka kokoomus ei puolueena katsonut olevansa edustettuna.

⁸⁰ Mylly 1993, s. 88-90. Nousiainen 1985, s. 114-116. Svinhufvud myös suunnitteli Kivimäestä seuraajaansa.

⁸¹ Pääministeri Toivo Kivimäen hallituksen ohjelma, [<http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/kivimaki/Hallitusohjelma - Kivimaeki113214.jsp>].

olisi toden näköisesti vielä oikeistolaisempi. Sosialidemokraattien johtohahmo Väinö Tanner koetti henkilökohtaisesti antaa kaiken tukensa Kivimäen hallitukselle, koska se oli Lapuan liikkeen levottomuuksien jälkeen ensimmäinen, joka yritti saada kuria ja järjestystä maahan, sekä pyrki toimimaan tasapuolisesti. Kivimäen ja Tannerin välille syntyikin hyvin luottamuksellinen suhde. He pitivät tapanaan neuvotella hallituksesta vaikeilta näyttäneistä asioista keskenään. Ensimmäisinä vuosinaan hallitus sai kovinta arvostelua osakseen oikeiston taholta. Kokoomuksen enemmistö oli tuolloin puolueessa vallalla olleen jyrkän suuntauksen myötä varsin voimakkaasti oppositiossa hallitusta, myös oman puolueensa maltillisia edustaneita ministereitä vastaan. Kesän 1933 eduskuntavaalien jälkeen omaksi ryhmäkseen muodostunut IKL edusti vielä jyrkempää suhtautumista hallitukseen. Kivimäen hallituksen taivalta etenkin sen alkuvuosina seurasikin keskustelu suhtautumisesta oikeistoradikalismiin ja IKL:ään. Oikeistoradikalismin uhan ohella ajan politiikkaa hallitsi taloudellinen lamakausi ja siitä toipuminen. Taloudellisissa asioissa maalaisliitto puolestaan oli hallituksen kanssa usein eri linjoilla ja pyrki useampaan otteeseen välikysymyksillä kaatamaan hallitusta.⁸²

Pääministerin oma puolue, eli edistyspuolue oli alkuaikoina hyvinkin yhtenäisesti hallituksen takana. Puoluevaltuuston kokouksessa 9.12.1933 pitämässään tilannekatsauksessa Cajander puhui Kivimäen tuolloin liki vuoden istuneesta hallituksesta varsin positiiviseen sävyyn. Hän totesi että hallituksesta on tullut yksi pysyvimpiä hallituksiamme osittain omasta ansiostaan: ”Käsittäähän hallitus kyvykkäitä, paljon luottamusta nauttivia henkilöitä...” Tässä kokouksessa ylipäättään annettiin tunnustusta puolueen eduskuntaryhmän toiminnalle hallituksen tukemisessa. Tällaisen puheenvuoron käytti muun muassa *Etelä-Suomen Sanomien* päätoimittaja Frans Keränen.⁸³

1930-luvun lopun puoluekokouksissa Cajander muisteli useasti Kivimäen hallituksen sen alkuaikoina edistyspuolueen taholta saamaa kohtelua. Cajanderin mukaan annettiin hallituksen muodostajalle kaikkea mahdollista tukea ja apua, jotta hallitus tulisi pätevästi kokoonpannuksi. Hallituksen muodostajan ja hallituksen edistyspuolueen eduskuntaryhmän taholta saama avunanto oli niin ilmeistä, että silloinen eduskunnan puhemieskin lausui sellaisesta suhtautumisesta mielihyvänsä. Cajander todisteli myös puoluetoimikunnan ja puoluekokousten kaikkea tarpeellista tukea hallitukselle. Eduskunnassa ei eduskuntaryhmän taholta käytetty hänen mukaansa yhtään puheenvuoroa hallitusta vastaan. Eduskuntaryhmä hyväksyikin yksimielisesti syksyn 1933 ensimmäisessä kokouksessaan Kivimäen esittämät ponnet eduskuntaryhmän toiminnasta hallituksen tukemiseksi. Näissä to-

⁸² Kivimäki 1965, s. 76. Tanner 1966, s. 164-165. Soikkanen 2002, s. 226. Vares 2007, s. 162-168. Jääskeläinen 1977, s. 513-514, 535.

⁸³ Cajanderin tilannekatsaus Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksessa 9.12.1933, AKCK II, kansio 3, KA. Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 9.12.1933, KEPÄ, PR 58, KA.

dettiin muun muassa että ryhmä voimakkaasti tukee ”kaikkia hallituksen esityksiä, joista ryhmän kanssa etukäteen neuvotellaan”.⁸⁴

Kesällä 1933 pidetyissä eduskuntavaaleissa hallituksen asema vahvistui siinä mielessä, että sen tukijoina kunnostautuneet sosialidemokraatit saivat vaalivoiton. Edistyspuolue voitti kylläkin lisää ääniä, mutta vaaliteknisistä syistä sen paikkamäärä pysyi samana kuin edellisissä vaaleissa, eli yhdessätoista kansanedustajassa. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän sisällä kuitenkin tapahtui huomattavia muutoksia. Yksi tällainen oli Cajanderin putoaminen eduskunnasta. Hän oli ollut ehdokkaana samassa vaalipiirissä, Viipurin läänin läntisessä, josta oli tullut valituksi kaksissa edellisissä vaaleissa edistysmielisten korkeimmalla äänimäärällä. Cajanderin kokoelmassa on promemoria, joka käsittelee näitä vaaleja ja syitä Cajanderin putoamiseen. Yhtenä syynä nähdään epälojaalinen kilpailu ehdokkaiden välillä, erityisesti samassa vaalipiirissä ehdokkaana olleen Eljas Erkon toiminta.⁸⁵

Cajander pääsi kuitenkin osallistumaan eduskuntaryhmän kokouksiin, sillä hänet valittiin puolue-toimikunnan toiseksi edustajaksi eduskuntaryhmään. Samana syksynä Cajander valittiin myös puolue-toimikunnan puheenjohtajaksi edellisenä puheenjohtajana toimineen Mantereen luovuttua monien töidensä vuoksi. *Tarponen* katsoo, että Cajanderin ja Kivimäen väliset ristiriidat ja puolueen eri linjat alkoivat vähitellen kehittyä Cajanderin tultua valituksi puolue-toimikunnan puheenjohtajaksi.⁸⁶

Vielä syksyllä 1933 eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat eivät ilmennä jakautumista sen enempiä Cajanderin ja Kivimäen mielipiteiden kuin puolueen eri linjojenkaan välillä. Cajander oli pääsääntöisesti samoilla linjoilla Kivimäen ja hallituksen kanssa. Hallitukselle annettiinkin tukea eduskuntaryhmässä kautta linjan. Myös puolueen vasemmalle laidalle kuuluneet Urho Toivola ja Arvo Inkilä olivat hyvin myötämielisiä. Muistelmissaan Toivola nimenomaan kertoo pyrkineensä toimimaan kansanedustajana määrätietoisesti hallituksen tukena syksyn alussa hyväksytyjen ponsien mukaan. *Turun Sanomien* suunnalta hallitukselle tullut tuki oli niin ilmeistä, että sitä kutsuttiin jopa ”hallituksen pää-äänenkannattajaksi”.⁸⁷

⁸⁴ Cajanderin puhe edistyspuolueen puoluekokouksessa 1937, Cajanderin puhe edistyspuolueen puoluekokouksessa 1939, AKCK I, kansio 85, KA. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 5.8.1933, KEPA, PR 89, KA.

⁸⁵ Soikkanen 1984, s. 50. Tarponen 1955, s. 213. Promemoria eduskuntavaaleista Viipurin läntisessä vaalipiirissä 1933, AKCK I, kansio 86, KA. Kyseinen promemoria on allekirjoittamaton, mutta kenties Cajanderin itsensä laatima.

⁸⁶ Tarponen 1955, s. 125. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 31.8.1933, KEPA, PR 89, KA. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 9.12.1933, KEPA, PR 58, KA.

⁸⁷ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat syksyltä 1933, KEPA, PR 89, KA. Inkilän ja Toivolan näkemyksistä erityisesti 5.8.1933 ja 12.9.1933. Urho Toivolan muistelmien käsikirjoitus, Rakel ja Urho Toivolan kokoelma, kansio 7, KA.

Tässä vaiheessa ristiriidat henkilöityivät pitkälti Erkkoon. Erkko ja Kivimäki olivat syksyn ensimmäisessä kokouksessa olleet erimielisiä puolueen lehdistön suhtautumisesta hallitukseen. Kivimäki olisi toivonut selvempää tukea hallitukselle, mutta Erkko kuittasi lievien erimielisyyksien johtuneen siitä, että hallitus oli joutunut tekemään kompromisseja. Erkko myös vaati hallitukselta jyrkempiä toimia oikeistoradikalismien uhkaa vastaan, sekä vastusti tiukasti sosialistien kanssa tehtävää yhteistyötä. Edellisessä Toivola oli Erkon kanssa samoilla linjoilla, mutta jälkimmäisessä hän ja Inkilä olivat selvästi eri mieltä Erkon kanssa.⁸⁸ Kivimäki ei siis ollut hallituksen ensimmäisen vuoden mitään varauksettoman tyytyväinen puolueen lehtien suhtautumiseen hänen hallitustaan kohtaan.

Outi Hölttä on tutkinut edistyspuolueen lehdistön suhtautumista sisäpoliittisiin kysymyksiin vuosina 1933-1936. Hänen mukaansa lehdet olivat pääpiirteissään samanmielisiä hänen tarkastelemistaan kysymyksistä. Kaikki vastustivat oikeiston tekemää ehdotusta SDP:n kieltämisestä samoin kuin sellaisia valtiosääntöön tehtäviä muutoksia, jotka kaventaisivat äänioikeutta tai kasvattaisivat presidentin valtaa. Kaikki tukivat myös hallituksen ensimmäisiä toimenpiteitä sisäpoliittisten olojen rauhoittamiseksi, huhtikuussa 1933 säädettyä lakia sotilaallisesti järjestäytyneiden yhdistysten kieltämisestä. Tosin *Turun Sanomat* ja *Kaleva* olisivat toivoneet hallitukselta aktiivisempia toimenpiteitä lain toimeenpanossa.⁸⁹

Turun Sanomat poikkesi yhteisestä linjasta kannattaessaan SDP:n ehdottamaa IKL:n lakkauttamista, kun taas *Helsingin Sanomilta* riitti muita enemmän ymmärrystä kokoomuksen maltillista siipeä kohtaan. Höltän mukaan *Kaleva* oli selvimmin hallituksen kannattaja. *Turun Sanomat* ja *Helsingin Sanomat* saattoivat olla arvostelevallakin kannalla. Ministereiden ja eduskuntaryhmässä olleiden päätoimittajien ristiriidat vuoden 1933 aikana henkilöityivät kuitenkin, kuten todettua Erkkoon, eikä Toivolaan. Kivimäellä ja Toivolalla oli vielä tuolloin toimiva keskusteluyhteys, ja Toivola kantoi ainakin jonkin verran huolta siitä, miten hallituksessa hänen kirjoitteluunsa suhtaudutaan.⁹⁰

Hallituksen talous- tai sosiaalipolitiikkaa ei eduskuntaryhmässä arvosteltu, eikä juuri edes käsitelty. Myöskään *Hölttä* ei ole nostanut näiden alojen kysymyksiä esille vuoden 1933 ajalta. Puolueen piirissä ja lehdistössä kestoaihe oli oikeistoradikalismien uhka ja sen torjuminen. Vapaamielisyyden

⁸⁸ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 5.8.1933 ja 26.10.1933, KEPA, PR 89, KA. Kivimäki lie-
nee tarkoittanut lehdistöön kohdistamansa arvostelun ainakin Helsingin Sanomille, koska nimenomaan Erkko, eikä
Toivola katsoi asiakseen vastata hänelle.

⁸⁹ Hölttä 1978, s. 33, 60, 65-68, 72, 82-86. Höltän mukaan Helsingin Sanomat ei ottanut lain toimeenpanoon kantaa.
Höltän käsittelemät lehdet olivat kolme suurinta äänenkannattajaa Helsingin Sanomat, Turun Sanomat ja Kaleva.

⁹⁰ Hölttä 1978, s. 38, 54, 61, 134-135. Toivola muun muassa hyökkäsi sosialidemokraattien maanpuolustusohjelmaa
vastaan keskusteltuaan asiasta ensin Kivimäen kanssa. Urho Toivolan muistelmien käsikirjoitus, Rakel ja Urho Toivo-
lan kokoelma, kansio 7, KA.

kannalta herätti jonkin verran pohdintaa se, kuinka pitkälle voidaan demokraattisin keinoin mennä liikehännän tukahduttamisessa. Kivimäki itse oli tässä vaiheessa sitä mieltä, että jyrkät toimenpiteet eivät välttämättä ole edes parhaita mahdollisia. Hallitus ja puolue olivat hallituksen alkutaipaleen ajan varsin yhtenäisillä linjoilla. Kivimäki totesikin eduskuntaryhmän kokouksessa 15.2.1934 olleensa siinä käsityksessä, että hallitus ja ryhmä ovat siihen asti olleet yksimielisiä. Cajander tosin oli jälkeinpäin sitä mieltä, että hallitus oli alusta lähtien suhtautunut verrattain kylmästi puolueeseen.⁹¹ On mahdollista, että tämä Cajanderin näkemys on jossakin määrin myöhempien tapahtumien värittäjä, sillä mitään kitkaa hallituksen suuntaan ei ole havaittavissa ennen vuotta 1934.

Edistyspuolueen sisäisistä ristiriidoista ei tässä vaiheessa ole vielä selviä merkkejä. Vapaamielisyyden kannalta ei ilmennyt suuria eroavaisuuksia, eikä hallituksen talous- tai sosiaalipolitiikan suunta aiheuttanut kritiikkiä. Taloudellinen lama hallitsi vielä tässä vaiheessa tilannetta ja rajoitti mahdollisuuksia. Lisäksi oikeistoradikalismien uhka oli edelleen vahvasti läsnä ja yhdisti puoluetta. Äärioikeiston vastustamisesta oltiin yhtä mieltä ja vain keinot aiheuttivat näkemuseroja, lähinnä Erkon ja *Turun Sanomien* esittäessä aktiivisempaa toimintaa. Vaikka sekä *Turun Sanomat* että *Helsingin Sanomat* molemmat paikoin kritisivat hallitusta, henkilökohtaiset erimielisyydet eduskuntaryhmän pöytäkirjojen valossa olivat voimakkaammat Erkon ja Kivimäen, kuin Toivolan ja Kivimäen välillä. Erkko oli muutenkin rikkonaisin osa puolueessa. Hänellä oli jonkinlaisia näkemysristiriitoja paitsi Kivimäen, myös Cajanderin ja vasemmistolaisimpien Inkilän ja Toivolan kanssa.

2.2. Ensimmäisiä ristiriitoja nousee pintaan

Vuoteen 1934 edistyspuolue ja hallitus saattoivat, Cajanderin puoluevaltuuston kokouksessa ilmaisemien sanojen mukaisesti, siirtyä rauhallisesti. Toivola ei helmikuun alussa Holstille lähettämässään tilannekatsauksessa esittänyt mitään huomauttamista hallituksen politiikkaa vastaan. Lähinnä hän spekuloi muutamien hallituksen esitysten, kiihoituslain ja talousneuvoston, herättävän todennäköisesti eduskunnassa vastustusta. Itse hän ei ollut kyseisiä esityksiä vastaan, ja katsoi, että olisi vahingollista jos hallitus niiden takia saisi epäluottamuslauseen. Hallituksen kaatuminen olisi Toivolan mielestä tiennyt äärioikeiston kasvua. Edistyspuolueen piirissä hän ei ilmaissut olevan mitään erimielisyyksiä, sen enempää kyseisissä lakiehdotuksissa, kuin muutenkaan.⁹² Eduskunnan

⁹¹ Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 9.12.1933, KEPA, PR 58, KA. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 5.8.1933 ja 15.2.1934, KEPA, PR 89, KA. Cajanderin puhe edistyspuolueen puoluekokouksessa 1939, AKCK I, kansio 85, KA.

⁹² Cajanderin tilannekatsaus Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksessa 9.12.1933, AKCK II, kansio 3, KA. Urho Toivola Rudolf Holstille 12.2.1934, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA.

istuntokaudella ilmaantuivat kuitenkin ensimmäiset selvät ristiriidat, jotka osittain jo edellisenä vuonna olivat kyteneet. Kyseiset lakiehdotukset tulivat myös olemaan erimielisyyksien aiheena.

Eduskuntaryhmän kevään ensimmäisessä kokouksessa Kivimäki kertoi olevan tarpeellista, että hallitusvallan keinoja taistelussa IKL:ää vastaan lisätään, ja ilmoitti hallituksen jättävän eduskunnalle asiasta lakiesityksen. Erkko oli eri mieltä ja katsoi, että sen hetkiset lait tarjoavat riittävästi keinoja, mutta hallitus ei käytä niitä. Sama näkemys esitettiin myös *Helsingin Sanomissa*. Kivimäen mainitsema lakiesitys tarkoitti hallituksen esitystä painovapauslain muutokseksi eli niin sanotuksi kiihoituslaiksi. Sen mukaan valtiovallan ja johtavien viranomaisten loukkaava arvostelu, sekä suhteita ulkovaltoihin vahingoittavat, ja yleistä levottomuutta herättävät lausunnot saatettiin rangaistuksen alaisiksi. Kivimäki totesi lain lähetekeskustelussa eduskunnassa lukuisien räikeiden epäkohtien johdaneen siihen, että hallitus katsoi maalle ja yhteiskunnalle vahingollisen kiihotuksen lopettamisen välttämättömäksi. Siinä määrin, ettei epäröity turvautua ”jossakin määrin poikkeuksellisiin toimenpiteisiin lyhyeksi väliajaksi”. Hän myös korosti, ettei arvostelun vapautta sinänsä voida kieltää.⁹³

Turun Sanomat, *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Kaleva* asettuivat kannattamaan hallituksen esitystä. Ensin mainitut vetosivat Kivimäen sanoihin eduskunnassa ja totesivat, että niin kauan kuin arvostelun vapaudesta pidetään kiinni, esitys voidaan vapaamielisyyden kannalta hyväksyä. *Kaleva* oli varovaisempi todetessaan, ettei normaalioloissa voisi hyväksyä sananvapauden rajoituksia, mutta hyväksyi lakiesityksen korostaen sen väliaikaisuutta. Kaikki kolme lehteä olivat sitä mieltä, ettei sananvapautta saanut käyttää väärin ja katsoivat että laki oli välttämätön nimenomaan vapaamielisyyden ja kansanvaltaisuuden turvaamiseksi. Samanlaisilla linjoilla lehdissä oltiin hieman myöhemmin keväällä suhteessa seuraavaan oikeistoradikalismien torjuntaan tähtäävään lakiesitykseen, ns. puserolakiin, jolla kiellettiin pukujen tai puvunosien käyttäminen poliittisina tunnusmerkkeinä julkisissa tilaisuuksissa. Tämä laki hyväksyttiin *Kalevankin* taholta selvästi myötämielisemmin. Järjestölehti *Vapaa Kansa* ei suoranaisesti ottanut kantaa kiihoituslakiin, mutta vaati valtiovaltaa yleisesti käymään ”lujin ottein” käsiksi ”kumoukselliseen kiihoitukseen”. Puserolakia *Vapaa Kansa* tervehti ilolla.⁹⁴ Nämä neljä lehteä antoivat varsin yhtenäistä tukea hallituksen toimenpiteille.

Helsingin Sanomat asettui kiihoituslakia vastustavalle kannalle vedoten nimenomaan sananvapauden ja lakiesityksen siihen kohdistamaan uhkaan. Erityisesti lain tulkinnanvaraisuus herätti epäi-

⁹³ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.2.1934, KEPA, PR 89, KA. *Helsingin Sanomat* 22.3.1934, pk. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I, s. 77-79.

⁹⁴ *Turun Sanomat* 7.2.1934, 18.3.1934 ja 27.3.1934, pk:t. *Etelä-Suomen Sanomat* 10.2.1934, pk. *Kaleva* 4.2.1934, 8.3.1934 ja 16.3.1934, pk:t. *Vapaa Kansa* 20.2.1934, Päämäärä, sekä 20.3.1934, Puserolaki saadaan sittenkin.

lyksiä. Lehti katsoi kuitenkin, että vapauden rajoituksiin oli pakko alistua, kun kerran sekä hallitus, että eduskunta olivat sen katsoneet välttämättömäksi. *Helsingin Sanomat* ja Erkko jatkoivat siis edelleen hallituksen kritisointia. Sananvapauden puolustaminen oli Erkolle kansalaisvapauksista kaikkein olennaisinta. Saattoihan kiihoituslaki tulkinnanvaraisuutensa vuoksi kohdistua myös *Helsingin Sanomia* vastaan. Myöhemmin keväällä Erkko esiintyi myös eduskunnassa osittain eri linjoilla kuin hallitus esityksessään puserolaksi. Hän katsoi lain joidenkin kohtien vaarantavan oikeusturvaa. Itse lakimuutosta hän kannatti voimakkaasti. Puheenvuorossaan Erkko myös moitti hallituksen toimimattomuutta: ”Jos hallitusvalta ei halua tehdä sitä mitä sen olisi tehtävä, on eduskunnan ... siitä huolehdittava.” *Helsingin Sanomat* suhtautui puserolakiin puolueen muuta lehdistöä varauksellisemmin, mutta hyväksyi sen kuitenkin mieluummin kuin kiihoituslain.⁹⁵ Erkko toisaalta vaati voimakkaita toimenpiteitä ja hallituksen oikeistoradikalismien vastaisen toiminnan tehostamista, mutta piti etenkin sananvapauden kohdalla tiukasti kiinni kansalaisvapauksista ja suhtautui kaikkein kriittisimmin hallituksen esittämiin lakimuutoksiin.

Kivimäen ja Cajanderin välit olivat kevättalvella pöytäkirjojen perusteella edelleen kohtalaisen sopuisat. Erimielisyyksiä oli lähinnä muotoseikkojen osalta eduskunnan puhevapauden rajoittamista koskeneessa asiassa. Molemmat hyväksyivät itse pääasian, kansanedustajien puheenvuorojen rajoittamisen IKL:n edustajien eduskunnan arvovaltaa alentaviksi katsottujen puheiden vuoksi. Hallitus oli tehnyt asiasta lakiesityksen informoimatta eduskuntaryhmää etukäteen. Cajanderin mielestä asian toteuttaminen hallituksen esityksellä merkitsi puuttumista eduskunnan sisäisiin asioihin. Hän olisi mieluummin toteuttanut puhevapauden rajoitukset eduskunta-aloitteella. Eduskuntaryhmässä Mantere, Linna ja Heiniö olivat Kivimäen kannalla. Cajanderin kannalla oli ainakin ryhmän puheenjohtaja Sarlin. Lehdistö oli eduskuntaryhmän tapaan itse asiasta yksimielinen, mutta hallituksen puuttuminen eduskunnan sisäisiin asioihin herätti kummastusta *Helsingin Sanomissa* ja *Etelä-Suomen Sanomissa*. *Turun Sanomat* kirjoitti voimakkaimmin esityksen puolesta, eikä myöskään esittänyt mitään suoranaisia ihmettelyjä hallituksen toiminnasta.⁹⁶ Mitenkään repivää tämän kysymyksen käsittely ei ollut, mutta ennakoiti tulevia ristiriitoja.

Helsingin Sanomien irtiotto kiihoituslakia koskevassa kysymyksessä ei ilmeisesti ollut ainutlaatuisen. Lehden noudattama linja sai helmikuun lopulla aikaan pitkän keskustelun eduskuntaryhmässä

⁹⁵ *Helsingin Sanomat* 13.3.1934 ja 28.3.1934, pk:t. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I, s. 672-674, 726. Erkko myös äänesti yhdessä Inkilän kanssa hallituksen puserolakiesitystä vastaan kritisoidun lainkohdan kohdalla.

⁹⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirjat 13.2.1934 ja 15.2.1934, KEPA, PR 89, KA. *Helsingin Sanomat* 22.2.1934, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 17.2.1934, Päivän piirtoja; ”Aapon” pakina. *Turun Sanomat* 14.2.1934, pk.

lehden suhteesta puolueeseen ja hallitukseen.⁹⁷ Asia oli ollut esillä ryhmän valtuuskunnassa ja 22.2.1934 pidetyssä kokouksessa Sarlin antoi aiheesta selostuksen. Mielenkiintoista on, että Erkko ei ollut läsnä vastaamassa omasta puolestaan. Kivimäki valitti, miten *Helsingin Sanomien* asennoituminen oli koitunut hallitukselle monella tapaa kiusalliseksi sekä sisäpoliittisesti, että aiheuttaen ihmettelyjä ulkovaltain edustajien taholta. Linna puolestaan kertoi maaseudun edistysmielisten olevan tilanteesta ymmällä *Helsingin Sanomien* aiheuttaman tilanteen takia ja ihmettelevän onko ryhmä luopunut hallituksen takaa. Hän meni niin pitkälle että katsoi ryhmällä olevan kaksi mahdollisuutta, joko sanoutua irti *Helsingin Sanomista* tai hallituksesta. Jälkimmäinen vaihtoehto ainakin oli mahdoton koska ryhmän katsottiin sillä hetkellä olevan hallituksen takana päävastuussa.⁹⁸

Suhteessa *Helsingin Sanomiin* katsottiin ongelmien johtuvan siitä, että Erkko oli nyt ryhmän jäsen, ja niin ollen lehden katsottiin puhuvan ryhmän (ja hallituksen) nimissä. Pohdittaessa millaisin Erkon kanssa käytävin neuvotteluin tilanne saataisiin parhaiten ratkaistuksi, Cajander kysyi Kivimäeltä, oliko tämä koettanut suoraan keskustella Erkon kanssa. Kivimäki vastasi tehneensä niin lukemattomia kertoja ja lisäsi, että ”on väsyttävää puhua aina samasta asiasta, kun se ei siitä tule paremmaksi”. Toivola oli sitä mieltä, että aiheesta pitäisi pitää erityinen ryhmäkokous Erkon kanssa, jolloin ryhmä olisi vahvemmallalla puolella. Lopulta kuitenkin valtuutettiin Sarlin yksityisesti keskustelemaan Erkon kanssa.⁹⁹ Toivolan kanta on varsin mielenkiintoinen, kun ottaa huomioon *Turun Sanomien* esiintymisen 1920-luvun lopulla. Aiemmin puoluetta ja sen hallitustoimintaa arvostelleen lehden päätoimittaja oli nyt ryhmän puolella toista linjasta poikkeavaa lehteä vastaan.

Asiaa käsiteltiin seuraavan kerran 1.3., jolloin myös Erkko oli läsnä. Tällöin hän tiedusteli kahteenkin kertaan, missä kirjoituksissa lehti oli poikennut puolueen pääperiaatteista ja ohjelmasta. Hän päinvastoin katsoi *Helsingin Sanomien* tukeneen lojaalisti puolueen toimintaa, eikä suostunut ottamaan vastaan moitteita, jos oli asettunut toiselle kannalle kuin hallitus yleisen ohjelman pohjalla. Hän lisäsi, että jos sellaista sananvapautta ei sallita, olisi yhteistoiminta loppu. Linna vastasi Erkolle, ettei ollut halunnut esittää *Helsingin Sanomille* muuta kuin sen vaatimuksen, että lehti kirjoituksissaan lausuisi mielipiteensä omissa nimissään. Hänen mielestään lehdellä ja ryhmällä on oikeus arvostella hallitusta, mutta jos saadaan se käsitys, että ryhmä ei ole hallituksen takana, asioita ei

⁹⁷ Eduskuntaryhmän pöytäkirjoista ei käy tarkasti ilmi mikä pääkirjoitus lopulta aiheutti asian käsittelyn ryhmässä, mutta todennäköinen vaihtoehto on 21.2.1934 julkaistu kielikysymystä käsitellyt pääkirjoitus. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA.

⁹⁸ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 22.2.1934, KEPA, PR 89, KA.

⁹⁹ Ibid.

voida hoitaa. Selkeää vastausta Erkko ei esittämiinsä kysymyksiin saanut. Kysymys *Helsingin Sanomista* hukkuikin tässä kokouksessa paljolti muiden käsiteltävien asioiden joukkoon.¹⁰⁰

Kivimäen ja Erkon välit olivat ilmeisesti kaikkea muuta kuin hyvät vuoden 1934 alussa. Eduskuntaryhmän kokouksissa heidän välisensä sananvaihdot ovat paikoin hyvin tiukkasävyisiä, paljon tiukkasävyisempiä kuin esimerkiksi Cajanderin ja Kivimäen. Pöytäkirjoista on tietysti vaikea lukea äänensävyjä tai tunnelmia, mutta Kivimäen ja Erkon välien viileyden voi havaita.¹⁰¹ Kivimäen helmikuussa 1934 esittämät valittelut siitä, ettei hänellä ole käytettävissään lehdistöä, päätyivät Erkon muistiinpanoihin kuittauksella ”Tarkoittanee itseään ja Rantakaria”. Tässä Erkko viittasi ulkoministeriön sanomalehtiosaston päällikköön, kokoomuslaiseen K. N. Rantakariin, jota pidettiin Kivimäen lähipiiriin kuuluvana. Erkko ei tullut tämän kanssa lainkaan toimeen. Hän ei siis suhtautunut myönteimielisesti Kivimäen valituksiin, eikä aikonut tehdä asialle mitään. Sivujuonteena Erkon ja hallituksen välisissä erimielisyyksissä sananvapauden suhteen oli myös hallituksen esiintuoma suunnitelma jonkinlaisen sanomalehtikamarin perustamisesta. Tämän avulla lehdistön edustajat olisivat itse voineet valvoa kirjoittelua. Asiaa oli lehdistölle esitelletty juuri Rantakari. Erkon lehdet asettuivat vastustavalle kannalle ja pitivät ehdotusta uutena uhkana sananvapaudelle.¹⁰²

Mainitussa maaliskuun ensimmäisenä pidetyssä kokouksessa nousi ensimmäistä kertaa selvästi esiin hallituksen ja eduskuntaryhmän välinen kitka. Kuten Kivimäki oli 15.2.1934 todennut, hallitus ja ryhmä olivat siihen asti olleet ilmeisen yksimielisiä. 1.3. pidetty eduskuntaryhmän kokous oli varsin pitkäkestoinen. Sen pohjaksi Sarlin esitti valtiollista tilannetta käsittelevän promemorian. Esityksessään Sarlin totesi, että hallitus oli suurin piirtein täyttänyt ohjelmansa talouselämää koskevat kohdat. Mutta oikeusjärjestyksen ylläpitämisen osalta heräsi kysymys, oliko tehty kaikki mitä lait sallivat. Kysymys ei ollut missään nimessä uusi. Se oli ollut esillä jonkin verran jo edellisenä vuonna, ja kevään ensimmäisessä eduskuntaryhmän kokouksessa Erkko ja Kivimäki olivat olleet asiasta erimielisiä. Myös edistyspuolueen kentällä oli asiaa käsitelty: Ainakin Lahden edistysseuran vuosikokouksessa oltiin yleisesti sitä mieltä, että hallitukselta oli odotettu jo sen hetkisen lainsäädännön puitteissa päättävämpiä otteita kumouksellisia oikeistoaineiksia vastaan.¹⁰³

¹⁰⁰ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA.

¹⁰¹ Mainittujen lisäksi esim. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 15.2.1934, KEPA, PR 89, KA. Erkko väitteli tällöin erään Paavo Virkkusen pitämän puheen oikeellisuudesta. Pöytäkirjat ovat parhaimmillaankin varsin toteavia ja Cajanderinkin kirjoitetut puheet ovat sanakäänteiltään tiukempia kuin pöytäkirjat.

¹⁰² Kulha 1989, s. 182. Manninen & Salokangas 2009, s. 184. Valkama 2008, s.112. Ilta-Sanomat 20.2.1934, pk. Helsingin Sanomat 17.2.1934, pk.

¹⁰³ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 15.2.1934 ja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Etelä-Suomen Sanomat 3.2.1934, Lahden edistysseuran vuosikokous.

Asiaa pohdittiin eduskuntaryhmässä nimenomaan myös siltä kannalta, kuinka pitkälle hallitusvalta voi kansanvaltaisuuden puolustamisessa mennä, ja voiko demokratiaa puolustaa demokraattisin ase-in. Kivimäen kanta oli hieman erilainen kuin edellisen vuoden lopulla. Hän oli nyt aiempaa selvemmin hallituksen toimenpiteiden koventamisen kannalla, ja katsoi hallituksen tarvitsevan lisää toimivaltaa. Hän ja Linna kuitenkin katsoivat, että hallitus oli sen hetkisen lainsäädännön puitteissa tehnyt liki kaiken mahdollisen oikeistoradikalismien torjumiseksi. Kivimäki oli toisaalta myös sitä mieltä, ettei IKL:n lakkauttaminen diktatorisin keinoin ole oikea ratkaisu, eikä lain mukaan välttämättä edes mahdollista. Tämän näkemyksen hän esitti myös keväällä Mikkelissä pitämässään puheessa, sekä muistelmissaan. Mikkelissä hän totesi, ettei kansanvaltaisessa yhteiskunnassa ole liian luotettava pakkotoimenpiteisiin. Muistelmissaan hän esittää perusteluksi sen, että IKL olisi kiellettyä mennyt maan alle ja muodostunut siten paljon vaarallisemmaksi järjestöksi. Eduskuntaryhmässä oltiin sitä mieltä, että ryhmä oli aina pitänyt IKL:n toimintaa vakavampana kuin hallitus. Vapaamielisyyden ei tulisi antaa periksi oikeistokiihotukselle, eikä sananvapauden väärinkäyttöä tulisi sallia. Sarlin kuitenkin katsoi yhteenvedona, ettei kukaan ollut (siinä keskustelussa) väittänyt, ettei hallitus olisi tehnyt kaikkea mahdollista, ja että hallituksen toimivaltuuksia oli lisättävä.¹⁰⁴

Cajander oli tuonut oman kantansa kansalaisvapauksia rajoittaviin poikkeuslakeihin julki edellisenä syksynä kirjassaan *Kansamme suuri kysymys*. Siinä hän toteaa että kumouksellisia liikkeitä vastaan tarvitaan ”järjestysviranomaisten valpasta ja tehokasta toimintaa”. Hän oli sitä mieltä, että siinä suhteessa maassa on siihen asti paljon laiminlyöty. Cajanderkin siis olisi toivonut hallitukselta kovempia otteita. Toisaalta hän suhtautui erittäin varauksellisesti kaikenlaisiin kansalaisoikeuksia rajoittaviin poikkeuslakeihin, mutta oli valmis hyväksymään sellaiset ”todella pakottavissa tapauksissa”.¹⁰⁵ Oikeistoradikaalien toiminta katsottiin niin merkittäväksi, että demokratian nimissä oltiin valmiita rajoittamaan kansalaisvapauksia.

Hallituksen toiminta oikeistoradikalismien tukahduttamiseksi ei ollut ainoa kokouksessa käsitelty teema. Siihen liittyi ajatus neljän porvarillisten puolueen, edistyksen, maalaisliiton, ruotsalaisten ja kokoomuksen, muodostamasta blokista juuri IKL:ää, mutta toisaalta myös sosialistisia oppeja vastaan. Oikeastaan kaikki kokouksessa puheenvuoroja käyttäneet olivat valmiita periaatteessa hyväksymään ehdotetun blokin. Voimakkaimmin sen puolesta esiintyivät Kivimäki, Linna ja Erkko.

¹⁰⁴ Kivimäki 1965, s. 84. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Turun Sanomat 26.3.1934, Poliittisesti toisinajattelevien häväistys. Helsingin Sanomat 26.3.1934, Tarpeen tullen viilletävä syvenmältäkin kuin edeltä käsin oletetaan. Erkko ei tällä kertaa moittinut hallitusta toimimattomuudesta, mutta oli kyllä tehnyt niin aikaisemmin. Ks. sivu 33.

¹⁰⁵ Cajander 1933, s. 76-77, 85.

Blokkia oli ilmeisesti suunniteltu nimenomaan hallituksen taholta. Jakava kysymys oli se, tulisiko blokin suuntautua myös sosialisteja vastaan. Useimpien kanta oli kielteinen. Tätä mieltä olivat myös Cajander ja Mantere, vaikka eivät kaikkein vastahakoisimpia olleetkaan. Cajanderin näkemystä selventää hänen mahdollisesti tässä kokouksessa pitämänsä puhe. Siinä hän vetosi SDP:n puolesta muistuttaen, ettei ollut tiedossa, että se olisi vuoden 1918 jälkeen viljellyt mitään laittomia hankkeita. Sitä taustaa vasten hän ei voinut ymmärtää blokin suuntautumista myös SDP:tä vastaan. Eikä myöskään sen vuoksi, että SDP oli ollut kriittisissä tilanteissa aina hallituksen tukena. Tästä kaikesta huolimatta hän korosti, ettei voi sen enempää kuin kukaan muukaan porvarillisesti ajatteleva hyväksyä sosiaalidemokratian teoreettista oppirakennelmaa.¹⁰⁶

Eduskuntaryhmässä Inkilä, Fränti ja Rydman olivat kaikkein vastahakoisimmat blokkiajatukselle. Linna ja Erkko taas erityisesti puhuivat sen puolesta, että suuntauduttaisiin myös sosialisteja vastaan. Mielenkiintoinen onkin Toivolan keskustelun loppupuolella käyttämä puheenvuoro, jossa hän katsoi keskustelun olleen erittäin hyödyllinen sen selventäessä joukon väärinkäsityksiä: ”Myöskin sen, että ed. Erkko on lähempänä hallitusta kuin ne, jotka häntä edellisessä kokouksessa olivat moitineet.” Toivola itse katsoi periaatteessa voivansa hyväksyä blokkiajatuksen, mutta näki suuria vaikeuksia sen toteuttamisessa. Tässä suhteessa hän ei ollut ainoa.¹⁰⁷

Kivimäki ajoi blokkiajatusta myös Mikkelissä pitämässään puheessa. Hän toivoi, että demokraattiset porvarilliset ainekset muodostaisivat yhtenäisen rintaman molempia äärimmäisyysaineiksia vastaan. Tällöin myös lehdistö sivusi asiaa puhetta käsitellessään. *Helsingin Sanomat* ja *Kaleva* toivat ajatuksen porvarillisesta yhteistoiminnasta tervetulleeksi ja pitivät sitä tarpeellisena. *Etelä-Suomen Sanomat* oli hieman eri linjoilla toivoessaan samaan rintamaan, ei vain porvarillisia, vaan kaikkia kansanvaltaisia voimia. *Turun Sanomat* ei käsitellyt Kivimäen puhetta, vaikka sen julkaisikin. Toivolan kanta tuli kuitenkin ilme eduskuntaryhmässä. Hallitusta ja Erkkoa yhdisti, ja toisaalta erotti muista, selvästi myönteisempi suhtautuminen porvarilliseen yhteistyöhön ja kriittisyys sosialismiin. Ajatus tällaisesta porvarillisesta yhteenliittymästä ei kuitenkaan saanut laajempaa kannatusta vaan hautautui kevään poliittisiin tapahtumiin. Huhuja tosin liikkui vielä kesällä, mutta tuolloin puoluetoimikunta piti sellaisia suunnitelmia puolueen kannalta vähemmän suotavina.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Cajanderin päivämätön puhe, AKCK I, Kansio 89, KA. Katso myös Cajander 1933.

¹⁰⁷ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA.

¹⁰⁸ *Turun Sanomat* 26.3.1934, Poliittisesti toisinajattelevien häväistys. *Helsingin Sanomat* 26.3.1934, Tarpeen tullen viilletävä syvemältäkin kuin edeltä käsin oletetaan ja 27.3.1934, pk. *Kaleva* 30.3.1934, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 27.3.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokouksen pöytäkirja 6.6.1934, KEPA, PR 56, KA.

Kolmas 1.3. keskustelun kohteena ollut asia oli hallituksen ja eduskuntaryhmän välinen yhteistyö. Sarlin oli kokouksen alussa pitämässään katsauksessa kosketellut myös tätä asiaa. Hän oli todennut, että eräiltä osin ryhmä ei ollut saanut lausua kantaansa hallituksen esityksistä, ennen kuin ne olivat joutuneet tapahtuneina tosiasioina sen käsiteltäväksi. Tällainen tilanne oli ollut muun muassa kansanedustajien puheoikeuden rajoitusta koskeneen lakiesityksen ja kiihoituslain kohdalla. Kivimäki puolusteli hallitusta ja piti liian suurena vaatimuksena, että hallituksen olisi kaikista asioista neuvoteltava etukäteen ryhmän kanssa. Hän oli sitä mieltä, että kun hallituksessa on kolme puolueen toimintaan aktiivisesti osallistunutta miestä, niin ryhmän pitäisi voida luottaa heihin. Erko ja Cajander vastasivat, ettei ryhmä tarkoittanut, että hallituksen tulisi kaikista asioista etukäteen neuvotella, mutta tärkeimpien kohdalla näin olisi tehtävä. Cajander lisäsi, että vaatimus tinkimättä kannattaa kaikkia hallituksen esityksiä, on liian suuri, jos etukäteen ei neuvotella.¹⁰⁹ Hallituksen ja ryhmän yhteistyö ei siis ryhmän mielestä ollut sujunut aivan Kivimäen syksyllä 1933 esittämien ponsien mukaan. Sinänsä Cajanderin myöhemmin esittämä arvostelu hallituksen kylmästä suhtautumisesta voi pitää paikkansa, vaikka kysymys oli noussut esiin vasta tässä vaiheessa.

Eduskuntaryhmä antoi ryhmän valtuuskunnalle toimeksi laatia päätöslauselmaehdotus käydyin keskustelun pohjalta. Kesken ryhmän valtuuskunnan työn ilmeni kuitenkin seuraava suurempi ristiriita hallituksen talousneuvostoesityksen käsittelyn yhteydessä. Esitystä käsiteltäessä eduskunnassa Kivimäki piti kohua herättäneen puheen, jonka sisältöä eduskuntaryhmä ei katsonut voivansa hyväksyä. *Soikkanen* nostaa tämän tapahtuman ensimmäiseksi merkiksi ristiriitojen esiintymisestä.¹¹⁰

2.3. Pääministeri arvostelee eduskuntaa ja eduskuntaryhmä pääministeriä

Taloudellisten asioiden ollessa hallituksen päähuolenaiheena, se antoi eduskunnalle syksyllä 1933 esityksen pysyvän talousneuvoston muodostamisesta. Ajatus ei ollut uusi, jo Sunilan hallitus oli sitä pohtinut. Myös Cajander oli taloudellisen neuvottelukunnan jäsenenä toimiessaan ehdottanut talousneuvoston perustamista jo vuonna 1930. Kivimäen hallituksen esityksen mukaan talousneuvosto olisi antanut eduskunnalle ja hallitukselle lausuntoja kaikista taloudellista tai sosiaalista elämää koskevista laajakantoisista esityksistä. Jäsenet olisivat olleet presidentin eri aloilta neljäksi vuodeksi nimittämiä. Eduskunta suhtautui esitykseen ristiriitaisesti, eri eduskuntaryhmissä oli sekä esityksen

¹⁰⁹ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA.

¹¹⁰ Soikkanen 1984, s. 61-62. Soikkanen 2002, s. 226-227.

puoltajia että vastustajia. Yleisimpänä vastaväitteenä oli, että ehdotus olisi merkinnyt uutta valtiotelintä, jopa jonkinlaista toista kamaria, jota perustuslait eivät tunteneet.¹¹¹

Edistyspuolue suhtautui kokonaisuudessaan periaatteessa myönteisesti ajatukseen. Eduskuntaryhmässä asiaa käsiteltiin usein, eikä kukaan edustajista suoraan vastustanut talousneuvostoa, joskaan kaikista yksityiskohdista ei oltu yksimielisiä. *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* toivoivat lakiehdotuksen tulevan hyväksytyksi likimain hallituksen esittämässä muodossa. *Vapaa Kansa* asettui selvästi kannattamaan talousneuvostoa, viitaten Englannin vapaamielisiin, joiden ohjelmaan vastaavanlainen neuvosto kuului. *Turun Sanomat* oli yksityiskohdissa kriittisempi, mutta sekin suhtautui myönteisesti itse ajatukseen.¹¹² Cajander asettui osittain hallituksen esityksen kannalle, mutta arvosteli sitä samoissa yksityiskohdissa kuin *Turun Sanomat*. Näkemyksensä hän oli esittänyt *Helsingin Sanomien* pääkirjoituspalstalla, sekä Sarlinin luona pidetyssä ryhmän kokouksessa. Cajanderin näkemykset erosivat jonkin verran myös eduskuntaryhmän yleisestä kannasta. Hän vastusti ehdottomasti lain säätämistä perustuslain luontoisena, mikä olisi antanut neuvostolle valtio-oikeudellisen aseman hallituksen ja eduskunnan rinnalla. Tämä ei olisi edistyspuolueen hengen mukaista.¹¹³ Myös Cajander siis pelkäsi talousneuvoston muodostuvan jonkinlaiseksi toiseksi kamariksi.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta poisti lakiesityksestä useita kohtia. Huomattavimmissa niistä olisi säädetty hallitukselle velvoitus hankkia talousneuvoston lausunto ja talousneuvostolle oikeus antaa lausuntoja pyytämättä, sekä Toivolan ja Cajanderin kritisoima oikeus antaa jälkikäteen lausunto valiokuntien oleellisesti muuttamista esityksistä. Kivimäki käytti lain toisessa käsittelyssä puheenvuoron, jossa julkitoi hallituksen kielteisen kannan tehtyihin muutoksiin. Puheenvuorossaan hän arvosteli eduskunnan heikkouksia taloudellisella alalla. Kaikki Kivimäen lausunnot eivät olleet hänen omiaan. Hän lainasi Pohjoismaiden parlamenttien välisten ryhmien kokouksessa käytettyjä puheenvuoroja, joissa todettiin muun muassa että ”parlamenttien ratkaistavaksi on siirretty asioita, joita ne eivät ole kykeneviä ratkaisemaan”, sekä ”parlamentaarikot tekevät päätöksiä asioissa joita he eivät ole päteviä ratkaisemaan”. Kivimäki katsoi talousneuvoston auttavan liian raskaaksi paisu-

¹¹¹ Jääskeläinen 1977, s. 524. Kalela 1985, s. 370.

¹¹² Muun muassa Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokoukset 15.2.1934 ja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA. *Etelä-Suomen Sanomat* 17.2.1934, pk. *Kaleva* 27.2.1934, pk. *Vapaa Kansa* 20.3.1934, pk. *Turun Sanomat* 18.2.1934, pk. Kritisoinnin kohteena oli hallituksen esityksessä ollut kohta, jonka mukaan neuvostolla olisi oikeus antaa jälkikäteen lausunto valiokuntien oleellisesti muuttamista esityksistä. Toivola pelkäsi neuvoston täten muodostuvan eduskunnan päätösten arvostelijaksi. Talousneuvostoa puhtaasti neuvoo-antavana elimenä kannatettiin.

¹¹³ *Helsingin Sanomat* 6.3.1934, pk (A. K. Cajander). Cajanderin päivämätön puhe eduskuntaryhmässä, AKCK I, Kansio 21, KA. Sarlinin luona pidetystä kokouksesta ei laadittu pöytäkirjaa, mutta Cajander viittaa em. puheessaan siellä antamaansa lausuntoon. Kalela esittää virheellisesti, että Cajander olisi ollut tässä vaiheessa talousneuvoston vastustaja. Näin asia ei suinkaan ollut, vaan Cajander vastusti neuvoston liian vahvaa asemaa. Kalela 1985, s. 370-371.

neen julkisen talouden supistamisessa ja poistavan parlamentarismien ilmiä heikkouksia. Kansa ei hänen mielestään ollut osoittanut valtaan päästyään riittävää säästäväisyyttä. Selvennykseksi hän esitti lukuja maan julkisen talouden ja verokuorman huomattavasta kasvusta.¹¹⁴

Toivola käytti ainoana edistyspuolueen edustajana puheenvuoron seuranneessa keskustelussa. Hän puolusti talousneuvostoa väitteiltä, joiden mukaan sen perustaminen tietäisi kansanvallan vastaista toimenpidettä muistuttamalla, että demokratiat ovat vastaavia elimiä ensimmäisenä perustaneet. Hän myös katsoi Kivimäen kohdistaneen arvostelunsa liian yksipuolisesti eduskuntaan ja totesi, että arvostelun olisi voinut kohdistaa, ei välttämättä silloiseen hallitukseen, mutta hallituksiin yleensä. Muissa maissa talousneuvostot oli perustettu nimenomaan hallituksen asiantuntemuksen tueksi. Kivimäki myönsi Toivolan olleen oikeassa siinä, että myös hallitukset tarvitsevat talousneuvostoa. Juuri sen tähden hänestä oli tarpeellista, että hallituksilla oli velvollisuus hankkia neuvoston lausunto. Toivola toi näkemyksiään esiin myös *Turun Sanomissa*. Hän ei kritisoinut talousneuvostoa siinä, niin kauan kuin sillä olisi vain neuvoa-antava merkitys. Sen sijaan hän moitti Kivimäen eduskuntaan kohdistamaa yksipuolista arvostelua ja katsoi sen vaikeuttaneen asian etenemistä.¹¹⁵

Pääministerin puhe herätti huomiota. IKL:n piirissä mentiin niin pitkälle, että se tulkittiin oikeisto-radikaalien ajaman korporatismien ilmentymäksi hallituksessa. Edistyspuolueen lehdistä *Helsingin Sanomat* piti Kivimäen puhetta tyyliltään ja sisällykseltään tavallista suorasukaisempaan, mutta katsoi sen kuitenkin sisältäneen kiistämättömiä tosiseikkoja. *Etelä-Suomen Sanomat* katsoi pääministerin käyttäneen ”odottamattoman kovaa kieltä arvostellessaan eduskuntaa” ja toivoi, ettei asian käsittelyssä kärjistettäisi eduskunnan ja hallituksen välejä. Myös *Kaleva* toivoi eduskunnan ja hallituksen saavan aikaan sovitteluratkaisun. Kivimäen lausunnosta se totesi vain pääministerin käyttäneen ”melko tiukkaa kieltä”. Toisaalta päätoimittaja Oksanen ymmärsi Kivimäen tiukkaa kielenkäyttöä: ”Sanat voivat olla tiukkojakin, kunhan ovat asiallisia”.¹¹⁶ Sisällöllisesti lausuntoa siis arvosteli heti vain *Turun Sanomat*. *Helsingin Sanomat* puolestaan näki siinä oikeita asioita.

Eduskuntaryhmässä Kivimäen puhe joutui käsittelyn alaiseksi. Sen sisältö ei ollut ryhmän tiedossa edeltä käsin, eikä se voinut hyväksyä pääministerin esittämää eduskunnan arvostelua. Lisäksi sitä huolettivat oikeiston puheesta saamat propagandavaltit. Asia lisättiin ryhmän valtuuskunnan 1.3. pidetyn kokouksen pohjalta laatimaan julkilausumaan. Julkilausumasta laadittiin lukuisia versioita

¹¹⁴ Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I s. 602-615.

¹¹⁵ Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I s. 602-615. *Turun Sanomat* 7.3.1934, pk.

¹¹⁶ Uola 1982, s.75. *Helsingin Sanomat* 7.3.1934, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 8.3.1934, pk. *Kaleva* 8.3.1934 ja 9.3.1934, pk:t, sekä 10.3.1934, Eilistä ja tämämpäiväistä, ”Juhanin” pakina.

ja niitä käsiteltiin kolmessa kokouksessa, ennen kuin se lopulta saatiin sekä ryhmää että pääministeriä tyydyttävään muotoon. Kuten Toivola *Turun Sanomissa*, suurin osa edustajista katsoi että pääministerin puhe oli pikemminkin haitannut kuin edistänyt talousneuvostoasiaa. Puheen sävyä ja sen sisältämää eduskunnan arvostelua moitittiin laajalti. Cajander oli sitä mieltä että siinä oli sanouduttu irti edistyspuolueen ohjelmasta ja periaatteista ja lähdetty ajamaan kokoomuksen ohjelmaa.¹¹⁷

Kivimäki puolustautui muistuttamalla, että hänen puheensa ankarimmin kritisoidut kohdat olivat referaatteja. Lisäksi hän oli sitä mieltä, että oli ollut välttämätöntä käyttää kovaa kieltä, koska hallituksen esitys oli muovattu merkityksettömäksi. Kivimäen kannalla olivat ministerit Mantere ja Linna sekä puolueen oikealle laidalle lukeutunut Heiniö. He olivat sitä mieltä, että pääministerin puhe oli väärin käsitetty. Myös Erkkö oli asiallisesti samaa mieltä kuin Kivimäki puheessaan, vaikka pitikin tämän otetta huonona ja asian etenemistä vahingoittavana. Lopputulokseksi tuli pääministerin ja ryhmän välinen kompromissi, johon sisältyi ensin ryhmän julkilausuma, sitten pääministerin selventävä vastaus ja lopuksi ryhmän loppulausunto. Pääministerin selityksen ryhmän jäsenet katsoivat tyydyttäväksi. Cajanderista ja osasta ryhmää koostuneen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan ilmoitettiin yhtyneen eduskuntaryhmän kantaan.¹¹⁸

Eduskuntaryhmän julkilausuma julkaistiin edistyspuolueen lehdissä. Siinä todettiin, että ryhmä on oleellisissa pääkohdissa asettunut hallituksen talousneuvostoesityksen kannalle, mutta ei ole voinut yhtyä pääministerin lausunnossa ilmenneen arvostelun sisältöön ja sävyyn. Ryhmä oli päinvastoin sitä mieltä, että parlamentaarinen valtiojärjestys on suoriutunut hyvin tasavallan taloudenhoidosta ja osoittanut viimeisinä vuosina itsehillintää menojen lisäyksissä. Kasvanutta julkistaloutta ja verokuormaa ryhmä puolusteli valtion perustamistyöllä ja kansan kohottamisella henkisesti ja taloudellisesti itsenäisyyden edellytykset täyttävälle tasolle. Eduskuntaryhmä toi myös julki huolestuneisuuttaan siitä, että sen piiristä on arkaluontoisena aikana esitetty parlamentarismia vastaan muistutuksia ja tähdensi kansanvaltaisten parlamentaaristen voimien yhteistyön tarpeellisuutta.¹¹⁹

Kivimäki katsoi vastineessaan, ettei hänellä ollut syytä asiallisesti peräännyä lausunnostaan. Hän tähdensi julkisuudessa syntyneen harhakäsityksiä, joissa oli kiinnitetty huomiota vain arvostelevaan puoleen ja oletettu täysin pääministerin omiksi mielipiteiksi puheessa esiintyneet lainaukset. Hän

¹¹⁷ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 8.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Julkilausumaluonnokset: AKCK I, Kansio 89, KA, sekä Bruno Sarlinin kokoelma, Kansio B 36, TAYK.

¹¹⁸ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 8.3.1934 ja 9.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Kaleva 10.3.1934, Pääministerin puhe ja Kansallinen Edistyspuolue.

¹¹⁹ Esim. Helsingin Sanomat 10.3.1934, Pääministerin tiistain lausunto talousneuvostosta.

katsoi lausuntonsa pääasian olleen kansanvallan lujittaminen, ja siinä esiintyneen arvostelun olleen rakentavaa, ei kaatavaa. Julkisten menojen kasvua koskeneet esimerkit olivat ennen kaikkea varoituksia tulevaisuuteen. Loppulausunnossaan ryhmä ilmoitti pääministerin selitykset kuultuaan todenneensa, ettei pääministeri ole tarkoittanut kyseenalaistaa parlamentarismia, vaan lausua varoituksen valtionvarojen tuhlauksesta. Julkilausuma oli muuttanut suuresti muotoaan ennen Kivimäen puhetta laaditusta. Siitä oli jätetty pois kaikki hallituksen ja puolueen yhteistyön parantamista koskevat ponnet. Näissä oli viitattu myös puolueen lehdistöön ja toivottu yhteyden parantumista myös siihen suuntaan ja samalla odotettu että lehdistö pysyy arvostelussaankin asiallisella kannalla.¹²⁰

Puolueen lehdet tervehtivät tyytyväisyydellä tapahtunutta mielipiteenvaihtoa ja sitä, että väärinkäsitykset oli saatu selvitetyksi. *Helsingin Sanomat* katsoi pääministerin, päinvastaisesta lausunnostaan huolimatta, todellisuudessa perääntyneen vastauksessaan. Lisäksi lehti toisti näkemystään siitä, että pääministerin esittämä rakentava arvostelu oli paikallaan, mutta hänen asenteensa ei.¹²¹ *Turun Sanomat* asettui selvälle kompromissilinjalle kehuessaan eduskuntaryhmän toimintaa, mutta lausueessaan samalla kunnioituksensa Kivimäelle. Tämän eduskuntaan kohdistamaa arvostelua se ei edelleenkään kokonaisuudessaan hyväksynyt, mutta varoitti myös eduskuntaa jättämästä pääministerin varoitusta huomiotta. *Kaleva* muistutti, että tarkkaan lukemalla pääministerin puheesta olisi ilman lisäselvityksiäkin huomannut, ettei sen tarkoitus ollut sellainen kuin julkisuudessa oli esitetty. Muiden tapaan se oli väärinkäsitysten oikaisemiseen tyytyväinen. *Kalevan* sivuilla tilannetta kommentoi myös E. J. Paavola. Hän tulkitsi tilanteen edistyspuolueen ryhmän sisäiseksi välikysymyskeskusteluksi, josta siirryttiin perusteltuun päiväjärjestykseen pääministerin katsoessa ryhmän perustelut hyväiksi. *Etelä-Suomen Sanomat* piti tilanteen selvittämistä välttämättömänä ja asettui puolustamaan Kivimäkeä oikeistolehtien hyökkäyksiä vastaan.¹²²

Periaatteessa talousneuvostoasian yhteydessä sattunut kriisi oli repivä, mutta ei kuitenkaan aiheuttanut mitään näkyviä jännitteitä. Asiaa ei puolueen elimissä tai lehdissä aktiivisesti käsitelty enää kevään mittaan. Kivimäki tosin esiintyi julkisesti talousneuvoston puolesta vielä kesällä.¹²³ Saavutettu tilanne oli kompromissi, joka ilmeisesti suunnilleen tyydytti kaikkia osapuolia. Kivimäki tus-

¹²⁰ Esim. *Helsingin Sanomat* 10.3.1934, Pääministerin tiistain lausunto talousneuvostosta. Julkilausumaluonnokset: AKCK I, Kansio 89, KA, sekä Bruno Sarlinin kokoelma, Kansio B 36, TAYK.

¹²¹ *Helsingin Sanomat* 10.3.1934, pk. Erkkö edusti eduskuntaryhmässään voimakkainta esiintymistä Kivimäkeä vastaan ja olisi halunnut jättää pois ryhmän loppulausunnon, joka ilmaisi yhteisymmärryksen. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 9.3.1934, KEPA, PR89, KA.

¹²² *Turun Sanomat* 10.3.1934, pk. *Kaleva* 13.3.1934, pk ja Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 13.3.1934, pk. Oikeistolehdet olivat pitäneet pääministerille sopimattomana nöyrytmistä eduskuntaryhmän edessä, Soikkanen 1984, s. 62.

¹²³ Muun muassa Pohjoismaiden parlamenttien välisen liiton kokouksessa. *Ilta-Sanomat* 9.7.1934.

kin oli tyytyväinen asiasta nousseeseen kokuun, mutta hän sai kuitenkin sanoa mielipiteensä julkilausumasta. Sitähän ei julkaistu ennen kuin pääministeri oli sen joka kohdassa hyväksynyt. Julkisuudessa lehdet tietysti pitivät yllä silotellumpaa kuvaa, mutta jotain ehkä kertoo se, että pääministeriin suhtauduttiin kompromissin jälkeen hyvinkin myönteisesti. Kovinta arvostelua piti edelleen yllä Erkkö *Helsingin Sanomineen*, vaikka *Turun Sanomilla* ja Toivolalla oli asiallisesti enemmän huomauttamista pääministerin kantaan. Muut jännitteet hautautuivat Kivimäen puheen alle, eikä niistä julkaistu mitään erillistä julkilausumaa. Niihin ei myöskään uudelleen sinä keväänä palattu, joten asioiden käsittely eduskuntaryhmässä ilmeisesti puhdisti ilmaa.

Talousneuvostoesitystä ei ehditty käsitellä loppuun vuoden 1934 valtiopäivillä. Se tuli kolmanteen käsittelyyn vasta helmikuussa 1935. Kivimäki esiintyi edelleen voimakkaasti lain puolesta ja teki sen hyväksymisestä luottamuskyseksen. Hän ei kuitenkaan vaatinut lain hyväksymistä kiireellisenä. Sosialidemokraatit olivat periaatteessa lakia vastaan, mutta halusivat välttää hallituspulan ja äänestivät lain puolesta. Laki hyväksyttiin, mutta se jäi lepäämään yli vaalien. Vaalien jälkeen Kivimäki vielä toivoi talousneuvoston tulevan hyväksytyksi. Sen lopputulokseksi tuli kuitenkin yksimielinen hylkäyspäätös muutamaa päivää Kivimäen hallituksen kaatumisen jälkeen.¹²⁴

Helmi-maaliskuussa 1934 nousivat edistyspuolueen sisäiset erimielisyydet monella tavalla ensimmäistä kertaa selvästi pintaan. Hallituksen suhdetta puolueeseen, eduskuntaryhmään ja lehdistöön, sekä toisaalta *Helsingin Sanomien* suhdetta niin hallitukseen kuin puolueeseenkin ruodittiin lähinnä eduskuntaryhmässä aktiivisesti. Puolueen ja hallituksen, tai puolueen ja pääministerin suhdetta käsiteltiin paljon myös julkisuudessa talousneuvostoesityksen yhteydessä. Cajander oli aiempaa useammin hallituksen kanssa eri linjoilla ja eri mieltä ainakin asioiden yksityiskohdista Kivimäen kanssa. Toivola oli sekä lehdessään että eduskuntaryhmässä monesti varsin lähellä Cajanderia. Kivimäki taas sai eduskuntaryhmässä eniten tukea hallitustovereidensa Linnan ja Mantereen lisäksi Heiniöltä. Lehdistä etenkin *Kaleva*, mutta myös *Etelä-Suomen Sanomat* olivat hallitukselle lojaleimpia. Eduskuntaryhmän puheenjohtaja Sarlin oli tässä vaiheessa usein lähempänä Cajanderia kuin Kivimäkeä. Tilanteen keväällä 1934 voi sanoa enteilleen puolueen hajaannusta. Hallituksen arvostelu oli kuitenkin vielä rajoittunutta ja kohdistui yksittäistapauksiin, ei niinkään suuriin linjoihin. Arvostelu myös kohdistui paljolti hallituksen toimintaan ja käytäntöön suhteessa ryhmään, ei niinkään sen noudattamaan politiikkaan. Asiallisesti ainoa merkittävä kysymys, jossa Kivimäkeä selvästi arvosteltiin, oli hänen talousneuvostoesityksen käsittelyn yhteydessä pitämänsä puhe.

¹²⁴ Jääskeläinen 1977, s. 524. Valtiopäivät 1936 pöytäkirjat I s.115-117, 253.

Oma lukunsa on Eljas Erkko lehtineen. Hän saattoi asiakysymyksissä olla toisinaan hyvinkin lähellä Kivimäkeä. Henkilötasolla ja julkisuudessakin hän sen sijaan monesti tuli selvästi huonoiten toimeen hallituksen ja pääministerin kanssa. *Helsingin Sanomat* arvosteli halitusta *Turun Sanomia* selvemmin. Asiallisista erimielisyyksistä huolimatta Kivimäki vaikutti tulevan toimeen paremmin Toivolan ja Cajanderin, kuin Erkon kanssa. Myös Erkkoa arvosteltiin puolueen linjasta poikkeamisesta, mutta ei tarkemmin yksilöity missä kohdin. Kivimäen piiri ja Erkko olisivat suuntautuneet selvästi muuta puoluetta mieluummin porvarilliseen yhteistyöhön. Puolueen pääosa taas piti selvemmin yllä yhteistyön mahdollisuuksia myös sosiaalidemokraattien suuntaan. Hallituksesta poikkeavilla linjoilla Erkko lehtineen oli vaatiessaan kaikkein voimakkaimmin hallitukselta aktiivisempaa toimintaa oikeistoradikalismia vastaan. Toisaalta *Helsingin Sanomat* päätoimittajineen oli kaikkein vastahakoisin uusille poikkeuslaeille, erityisesti kiihoituslaile.

Liberalismin osalta esillä oli lähinnä juuri suhtautuminen kansalaisvapauksia rajoittavaan poikkeuslainsäädäntöön. Talous- ja sosiaalipolitiikan suhteen oltiin edelleen yksimielisen tyytyväisiä hallituksen toimintaan. Puolueen yleinen kanta kansalaisvapauksien rajoituksiin oikeistoradikalismin torjumiseksi oli varsin myönteinen, vaikkakin tiedostettiin tällaisen lainsäädännön ongelmallisuus vapaamielisyyden kannalta. Yleisesti käytetty perustelu oli, ettei kansalaisvapauksia saanut väärinkäyttää ja että kansanvallan ja vapaamielisyyden puolustamiseksi oli välttämätöntä käyttää tilapäisiä ja poikkeuksellisia toimenpiteitä. Yleisesti kuitenkin epäiltiin, oliko hallitus tehnyt kaiken mahdollisen olemassa olevan lainsäädännön puitteissa. Sananvapauden osalta Erkko ja *Helsingin Sanomat* pitivät liberalismin lippua korkeimmalla. Kivimäen piiri puolestaan katsoi, ettei hallitus olisi voinut lainsäädännön puitteissa tehdä enempää. Hallituksen piirissä pidettiin välttämättömänä uusien lakien säätämistä hallituksen keinojen lisäämiseksi. Toisaalta esiinnyttiin tavallaan muuta puoluetta vastahakoisempana jyrkkiä toimenpiteitä kohtaan ja siten selvemmin kansalaisvapauksien puolesta.

2.4. Suvantovaihe

Talousneuvostokysymys ja muut kevään ristiriidat eivät vielä aiheuttaneet syviä jakolinjoja puolueen sisällä. Eduskuntaryhmän kokouksissa ei loppukevään aikana ilmennyt suurempia ristiriitoja. Epäluottamusta Kivimäkeä tai hallitusta kohtaan ei esiintynyt. Lehdistö pääsääntöisesti puolusti hallitusta ja antoi sen toiminnasta positiivisia lausuntoja läpi kevään. *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Kaleva* toivat selvimmän julki tukeaan hallitukselle. *Turun Sanomista* saattoi välillä löytyä arvostelee-

vampaakin sävyä, mutta ei sekään hallitusta suoranaisesti moittinut.¹²⁵ Selvästi hallitusta tukeneita kannanottoja oli kevään mittaan vaikeinta löytää Erkon lehdistä.

Puoluekokouksen alla edistyspuolueen puoluevaltuusto piti kevätkokouksensa. Yhdeksi eniten keskustelua aiheuttaneeksi aiheeksi nousi kysymys puoluetöimikunnan ehdokaslistasta. Kivimäki olisi kiireisiinsä vedoten halunnut luopua paikastaan puoluetöimikunnassa. Hän kuitenkin korosti, että hänen eronsa ei estäisi parasta mahdollista yhteistöimintaa puolueen ja hallituksen välillä. Kokouksen puheenjohtaja Eero Rydman suhtautui epäröiden Kivimäen eronpyyntöön, ja monet puoluevaltuuston jäsenet asettuivat selvästi vastustamaan tähän suostumista. Katsottiin, että Kivimäen ero olisi vahinko, koska viime aikoina hän oli ”eniten antanut puolueelle”. Ei ollut varaa luopua pääministeristä. Lisäksi Kalevan päätoimittaja Oksanen epäili, että eron seurauksena olisi väärinkäsityksiä, minkä ajatuksen Kivimäki kuitenkin torjui. Lopputulokseksi tuli kompromissi, jonka mukaan Kivimäki jäi jäseneksi puoluetöimikuntaan, mutta luopui sen runsastöisen keskusvaliokunnan jäsenyydestä. Tähän Kivimäki suostui mielihyvin.¹²⁶ Ehdokaslistan käsittelyä voi pitää melkoisena luottamuslauseena Kivimäelle. Pääministeri, jonka puheita oli kuukausi aiemmin käsitelty julkisuudessa, katsottiin niin arvokkaaksi voimavaraksi, ettei häntä ollut varaa päästää puolueen johdosta.

Puoluevaltuustossa käsiteltiin myös puoluetöimikunnan edellisen toimivuoden toimintakertomusta. Kivimäki valitteli, ettei kertomus siinä muodossa, missä se oli puoluevaltuuston jäsenille jaettu, herätä luottamusta. Siinä oli hänen mielestään kokonaan sivuutettu se, että hallitusvalta oli huomattavasti onnistunut edistämään niitä asioita, joista edellisessä puoluekokouksessa oli julkaistu ponsia. Esimerkkeinä hän mainitsi rahakannan vakautuksen, asutustoiminnan edistämisen, rikollisuuden ehkäisemisen ja valtion budjetin tasapainon. Aleksanteri Fränti oli samaa mieltä Kivimäen kanssa ja ehdotti, että puoluevaltuusto kertomuksen käsittelyn yhteydessä antaisi julkilausuman, jossa se ilmaisisi tunnustuksensa hallituksen toiminnasta. Ajatusta kannattivat myös Oksanen ja Mantere. Kertomuksen laatinut puoluesihteerä Olavi Laine puolustautui selittämällä, että puoluetöimikunnan kertomuksessa pääpaino on puoluetöiminnalla ja varsinainen poliittinen puoli tulee ilmi eduskuntaryhmän kertomuksesta ja puoluetöimikunnan puheenjohtajan puoluekokouksessa esittämstä tilannekatsauksesta. Lopputuloksena päätettiin jättää hallitusta tukevan julkilausuman laatiminen ja jul-

¹²⁵ Esim. Etelä-Suomen Sanomat 3.2.1934, pk. Kaleva 1.2.1934, 7.3.1934, pk:t sekä 30.5.1934, Pääkaupungin kuuluisia, ”Lapatossun” pakina. Turun Sanomat 15.2.1934, 16.3.1934 ja 20.3.1934 pk:t.

¹²⁶ Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 21.4.1934, KEPA, PR 58, KA. Cajander ei kuitenkaan kuulunut Kivimäen jatkamisen puolesta esiintyneeseen joukkoon.

kaiseminen puoluekokouksen tehtäväksi suuremman julkisuuden saavuttamiseksi.¹²⁷ Puoluevaltuuston piirissä oltiin siis vahvasti sitä mieltä, että hallituksen toiminnalle oli annettava tunnustusta.

Myös seuranneessa puoluekokouksessa hallitus sai tunnustusta toiminnastaan. Rydman selosti puoluevaltuuston kokousta. Hän ilmoitti, että siellä oli yksimielisesti tahdottu antaa tunnustusta silloiselle hallitukselle, ”joka, vaikkakaan siinä ei ole edistysmielistä enemmistöä, kuitenkin yleisesti käy edistysmielisen hallituksen nimellä” valtiollista ja taloudellista elämää tervehdyttäneistä toimenpiteistä. Hallituksesta käytetty luonnehdinta on mielenkiintoinen, siinä toisaalta todettiin, että hallitus ei ole edistysmielinen, mutta toisaalta myönnettiin sen olevan sellaisessa maineessa.¹²⁸

Puoluekokouksen osanottajien kommentit olivat varsin myötämielisiä. *Etelä-Suomen Sanomien* Frans Keränen antoi tunnustusta erityisesti eduskuntaryhmälle, mutta myös hallitukselle. Erityisesti hallituksen talouspolitiikan saavutuksia kiiteltiin. Tässä suhteessa myös Erkko oli tyytyväinen hallituksen toimintaan. Hän ei kuitenkaan antanut täyttä tunnustusta hallituksen sisäpoliittiselle toiminnalle oikeistoradikalismia vastaan. Hän ei olisi niinkään kiitellyt hallitusta menneistä, vaan asettanut sille tulevaisuuden tavoitteita. Kivimäki vastasi Erkolle, että hallituksen tavoitteena on ollut saada valtiollinen elämä kulkemaan terveeseen suuntaan. Hän totesi aiemman linjansa mukaisesti, ettei luottanut pakkotoimenpiteisiin niin paljon kuin Erkko. Tässä hänen kannalleen asettuivat erityisesti Linna ja *Kalevan* Oksanen. Myös puoluekokouksen päättäjäissanoissa korostettiin eduskuntaryhmän ja hallituksen jäsenten hyödyllistä työtä kansan hyväksi ja heidän siitä saamaansa tunnustusta.¹²⁹ Puoluekokouksessa hallitukseen ja sen toimintaan suhtauduttiin pääsääntöisesti myötämielisesti. Erkko oli edelleen kriittisin ja tyytymättömin.

Puoluekokous julkaisi puoluevaltuuston toivomuksen mukaisen julkilausuman, jossa todettiin hallituksen talouspolitiikassaan ottaneen huomioon edellisen puoluekokouksen viitoittamat suuntaviivat. Hallituksen onnistumisia taloudellisella alalla kiiteltiin laajasti ja yksityiskohtaisesti, myös työttömyyspolitiikka sai kiitosta. Puoluekokous suuntasi julkilausumallaan katsetta myös tulevaisuuteen. Hallituksen odotettiin jatkavan samansuuntaista toimintaa, erityisesti kansan laajojen kerrosten toimentulon parantamiseksi. Laillisen menon ja järjestyksen vakaannuttamiseksi suoritetusta toiminnasta kiitettiin myös, mutta erityisesti tässä kohden kiinnitettiin katse tulevaisuuteen.¹³⁰

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 22.-23.4.1934. KEPA, PR 54, KA.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid. Edistyspuolueen lehdet luonnollisesti julkaisivat julkilausuman.

Cajanderin näkemys Kivimäestä, tämän hallituksesta ja sen noudattamasta politiikasta alkoi vähitellen muuttua. Edellisen vuoden puolellahan hänellä ei vielä ollut mitään negatiivista sanottavaa. Ennen talousneuvostokysymyksen käsittelyä hän totesi hallituksen politiikan olevan puolueen ja ryhmän linjaa oikeistolaisempaa. Silloin hän ei kuitenkaan syyttänyt tästä Kivimäkeä, vaan otaksui sen johtuvan Tasavallan Presidentistä ja hallituksen oikeistojäsenten vaikutusvallasta. Talousneuvoston yhteydessä Kivimäen pitämää puhetta hän arvosteli jo voimakkaammin. Hän katsoi pääministerin siinä sanoutuneen enemmän tai vähemmän irti puolueen aatteista ja lähteneen ajamaan kokoomuksen ohjelmaa. Puoluekokouksessa pitämässään tilannekatsauksessa Cajander ei juuri lausunut kiitoksia hallituksen toiminnalle. Taloudellisen tilanteen parantumisesta ansio kuului ennemmin tärkeimmän vientimaan, Englannin taloudellisten olojen parantumiselle ja Suomen Pankin järkevälle rahatalouspolitiikalle. Edistyspuolueelle hän lisäksi katsoi tuottaneen vaikeuksia aseman eräänlaisena hallituspuolueena: ”varsinkin kun hallituksen jäsenistä vain 4 lukeutuu kansalliseen edistyspuolueeseen, ... useimpien hallituksen jäsenten mielipiteissään kallistuessa oikealle, mikä ymmärrettävästi ei ole voinut olla aivan itsestään vaikuttamatta hallituksen yleiseen suuntaan”.¹³¹

Cajander ei kritisoinut Kivimäkeä ja edistyspuoluelaisia ministereitä, vaan hallituksen suuntaa yleensä. Arvostelun voi sanoa olleen jopa lievempää kuin talousneuvostokysymystä käsiteltäessä. Kenties Cajander ei lehtien julkaistavaksi päätyvässä puoluekokouspuheessa katsonut asialliseksi kovin ankaraa arvostelua yhtenäisen julkisivun takia. Joka tapauksessa Cajander ei enää ollut täysin tyytyväinen hallitukseen ja sen politiikkaan. Hän katsoi sen alkaneen suuntautua edistyspuolueen linjasta oikealle, ei välttämättä pääministeristä ja muista edistysmielisistä ministreistä johtuen, vaan heistä huolimatta.

Puolueen lehdet ilmaisivat tyytyväisyyttä puoluekokoukseen ja julkaistuun julkilausumaan. *Vapaa Kansa* kehuu edistyspuolueen saavutuksia: ”... maan hallitus määrätietoisesti eduskunnan ja nimenomaan edistyspuolueen eduskuntaryhmän myötävaikutuksella on toteuttanut varsinkin viime vuosien puoluekokouksissa lausuttuja toivomuksia”. *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* toivat esiin julkilausumassa kuvattua tyytyväisyyttä hallituksen ja puolueen toimintaan, sekä korostivat kokouksen yksimielisyyttä. Molemmat mainitsivat myös huolen oikeistokiihotuksesta, ja että hallitukselle oli suunnattu toivomus tehokkaasta toiminnasta sitä vastaan. Lisäksi *Kalevassa* kerrottiin puoluekokouksen keskustelussa erityisesti korostetun sitä, että taloudellisen elämän edistymisestä myös pien-

¹³¹ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 1.3.1934 ja 8.3.1934, KEPA, PR 89, KA. *Vapaa Kansa* 27.6.1934, Pääjohtaja A. K. Cajander: Valtiollinen katsaus. Puoluekokouksen keskusteluista Cajanderin lausuntoja ei ainakaan pöytäkirjaan päätenyt.

eläjät pääsisivät osallisiksi. Puolueen hallitusmiesten toiminnastaan saamia kiitoksia *Kalevan* Oksanen toi esiin myös pakinassaan.¹³²

Turun Sanomat ei käsitellyt kokouksen julkilausumaa. Lehdessä ilmaistiin ohimennen tyytyväisyys siitä, että puolue oli edellisten puoluekokousten työohjelmaan ottamat tehtävät täyttänyt, mutta hallituksesta ei tässä yhteydessä puhuttu lainkaan. *Helsingin Sanomat* nosti puoluekokouksen tärkeimmäksi kysymykseksi oikeusjärjestyksen ylläpitämisen. Se lainasi julkilausuman kohtaa, jossa hallitukselta odotettiin määrätietoista toimintaa saamiensa valtuuksien käyttämiseksi. Myös julkilausuman taloudellista puolta käsiteltiin ja siinä paino annettiin samoin tulevaisuuteen suuntautuville tavoitteille ja hallitukselle annetuille ohjeille.¹³³ *Turun Sanomat* ja *Helsingin Sanomat* olivat hallitukselle suunnatuissa kehuissa selvästi muita lehtiä maltillisempia. Ensin mainittu ei oikeastaan edes viitannut hallituksen ansioihin ja jälkimmäinen korosti kaikessa tulevaisuuden tehtäviä, ei menneitä ansioita.

Vuoden 1934 puoluekokouksessa käsiteltiin edellisten vuosien tapaan runsaasti taloudellisia ja sosiaalisia kysymyksiä. Näihin liittyen pidettiin kolme alustusta, joiden perusteella hyväksyttiin joukko ponsia. Helsingin kaupungin köyhäinhoidon johtaja Bruno Sarlin käsitteli työttömyyspolitiikkaa ja sen tulevaisuuden suuntaviivoja. Työttömyyttä ehkäisevien toimien osalta hän oli selvästi keynesiläisillä linjoilla esittäessään, että valtion ja kuntien tulisi noususuhdanteiden aikana muodostaa suhdannerahastoja, joihin kertyneitä varoja käytettäisiin mahdollisimman laajasti julkisten töiden ja perushankintojen suorittamiseen lamakausien aikana. Erilaisia työttömyyshuollon muotoja Sarlin käsitteli esityksessään laajasti. Suomessa oli siihen asti noudatettu järjestelmää, jonka pääperusteet oli otettu Ruotsista. Keskeisenä toimenpiteenä oli varatöiden järjestäminen työttömille. Tämä oli kuitenkin silloisen laman olosuhteissa osoittautunut riittämättömäksi toimenpiteeksi. Varatöitä ei ollut tarjolla kaikille työttömille, ja monet olivat joutuneet turvautumaan kunnalliseen köyhäinhoitoon, kun muita huoltojärjestelmiä ei ollut.¹³⁴

Ruotsissa järjestelmää oli alettu täydentää suorien raha-avustusten muodossa. Sarlin piti kuitenkin Ruotsin mallin mukaista suoraa raha-avustusta epäilyttävänä tienä, johon olisi turvauduttava ainoas-

¹³² Vapaa Kansa 27.6.1934, pk. Etelä-Suomen Sanomat 24.4.1934, pk. Kaleva 26.4.1934, pk, sekä Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina. Kalevassa oli ennen puoluekokousta todettu puolue toiminnan olleen liki yksimielistä ja ennakoitu, että pääministerin talousneuvostopuhe ainoana poikkeuksena tästä saattaisi nousta esiin. Sitä ei kuitenkaan kokouksessa kosketeltu. Kaleva 21.4.1934, pk.

¹³³ *Turun Sanomat* 22.4.1934, pk. *Helsingin Sanomat* 21.4.1934 ja 24.4.1934, pk:t.

¹³⁴ Vapaa Kansa 27.6.1934, Työttömyyspolitiikkamme vastaisista suuntaviivoista. Toimitusjohtaja Bruno Sarlinin esitelmä.

taan erikoistapauksissa ja viimeisenä keinona. ”Työttömien vetäminen suoranaisten avustusten ar-
mopaloille on osoittautunut sosiaalipoliittisesti kavahdettavaksi, sillä niiden vieroittaminen yhteis-
kunnan kukkarolta on noususuhdanteeseen päästäessä osoittautunut työlääksi, koska korvaukseton
ja työvastikkeesta vapaa huolto on omansa heikentämään nauttijansa omakohtaista yritteliäisyyttä ja
itse-elatustarmoa.” Varsinaista työttömyysvakuutusta olisi tulevaisuudessa kehitettävä, koska siinä
oli toteutettu ”avokkaat periaatteet itseavun järjestämisestä yhteiskunnan turvin.”¹³⁵

Ensisijaisena työttömyys- ja eläntöhuollon keinona Sarlin piti varatöitä, mutta katsoi välttämättömäksi että
niistä maksettava palkka olisi yleistä palkkatasoa matalampi, ja mahdollinen vastikkeeton korvaus
vielä tätäkin alhaisempi. Näin ihmisillä olisi kiihotin vapaisiin töihin, kun niitä jälleen olisi saatavil-
la. Tosin hän oli myös sitä mieltä, että palkkatasossa olisi enemmän seurattava elinkustannusindek-
siä. Yksityisen puolen palkkoja kosketellessaan hän totesi, ettei ole yhteiskunnan kannalta merki-
tyksetöntä mitä työnantaja työntekijöilleen maksaa. ”On vakavasti vedottava työnantajiin, jotta he
tarkastaisivat maksamiaan palkkoja ja tekisivät niihin kohtuulliset korotukset.”¹³⁶ Lailla säädettyi-
hin minimipalkkoihin hän ei ollut valmis, vaan olisi sääntelyn sijaan turvautunut vain vetoomuksiin.

Ruotsin alkuperäisen järjestelmän oli luonut edistyspuolueen sikäläinen sisarpuolue ja muutokset,
joita siihen tuolloin oltiin tekemässä, tulivat sosiaalidemokraattien taholta. Sarlinin esittämät ajatuk-
set noudattelivat yhtenevästi Ruotsin vapaamielisten sosiaalipolitiikan *hjälp till självhjälp*- kaavaa.
Suora tuki oli pahasta, mutta ihmisiä oli autettava sen verran, että he pystyisivät auttamaan itseään.
Tuen oli myös oltava vastikkeellista ja sen verran alhaista, että se kannustaisi todella etsimään oi-
keita töitä. Sarlinin esittämät periaatteet olivat tietyssä määrin yhteneväisiä Hobhousen ajatusten ja
sosiaaliliberalismin periaatteiden kanssa, mutta olivat kuitenkin maltillisempia esimerkiksi minimi-
palkkakysymyksessä.

Ministeri K. E. Linnan esitelmä käsitteli asutustoimintaa nimenomaan työttömyyskysymyksen rat-
kaisuna. Vaikka työttömyys oli edellisestä vuodesta suuresti vähentynyt, hän katsoi asutustoimin-
nan tehostamisen olevan edelleen välttämätöntä tulevien laskukausien varalta. Tulevaisuudessa oli
pääpaino pantava sille, että asutustilallisille asetetaan velvollisuus omalla työllään ja tarmollaan
pyrkä asemaansa parantamiseen. Esityksen lopuksi hän lupasi, että hallitus tulee valtiontalouden
sallimissa rajoissa ja terveen talouselämän perusteita loukkaamatta tekemään kaikkensa asutustilal-

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

listen aseman turvaamiseksi.¹³⁷ Asutustoiminnassa olennaista oli Linnan mielestä ihmisten auttaminen auttamaan itseään ilman, että vapaamielinen talouspolitiikka kärsii. Hän liikkui siis samoilla linjoilla Sarlinin kanssa.

Sosiaaliministeriön esittelijäneuvos Niilo Mannio tarkasteli työttömyystilannetta nimenomaan henkisen työn tekijöiden kannalta. Työttömyystilanteen parantuminen ei siinä vaiheessa ollut ulottunut henkisen työn tekijöihin. Näille ei silloisen laman aikana järjestetty minkäänlaisia varatöitä ja Mannio katsoikin, että tässä olisi vastaisuudessa kehittämistä. Työttömyysavustuksen suhteen hän oli Sarlinia selvemmin työttömyysvakuutuksen ja suoranaisten työttömyysavustusten kannalla. Näitä olisi hänen mielestään kehitettävä yhtäläillä varatyöjärjestelmien ohessa.¹³⁸ Painotukset Sarlinin ja Mannion esittämien keinojen välillä johtuivat osittain aiheiden eroavaisuuksista. Mannio ei kuitenkaan esittänyt samanlaisia epäilyksiä suoranaisia avustuksia kohtaan.

Liberalismin kannalta kiinnostava oli myös Akseli Nikulan esitelmä puolueiden johtavista periaatteista. Vapaamielisyys sai siinä luonnollisesti suuren roolin. Nikula käsitteli ensin vapaamielisyyden historiaa, ja paneutui sitten etenkin sen hetken taloudelliseen vapaamielisyyteen. Hän katsoi ajan muuttaneen vapaamielisen talouspolitiikan muotoja, vaikka sen peruseriaatteet olivatkin säilyneet. Nikula korosti kokemuksen osoittaneen, että ”yksilön rajoittamaton vapaus talousalalla voi ulottua vain toisten yksilöiden vapauden rajalle, mutta sitä se ei saa vahingoittaa”. Yhteiskunnan on tartuttava asioihin jäsentensä ja kokonaisedun suojelemiseksi esimerkiksi työntekijöiden ja työnantajien välisten suhteiden järjestelyssä. Nykyaikaisen vapaamielisyyden mukaan myös tullit ja omistusoikeuden rajoitukset saattoivat olla hyväksyttäviä. Kaiken kaikkiaan Nikulan mielestä ”nykyaikainen vapaamielinen katsantokanta harkitsee tarkoin kussakin tapauksessa yksilön ja yhteiskunnan edut ja pyrkii saattamaan ne mahdollisimman oikeudenmukaiseen sopuuntoon keskenään”. Sosiaalidemokraateilla ja vapaamielisillä oli hänen mielestään kiinteän yhteistoiminnan mahdollisuuksia monissa sosiaalisissa ja taloudellisissa kysymyksissä, vaikka niiden peruskatsantokannat olivatkin kaukana toisistaan.¹³⁹ Nikulan näkemys vapaamielisyydestä oli puhdasta hobhouseilaista sosiaaliliberalismia, hän selvästi hylkäsi vanhan manchesterilaisen näkemyksen.

¹³⁷ Vapaa Kansa 27.6.1934, Asutustoiminta, sen merkitys ja kehittäminen. Ministeri K. E. Linnan esitelmä. Linna oli esitelmöinyt samasta aiheesta myös edellisen vuoden puoluekokouksessa.

¹³⁸ Vapaa Kansa 27.6.1934, Henkisen työn pula. Esittelijäneuvos Niilo A. Mannion esitelmä. Mannio käsitteli aihetta myös puolueen lehtiin kirjoittamissaan pääkirjoituksissa.

¹³⁹ Vapaa Kansa 27.6.1934, Puolueita yhdistävät ja erottavat johtavat periaatteet. Tohtori Akseli Nikulan esitelmä. Vanha nuorsuomalainen Nikula sijoittui selvästi vasemmistosiivelle.

Kevään 1934 puoluekokous sujui yksimielisissä merkeissä. Kivimäki hallituksineen sai puolue-elimiltä selvän luottamuslauseen. Talouspolitiikkaa kiiteltiin oikeastaan yksimielisesti, mutta oikeistoradikalismien torjunnassa odotettiin aktiivisempia toimia. Muutamia hallitusta lähellä olleita lukuun ottamatta puolueen piirissä kannatettiin selviä rajoituksia ja kovempia toimia tässä suhteessa. Puoluekokous käsitteli aktiivisesti taloudellisia ja sosiaalisia kysymyksiä. Pidetyistä esitelmistä saattoi havaita painotuseroja suhteessa sosiaaliliberalismiin. Sarlin ja Linna olivat tässä suhteessa maltillisempia kuin Mannio ja Nikula. Cajanderin suhtautumisessa hallitukseen ja Kivimäkeen alkoi keväällä ilmetä selvää kriittisyyttä. Hän oli kuitenkin vielä tässä vaiheessa vähemmistössä. Toinen selvästi hallitusta kohtaan kriittinen henkilö oli edelleen Erkko.

Seuraavana syksynä puolue-elinten piirissä ei arvostelua esiintynyt sen enempää kuin keväälläkään. Ensimmäisessä eduskuntaryhmän kokouksessa käsiteltiin ryhmän kantaa hallituksen budjettiesitykseen. Ryhmän puheenjohtaja Sarlin ilmoitti tulevansa budjetin lähetekeskustelussa antamaan suoran kiitoksen hyvin laaditusta budjetista. Toivola tosin esitti eriävän mielipidettä puolustusmenojen perusteluihin. Hän olisi suunnannut varoja toisaalle ja totesi esimerkkinä, ettei hallitus ollut aivan tyydyttävästi pystynyt hoitamaan työttömyyskysymystä. Toisaalta hänellä oli myönteistäkin sanottavaa. Toivola jätti kuitenkin kritiikkinsä ryhmän kokoukseen, eikä tuonut sitä julki eduskunnassa tai *Turun Sanomissa*. Budjetti sai puolueen lehdistöltä ylipäättäänkin myönteisen arvosanan. Kaikki lehdet olivat tyytyväisiä siihen, että se oli laadittu maltilla, eikä menoja nousukaudesta huolimatta lisätty ylettömästi. Keynesiläisyyden hengessä tulevien talouslamojen varalle muodostettu suhdan-nerahasto sai myös yksimielisen kiitoksen. *Kaleva* ja *Helsingin Sanomat* pitivät maatalouden tukipolitiikkaa epänormaalina valtion sekaantumisena talouteen, mutta hyväksyivät sen kuitenkin.¹⁴⁰

Puoluevaltuuston syyskokous sujui myös varsin sopuisissa merkeissä. Kokouksessa tosin käsiteltiin myös hallituksen esitystä uudeksi yliopistolaksi, mikä aiheutti erimielisyyksiä puolueessa. Oksanen totesi kokouksen jälkeen pakinassaan hallituksen ministereiden tulleen hyvin toimeen joukossa ja kehui hallitusta siitä, että se panee toimeksi sellaisissakin asioissa, joita muut välttelevät. Cajander sen sijaan jatkoi kokouksen avauspuheenvuorossaan kevään puoluekokouksessa noudattamallaan linjalla, ja katsoi taloudellisten olojen parantuneen suureksi osaksi ”meistä itsestämme riippumatta”. Ainoa taho, joka Cajanderilta sai kiitosta talouspulan selvittämisestä, oli Suomen Pankki. Hallituksenkin sai kuitenkin hieman tunnustusta Cajanderin todetessa, että se erilaisten vastakohtien tasoittami-

¹⁴⁰ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 4.9.1934, KEPA, PR 89, KA. Helsingin Sanomat, 28.8.1934, 29.8.1934 ja 8.9.1934, pk:t. Turun Sanomat 28.8.1934 ja 29.8.1934, pk:t. Kaleva 29.8.1934, 30.8.1934 ja 31.8.1934, pk:t. Etelä-Suomen Sanomat 30.8.1934 pk ja 30.8.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

nessa oli ”kieltämättä osaltaan tehnyt hyvää työtä”. Samoin hän kiitteli muun kokouksen mukana hallituksen kantaa asutustilallisten vuosimaksujen alentamisessa.¹⁴¹

Eduskunnassa kukaan edistyspuolueen kansanedustajista ei esiintynyt hallitusta vastaan. Erilaiset linjat tulivat kuitenkin paikoin ilmi. Äänestyksissä edistyspuolueen eduskuntaryhmä ei läheskään aina ollut yhtenäinen. Usein toistui asetelma, jossa etenkin Inkilä ja toisinaan myös Toivola ja Tyrni olivat äänestyksissä eri puolella kuin muu ryhmä. Nämä kolme ilmeisimmin puolueen vasemmalle siivelle lukeutunutta edustajaa noudattivat näissä tapauksissa useimmiten samaa linjaa SDP:n kanssa. Myös Erkko saattoi monesti noudattaa omaa linjaansa ja äänestää puoluetovereitaan vastaan. *Heikki Brotherus* katsookin, ettei Erkko viihtynyt eduskunnassa ja toteaa hänen olleen liikaa auto-kraatti viihtyäkseen monien päätöksentekijöiden seurassa.¹⁴² Hän halusi ilmiselvästi noudattaa omaa linjaansa paitsi lehdessään, myös eduskunnassa. Puoluekuri ei edistyspuolueessa ylipäänsä ollut mitenkään kovin voimakas, joten sinänsä joidenkin edustajien yhteisestä linjasta poikkeava äänestyskäyttäytyminen ei ole erityisen hämmästyttävää. Ryhmä hajaantui toisinaan myös monella muulla tapaa, mutta toisaalta vasemmistosiiven edustajien ja toisaalta Erkon lipeäminen yhteisestä rintamasta oli selvästi muita jakolinjoja yleisempää.

Missään tärkeissä äänestyksissä edistyksen kansanedustajat eivät kuitenkaan rintamasta livenneet. Tällaisiin kuului syksyllä 1934 etenkin kysymys asutustilallisten vuosimaksujen alentamisesta. Eduskuntaryhmä asettui puoluevaltuuston tapaan selvästi hallituksen kannalle. Sarlin esiintyi eduskunnassa voimakkaasti hallituksen puolesta ja ilmoitti myös edistyspuolueen ryhmän kokonaisuudessaan äänestävän hallituksen kannan mukaisesti. Eduskuntaryhmän kokouksesta poissa ollut Toivola tosin moitti eduskunnassa hallituksen esityksen perusteluita ylimalkaisuudesta ja puutteellisista tiedoista. Tästä johtuen hän ilmoitti olevansa taipuvainen äänestämään hallituksen kantaa vastaan, jollei saa tarkempia selvityksiä. Äänestyksessä Toivola kuitenkin pysyi hallituksen takana.¹⁴³

Lehdistön piirissä ei suoranaista hallituksen arvostelua juuri esiintynyt. *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* olivat edelleenkin selkeästi hallituksen takana, kiittelivät sen toimintaa ja puolustivat sitä. *Kalevan* sivuilla myös E. J. Paavola kehui pakinoissaan useaan otteeseen hallitusta. Usein toistunut

¹⁴¹ Kaleva 29.9.1934, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 22.-23.9.1934, KEPA, PR 58, KA. Pöytäkirja tosin on etenkin keskustelun osalta varsin niukka. Vapaa Kansa 20.12.1934, Oikeuden pohjalle on rakennettava, A. K. Cajanderin avauspuhe puoluevaltuuston kokouksessa 22.9.1934.

¹⁴² Esim. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I-III, s. 726, 902, 904, 1004, 1495, 1930, 2562, 2570, 2710, 2773, 3152, 3323. Brotherus 1973, s. 51.

¹⁴³ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 13.9.1934, KEPA, PR 89, KA. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat II, s. 1798-1805, 1838-1840, 1852-1854, 1858-1861.

argumentti hallituksen puolesta oli kuitenkin etenkin *Etelä-Suomen Sanomien* palstoilla pelko hallituspulasta: Ei ollut mitään näkemystä siitä millaisella pohjalla uusi hallitus saataisiin muodostetuksi. Keränen varoitti pakinoissaan tästä syystä usein myös hallitusta tarpeettomasti kiristämästä suhteita eduskuntaan. *Helsingin Sanomat* ja *Ilta-Sanomat* olivat yleensä hallitusta kohtaan yllättävän myötämielisiä, kun ottaa huomioon keväällä käydyin keskustelun. Asiakysymyksissä Erkon lehdet olivat pääasiassa hallituksen linjoilla, tosin selvästi positiivisia lausumia hallituksesta oli huomattavasti harvemmassa kuin pienemmissä lehdissä. Tietyissä asioissa *Helsingin Sanomat* saattoi myös antaa ankaraakin kritiikkiä hallitukselle.¹⁴⁴

Turun Sanomat oli useimmiten hallituksen kanssa samoilla linjoilla, mutta suuria kehuja siltäkään taholta hallitukseen ei kohdistettu. Eduskunnan istuntokauden alussa Toivola pikemminkin epäili lehdessään hallitusta väsymyksestä. Hän katsoi sen suhtautuneen eduskuntakeskusteluihin välinpitämättömästi ja menettäneen osan vireydestään. Hän odotti hallitukselta piristymistä, tai sen päivät saattaisivat pian olla luetut. Myös eduskunnassa Toivola valitteli eräässä myöhäisessä istunnossa, etteivät hallituksen jäsenet olleet paikalla puhumassa IKL:n taholta esitettyjä väitteitä vastaan. Hie-man kriittisesti hän puhui myös eduskuntaryhmässä ja odotti hallituksen jäseniltä voimakasta esiintymistä ajamiensa asioiden puolesta.¹⁴⁵ Kovin voimakasta Toivolankaan kritiikki ei silti ollut.

Erityisesti hallitusta kiiteltiin sen täyttäessä kaksi vuotta. Kaikki lehdet huomioivat tapahtuman ja antoivat myönteisiä lausuntoja hallituksesta ja sen toiminnasta. *Turun Sanomat* oli harvinaisen myötämielinen ja kiitteli vuolaasti hallituksen kahden vuoden aikaisia saavutuksia. *Etelä-Suomen Sanomat* taas oli poikkeuksellisen maltillinen ja katsoi hallituksen pitkän iän johtuneen paljolti olosuhteista. *Helsingin Sanomat* kiitteli erityisesti hallituksen toimia sisäpoliittisten olojen vakauttamiseksi, sekä talouspolitiikan suuntaa. Yleisarvio oli hyvä, joskin puhtaasti vapaamieliseltä kannalta toisinaan oli ollutkin arvostelemisen aihetta ja toivomisen varaa. *Kaleva* huomioi hallituksen merkkipäivän näkyvimmin. Pitkässä pääkirjoituksessa myös se kiitteli hallituksen saavutuksia etenkin talous- ja sisäpolitiikassa. Paavolan pakinnassa annettiin vielä erikseen tunnustusta pääministerille.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Kaleva 25.11.1934, pk; 5.9.1934 ja 27.10.1934, Eilistä ja tämämpäiväistä, ”Juhanin” pakinat; 11.9.1934, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina sekä 9.9.1934 ja 1.11.1934, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakinat. *Etelä-Suomen Sanomat* 1.9.1934, pk; 4.9.1934, 20.9.1934, 20.10.1934 ja 3.11.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat. *Helsingin Sanomat* 3.9.1934 ja 23.10.1934, pk:t. *Ilta-Sanomat* 14.9.1934, pk. Tiukkaa kritiikkiä hallitus sai ainakin ulkoministeri Hackzellin sanomalehdistöön kohdistaman arvostelun johdosta, *Helsingin Sanomat* 7.11.1934, pk.

¹⁴⁵ *Turun Sanomat* 22.8.1934 ja 12.9.1934, pk:t. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat II, s. 1697. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 4.9.1934, KEPA, PR 89, KA.

¹⁴⁶ *Helsingin Sanomat* 14.12.1934, pk. *Turun Sanomat* 14.12.1934 ja 16.12.1934, pk:t. *Etelä-Suomen Sanomat* 15.12.1934, pk. *Kaleva* 13.12.1934, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina sekä 15.12.1934, pk.

Kevään 1934 erimielisyydet jäivät edistyspuolueen piirissä toistaiseksi yksittäistapauksiksi. Hallitukseen oltiin edelleen ilmeisen tyytyväisiä ja luottamus pääministeriin hyvällä tasolla. Ainakaan julkisesti arvostelua ei esiintynyt, eikä ongelmia käsitelty puolueen toimielimissä. Pikemminkin voisi sanoa tilanteen jopa tasaantuneen, sillä Erkon ja Kivimäen välisiä ristiriitajakaan ei enää ollut ainakaan pinnalla. *Helsingin Sanomat* jopa erityisesti kiitteli hallituksen toimia sisäpoliittisten olojen vakauttamisessa. Tässä suhteessahan Erkko lehtineen oli aikaisemmin ollut hyvinkin kriittisellä kannalla. Toivolan ja *Turun Sanomien* esiintymisessä sen sijaan voi havaita enteitä tulevista ristiriidoista hallituksen kanssa. Toivola ei kaihtanut hallituksen moittimista, vaikka hänenkin moitteensa edelleen kohdistuivat lähinnä hallituksen toimintatapoihin, eivät sen noudattamaan politiikkaan.

2.5. Talouspolitiikan linjoja

Hallituksen talouspolitiikka sen virkakauden ensimmäisellä puoliskolla sai puolueen elimiltä osakseen pelkkää kiitosta. Eduskuntaryhmässä sitä ei oikeastaan missään vaiheessa arvosteltu ja puoluevaltuusto, sekä puoluekokous antoivat siitä suoraa tunnustusta. Syksyllä 1934 eduskuntaryhmä ilmaisi tyytyväisyytensä budjettiesitykseen. Lehdistökään ei hallituksen talouspolitiikkaa suuremmin arvostellut, mutta selviä eroavaisuuksia eri lehtien keskinäisissä painotuksissa kuitenkin oli. Seuraavassa on tarkasteltu lehtien ja keskeisimpien henkilöiden talouspoliittisia kannanottoja pääasiassa vuoden 1934 aikana. Tältä pohjalta voi muodostaa kuvan niiden talouspoliittisesta linjasta.

Vuonna 1929 alkaneen yleismaailmallisen taantuman seurauksena useiden maiden talouspolitiikassa oli tullut vallitsevaksi pyrkimys mahdollisimman suureen omavaraisuuteen, minkä seurauksena tullit olivat huomattavasti nousseet. Liberalismin mukaisesta vapaakaupasta oli laajasti luovuttu. Cajander puhui tässä suhteessa ”taloudellisesta maailmansodasta”.¹⁴⁷ Erilaiset taloudelliset kokeilut olivat yleistyneet. Neuvostoliitossa oli tietysti täysi suunnitelmatalous, mutta myös Mussolinin Italian ja Hitlerin Saksan korporatiiviset järjestelmät olivat sen suuntaisia. Yhdysvalloissa oli käynnissä Rooseveltin New Deal. Vuoden 1934 aikana oli kuitenkin jo selvästi havaittavissa, että Suomi alkoi toipua lamasta, jopa hyvin nopeaan tahtiin. Työttömyys oli talvella 1933-34 selvästi alemmalla tasolla kuin edellisinä talvina, ja jatkoi laskuaan. Maan kauppataase oli selvästi positiivinen ja valtion tulot ylittivät budjetin mukaiset odotukset.

¹⁴⁷ Cajander 1933, s. 11.

Turun Sanomilla ja Toivolalla oli oma selvä linjansa taloudellisiin kysymyksiin ja liberalismisuuntaukseen nähden. Vuoden 1934 alussa lehti käsitteli taloudellisia ja sosiaalisia asioita useissa pääkirjoituksissaan. Näistä kirjoituksista ilmennyt näkemys oli se, että vanha kapitalistinen ja manchesterilaisen liberalismien aika oli tullut päätökseensä. Maailma oli laman seurauksena taloudellisessa murroksessa ja luokkaetujen tulisi väistyä yhteisten etujen tieltä. Kirjoituksissa lainattiin aktiivisesti ”aikamme tunnetuimman liberaalin taloustieteilijän” Keynesin ajatuksia ja käytettiin Rooseveltin New Dealia esimerkkinä uudenaikaisesta talouspolitiikasta. Sen onnistumisista kerrottiin *Turun Sanomissa* ahkerasti ja Yhdysvaltain taloudellinen toipuminen luettiin täysin Rooseveltin politiikan ansioksi. Manchesterilaisen liberalismien mukainen kapitalismi, jossa valtion ei tule sekaantua taloudellisiin asioihin ja yrittäjillä oli vapaus tehdä mielensä mukaan oli vanhentunut, eikä siihen ollut paluuta. Uudessa tilanteessa valtion tuli palkka- ja työaikapoliitilla huolehtia työläisten taloudellisen aseman asteittaisesta parantamisesta ja kansallisen hyvinvoinnin edistämisestä. Kapitalismin tuli alistua yhteiskunnan valvontaan ihmisten turvaamiseksi. *Turun Sanomat* katsoi tällaisen talouspolitiikan olevan nimenomaan liberalismien määrittelemää ja lainasi Keynesiä todeten, ”että nykyisin ei kansalaisten vapaamielisyyttä ole arvosteltava sen mukaan miten he suhtautuivat kysymyksiin, jotka olivat etualalla miespolvi sitten vaan ... kysymyksiin jotka ovat nousevan polven tärkeimpiä”.¹⁴⁸

Toivola toi näkemyksiään esiin myös pitämässään puheessa. Hän kritisoi voimakkaasti *laissez-faire*-oppia. Sen tuotteena kehittyi epäkohtia, jotka eivät tehneet ihmisiä vapaiksi. Hän teki selvää eroa vanhan ja uuden vapaamielisyyden välille. ”Nykyaikaisen liberalismien periaatteet” pohjautuivat syventyneeseen käsitykseen vapaudesta, etenkin taloudellisella alalla. Valtiollisella alalla uusi liberalismi puolusti edelleen samoja, saavutettuja asioita, kuten sananvapautta ja yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta. Taloudellisella alalla todellisen vapauden toteutuminen se sijaan vaati, että tuotantovälineet jakautuisivat tasaisemmin, ja että suurilla kansanjoukoilla olisi säästöjä sairauden, vanhuuden tai työttömyyden varalle. Tällaisen vapauden hankkimiseksi valtion tuli verottaa rikkaita: Toivola käytti esimerkkinä Englantia, jossa rikkaiden tuloverot olivat yli 50% tuloista. Lisäksi tuli asettaa yksityisyritteliäisyydelle yhä suurempia standardivaatimuksia.¹⁴⁹ Toivola ja *Turun Sanomat* olivat siis omaksuneet johdonmukaisesti ja voimakkaasti Hobhousen sosiaaliliberalismin ja katsoivat sen olevan kyseisen ajan oikeaa liberalismia. Keynesin talusopit saivat myös *Turun Sanomien* selvän kannatuksen. Näillä linjoilla Toivolan johtama lehti otti taloudellisiin asioihin kantaa.

¹⁴⁸ *Turun Sanomat* 9.1.1934, 19.1.1934, 20.1.1934, 30.1.1934 ja 12.3.1934 pk:t.

¹⁴⁹ *Kaleva* 30.10.1934, Edistyspuolueen puhetilaisuus. Nykyaikainen vapaamielisyyden. Toivolan päiväämätön puhe, Rakel ja Urho Toivolan kokoelma, Kansio 8, KA.

Rooseveltin New Deal oli 1930-luvulla sosiaaliliberalismin eräänlainen huipentuma, jonka onnistuneita tuloksia pidettiin osoituksena manchesteriläisyyden heikkoudesta. *Turun Sanomat* piti sitä esillä aktiivisesti ja myös muut lehdet kommentoivat sitä jonkin verran. *Etelä-Suomen Sanomat* oli alkusyksystä 1934 epäileväinen sen suhteen, kuinka pitkälle New Dealin taloudellisissa säännöstelyissä olisi pitänyt mennä. Myöhemmin syksyllä lehti kuitenkin piti Rooseveltin kokeiluja mielenkiintoisina, ja arveli niiden onnistuessaan tulevan vaikuttamaan taloudelliseen ajatteluun kaikkialla. *Kaleva* ei ottanut selvää kantaa, mutta esitteli nimenomaan New Dealin epäonnistumisia.¹⁵⁰

Erkon lehdillä oli aiheesta paljon sanottavaa. Alkuun huomio oli vähäistä ja kesällä 1934 *Ilta-Sanomissa* puhuttiin vielä positiiviseen sävyyn Rooseveltin toimista. Erkon lehtien kanta muodostui kuitenkin pian selvästi kielteiseksi New Dealia kohtaan. Monissa pääkirjoituksissa huomioitiin nimenomaan ohjelman negatiivisia vaikutuksia ja virheitä, sekä korostettiin muutenkin taloudellisten kokeilijoiden vaikeuksia. Yhdysvaltojen katsottiin kuuluvan likimain suunnitelmatalouksien ryhmään Neuvostoliiton, Italian ja Saksan kanssa. Myönteisesti suhtauduttiin New Dealin säännöksiin höllentämiseen. Katsottiin Yhdysvaltojen olevan silloin menossa taloudessa oikeaan suuntaan. Suomen nähtiin toipuneen lamasta Yhdysvaltoja nopeammin nimenomaan sen vuoksi, että täällä ei menty talouden säännöstelyssä niin pitkälle.¹⁵¹

Helsingin Sanomien aktiivisesti esittämät talouspoliittiset kannanotot poikkesivat ylipäättään olennaisesti *Turun Sanomien* linjasta. *Helsingin Sanomissa* ei puhuttu mistään liberalismiin uudesta ajasta eikä korostettu manchesteriläisen version huonoutta, päinvastoin. Erkon lehdissä topputeltiin usein valtion osallistumista taloudelliseen elämään. Katsottiin, että lamakauden poikkeuksellisissa oloissa tällainen puuttuminen oli ollut välttämätöntä, mutta korostettiin, että se oli tehty vastentahotoisesti ja oli poikkeamista ”luonnollisesta” talouspolitiikasta. Kaikenlainen järjestelmätalous oli pahasta. Suomessa valtion sekaantuminen oli etenkin ulkomaankaupan suhteen ollut verrattain vähäistä, ja nimenomaan tämän viisaan talouspolitiikan ansiosta maa oli toipumassa lamasta nopeasti. Sisäisissä asioissa valtio ei kuitenkaan ollut jaksanut tuota politiikkaa aivan riittävästi soveltaa. Nyt kun lama alkoi vähitellen olla ohi, Erkon lehdet odottivat, että valtion sääntelyä ei enää tarvinnut lisätä, vaan päinvastoin vähentää. ”Valtion taloustoiminnan täytyy rajoittua vain omatoimisen ja

¹⁵⁰ Vares 1995, s. 183. *Etelä-Suomen Sanomat* 28.8.1934, pk ja 24.11.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Kaleva* 7.9.1934, pk.

¹⁵¹ *Helsingin Sanomat* 2.9.1934, Mitä Yhdysvalloissa tapahtuu? sekä 1.11.1934, 9.11.1934 ja 30.12.1934 pk:t. *Ilta-Sanomien* 18.6.1934, 18.7.1934, 26.7.1934, 1.9.1934, pk:t sekä 5.7.1934, Vanha taloudellinen järjestelmä.

omavastuuden yritteliäisyyden edellytysten luomiseen ja suojelemiseen.” Yrittäjän vapaus, vapaa kilpailu ja vapaa kauppa olivat peruskiviä, joihin *Helsingin Sanomien* liberalismi rakentui.¹⁵²

Kaikkia sosiaaliliberalismin mukaisia ajatuksia ei kuitenkaan torjuttu. Täysin vapaaseen talouteen ei *Helsingin Sanomien* mielestäkään ollut paluuta. Valtion oli koetun kaltaisten laskusuhdanteiden aikana autettava taloutta vaikeiden paikkojen yli, mutta pidettävä näppinsä erossa mahdollisimman tarkoin silloin, kun yksityisellä yritteliäisyydellä alkoi olla mahdollisuuksia. Taloudellisessa toiminnassa piti ehdottomasti pyrkiä ensi sijassa vapaaseen oma-aloitteiseen sopimiseen ja toimintaan ilman valtion holhousta. Tämä päti niin tuontisäännöstelyihin ja tuotannonalojen kehittämiseen kuin palkkoihinkin. Poliittikkaa ja taloutta ei pitäisi liiaksi sotkea keskenään, Suomessakin valtion talous oli liiaksi riippuvainen ”talouselämälle vieraasta politikoinnista”. Myöskään yhteiskuntapolitiikkaa ja taloutta ei tullut sotkea liikaa keskenään. *Helsingin Sanomat* ei kuitenkaan torjunut sosiaalivaikutuksia vaan jopa valitteli, miten vähään sillä alalla oli jouduttu tyytymään. Samoin keynesiläinen talouspolitiikka suhdannevaihteluiden tasaamisten muodossa sai hyväksyntää. Hallitus sai usein toimissaan huomata Erkon linjan. Kun se näytti puuttuvan liikaa taloudelliseen elämään, seurauksena oli kritiikkiä, ja kun sääntelyä helpotettiin, hallitus sai kehuja. Samoin Kivimäen kannanotot vapaan talousjärjestyksen puolesta saivat kiitosta.¹⁵³ Erkon linja ei ollut aivan puhdasta manchesteriläisyyttä, mutta selvästi lähempänä sitä kuin *Turun Sanomien* aktiivinen sosiaaliliberalismi.

Pienemmät lehdet eivät talouspoliittisissa kannanotoissaan olleet niin aktiivisia kuin *Turun Sanomat* ja *Helsingin Sanomat*. Etenkin *Kalevassa* paikalliset aiheet ja näkökulmat saivat sijaa jopa niin, että hallituksen esityksistä löydettiin helposti korjattavaa, mikäli ne olivat epäedullisia Pohjois-Suomelle. Muuten *Kaleva* oli vahvasti hallituksen kannalla ja vähäinen arvostelukin oli erittäin varovaista. Taloudellisesti terveiden periaatteiden mukaista työttömyyspolitiikkaa oli *Kalevan* mukaan sellainen, jolla pyritään auttamaan hädänalaiset omille jaloilleen lamauttamatta heidän omia pyrkimyksiään ja omaa kamppailuaan toimeentulonsa eteen. Muutenkin yritteliäisyyden merkityksestä talouden elpymisessä puhuttiin liki samaan tapaan kuin *Helsingin Sanomissa*.¹⁵⁴

Omia näkemyksiään Oksanen toi julki myös edistyspuolueen Oulun osaston kansalaisjuhlassa pitämässään puheessa. Hän myönsi että manchesterilaisuuteen perustuneessa talousjärjestelmässä oli ollut heikkouksia, ”niinpä onkin kaikkialla täydytty luopua viime vuosisadan alkupuolella vallalle

¹⁵² *Helsingin Sanomat* 11.4.1934, 12.4.1934 ja 22.6.1934, pk:t.

¹⁵³ *Helsingin Sanomat* 6.4.1934, 8.4.1934, 19.6.1934, 14.9.1934, 1.11.1934, 15.12.1934 ja 29.12.1934, pk:t.

¹⁵⁴ *Kaleva* 25.2.1934 ja 23.10.1934, pk:t.

päässeestä liberalismista sellaisenaan ja sallia yhteiskunnan ja valtion järjestelytoimenpiteillään sekaantua ihmisten keskinäisten suhteiden moninaiseen järjestelyyn”. Täydellinen vapaus, jota hän piti mahdottomana, oli vaihtunut lainalaiseen vapauteen. Ihmisille oli kuitenkin tässäkin suotava toimintavapaus niin pitkälle kuin suinkin on mahdollista. Laman aikainen valtion sekaantuminen talouteen oli myös hänen mielestään poikkeuksellista.¹⁵⁵ Oksanen ja *Kaleva* edustivat näkemystä, jonka mukaan manchesteriläisyydestä *sellaisenaan* tuli luopua, mutta eivät olleet valmiita menemään äärimmäisyyksiin myöskään sosiaaliliberalismissa. Oman avun periaate oli hyvin olennainen.

Etelä-Suomen Sanomien Keränen oli loppuvuodesta 1934 taipuvainen toteamaan pulavuosien osoittaneen, ettei kapitalistinen talousjärjestelmä hyvistä puolistaan huolimatta toiminut moitteettomasti. Se kaipasi hänen mielestään kehittämistä ja joustavuutta. Toisaalta Keränenkin oli sitä mieltä, että talouslamasta oli toivuttu parhaiten niissä maissa, joissa valtiovalta mahdollisimman vähän oli sekaantunut talouden kulkuun, kuten Suomessa. Tässä vertailukohtana olivat kuitenkin suorat suunnitelmataloudet, kuten Neuvostoliitto.¹⁵⁶ Keräsen ja *Etelä-Suomen Sanomien* linja alkoi vähitellen taipua *Turun Sanomien* suuntaan. *Kalevan* tapaan se torjui manchesterilaisuuden, mutta suuntautui tätä voimakkaammin sosiaaliliberalismiin.

Ajankohtainen taloudellinen kysymys oli palkkojen ja hintojen säännöstely. Laman kourissa kampailevan maatalouden tukemiseksi valtio oli suorittanut muun muassa voim viennistä huomattavia vientipalkkioita. Tämä toimenpide kohotti kuitenkin myös kotimaista hintatasoa. Hintoja nostivat myös tuontitullit, etenkin elintarvikkeiden suojatullit. Palkat puolestaan olivat monin paikoin niin alhaisia, etteivät riittäneet elämiseen, vaan monen työntekijän täytyi turvautua myös kunnalliseen köyhäinhoitoon. Hallituksen kanta palkkakysymykseen oli, ettei palkkatason alkavaa nousua tullut häiritä jyrkin pakkokeinoin. Täten torjuttiin vaatimuksia minimipalkkalainsäädännöstä.¹⁵⁷

Kaleva piti luonnollisena, että maataloutta tuettiin, mutta katsoi siinäkin olevan rajansa. Säännöstelyllä oli sen mielestä paljon varjopuolia, siinä tuli mennä vain niin pitkälle kuin ehdottomasti välttämätöntä. Jos siihen turvauduttiin, tuli huolehtia myös palkkojen korotuksista. *Kaleva* ei kuitenkaan halunnut turvautua säädettyihin minimipalkkoihin, vaan piti suotavina toimina valtion töiden keskittämistä laskusuhdanteisiin ja sellaisille alueille, joissa palkkataso oli erityisen alhainen. Tätä kautta työvoiman ylitarjonta vähenisi ja palkat nousisivat. *Etelä-Suomen Sanomat* kantoi erityisesti

¹⁵⁵ Pääkohtia Oksasen puheesta, *Kaleva* 10.4.1934, pk.

¹⁵⁶ *Etelä-Suomen Sanomat* 24.11.1934 ja 29.11.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat.

¹⁵⁷ E. J. Koskenmaan radiopuhe, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.3.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

huolta palkkojen alhaisuudesta. Se kohdisti arvostelua myös valtiovallan suuntaan, kun kävi ilmi, että myös valtion maksamat palkat olivat usein alhaisimmasta päästä ja alle toimeentulominimin. Minimipalkkalainsäädäntöä tai muita pakkokeinoja sekään ei asian korjaamiseksi pitänyt suotavina, mutta toivoi työnantajilta hyvää tahtoa ja etenkin valtiolta esimerkin näyttämistä.¹⁵⁸ *Kaleva* oli *Etelä-Suomen Sanomia* myötämielisempi hallitukselle ja selvemmin säännöstelytoimia vastaan.

Ilta-Sanomat kantoi ensisijaista huolta kuluttajien maksukyvyistä. Se piti tulleja ja vientipalkkioita poikkeamisena luonnolliselta tolalta, mutta hyväksyi ne poikkeuksellisena aikana jotenkuten. Tullinalennuksista esitettiin toiveita sekä lehdessä, että Erkon toimesta eduskunnassa. Hänen aloitteestaan hyväksyttiin hallitukselle suunnattu toivomusponsi kulutustuotteiden tullinalennuksista. *Ilta-Sanomat* kiinnitti myös huomiota palkkatasoon valtion töissä. Sen näkemyksen mukaan palkat olivat nousussa, ja se ilmaisikin tyytyväisyytensä siitä, että tämä suunta oli saavutettu ilman keinotekoisia toimenpiteitä. Valtion suuntaan annettu hyvin lievä kritiikki ilmensi lehden kantaa palkkojen säännöstelyyn: Luonnollisiin edellytyksiin perustuvaa palkkojen nousua ei valtion tulisi jarruttaa.¹⁵⁹

Hintojen ja tuotannon säännöstelyyn, mikäli se oli välttämätöntä, olisi *Helsingin Sanomien* mielestä ennen kaikkea pyrittävä vapaaehtoisin sopimuksin eri tuotannonhaarojen kanssa, ei missään nimessä valtion toimeenpanemilla pakkotoimenpiteillä. Näissä suhteissa oli paljon tehtävissä ilman valtiovallan väliintuloa. Myös vapaan palkanmuodostuksen tärkeyttä korostettiin selvästi. Vaikka *Helsingin Sanomat* esiintyi työläisten palkkojen korottamisen puolesta, se muistutti, ettei tässä suhteessa ole mentävä liian pitkälle liian nopeasti, tai talouden noususuunta saattaa vaarantua. *Helsingin Sanomien* suuntautuminen oli myös selvästi kuluttajaystävällistä maataloustuottajien kustannuksella, seikka josta sitä oli edistyspuolueen piirissä moitittu jo edellisellä vuosikymmenellä.¹⁶⁰ Erkon ratkaisu korkeisiin hintoihin ja alhaisiin palkkoihin olisi ollut hintatasoa korottavan säännöstelyn purkaminen, ei uuden palkkasäännöstelyn luominen.

Liiallinen sääntely oli vapaamielisille lehdille pahasta. Palkkakysymyksessä Erkon lehdet, *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* olivat painotuseroista huolimatta samantapaisilla linjoilla: Työnantajille esitettiin toivomuksia palkkojen korottamisesta, mutta mihinkään pakkotoimenpiteisiin ei haluttu ryhtyä. Sama kanta oli otettu myös puoluekokouksessa Sarlinin alustuksen perusteella hyväksytyis-

¹⁵⁸ *Kaleva* 6.3.1934 ja 2.10.1934, pk:t. *Etelä-Suomen Sanomat* 15.2.1934 ja 1.3.1934, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat sekä 4.10.1934 ja 13.12.1934, pk:t.

¹⁵⁹ *Ilta-Sanomat* 6.2.1934 ja 26.9.1934, pk:t. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I, s. 53-56. Edistyspuolueen edustajat äänestivät liki yksimielisesti Erkon pöytäkirjan puolesta. Ainoastaan Heiniö piti senhetkisisissä olosuhteissa pöytäkirjan mukaista menettelyä arveluttavana ja äänesti vastaan. Kivimäki, Mantere ja Sarlin olivat äänestyksestä poissa.

¹⁶⁰ *Helsingin Sanomat* 20.2.1934, 20.6.1934, 30.6.1934 ja 7.7.1934, pk:t.

sä ponsissa. *Turun Sanomat* oli eri mieltä. Se ei vastustanut hintojen säännöstelyä, vaan katsoi, että sillä hetkellä sitä voitiin puolustaa monellakin syyllä. Mikään maa ei voinut *Turun Sanomien* mukaan säilyttää sitä ”talouselämän vapautta, jota vielä joitakin aikoja sitten pidettiin kaiken terveen taloudellisen toiminnan perustana”. ”Vapaan yksityiskapitalistisen talouden tilalle on tullut valtion säätelemä yksityiskapitalismi”, myös suhteessa hintojen säännöstelyyn. Tästä seurasi, että myös työvoiman hintaa oli säännösteltävä. *Turun Sanomat* suhtautui selvästi muita suopeammin myös minimipalkkalainsäädäntöön ja yleensä palkkasäännöstelyyn. Se myös esitti kritiikkiä valtion töistä maksettuja liian alhaisia palkkoja vastaan. ”Valtion tulisi olla mallityönantaja.”¹⁶¹

Palkkakysymyksiin liittyivät kysymykset työsuhteiden järjestämisestä, lakoista ja työsuluista. Talouden toipuessa myös työriidat alkoivat yleistyä. *Helsingin Sanomat* esiintyi rauhallisen sovittelun puolesta ja valitteli, että työtaistelut häiritsevät yrittäjyyden elpymistä. Lehti suhtautui työehtosopimukseen epäilyksellä. Sen sijaan se taipui vähitellen jopa kannattamaan työriitoja ehkäisevää lainsäädäntöä, kuten jonkinlaisen työtuomioistuimen perustamista ja lakkokieltoa. Tällainen työsuhteisiin puuttuminen koettiin kuitenkin vastenmieliseksi. *Turun Sanomat* oli samaa mieltä työselkkausten vahingollisuudesta, mutta ei juuri muusta. Se kannatti selvästi työehtosopimuksia ja totesi työriitojen tulevan parhaiten ehkäistyksi palkkoja nostamalla. Työntekijöillä oli lehden näkemyksen mukaan syytä tyytymättömyyteen. Lakkojen rajoituksiin se suhtautui ehdottoman kielteisesti. Puolueen ohjelmassa todettiin työriidoista, että rauhallisella sovittelulla ja sopimuksilla olisi ”pyrittävä välttämään työtaisteluita ja poistamaan yhteiskunnallisen tyytymättömyyden syitä.” sekä vaadittiin valtion välitystoimintaa tehostettavaksi. *Turun Sanomat* oli kenties selvemmin ohjelman linjoilla.¹⁶²

Hallituksen toimia talouslaman voittamisessa käsiteltiin lehdissä myönteiseen sävyyn. *Kalevassa* hallitukselle annettiin runsaasti suoraa kiitosta. Katsottiin hallituksen varovaisen ja kokeiluja välttäneen talouspolitiikan nimenomaan taanneen taloudellisen nousun kestävällä pohjalla. Hallituksen talouspolitiikkaan myös Erkko oli ollut tyytyväinen ja *Helsingin Sanomat* ilmaisi samaa kantaa. Se piti hallituksen ”näkyvimpinä saavutuksina” lamakauden vaurioiden tasoittamista ja nousukauden jouduttamista. Hallitukselle luettiin ansioiksi sen noudattama vapaan talouselämän politiikka. *Etelä-Suomen Sanomat* ei antanut aivan yhtä suoraa kiitosta hallitukselle, vaan jakoi sitä myös eduskunnan ja olosuhteiden osalle. Sekin piti hallituksen säännöstelyä vastustanutta talouspolitiikkaa viisaa-

¹⁶¹ Vapaa Kansa 27.6.1934, Työttömyyspolitiikkamme vastaisista suuntaviivoista. Toimitusjohtaja Bruno Sarlinin esitelmä. *Turun Sanomat* 1.2.1934, 27.2.1934, 1.3.1934 ja 27.9.1934, pk:t.

¹⁶² *Helsingin Sanomat* 15.5.1934, 7.6.1934, 16.6.1934, 20.6.1934 ja 20.7.1934, pk:t. *Turun Sanomat* 6.6.1934, 24.8.1934 ja 27.9.1934, pk:t. Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Korostus alkuperäinen.

na, mutta ei viitannut talouspoliittisiin ansioihin niin selvästi kuin *Helsingin Sanomat* ja *Kaleva*. Hallitus sai tunnustusta myös *Turun Sanomilta*, muun muassa valtiontalouden hyvästä hoitamisesta ja toiminnasta epäterveitä taloudellisia pyrkimyksiä vastaan. Se kuitenkin luki talouden nousun ennen kaikkea maan kansanvaltaisen hallitusjärjestelmän, ei niinkään hallituksen ansioksi.¹⁶³

Kaikki lehdet antoivat tunnustusta hallituksen talouspolitiikalle. *Turun Sanomat* ja *Etelä-Suomen Sanomat* olivat kahta muuta maltillisempia, mutta nekään eivät ilmaisseet mitään kritiikkiä. Tosin on otettava huomioon, että arvosteltaessa tässä vaiheessa hallituksen talouspoliittista suuntaa, vertailukohtana olivat yleensä suorat suunnitelmatalouden ratkaisut, joita pulaliikkeet ja IKL olivat esittäneet, sekä Sunilan hallituksen suunnitelmat korkosäännöstelystä ja tahallisesta inflaatiosta.¹⁶⁴

Edistyspuolueen keskeisistä poliitikoista etenkin Kivimäen ja Rytin taloudellisista näkemyksistä voi rakentaa kuvaa heidän julkisten kannanottojensa valossa. Kivimäki piti yksityistä yritteliäisyyttä Suomen taloudellisen järjestelmän kulmakivenä. Hallituksen hän katsoi lähteneen siitä periaatteesta, että sen oli annettava suorittaa varsinainen taloudellinen toiminta. Valtion tehtävänä oli vain poistaa mahdolliset esteet ja parannettava toiminnan edellytyksiä. Valtion tuli välttää oma-aloitteista tuotantotoimintaa, vaikkei se kaikilla aloilla Kivimäen mukaan ollut välttämättä mahdollista. Kansainvälisen kaupan rajoituksista aiheutunut ”suunnitelmallisuus” valtion taloudessa oli poikkeuksellista pahaa, josta olisi mahdollisimman nopeasti vapauduttava. Ääripäätä, jonka mukaan talous olisi täysin vapaa eikä valtio missään olosuhteissa saisi puuttua talouden kulkuun, hänkään ei pitänyt suotavana. Pääasiassa inhimillisyyssnäkökohtien vuoksi valtion täytyi puuttua talouteen heikomman suojelemiseksi, mutta tällaisella sekaantumisella täytyi olla selvät rajat.¹⁶⁵

Suurimmat talouslaman tuomat haasteet olivat Kivimäen mielestä olleet maataloustuotteiden hinnanromahdus ja työttömyys. Hallituksen työttömyyspolitiikan ohjenuorana hän piti sitä, että avustusta ei ole annettava ilmaiseksi, vaan suoritettua työtä vastineeksi: ”koska vain silloin voidaan välttää työttömyyden muuten aiheuttamia moraalisia haittoja”. Maataloustuotteiden hinnanromahdus taas oli koskenut niin suurta osaa kansasta, että se oli merkittävämpi sosiaalisena, kuin kansantaloudellisena kysymyksenä. Tästä syystä Kivimäki näki oikeutetuksi toteutettua hintasäännöstelyä ja poikkeamisen vapaan kilpailun ja kaupanvaihdon periaatteista. Tätä sääntelyä hän kuitenkin piti

¹⁶³ Kaleva 23.10.1934 ja 12.8.1934, pk:t sekä 27.10.1934, Eilistä ja tämpäpäiväistä, ”Juhanin” pakina. Etelä-Suomen Sanomat 22.3.1934, 4.12.1934 ja 15.12.1934, pk:t. Helsingin Sanomat 23.12.1934 ja 30.12.1934, pk:t. Turun Sanomat 13.1.1934, 17.2.1934, 20.3.1934 ja 14.12.1934, pk:t.

¹⁶⁴ Cajander 1933, s. 66-75.

¹⁶⁵ Turun Sanomat 19.2.1934, Talouselämässämme havaittavissa toipumista pulakauden vaikeuksista. Helsingin Sanomat 1.8.1934, pk. Kaleva 10.4.1934, Edistyspuolueen juhlasta muodostui todellinen kansalaisjuhla.

luonnottomana ja oli tyytyväinen siinä noudatettuun varovaisuuteen.¹⁶⁶ Ei ole ihme, että *Helsingin Sanomilla* oli lähinnä positiivista sanottavaa hallituksen talouspolitiikasta, sikäli yhteneviä näkemykset olivat. Vielä lähempänä Kivimäkeä oli kuitenkin *Kalevan* ja Oksasen linja.

Suomen Pankin pääjohtajana Ryti oli maan talouselämän vahva vaikuttaja. Hän oli myös hallituksen kiitetty ja käytetty neuvonantaja ja taloudellinen asiantuntija. Ryti oli periaatteellisella tasolla manchesterilaisuuteen taipuva taloudellinen liberalisti. Hän luotti markkinoiden toimintaan, jos markkinat vain saivat vaikuttaa ilman poliittisen vallan kahlehtivaa tai vääristävää vaikutusta. Tältä pohjalta hän johdonmukaisesti toteutti talouspolitiikkaa Suomen Pankissa pulavuosina, vaikka joihinkin käytännön kysymyksiin nähden hänen suhtautumisensa muuttui. Rytin näkemyksiä lainattiin lehtiin varsin aktiivisesti. Kuvaavaa on, miten eri lehdet niitä lainasivat ja tulkitsivat. Rytin palattua matkaltaan Yhdysvaltoihin syksyllä 1934, hän raportoi lehdistölle vaikutelmiaan Yhdysvaltain tilanteesta ja Rooseveltin politiikasta. *Turun Sanomat* korosti Rytin kertomia positiivisia seikkoja ja tulkitsi Rooseveltin toimia onnistumisiksi. *Helsingin Sanomat* oli täysin erilaisella linjalla. Ryti itse ei pitänyt New Dealia minään esimerkillisenä ohjelmana, vaan näki siinä paljon virheitä.¹⁶⁷

Sarlin ja Linna olivat alustuksissaan puoluekokouksessa ja eduskuntapuheenvuoroissaan selvästi korostaneet yksityisyritteliäisyyttä ja vapaamielistä talouspolitiikkaa, sekä sosiaalipoliittisissa kysymyksissä itseavun periaatteen ja kansalaisten oma-aloitteisuuden merkitystä. Samanlaisilla linjoilla olivat myös Sulo Heiniö ja Aleksanteri Fränti. Yksityistä taloudellista yritteliäisyyttä hallitsemaan pyrkivät valtion toimet koettiin epäilyttävinä. Taloudellisessa elämässä luotettiin vapaaehtoisuuteen ja kavahdettiin kaikkea ylimääräistä valtion säännöstelyä. Sen pelättiin tuottavan sekaannusta talouselämään.¹⁶⁸ Itseavun periaate oli etusijalla näiden henkilöiden näkemyksissä ja taloudellisella vapaamielisyydellä tarkoitettiin nimenomaan yrittäjänvapautta ja valtion suhteellisen pientä roolia suosivaa politiikkaa. Ylipäänsä puolueen oikeistosiiven poliitikoille oli tunnusomaista korostaa paljon voimakkaammin näitä seikkoja, vaikka itseavun periaatetta kannatettiin myös vasemmostosiivellä. Oikealla laidalla olevat kavahtivat kaikkea vastikkeetonta tukea sosiaalipoliittisissa kysymyksissä ja suhtautuivat vastentahtoisesti valtion roolin kasvattamiseen taloudessa.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Soikkanen 1993, s. 24. Tarkka 1993, s. 42. *Helsingin Sanomat* 9.11.1934, Maamme nauttii suurta arvonantoa. *Turun Sanomat* 9.11.1934, Taloudellinen asema Amerikassa melkoista parempi kuin Rooseveltin tullessa valtaan. Molemmat lehdet käsitelivät Yhdysvaltain tilannetta samoihin aikoihin myös pääkirjoituksissaan, *Helsingin Sanomat* 9.11.1934, pk, *Turun Sanomat* 8.11.1934, pk.

¹⁶⁸ Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat I, s. 754-755, 1003, 1108-1110.

Cajanderin talouspoliittiset kannanotot eivät lähteneet miltään ideologisesti periaatteelliselta kannalta, toisin kuin esimerkiksi Toivolan tai Rytin.¹⁶⁹ Esimerkiksi valtion liiketoiminnan ja yksityisen yritteliäisyyden suhteen osalta ”Puhtaasti käytännöllisten seikkojen” tuli määrätä missä tapauksissa valtion tuli harjoittaa liiketoimintaa ja missä ei. Hän kuitenkin selvästi katsoi, että vapaamielisen puolueen toimintaohjelmaan kuuluivat yhteiskunnalliset uudistukset. Sosiaalivakuutuksia tuli kehittää tasa-arvoisuuden edistämiseksi. Cajander puhui usein maan tuotannollisen toiminnan kohottamisen tärkeydestä, ei itseisarvona, vaan maan vaurastuttamiseksi, ja sitä kautta etenkin yhteiskunnan vähäväkisten mahdollisuuksien ja aseman parantamiseksi. Valtion menojen supistamista Cajander ei pitänyt mahdollisena. Kasvavat menot tuli peittää kansalaisten ja yritysten verotaakkaa kohottamalla, mikä puolestaan oli mahdollista vain nostamalla yleistä kansalaisvarallisuutta. Verotuskysymyksessä hän oli täten puolueen ohjelmasta ja yleisestä kannasta poikkeavalla kannalla.¹⁷⁰ Cajanderin voi sanoa suuntautuneen selvästi sosiaaliliberalismiin, ei kuitenkaan niin selvästi kuin Toivolan. Toivolan kanssa samoilla linjoilla Cajander oli myös siinä mielessä, että hän ei lukenut taloudellisten olojen parantamista välttämättä hallituksen ansioksi.

Taloudellisessa mielessä edistyspuolueen piirissä oli kahdenlaista liberalismia. Ääripäissä olivat suuret lehdet päätoimittajineen: Erkkö ja *Helsingin Sanomat* sekä Toivola ja *Turun Sanomat*. Erkkö kannatti manchesterilaista liberalismia, ei täysin säätelemätöntä versiota, mutta selvästi sen suuntaista. Kuitenkin esimerkiksi Keynesin ajatukset valtion toiminnasta suhdanteiden tasoittajana saivat myös Erkon hyväksynnän. Toivola taas oli voimakkaasti sosiaaliliberalismin kannalla, paikoin kenties jopa Hobhousea radikaalimmin. Kummallakaan ei kuitenkaan ollut vuoteen 1934 mennessä vastaan sanomista hallituksen talouspolitiikkaan. Laman oloissa tietty sääntely oli ollut välttämättömyys. Erkkö lehtineen hyväksyi tämän pitkän hampain ohimenevänä ilmiönä ja korosti sääntelyn kuitenkin jääneen vähäiseksi. Toivola taas piti sääntelyn saralla otettuja askeleita vasta ensimmäisinä. Hän odotti ja toivoi kehityksen jatkuvan samansuuntaisena New Dealin esimerkin mukaisesti.

Maakuntalehdet ottivat vähemmän selvää kantaa talouskysymyksiin, mutta voidaan todeta *Kalevan* olleen lähempänä *Helsingin Sanomia* ja *Etelä-Suomen Sanomien Turun Sanomia*. Merkittävistä poliitikoista etenkin Ryti oli selvästi *Helsingin Sanomien* linjalla. Suurin osa puolueesta sijoittui

¹⁶⁹ Kenties Cajanderin näkemykset johtuivat hänen taustastaan. Omien sanojensa mukaan hän oli tutustunut puoluetta valitessaan varsinkin eri puolueiden ”käytännölliseen toimintaan” ja sillä perusteella valinnut itselleen läheisimmän. Cajanderin puhe AKCK I, Kansio 28, KA.

¹⁷⁰ Kalela 1985, s. 371-372. Maamme vaurastuttamisesta, puhe vuodelta 1932, AKCK I, Kansio 23, KA. Cajanderin näkemyksiä edistyspuolueen tulevaisuuden suuntaviivoista, vuodelta 1930, AKCK I, Kansio 86, KA. Valtion liiketoiminta ja yksityinen yritteliäisyys; Radioesitelmä, jonka prof. Cajander piti vuonna 1934, AKCK I, Kansio 79, KA. Puolueohjelma, samoin kuin puolueen lehdistö kannatti pyrkimystä verokannan alentamiseen. *Helsingin Sanomat* 28.4.1934 *Kaleva* 12.8.1934, pk. *Turun Sanomat* 13.11.1934, pk.

päälehtien väliin. Kivimäki ja muut ministerit, sekä eduskuntaryhmässä ainakin Sarlin, Heiniö ja Fränti olivat enemmän tai vähemmän lähellä *Helsingin Sanomia*. Akseli Nikula ja kansanedustajista Inkilä olivat selvästi Toivolan linjoilla. Cajander sijoittui tässä vaiheessa välimaastoon. Hän ei jakanut kaikkia Toivolan näkemyksiä, eikä ollut valmis menemään niin pitkälle sosiaaliliberalismissa, mutta oli selvästi lähempänä tätä kuin *Helsingin Sanomien* manchesteriläisyyttä.

3. Puolue hajaantuu

3.1. Kielikysymys ja ylimääräiset valtiopäivät

Merkittävimpiä ja repivimpiä poliittisia kysymyksiä 1930-luvulla oli kielikysymys. Keskeinen kiistanaihe oli kysymys Helsingin yliopiston opetuskielestä. Etenkin IKL ja maalaisliitto sekä kokoomuksen enemmistö olivat kiivaita aitosuomalaisia ja ajoivat yliopiston täydellistä suomalaistamista. Edistyspuolueen puolueohjelmassa vaadittiin täydellistä suomenkielistä opetusta yliopistoon, kuitenkin siten, että ruotsinkielisille turvataan omankielisensä opetus tärkeimmissä aineissa. Vuoden 1933 puoluekokouksessa oli lisäksi hyväksytty aiheesta ponsi, jossa todettiin seuraavasti: ”Suomen ainoa valtionyliopisto on saatava suomalaiseksi. Samalla on kuitenkin ruotsinkielisen vähemmistön perustuslain takaama korkeakouluopetus tyydyttävä.” Puolue oli yleisesti ottaen maltillisempi kuin kiivaimmat aitosuomalaiset, mutta sen piiristä löytyi myös jyrkemmin asiaan suhtautuvia. Hallituksen kantaa ja toimintaa kielikysymyksessä oli ehditty jonkin verran arvostella, muun muassa Mandi Hannulan, Ensio Hiitosen ja Erkon toimesta.¹⁷¹

Hallitus antoi eduskunnalle esityksen uudeksi yliopistolain syksyllä 1934. Sen mukaan ruotsinkielinen yliopisto-opetus jäisi edelleen Helsingin yliopistoon, mutta sen määrää ja ruotsin kielen vaikutusta supistettaisiin. Suomen kielellä olisi esityksen mukaan saanut opetusta kaikissa aineissa. Edistyspuolueen lehdet ja puoluevaltuusto asettuivat kannattamaan hallituksen esitystä. Puoluevaltuustossa tosin käytiin pitkä keskustelu, jonka kuluessa moni valitteli esityksen riittämättömyyttä suomalaisuuden kannalta. Esitystä pidettiin yleisesti ottaen osittaisratkaisuna, mutta katsottiin, että oli parempi saavuttaa edes jonkinlaista edistystä, kuin jäädä täysin paikalleen. Aitosuomalaisen taholta

¹⁷¹ Hentilä 2006, s.164. Klinge 1964, s. 185-194. Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 18.-19.4.1933, KEPA, PR 54, KA. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 9.12.1933, KEPA, PR 58, KA. Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 22.-23.4.1934, KEPA, PR 54, KA. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.3.1934, KEPA, PR 89, KA. Erkkö katsoi lehensä olleen hallitusta lähempänä puolueen linjaa kielikysymyksessä. Keränen oli Oulun aikoinaan toiminut aktiivisesti Oulun aitosuomalaisessa kerhossa. Suistola 1999, s. 126. Myös Kivimäki ja Oksanen kuvasivat itseään fennomaaneiksi, vaikka olivat ilmeisesti maltillisempia. Kivimäki 1965, s.88. Kaleva, 5.9.1934, Eilistä ja tämpäpäiväistä, ”Juhanin” pakina.

tulleita syytöksiä vastaan jouduttiin puolustautumaan lehdissä ahkerasti. Etenkin *Kalevassa* tuettiin voimakkaasti hallitusta. Muistutettiin, että kielikysymys oli vasta edistysmielisten toimesta siirtynyt edes hieman eteenpäin, toisin kuin kokoomuksen ja maalaisliiton ollessa asiasta päättämässä.¹⁷²

Cajander vastusti hallituksen esitystä jo syksyn 1934 puoluevaltuuston kokouksessa ja uudelleen eduskuntaryhmän kokouksessa joulukuun alussa. Tuolloin hän saneli mielipiteensä yliopiston kielikysymyksestä eduskuntaryhmän pöytäkirjaan. Cajander oli aitosuomalaisemmalla kannalla kuin hallitus. Hän olisi halunnut Helsingin yliopistosta puhtaasti suomalaisen taatakseen yliopiston työrauhan. Ruotsinkielinen yliopisto-opetus olisi siirrettävä kokonaan erilleen, joko Åbo Akademin yhteyteen tai kokonaan uuteen perustettavaan yliopistoon. Eduskuntaryhmän keskuudessa oli muuten erimielisyyksiä lähinnä siitä, kuinka laajaa ruotsinkielisen opetuksen tulisi olla, muutoin kaikki olivat suunnilleen hallituksen esityksen kannalla. Cajander oli siis näkemyksineen yksin.¹⁷³

Esitystä ei ehditty käsitellä syksyn 1934 valtiopäivillä, joten hallitus päätti kutsua koolle ylimääräiset valtiopäivät käsittelemään asiaa. Niillä käsiteltäviä asioita ei voinut määrävähemmistön toimesta äänestää vaalien yli lepäämään. Ne joko hylättiin tai hyväksyttiin. Eduskunnassa vähemmistönä olleet aitosuomalaiset vastustivat ylimääräisiä valtiopäiviä muun muassa juuri tästä syystä. He katsoivat, että tällaisen asian käsittely niillä oli valtiopäiväjärjestyksen hengen vastaista, koska siten evättäisiin kansalta mahdollisuus seuraavissa vaaleissa lausua mielipiteensä kyseisestä asiasta.¹⁷⁴

Cajander asettui vastustamaan aitosuomalaisten tapaan hallituksen menettelyä ylimääräisten valtiopäivien koollekutsumisessa. Kivimäki oli kutsunut hänet luokseen keskustelemaan asiasta luottamuksellisesti joulukuun 27. päivänä, kahta päivää ennen kuin ylimääräiset valtiopäivät kutsuttiin koolle. Tuolloin he sopivat, etteivät keskustele itse kielikysymyksestä, koska heillä oli siitä omat vakiintuneet mielipiteensä. Kivimäki sen sijaan kysyi Cajanderin mielipidettä ylimääräisten valtiopäivien koollekutsumisesta. Cajander katsoi, ettei hän siinä tilaisuudessa osannut suoralta kädeltä vastata, minkä Kivimäki hyvin sanoi ymmärtävänsä. Kivimäki kehotti Cajanderia kuitenkin mielti-

¹⁷² Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 22.-23.9.1934, KEPA, PR 58, KA. Helsingin Sanomat 4.9.1934, 6.9.1934 ja 5.12.1934, pk:t. Turun Sanomat 2.9.1934 ja 1.12.1934, pk:t. Kaleva 4.9.1934, 6.9.1934, 18.10.1934 ja 18.12.1934, pk:t sekä 27.9.1934 Pääkaupungin kuulumisia, "Lapatossun" pakina. Etelä-Suomen Sanomat 4.9.1934, pk sekä 6.9.1934 ja 8.9.1934, Päivän piirtoja, "Aapon" pakinat. Ilta-Sanomat 8.9.1934, pk.

¹⁷³ Cajander yliopistokysymyksestä ennen ylimääräisiä valtiopäiviä. AKCK I, Kansio 85, KA. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 7.12.1934, KEPA, PR 89, KA. Hallitus oli kahteenkin kertaan tiedustellut Åbo Akademiä mahdollisuutta ruotsinkielisen yliopisto-opetuksen järjestämisestä kokonaisuudessaan, mutta Åbo Akademi oli torjunut mahdollisuuden. Uuden yliopiston perustamista hallitus taas piti liian kalliina. Cajander oli sitä mieltä, etteivät mitkään menot ole liian suuria yliopiston työrauhan saavuttamiseksi.

¹⁷⁴ Hentilä 2006, s. 164. Klinge 1964, s. 195.

mään asiaa ja tämä lupasi niin tehtyään antaa vastauksensa. Cajander tuli valtiopäiväjärjestystä tutkittuaan kysymykseen nähden kielteiseen tulokseen ja ilmoitti näkemyksensä Kivimäelle kirjeellä seuraavana päivänä. Hän myös ilmaisi, että olisi asianmukaista edistyspuolueen elimien saada lausua mielipiteensä asiasta. Cajanderin näkemykseen saattoi vaikuttaa se, että myös Ståhlberg piti ylimääräisiä valtiopäiviä virheenä.¹⁷⁵

Eduskuntaryhmä oli samaisen joulukuun 27. päivän iltana kokoontunut Kivimäen ja Mantereen kutsusta hotelli Kämpiin käsittelemään asiaa. Kokouksesta ei laadittu mitään pöytäkirjaa, eikä sinne kutsuttu puoluetoimikunnan edustajia Cajanderia ja Jalmari Jyskettä. Kivimäki ei Cajanderin mukaan myöskään heidän aiemmassa keskustelussaan ollut maininnut tällaisen kokouksen pitämisestä. Eduskuntaryhmä sai tässä kokouksessa kuulla hallituksen aikeista. Ryhmän keskuudessa asetettiin kysymyksenalaiseksi, oliko ylimääräisten valtiopäivien koollekutsuminen viisasta, mutta ei kyseenalaistettu toimenpiteen valtiopäiväjärjestyksen mukaisuutta, kuten Cajander teki. Lopputuloksena ryhmä ilmoitti suhtautuvansa hallituksen toimiin myönteisesti. Cajander tosin oli sitä mieltä, että Kivimäki oli johtanut ryhmän jäseniä harhaan, kun ei ollut kutsunut häntä ilmaisemaan mielipidettään, ja vaikuttanut siten ryhmän jäsenten kannanottoihin. Eduskuntaryhmä hyväksyi kokouksessa paitsi ylimääräisten valtiopäivien koollekutsumisen, myös hallituksen niitä varten valmistaman yliopistolakiesityksen.¹⁷⁶

Vaikka eduskuntaryhmä asettuikin hallituksen tueksi ja ylimääräisillä valtiopäivillä harvoissa puheenvuoroissaan esiintyi hallituksen esityksen puolesta, aivan kitkatonta sen toiminta ei ollut. Kämpissä pidetystä kokouksesta poissa ollut Fränti esitti ryhmän ensimmäisessä kokouksessa epäilyksiä siitä, saadaanko asia vietyä läpi, mutta katsoi Sarlinin ja ministereiden selvitysten perusteella sen olevan mahdollista. Toivola taas valitteli hallituksen esityksen eräiden kohtien sananmuotoja, vaikka ne olivat samassa muodossa kuin Kämpissä hyväksytyssä esityksessä. Mantereen ja Erkon välillä käytiin ilmeisesti varsin tiukkaakin sananvaihtoa, jolloin Mantere menetti hermonsa ja haukkui *Hel-singin Sanomia*. Mantereen ja Erkon välit menivät poikki, vaikkakin korjaantuivat jo seuraavana päivänä Mantereen pyydettyä anteeksi.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Cajanderin promemoria ylimääräisistä valtiopäivistä, AKCK I, Kansio 79, KA. Cajanderin konsepti vastauksesta Kivimäelle, AKCK I, Kansio 20, KA. Ester Ståhlberg 1987, s. 21.

¹⁷⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 17.1.1935, KEPA, PR 89, KA. Cajanderin promemoria ylimääräisistä valtiopäivistä, AKCK I, Kansio 79, KA. Eduskuntaryhmän kertomus toiminnastaan vuoden 1934 ja 1935 valtiopäivillä, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 35, KA. Hallituksen ylimääräisille valtiopäiville laatima esitys oli suunnilleen samanlainen kuin varsinaisilla valtiopäivillä käsittelemättä jäänyt.

¹⁷⁷ Ylimääräiset valtiopäivät 1935 pöytäkirjat s. 67-70, 197-199, 229-232. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 17.1.1935, KEPA, PR 89, KA. Manninen & Salokangas 2009, s. 181.

Viimeisessä ylimääräisten valtiopäivien aikaisessa ryhmän kokouksessa Heiniö puolestaan saneli pöytäkirjaan lausunnon, jonka mukaan ylimääräisten valtiopäivien epäonnistuttua hänen nähdäkseen ainoa tulevaisuudessa mahdollinen ratkaisu oli täysin suomalainen yliopisto, ja ruotsinkielisen opetuksen järjestäminen siitä erillään. Hän halusi tulkita tällä tavalla puoluevaltuuston samana päivänä hyväksymän julkilausuman. Toivola ilmoitti yhtyvän tähän lausuntoon. Lausuntoon puututtiin vielä varsinaisten valtiopäivien alettua. Heiniö selitti sen syitä ja ilmoitti siitä huolimatta olevansa ehdottomasti hallituksen ja ryhmän kannalla siihenastisten toimenpiteiden oikeellisuudesta.¹⁷⁸

Edistyspuolueen lehdet asettuivat tukemaan hallituksen ratkaisua. Ne joutuivat myös koko tammi-kuun ajan puolustamaan hallitusta ja puoluetta aitosuomalaisten syytöksiltä perustuslain hengen loukkaamisesta ja edistyspuolueen ohjelman, sekä suomalaisuuden asian pettämisestä. Lehdet tiedostivat, ettei hallituksen toiminta välttämättä ollut puoluetaktiselta kannalta viisasta. Kaikki pyrkivät muistuttamaan, ettei hallitus ole vain edistyspuolueen hallitus, vaan porvarillinen kokoomus, jossa olivat mukana myös ruotsalaiset, kokoomus ja maalaisliitto. Edelleen muistutettiin Kivimäen hallituksen olevan ensimmäinen, joka edes pyrki ratkaisemaan asian. Aitosuomalaisia moitittiin voimakkaasti näiden toimeenpanemasta jarrutuksesta. *Turun Sanomat* kunnostautui jopa erityisen voimakkaasti hallituksen tukijana. Se moitti vähemmistön parlamentarismista vastaiseksi katsomaansa toimintaa tiukasti ja puolusti hallitusta ylimääräisten valtiopäivien kokoon kutsumisen suhteen voimakkaimmin. Itse lakiesityksestä *Turun Sanomilla* oli vähemmän sanottavaa. *Kalevassa* suhtauduttiin ylimääräisten valtiopäivien koollekutsumiseen hieman välttelevästi. Oksanen ei henkilökohtaisesti ollut ”erinomaisemmin innostunut” hallituksen toimenpiteestä, mutta puolusti sitä silti.¹⁷⁹

Asetelma oli siinä mielessä erikoinen, että *Turun Sanomat* oli hallituksen voimakkain tuki, kun taas *Kaleva* oli selvästi maltillisempi. *Kalevan* näkemys lakiesityksestä oli, että hallituksen esityksen ja luonnollisen kehityksen myötä olisi tulevaisuudessa päästy kokonaan suomalaiseen yliopistoon. Muut lehdet sen sijaan korostivat voimakkaasti lakiesityksen olevan vain osittaisratkaisu. *Helsingin Sanomat* tuki hallitusta kaikkein laimeimmin. Se katsoi ylimääräisten valtiopäivien kokoon kutsumisesta voitavan olla montaa mieltä, mutta totesi kuitenkin hallituksen saaneen hyvän tuen oikeuskanslerin lausunnosta. Itse lakiesityksen yksityiskohdissa saattoi *Helsingin Sanomien* mukaan olla

¹⁷⁸ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 17.1.1935, 27.1.1935 ja 1.2.1935 KEPA, PR 89, KA.

¹⁷⁹ *Helsingin Sanomat* 29.12.1934 ja 26.1.1935, pk:t, sekä 26.1.1935, Ei mitään uutta – ja entistäkin unohdetaan, ”Eeron” pakina. *Turun Sanomat* 29.12.1934, 30.1.1934, 3.1.1935, 4.1.1935, 5.1.1935, 10.1.1935, 16.1.1935, 17.1.1935, 19.1.1935, 20.1.1935 ja 24.1.1935, pk:t. *Kaleva* 3.1.1935, 24.1.1935, 25.1.1935 ja 26.1.1935, pk:t, sekä 22.1.1935 ja 8.1.1935, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakinat. *Etelä-Suomen Sanomat* 31.12.1934, 17.1.1935 ja 24.1.1935, pk:t, sekä 10.1.1935 ja 26.1.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat. *Ilta-Sanomat* 29.12.1934, pk.

aihetta arvosteluunkin.¹⁸⁰ Tämä *Helsingin Sanomien* näkemys varmasti selittää Mantereen ja Erkon edellä mainittua riitaa.

Kielikysymystä ei saatu ratkaisuun ylimääräisillä valtiopäivillä aitosuomalaisten turvauduttua viivytykseen. Kun kävi ilmeiseksi, ettei asioita saataisi ratkaistua ennen varsinaisten valtiopäivien alkua, presidentti päätti valtiopäivät. Ylimääräisten valtiopäivien päättyessä edistyspuolueen puoluevaltuustolla oli kokous, jossa Kivimäki ja Sarlin esittivät lausunnot hallituksen ja eduskuntaryhmän toiminnasta. Yliopistokysymys hallitsi selvästi kokouksen yömyöhään jatkunutta keskustelua. Liki kaikissa pöytäkirjaan kirjatuissa puheenvuoroissa annettiin tukea hallituksen toimenpiteille. Sarlin katsoi niiden olleen puolueen aikaisempien päätösten mukaisia. Myös Oksanen, Keränen ja Toivola asettuivat tukemaan hallitusta. Inkilä sen sijaan ilmoitti olleensa itse asiaan nähden alun perin hallitusta jyrkemmällä kannalla. Muutamat maakuntien edustajat ilmaisivat myös hallituksen kannasta eriävän mielipiteensä. Lisäksi epäiltiin ylimääräisten valtiopäivien ja hallituksen esityksen olevan puolueen kannalta taktisesti epäedullisia. Myönteinen suhtautuminen oli kuitenkin enemmistönä ja julkaistu julkilausuma antoikin tukensa niin hallituksen esitykselle kuin toimenpiteille.¹⁸¹

Cajander oli puoluevaltuustossa aikaisemman kantansa mukaisesti eri mieltä niin hallituksen yliopistoesityksestä kuin ylimääräisistä valtiopäivistäkin. Hän oli myös toimittanut jäljennöksen Kivimäelle kirjoittamastaan kirjeestä eduskuntaryhmän jäsenille. Hän totesi, ettei hänellä ollut aihetta jälkepäin tarkistaa mitään kirjeessään esittämiä näkemyksiä, vaan oli edelleen sitä mieltä, että ylimääräisten valtiopäivien koollekutsuminen oli ”valtiopäiväjärjestyksen hengen vastainen valitettava harhaote, sekä lisäksi poliittisesti hyvin valitettavaa”. Oikeuskanslerin eduskunnalle antama lausuntokaan ei hänen näkemystään horjuttanut. Hän ilmoitti että vain lojaalisuus hallitusta kohtaan oli estänyt häntä julkisuudessa esiintymästä kyseisessä asiassa.¹⁸²

Cajanderin kokoelmassa on lukuisia aihetta käsitteleviä papereita. On vaikea sanoa minkä verran hän toi erittäin tiukkaan sävyyn kirjoittamiaan näkemyksiä esiin julkisesti. Puoluevaltuustossa hän tuskin esiintyi kovin voimakkaasti, vaikka selvää kritiikkiä hallitukselle antoikin. Kenties mainit-

¹⁸⁰ *Helsingin Sanomat* 17.1.1935 ja 25.1.1935, pk:t. *Turun Sanomat* 21.1.1935, pk. *Kaleva* 13.1.1935 ja 17.1.1935, pk:t, sekä 8.1.1935, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina ja 27.1.1935, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 19.1.1935 ja 26.1.1935, pk:t. Oikeuskanslerin lausunnon mukaan hallituksen ja presidentin päätös kutsua koolle ylimääräiset valtiopäivät käsittelemään asiaa ei loukannut sen enempää perustuslain kirjainta kuin henkeäkään.

¹⁸¹ Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 27.-28.1.1935, KEPA, PR 58, KA.

¹⁸² Cajanderin lausunto puoluevaltuuston kokouksessa tammikuussa 1935, AKCK I, Kansio 24, KA. Cajanderin konsepti kirjeestä eduskuntaryhmän jäsenille, AKCK I, Kansio 84, KA. Cajanderin konsepti vastauksesta Kivimäelle, AKCK I, Kansio 20, KA. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 27.-28.1.1935, KEPA, PR 58, KA.

semansa lojaalisuuden, sekä puolueen yhtenäisen julkisivun vuoksi, hän päinvastoin totesi päättäjäissanoissaan että ”puoluevaltuusto on voinut asiat käsitellä pääasiallisesti yksimielisesti sekä antaa hallitukselle ja eduskuntaryhmälle yksimielisen tunnustuksensa ja hyväksymisen niiden toiminnasta.”¹⁸³ Mikäli Cajanderista itsestään olisi ollut kiinni, tunnustusta ja hyväksyntää tuskin olisi annettu ja yksimielisyyttä hän liioitteli ainakin omalta kohdaltaan selvästi. Tosin tiettyjen erimielisyyksien olemassaolon hän jopa myönsi todetessaan käsittelyn olleen *pääasiallisesti* yksimielistä.

Muiden puolueiden lehdissä oli luonnehdittu, tai ainakin otaksuttu puoluevaltuuston kokousta hyvin riitaisaksi, jopa niin, että Kivimäen hallitukselta olisi evätty puolueen kannatus. Sekä Oksanen että Keränen torjuivat lehdissään tällaisia väitteitä ja todistelivat kokouksessa vallinneen asiallisuuden ja yksimielisyyden. Oksanen tosin myönsi pakinassaan ”ehkä” yhden puhujan, mitä ilmeisimmin Cajanderin, arvostelleen eduskuntaryhmää ja hallitusta. Toisaalta *Kalevan* pääkirjoituksessa vedottiin Cajanderin päättäjäissanoihin merkkinä hallituksen saamasta tunnustuksesta.¹⁸⁴ Muiden puolueiden lehdet tuskin kuitenkaan olivat aivan väärässä kokouksen luonteesta, vaikka yksimielisyyttä edistyksen omassa piirissä korostettiin. Selvää on että ainakin Cajander oli äärimmäisen tuhtunut Kivimäen toiminnasta. Yhtä tiukkaa kieltä Cajanderin papereissa ei aikaisemmin ole havaittavissa. Kivimäen ja Cajanderin henkilökohtaisia välejä tapahtumat heikensivät selvästi.

Ylimääräiset valtiopäivät ja kielikysymys pysyivät pinnalla pitkälle kevääseen. Samoin hallituksen asema aiheutti jonkin verran keskustelua. Oli esitetty arvioita, että joko hallituksen tulisi erota tai eduskunta hajottaa. Sekä *Helsingin Sanomat* että *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Kaleva* muistuttivat hallituksen yhä nauttivan eduskunnan enemmistön luottamusta. *Turun Sanomat* sen sijaan katsoi tilanteen vaativan eduskunnan luottamuksen selvittämistä, vaikka pitikin luultavana, että hallitus yhä nautti sitä. Myöskään eduskunnan hajotusta tai aiheesta järjestettävää kansanäänestystä ei pidetty tarkoituksenmukaisena. *Etelä-Suomen Sanomat* todisteli vielä helmikuussa edistyspuolueen toimineen ohjelmansa mukaisesti kannattaessaan hallituksen toimia. Puolueen kanta oli silti sen mukaan koko ajan ollut sellainen, ettei hallituksen esitys olisi ollut kuin osittaisratkaisu. Asiaa olisi vastaisuudessa vietävä eteenpäin nimenomaan yliopiston täydellisen suomalaistamisen pohjalta.

¹⁸³ Cajanderin promemoria ylimääräisistä valtiopäivistä, AKCK I, Kansio 79, KA. Kaleva 29.1.1935, Hallitus on pyrkinyt kehittämään yliopiston suomalaistamista.

¹⁸⁴ Kaleva 31.1.1935, pk, sekä 1.2.1935, Eilistä ja tämpäpäiväistä, ”Juhanin” pakina. Etelä-Suomen Sanomat 31.1.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

Tällä kannalla olivat myös muut lehdet, sekä hallitus, joka oli heti varsinaisten valtiopäivien alettua ryhtynyt selvittämään mahdollisuuksia erillisen ruotsinkielisen korkeakoulun perustamiseksi.¹⁸⁵

Helsingin Sanomien käsitykset edistyspuolueen suhteesta ylimääräisiin valtiopäiviin poikkesivat selvästi *Etelä-Suomen Sanomien* näkemyksistä. Se totesi, ettei edistyspuolue puolueena itse asiassa ollut millään lailla vaikuttamassa hallituksen päätöksiin, vaan korosti puoluevaltuuston joutuneen jo tapahtuneen tosiasian eteen. Tämän jälkeen puoluevaltuusto ”...myönsi hallituksen tarkoituksen olleen hyvän, mutta asettui tinkimättä puolueen aikaisemman ohjelman kannalle, että Helsingin yliopisto on saatava täysin suomalaiseksi...” Samassa yhteydessä lehti jälleen kritisoi hallituksen esitystä. *Helsingin Sanomien* näkemys vesitti puoluevaltuuston kokouksen jälkeen korostettua yksimielisyyttä ja hallitukselle suunnattua tukea. On muistettava, että Erkko oli jo aikaisemmin katsonut olevansa yliopistokysymyksessä hallitusta tarkemmin puolueen ohjelman mukaisella linjalla. Tavallaan *Helsingin Sanomat* asettui tässä puolueen kannalle hallitusta vastaan, vaikka muiden mielestä tällaista vastakkainasettelua ei ollut edes olemassa. *Vapaa Kansa* taas piti kielikysymystä käsitellessään myös Cajanderin näkemystä näkyvästi esillä. Lehti sisälsi kyllä useampia lainauksia Kivimäen aiheeseen liittyvistä lausunnoista, mutta Cajanderin näkemysten esittely toi esiin myös vastakkaisen mielipiteen, jota sanomalehdistä ei löytynyt.¹⁸⁶

Puolueen kentällä aihetta käsiteltiin aktiivisesti kevättalvella. Uudenmaan piiritoimikunta julkaisi Ensio Hiitosen alustuksen pohjalta ponsia, joissa asetuttiin puoluevaltuuston noudattamille linjoille ja hyväksyttiin hallituksen ja eduskuntaryhmän toimet. Tosin niissä myös asetuttiin selväsanaisesti sille kannalle, että yliopisto on pikimmiten täysin suomalaistettava. E. J. Paavola julisti pakinoissaan maakunnista tulleen paljon myönteisiä yhteydenottoja, ”vaikka kielitaistelumanöoverillä on koitettu sitä estää”. Voidaan otaksua, että aiheen runsas käsittely ja puolueen sekä hallituksen toiminnan selittäminen katsottiin varmasti tarpeelliseksi äänestäjäjoukkojen katoamisen estämiseksi. Oulujoen paikallisyhdistyksen perustamiskokouksessa Oksanen selosti ”erityisesti yliopiston suomalaistamiskysymystä ja sitä, miksi puolueen eduskuntaryhmä ja sanomalehdistö on katsonut velvollisuudekseen puoltaa hallituksen yliopistolakiesitystä”. Lahden Edistysseuran illanvietossa puo-

¹⁸⁵ *Helsingin Sanomat* 29.1.1935, 1.2.1935 ja 3.2.1935, pk:t. *Turun Sanomat* 1.2.1935, 15.2.1935 ja 3.4.1935, pk:t. *Kaleva* 5.2.1935, pk, sekä 29.1.1935, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina ja 7.2.1935, Eilistä ja tämnpäiväistä, ”Juhananin” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 29.1.1935, 31.1.1935, 2.2.1935 ja 12.2.1935, pk:t, sekä 16.2.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

¹⁸⁶ *Helsingin Sanomat* 13.2.1935, pk. *Vapaa Kansa* 21.2.1935.

luevaltuustossa hallituksen kannalla ollut Sulo Teittinen piti kielikysymystä ja hallituksen toimintaa perustelevan puheen. Paavola alusti edistyksen naisten illanvietossa samaan sävyyn.¹⁸⁷

Hallitus ei virkakautensa aikana antanut uutta esitystä yliopiston kielikysymyksen ratkaisuksi, vaikka sitä siltä monesti odotettiin ja se sellaista valmisteli. Keväällä 1936 Kivimäki katsoi, ettei uuteen esitykseen ollut mahdollisuuksia. Tämä sai hallituksen ruotsalaiset ministerit jättämään eroanomuksensa. Tuolloin hallitusta koetettiin täydentää ottamalla maalaisliitto virallisesti hallitusvastuuseen. Se vaati kuitenkin niin suuria myönnytyksiä, muun muassa kielipolitiikassa, ettei yhteisymmärrykseen päästy. Maalaisliitto pysyi hallituksen ulkopuolella, mutta sen riveistä tuli ammattiministerinä toiseksi valtiovarainministeriksi Tyko Reinikka. Toinen ruotsalaisilta tyhjäksi jäänyt, oikeusministerin paikka, täytettiin edistyspuoluelaisella maaherra E. J. Jatkolalla.¹⁸⁸

Edistyspuolue oli suurin piirtein asettunut hallituksen taakse ylimääräisten valtiopäivien jälkeen. Siinä mielessä kielikysymys tai ylimääräisten valtiopäivien episodi eivät heti aiheuttaneet kovin laajoja ristiriitoja puolueessa. Erimielisyyksiä toki oli, kuten edellä on todettu. Kysymys oli tuolloin niin repivä, että vähäisemmätkin erimielisyydet helposti kasvoivat suuriin mittoihin. Edistyspuolueen piirissä alettiin myös pitää ratkaisuyritystä poliittisena virheenä, joka söi puolueen kannatusta. Tämä näkemys lisäsi kriittisyyttä Kivimäen hallitukseen. Siinä mielessä sillä oli kauaskantoisia vaikutuksia. Puoluetoimikunta käsitteli yliopistokysymystä vielä tammikuussa 1936 ja suhtautui varsin varovaisesti sen eteenpäinviemiseen. Hallituksen ei tulisi antaa uutta esitystä, ellei olisi takuita sen hyväksytyksi tulemisesta, eikä välttämättä sittenkään.¹⁸⁹ Vaalien läheisyys vaikutti puoluetoimikunnan varovaisuuteen. Yliopistokysymys ja ylimääräiset valtiopäivät nähtiin ajan kuluessa yhä selvemmin Kivimäen hallituksen virheenä, joka kaatuu puolueen tilille. Cajanderin suhtautumista hallitukseen ja etenkin Kivimäkeen tapahtumat muuttivat hyvin selvästi. Hän oli toki aikaisemminkin arvostellut hallitusta, mutta vuoden 1935 alussa henkilökohtaiset välit tulehtuivat erittäin pahasti.

¹⁸⁷ Kaleva 26.1.1935, Kansallisen Edistyspuolueen toimintaa, sekä 13.2.1935 ja 22.2.1935, Pääkaupungin kuulumisia, "Lapatossun" pakinat. Etelä-Suomen Sanomat 31.1.1935 Meidän on osoitettava todellista isäntämieltä, Maanmittausinsinööri Sulo J. Teittisen puhe Lahden Edistysseuran illanvietossa 29.1.1935, sekä 26.2.1935 Kansallisen Edistyspuolueen Uudenmaan piirijärjestön. Puhe edistyksen naisten illanvietossa 29.4.1935, E. J. Paavolan kokoelma, Kansio 12, KA.

¹⁸⁸ Jääskeläinen 1977, s. 513. Samaan aikaan myös edistyspuoluelainen kauppa- ja teollisuusministeri Ilmari Killinen siirtyi hallituksesta tullihallituksen pääjohtajaksi ja hänen tilalleen tuli maalaisliittolainen V. A. Arola.

¹⁸⁹ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokouksen pöytäkirja 11.1.1936, KEPA, PR 56, KA.

3.2. Kritiikki hallitusta kohtaan kasvaa

Vaikka edistyspuolue näyttikin jonkin aikaa kevään 1934 jälkeen varsin yhtenäiseltä, tulevat ristiriidat kytivät pinnan alla. Vuoden loppua kohden alkoi taas näkyä erimielisyyksiä, joista kielikysymys oli yksi. Talouspolitiikan tulevasta suunnasta oltiin selvästi erimielisiä, ja tällä alkoi olojen parantuessa olla enemmän merkitystä. Puolueen vasemmalla siivellä alettiin suhtautua selvästi tyytymättömämmin hallitukseen. Kivimäen piirikään ei suinkaan ollut täysin tyytyväinen hallituksen ja puolueen suhteeseen. Hallituksen kaksivuotisjuhlissa ministeritovereilleen ja Svinhufvudille pitämässään puheessa hän valitteli sitä, miten raskasta hallituksen työ on, kun miltään taholta ei saa selvää tukea.¹⁹⁰ Moite kohdistui varmasti etenkin edistyspuolueen suuntaan. Pääministerin oma puolue, eli tavallaan päähallituspuolue, ei sekään Kivimäen mielestä tukenut riittävästi hallitusta.

Keväällä 1935 puolueen toimielinten kokouksessa ei enää ilmaistu tukea hallitukselle, kuten aikaisempina vuosina. Puoluekokouksessa¹⁹¹ poliittinen keskustelu keskittyi puolue-toimikunnan ja eduskuntaryhmän kertomusten käsittelyn yhteyteen. Eduskuntaryhmän kertomuksessa oli otettu hieman välttelevä kanta hallitukseen nähden. ”Kun puolueella edelleen on *tavallaan* määräävä, vaikkakaan ei ääniluvun mukaan ratkaiseva asema tasavallan hallituksessa, on eduskuntaryhmä joutunut useimmissa erimielisyyttä synnyttäneissä kysymyksissä tukemaan hallitusta ja sen politiikkaa unohtamatta kuitenkin, että puolueen yleiset periaatteet velvoittavat eduskuntaryhmää esiintymään hallituksen toiminnan arvostelijanakin, sikäli kuin siihen mainittujen periaatteiden kannalta saattoi olla aihetta.” Toisaalta kuitenkin kerrottiin, että ryhmä oli voinut olla pääsääntöisesti tyytyväinen hallitukseen, ja että edellisenä vuonna lausuttu toivomus ryhmän ja hallituksen välisen yhteistyön tehostamisesta oli toteutunut. Hallituksessa olevien ryhmän jäsenten ja eduskuntaryhmän välillä ei myöskään ollut havaittu mitään jännitystä. Hallituksen ansioita, sen työkykyisyyttä ja määrätietoisuutta myös kiiteltiin syinä sen pitkäikäisyyteen.¹⁹² Kertomuksen valossa kulunut vuosi oli siis sujunut suhteessa hallitukseen jopa paremmissa merkeissä kuin edellinen, vaikka puolueen osuutta hallitusvastuusta vähäteltiin.

Cajander käytti keskustelussa ensimmäisen puheenvuoron, jossa selosti tarkemmin poliittista tilannetta ja edistyspuolueen asemaa. Hallitussuuntaa käsitellessään hän kohdisti kritiikkiä myös edus-

¹⁹⁰ Kivimäen puhe hallituksen 2-vuotispäivillä, T. M. Kivimäen kokoelma, Kansio 3, KA.

¹⁹¹ Puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirjasta ei käy ilmi juuri lainkaan poliittisten asioiden käsittelyä. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 27.4.1935, KEPA, PR 58, KA.

¹⁹² Eduskuntaryhmän kertomus toiminnastaan vuoden 1934 ja 1935 valtiopäivillä, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 35, KA. Korostus on alkuperäinen, tosin hallitukselle kriittinen Hiitonen on myös alleviivaillut ja merkinnyt kysymysmerkein juuri kyseisiä kohtia.

kuntaryhmään. Hän totesi, että ryhmän olisi ollut syytä ottaa hieman useammin arvosteleva asenne hallitusta kohtaan, etenkin hallituksen toiminnan pääsuuntaan nähden. Erityisesti hän valitteli ryhmän päätöstä ylimääräisten valtiopäivien koolle kutsumiseen nähden. Cajanderin omasta mielestä myös yliopiston suomalaistamiskysymyksessä ja talousneuvostossa ryhmän kannassa oli huomautettavaa. Hän myös toivoi, että talouspulan hellitettyä ryhmän ja hallituksen esiintymisessä ”olisi näkynyt enemmän yhteiskunnallisen ja sivistyksellisen edistysmielisyyden leimaa”.¹⁹³ Hallituksen sosiaalipoliittinen suunta ei siis tässä vaiheessa enää tyydyttänyt Cajanderia.

Hallituksen pitkäikäisyyden Cajander ei suinkaan katsonut johtuvan pelkästään siitä, että se ”on tehtävänsä hoitanut varmaan yhtä taitavasti kuin mikä tahansa muu hallitus olisi voinut”, vaan pikemminkin siitä, että etenkin sosialidemokraatit ovat sitä tukeneet. ”Mutta vaikka tällainen tuki ... edellyttäisi verrattain vasemmistolaista hallitusmenoa, on hallituksen suunta, jo hallituksen kokoomusjäsenten vuoksi, kuitenkin oikeistolaisempi kuin edistyspuolueen.” Toisessa puheenvuorossaan Cajander katsoi puolueen toiminnalle tuottaneen paljon vaikeuksia sen, että ”hallitus käy edistysmielisen hallituksen nimellä ja sen sekä teot että tekemättä jättämiset jonkinlaisella oikeutuksen varjolla pannaan puolueen tilille, vaikka hallituksessa edistysmieliset ovat vain pienenä vähemmistönä ja hallituksen kokonaissuunta on ollut jotakuinkin ns. maltillisen kokoomuksen suunta”.¹⁹⁴

Cajander ei katsonut asiakseen lausua mitään siitä, missä määrin eduskuntaryhmä oli ollut etukäteen selvillä hallituksen suunnitelmista, mutta totesi ettei puoluetoimikunta ollut saanut milloinkaan lausua näkemystään tärkeimmistä asioista. Esimerkkinä hän mainitsi ylimääräisten valtiopäivien koollekutsumisen. Myöskään puoluetoimikunnan puheenjohto ei Cajanderin mukaan ollut saanut tutustua asioihin kuin aivan viime hetkellä. Kaiken tämän Cajander katsoi vaikeuttaneen suuresti toimintaa ja luottamuksellista yhteistyötä, sekä saaneen aikaan jännitystä, ”kun ei milloinkaan ole tiennyt, mitä asioita hallituksen toimenpitein taas pannaan puolueen tilille”. Ongelman ydin oli Cajanderin mukaan siinä, että hallitus oli kaiken aikaa kuitenkin halunnut kulkea edistyspuolueen nimissä. Puoluekokouksen avajaispuheessa Cajander puolestaan katsoi maan toipuneen lamasta johdun maailmantalouden parantuneista suhdanteista sekä Suomen Pankin järkevästä rahatalouspolitiikasta, ”joka on ollut myöskin hallitukselle johtona”.¹⁹⁵

¹⁹³ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 27.-28.4.1935, KEPA, PR 54, KA. Arkistossa oleva pöytäkirja on etenkin Cajanderin lausunnon osalta vajavainen, mutta Etelä-Suomen Sanomat julkaisi varsin täydellisen selostuksen myös puoluekokouksen keskusteluista. Etelä-Suomen Sanomat 4.5.1935, Nykyisessä valtiollisessa tilanteessa.

¹⁹⁴ Etelä-Suomen Sanomat 4.5.1935, Nykyisessä valtiollisessa tilanteessa. Cajanderin puhe vuoden 1935 puoluekokouksessa, AKCK I, Kansio 85, KA.

¹⁹⁵ Cajanderin puhe vuoden 1935 puoluekokouksessa, AKCK I, Kansio 85, KA. Aikaisemmat teot ja edessä olevat tehtävät, Cajanderin puhe puoluekokouksessa 1935, AKCK I, Kansio 85, KA.

Cajanderin arvostelu oli edellisen vuoden puoluekokoukseen verrattuna selvästi suurempaa. Tälläkään kertaa Cajander ei kuitenkaan lausunut suoraa arvostelua Kivimäen ja edistysmielisten ministerien politiikasta. Pääsyy hallituksen suunnasta luettiin edelleen kokoomuslaisten runsaan edustuksen syyksi, ei oman puolueen miesten. Kivimäen vika oli lähinnä vain siinä, miten hallitus halusi kulkea edistyspuolueen nimissä, mutta ei kuitenkaan pitänyt puoluetta mukana asioiden hoidossa. Talouspolitiikassa Suomen Pankki ansaitsi jälleen kiitokset ennen kuin Kivimäen hallitus.

Cajanderin tilannekatsausta seurasi avoin keskustelu eduskuntaryhmän kertomuksesta. Suurin osa puheenvuoroista käsitteli yliopiston kielikysymystä ja ylimääräisiä valtiopäiviä ja noudatteli samoja linjoja kuin puoluevaltuustossa tammikuussa käyty keskustelu. Pääsääntöisesti oltiin tyytyväisiä tai ainakin hyväksyttiin ryhmän ja hallituksen toiminta ylimääräisten valtiopäivien suhteen. Jonkin verran tosin jälleen kuului arveluja siitä, että koko episodi oli puoluetaktilliselta kannalta virhe. Yleisesti ottaen oltiin valmiita lausumaan tyytyväisyys puolueen johtoelimien, eduskuntaryhmän ja puoluetoimikunnan toiminnasta. Tällä kertaa ei kuitenkaan ehdotettu lausuttavaksi tunnustusta hallitukselle, kuten edellisen vuoden puoluekokouksessa. Hallitusta tukeneita puheenvuoroja kyllä käytettiin, muun muassa Keränen ilmaisi hallituksen nauttivan suurta arvonantoa. Tosin eräät niistä, jotka kiittelivät hallitusta, myönsivät, että sitä vastaan voi olla huomauttamista joissakin asioissa.¹⁹⁶

Ensio Hiitonen sen sijaan esitti huomattavaa kritiikkiä niin hallitukselle, kuin puoluekokouksessa käydylle keskustelulle. ”Puoluetoimikunta ja eduskuntaryhmä näet ovat vaatimattomasti huomauttaneet, että puolueen osuus hallituksessa ei ole ratkaiseva, mutta kokouksessa on haluttu ottaa koko hallitusvastuu puolueen kannettavaksi.” Hän vaati alleviivattavaksi sitä, että hallituksen yleinen poliittinen suunta on enemmän oikealla kuin edistyspuolueen, ja että hallituksen politiikan tulisi lähentyä enemmän keskustasuuntaa.¹⁹⁷ Hallitus sai puoluekokouksessa selvästi laimeampaa tukea kuin edellisenä vuonna. Sillä oli kuitenkin kokouksen osanottajien selvän enemmistön tuki, minkä Hiitosen kritiikki kokousta vastaan osoittaa. Selkeimmät hallitussuunnan vastustajat, kuten Cajander ja Hiitonen, olivat vähemmistössä, mutta heidän arvostelunsa oli aiempaa voimakkaampaa.

Päätöspuheessaan Cajander varoitteli uhraamasta puolueen periaatteita ja muistutti Ståhlbergin puolueen 15-vuotisjuhlissa varoittaneen ”kumartelemasta vieraille jumalille”. Cajanderin mielestä varoitus oli edelleen paikallaan. ”Puolueemme on suhteellisen pieni ja houkutusta voi sen vuoksi olla

¹⁹⁶ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 27.-28.4.1935, KEPA, PR 54, KA.

¹⁹⁷ Ibid.

puolueen periaatteitakin uhraamalla harjoitella sovittelua toisin ajattelevien kanssa toivossa, että yhdessä voitaisiin muodostaa suurempi ryhmitys, sellainen joka pääluvultaan olisi voimakkaampi.” ”Meidän ei ole tingittävä periaatteistamme lisätäksemme sen kautta kannattajiamme, meidän ei ole venytettävä ohjelmaamme saadaksemme sillä tavoin saman katoksen alle mahdollisimman suuret joukot.”¹⁹⁸ Ståhlberg oli tarkoittanut varoituksensa lähinnä äärioikealle IKL:n suuntaan katsoen. Cajanderkin katsoi mitä ilmeisimmin oikealle, mutta lähemmäs. Hänen puheensa voi helposti nähdä varoituksena Kivimäen piirille liukumisesta liikaa maltillisen oikeiston ja kokoomuksen suuntaan.

Edistyspuolueen ja hallituksen suhteen määrittely alkoi tuottaa selviä vaikeuksia. Puolueen vasemmostiiven piirissä voimistui näkemys, jonka mukaan edistyspuolue ei välttämättä ollutkaan yksiselitteisesti vastuussa hallituksesta. Ainakin haluttiin korostaa, ettei kyseessä ollut nimenomaan edistyspuolueen hallitus, ja ettei puolueen asema siinä ollut hallitseva pääministerin puoluekannasta huolimatta. Eduskuntaryhmän kertomus ilmentää tätä, samoin Cajanderin arvostelu. Edellisenä vuonna määrittely oli ollut selvästi lievempi, ja oli hyväksytty se, että hallitusta pidetään edistysmielisenä. Tosin tuolloinkin oli muistettu korostaa, ettei puolueella ole hallituksessa enemmistöä. Taustalla oli pelko siitä, että hallituksen virheet ja epäsuositut toimenpiteet luetaan nimenomaan edistyksen syyksi. Erityisesti kielikysymys ja ylimääräiset valtiopäivät koettiin tässä suhteessa olennaisina.

Etelä-Suomen Sanomat kiinnitti puoluekokousta käsitelleessään tähän asiaan huomiota: ”Hallituksen politiikasta, varsinkin siinä tehdyistä virheistä langetetaan vastuu myöskin edistyspuolueelle, vaikka tämän ei olisi onnistunutkaan aina vaikuttaa sen toimintaan. Hallituksen suuria saavutuksia ei sen sijaan lueta tavallisesti sitä lähinnä kannattavan puolueen hyväksi.” Puoluekokousta lehti kuitenkin luonnehti rohkaisevaksi ja erittäin eheäksi. Pakinassaan Keränen mainitsi hallituksen politiikan yleisten suuntaviivojen saaneen puoluekokouksen tunnustuksen, mutta lisäsi, että sitä ”sentään arvosteltiin”. Arvostelua oli esittänyt myös Toivola, jonka hallituksen ulkopoliittikkaa kritisoinutta puheenvuoroa *Turun Sanomien* puoluekokousuutisessa tuotiin selvästi esille. *Helsingin Sanomat* luonnehti kokouksen sujuneen ”sovinnollisen rakennustyön merkeissä”. *Kaleva* ei kokousta käsitellessään poikkeuksellisesti esittänyt mitään luonnehdintoja sen kulusta.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 27.-28.4.1935, KEPA, PR 54, KA. Ståhlbergin puhe Edistyspuolueen 15-vuotisjuhlassa, K. J. Ståhlberg 1946, s. 35-38.

¹⁹⁹ *Etelä-Suomen Sanomat* 30.4.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina sekä pk. *Helsingin Sanomat* 30.4.1934, pk. *Kaleva* 1.5.1935, Eilistä ja tämpäpäiväistä, ”Juhanin” pakina. *Turun Sanomat* 28.4.1935, Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous Helsingissä. Uutisen alaotsikossa kerrottiin maan ulkopoliittista suunnattomuutta arvostellun ankarasti. *Turun Sanomien* pääkirjoituksissa puoluekokousta ei käsitelty.

Kivimäki oli puoluekokouksen aikaan Saksassa kylpylämatkalla, eikä niin ollen voinut puolustautua esitettyä kritiikkiä vastaan. Hän viittasi kirjeessään Mantereelle Inkilän pitämään alustuksen oppikoulunuorison keskuudessa harjoitettavasta poliittisesta kiihotuksesta ja valtiovallan suhtautumisesta siihen, mutta ei muuten kommentoinut kokousta. Kylpylämatka Hitlerin valtakuntaan tosin aiheutti myös jonkin verran kuohuntaa puolueessa. Kivimäen mukaan puolueen keskuudessa oli vaadittu kiireesti kutsuttavaksi kokoon ylimääräinen puoluekokous käsittelemään asiaa. Muistelmissaan hän myös kertoo Toivolan hyökänneen seuraavan vuoden puoluekokouksessa tätä matkaa vastaan. ”Saatoin hänelle kertoa matkani tapahtuneen aivan yksityisesti.”²⁰⁰

Hallituksen ja puolueen suhdetta Kivimäki käsitteli loppuvuodesta Mikkelissä pitämässään puheessa. Hän katsoi hallituksensa olevan edeltäjiinsä verrattuna puolueista enemmän tai vähemmän irrallinen. Sitä muodostettaessa ”ei etsitty mitään sidottua ohjelmaa”, vaan määriteltiin vain ”tehtävien ääripiirteet”. Tämä joustavuus oli edesauttanut hallituksen pitkää ikää. ”Hallituksen ei ole ollut pakko sitoutua minkään puolueen ohjelmiin tai olla riippuvainen muun puolueen ehdottamasta ja velvoittavasta kannatuksesta kuin enintään sen minkä nimissä se on kulkenut.”²⁰¹ Kivimäki katsoi siis hallituksensa olevan riippuvainen *enintään* edistyspuolueen ohjelmasta, toisin sanoen ei välttämättä siitäkään. Hallitus kuitenkin halusi kulkea ja kulki edistyspuolueen nimissä. Ristiriita, jota Cajander oli tuonut esiin, ja josta hallitusta muutenkin moitittiin, oli siis varsin selvä.

Oikeistosiivellä ei muutenkaan välttämättä haluttu ottaa koko hallitusvastuuta puolueen kannettavaksi. Sarlin käsitteli loppukesästä 1935 pitämässään puheessa hallituksen saavutuksia ja sen ohjelman toteutumista luonnollisesti erittäin myönteiseen sävyyn. Tässäkin yhteydessä hän kuitenkin korosti, että hallitus ei ollut edistyspuolueen hallitus, vaikka puolue oli ollut sille lojaalinen. Hallituksen saavutuksista tuli kunniaa puolueen tilille siinä mielessä että se oli määrätietoisesti tukenut hallitusta. Kaikkein käytännöllisimmän lähestymistavan hallituksen ja puolueen suhteeseen toi kuitenkin esiin Paavola eräässä puheessaan jo keväällä 1934: ”Nykyistä hallitusta on siis, sikäli kuin siinä hyvää löytyy pidettävä edistyspuolueen hallituksena, ja taas silloin kun on aihetta olla siihen tyytymätön, yhteisporvarillisena.” Vasemmistosiivelle ei ajan myötä kuitenkaan kelvannut edes tämä käytännöllinen lähestymistapa, vaan hallituksesta haluttiin irtisanoutua selväsanaisesti.²⁰²

²⁰⁰ T. M. Kivimäki Oskari Mantereelle toukokuussa 1935, Oskari Manteren kokoelma, Kansio 2, KA. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA. Kivimäki 1965, s. 109-110.

²⁰¹ Kaleva 26.11.1935, Parlamentarismien soveltamisesta meillä, Pääministeri Kivimäki puhunut Mikkelissä.

²⁰² P. M. Viitasaari 18.8.1935, Bruno Sarlinin kokoelma, Kansio B 2, TAYK. Puhe Voikkaalla 18.2.1934, E. J. Paavolan kokoelma, Kansio 12, KA.

Puoluevaltuuston kokouksessa syksyllä 1935 ei käyty keskustelua hallituksesta ja sen suunnasta. Toivola toisin oli ennakoanut, että ”hallitukseen kohdistetaan myöskin kritiikkiä eikä vain kiitoksella kuitata asioita”. Keskustelu oli kuitenkin Cajanderinkin mukaan asiallista, ja samaa kiitteli *Etelä-Suomen Sanomat*. Muuten lehdet luonnehtivat kokouksen olleen ”rohkaiseva”, ”innostunut” ja ”antoinen”. *Kaleva* tosin välttelevämmin totesi, ettei ”mitään jyrkästi toisiaan vastaan törmääviä erimielisyyksiä esiintynyt”. Aivan sulassa sovussa kokous ei kuitenkaan sujunut, ja kuten Toivolan odotuksista voi päätellä, pinnan alla kuohui. Aiemmin hallitukselle myötämielinen Keränen valitteli, että ”hallituksen synnit tulevat helposti nykyään edistyspuolueen niskoille”. Kriittisyys hallitusta kohtaan oli kasvussa, pelättiin hallitusvastuun vaikutusta puolueen kannatukseen. Lisäksi Sarlinilla ja Hiitosella oli erimielisyyksiä tuloveron progression suuruudesta. Edellinen oli vastustanut progression kasvattamista, ja jälkimmäinen ihmetteli tätä kantaa. Kokouksen ohjelmassa ei kuitenkaan ollut mitään jyrkkiä ristiriitoja aiheuttavaa, yleensä keskustelua herättävä puoluesihteerin poliittinen katsauskin keskittyi IKL:ään. Oikeistoradikalismien uhan katsottiin heikentyneen huomattavasti.²⁰³

3.3. Hallituksen vapaamielisyys arvioitavana

Kevään 1936 puoluekokouksesta tuli hallituksen vapaamielisyyden ja edistysmielisyyden arviointitapahtuma. Kivimäki oli laatinut kokoukseen katsauksen hallituksen siihenastisesta toiminnasta nimenomaan vapaamieliseltä kannalta katsottuna. Alkusyöksi tähän puheenvuoroon hän mainitsee muistelmissaan etenkin vasemmistosiiiven uuden lehden, *Nykypäivän* kirjoittelun, jonka vuoksi ”eräät edistyspuolueen johtohenkilöt saivat vähitellen sellaisen käsityksen, että hallitus oli luopunut ajamasta vapaamielistä politiikkaa”. Kivimäen mukaan ”puolueen johto”, eli mitä ilmeisimmin Cajander, olisi kuitenkin halunnut evätä häneltä mahdollisuuden tällaisen esitelmän pitämiseen.²⁰⁴

Kivimäki aloitti katsauksensa luonnehtimalla vapaamielisen puolueen asemaa ja tehtävää. Hän korosti, että liberaalisen ajatussuunnan tulee ”pysyä porvarillisen ajatusmaailman takana ja se kuuluu sille luonnostaan, edustaessaan sekä valtiollista että mahdollisimman pitkälle menevää taloudellista vapautta...” Kivimäki kuitenkin teki selvän eron manchesterilaisuuteen todetessaan että liberalismi ”on valmis – ja siinä se eroaa klassillisesta *laissez faire* (antaa mennä) liberalismista – tekemään ja

²⁰³ Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 25.-27.10.1935, KEPA, PR 58, KA. A. K. Cajander Rudolf Holstille, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 5957, KA. Urho Toivola Rudolf Holstille 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA. Helsingin Sanomat 29.10.1935, pk. *Kaleva* 31.10.1935, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 29.10.1935, pk. Kokouksen pöytäkirja on varsin harvasanainen.

²⁰⁴ Kivimäki 1965, s. 98-101. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA. Muistelmissaan Kivimäki myös lainaa keskeisimmiksi katsomiaan kohtia pitämästään katsauksesta ja luettelee hallituksen merkittävimpiä saavutuksia.

vaatimaan tehtäväksi myönnytyksiä yhteiskunnan vähäväkisten hyväksi”. Tämän jälkeen hän luonnehti demokratian ja liberalismiin taantumista maailmalla. Tähän vedoten hän siirtyi oman hallituksensa asemaan: ”ei sovi odottaa, että hallitus ... olisi voinut saada aikaan huomattavampaa muutosta liberaaliseen suuntaan. Se on olojen pakosta ollut enimmäkseen puolustautuvassa asemassa ja kysymys on ennen kaikkea siitä millä menestyksellä se on tätä tehtäväänsä hoitanut”.²⁰⁵

Ryhtyessään käsittelemään taloutta, Kivimäki mainitsi aluksi vapaamielisen ajattelutavan mukaiset valtion tehtävät talouselämässä: ”oikeusturvan säilyttäminen, solmittujen sitoumusten loukkaamattomana pitäminen, rauhallisen kehityksen turvaaminen, vakavan raha- ja finanssitalouden ylläpitäminen, mikäli mahdollista vapaan kilpailun ehtojen säilyttäminen tuotannollisessa elämässä ja taloudellisesti heikko-osaisten tukeminen”. Lisäksi hän korosti voimakkaasti liberalismiin pitävän tärkeänä vapaata yksityistä yritteliäisyyttä.²⁰⁶

Seuraavaksi pääministeri viittasi hallitusohjelmaan ja käsitteli siinä asetettujen tavoitteiden toteutumista. Hän katsoi, että hallitus oli voinut toteuttaa ohjelmansa jopa paremmin kuin oli ollut odotettavissa. Pelkästään hallituksen ansioksi hän ei tätä lukenut vaan totesi sen johtuneen osittain onnellisista suhdannemuutoksista ja osittain suomalaisen liike-elämän joustavuudesta. ”Hallitus on rajoittunut toimissaan siihen mitä siltä liberaalisen ajattelutavan mukaan on vaadittava: sen pohjan luomiseen ja säilyttämiseen, mitä vakava liiketoiminta vaatii.” Kivimäki myönsi, ettei oltu pysytty täysin vapaan kaupan kannalla, mutta ”kuitenkin on sanottava, että Suomi kuuluu niihin maihin, joissa valtiovalta mahdollisimman vähän on sekaantunut ulkomaisen kaupan kulkuun, puhumattaakaan tuotannon säännöstelystä”. Hän korosti suojatullien nousun pysähtyneen hallituksen kaudella ja muistutti, että ”vähävaraisten tulliverotusta samoin kuin välitöntä verotusta on voitu jossakin määrässä vähentää, mikä myöskin on vapaamielisen ajatussuunnan periaatteiden mukaista”.²⁰⁷

Edelleen Kivimäki käsitteli yhteiskuntajärjestyksen turvaamista. Hän huomautti, että hallitusta on joskus ”moitittu höllyydestä, mutta moittijat eivät ota huomioon että hallitus ei ole tahtonut tehdä maamme poliisi- ja santarmivaltioksi, vaan on pyrkinyt kehittämään sitä oikeusvaltioksi”. Kiihoituslain ja muiden poikkeuslakien hän kuitenkin katsoi olleen tarpeellisia. Sivistyspolitiikan osalta Kivimäki viittasi yliopiston suomalaistamisen epäonnistumiseen mutta katsoi, ettei siitä ”syy lankea

²⁰⁵ Vapaa Kansa 30.4.1936, Hallituksen saavutukset Edistyspuolueen aatteiden toteuttamiseksi.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ibid.

hallitukselle”. Lisäksi hän luetteli hallituksen saavutuksia, kuten opettajien palkkojen korottamisen sekä tieteelliseen ja taiteelliseen työhön suunnattujen määrärahojen lisäykset.²⁰⁸

Sosiaalipolitiikkaan siirtyessään hän aloitti lausumalla: ”Mitä siihen puoleen valtion toimintaa tulee, joka viime vuosisadan puolivälistä lähtien on käynyt yhä tärkeämmäksi ja kuuluu nykyajan liberaalisiin olemukseen, taloudellisesti huonompiosaisten tukemiseen...” Valtiovallan huolenpidon hän sanoi kohdistuneen etenkin pulaan joutuneiden maanviljelijöiden avustamiseen ja työttömyyden torjuntaan. Kivimäki katsoi saavutusten maanviljelijöiden suhteen kestävän vertailun monien Euroopan varakkaampienkin maiden kanssa, ja työttömyyden vähentyneen ”luonnollista tietä” liki täysin. Työväen pulan aikana huomattavasti laskeneiden palkkojen hän katsoi muutamia aloja lukuun ottamatta huomattavasti parantuneen. Edelleen hän mainitsi valtionrahaston tilan tekevän ”ensimmäisen kertaa mahdolliseksi vakavasti ajatella vanhuus- ja työkyvyttömyysvakuutuksen sekä äitiyshuollon toimeenpanemista”. Vielä hän luetteli lukuisia maatalouden hyväksi tehtyjä toimenpiteitä.²⁰⁹

Esitelmänsä lopussa Kivimäki palasi vielä talouteen ja totesi että ”Valtion suoranaisten toimenpiteiden merkitystä ei ole koskaan liioiteltava. Varmin tapa kansan ja sen vähävaraisten väestönsien vaurastuttamiseen on sittenkin elinkeinoelämän yleinen vilkastuttaminen.” Hän totesi kansalaisomaisuuden kasvavan ja lisäsi, että ”valtion väliintulo ei ole sitä tyrehtyttänyt, kuten on tapahtunut diktatuurimaissa tai väljähtyneissä demokratioissa”.²¹⁰ Kivimäen esitelmässään kuvaama liberalismi ei edustanut suoraa manchesterilaisuutta, sanoutuihan hän jopa suoraan irti siitä ja korosti myös sosiaalipoliittisia näkökohtia. Kuitenkin painopiste oli nimenomaan valtion mahdollisimman vähäisessä puuttumisessa taloudelliseen toimintaan ja talouselämän vapaudessa. Taloudellinen liberalismi oli olennaista ja sen oheen oli lisätty sosiaaliliberalismin näkökohtia. Jos Toivola olisi pitänyt samansisältöisen puheen, korostukset olisivat olleet selvästi toisenlaiset.

Ensio Hiitonen tulkitsi myöhemmin eri yhteydessä Kivimäen talous- ja sosiaalipoliittisia näkemyksiä varsin kriittisesti. Hän katsoi, että tämä asetti enemmän arvoa kannattamalleen talousjärjestelmälle, kuin kaikille pyrkimyksille vähäosaisten aseman kohottamiseksi. Hiitosen mukaan Kivimäki ”myöntää jonkinlaisen yleisen yhteiskunnallisen huoltovelvollisuuden, joka nähtävästi kuitenkin on tarkoitettu toteutettavaksi vain kaikkein sääliävimmissä tapauksissa. Jatkuva ja aktiivinen pyrkimys kaikkien väestöryhmien elinolojen parantamiseksi ei sitä vastoin näytä kuuluvan hänen ohjel-

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid.

maansa”.²¹¹ Hiitosen ärhäkkä arvostelu sisältää oikeita arvioita. Painopiste Kivimäellä oli selvästi vapaassa talousjärjestelmässä, eikä ”aktiivinen pyrkimys” kansan elinolojen parantamiseksi kuulunut hänen ohjelmaansa, ainakaan samassa mittakaavassa kuin puolueessa äärivasemmalle liki sosiaalidemokraatteja sijoittuneen Hiitosen.

Hiitonen käytti puheenvuoron myös puoluekokouksessa Kivimäen puheen jälkeen. Hän antoi aluksi tunnustusta puolueen hallituksessa oleville edustajille ansioista vaikeissa tilanteissa. Hän ymmärsi, että alhaisiin palkkoihin, korkeisiin tulleihin ja poikkeuslakeihin oli turvauduttu taloudellisesti ja poliittisesti vaikeina aikoina, mutta olojen palattua normaaleiksi niistä olisi päästävä irti. Hiitosen mukaan Kivimäki vetosi siihen, että halua kyllä olisi, mutta puolueen edustajat eivät ole hallituksessa yksin. Hän siis vieritti syytä muiden puolueiden ministereiden niskoille. Keränen yhtyi Hiitosen esittämään kritiikkiin mutta myönsi, että on otettava huomioon hallituksen olevan eri puolueiden kokoomushallitus. Hän kuitenkin katsoi hallituksen myönteisten saavutusten painavan enemmän kuin arvostelua herättäneiden.²¹² Varsinkin Hiitonen oli yllättävän maltillinen kritiikissään, mutta puoluekokouksessa tuskin moitittiin hallitusta ja Kivimäkeä niin voimakkaasti kuin yksityisesti.

Cajander vastasi Kivimäen katsaukseen. Hänkin kiinnitti aluksi huomiota siihen, ettei hallitus ole ”mikään edistyspuolueen hallitus, mikä seikka edistyspuolueen piirissä liian usein unohdetaan”. Kokoomuslaisten suuren edustuksen lisäksi hän katsoi, että ”myöskin edistysmieliset ministerit suureksi osaksi kuuluvat puolueensa oikeistolaiseen sivustaan”. Tämän seurauksena ”oikeistosuuntaiset käsitystavat ovat olleet vallalla”. Hallituksen yleisen asennoitumisen Cajander katsoi olleen lähinnä kokoomuksen *Karjala*-lehden kannan mukaista.²¹³ Hallituksen saavutuksiin hän suhtautui vähättelevästi; taloudellisissa suhdanteissa hallituksella oli ollut ”suuri onni” aloittaessaan toimintansa lamakauden kääntyessä nousuksi. Taloudellisen nousu oli ”vaikuttanut rauhoittavasti koko yhteiskuntaan ja sitenkin osaltaan tuntuvasti helpottanut valtioneuvoston toimintaa”. Samoin siitä johtuen inflaatio- ja korkosäännöstelyvaatimukset ”raukesivat itsestään”.²¹⁴

²¹¹ Edistysmielisyyden olemus ei ole vieläkään selvinnyt kaikille, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Hiitosen kyseinen artikkeliluonnos on Kivimäen hallituksen jälkeiseltä ajalta.

²¹² Etelä-Suomen Sanomat 31.3.1936, Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokous. Kivimäen puheen aiheuttama lausunto 1936 puoluekokouksessa, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Itse puoluekokouksen pöytäkirjaan on kirjattu varsin vähän keskustelua ja Kivimäen puheen jälkeen ei ole lainkaan merkintöjä käytetyistä puheenvuoroista. Etelä-Suomen Sanomissa sen sijaan selostettiin muutaman seuranneen puheenvuoron sisältöä.

²¹³ *Karjala* oli selvästi kokoomuksen maltillisen siiven kannalla. Esim. Vares 2007.

²¹⁴ Kivimäen hallituksen politiikka Edistyspuolueen kannalta arvosteltuna, AKCK II, Kansio 3, KA. Cajanderinkaan lausuntoa ei löydy kokouksen pöytäkirjasta, mutta kylläkin hänen kokoelmastaan.

Hallituksen pitkän iän Cajander näki johtuneen osaltaan Tasavallan Presidentin tuesta, siitä, että ministerit ”pääosaltaan ovat varsin työkykyisiä henkilöitä”, ja ennen kaikkea ”erikoislaatuisista puoluepoliittisista oloista”. Hallitus oli voinut kapeasta parlamentaarisesta pohjastaan huolimatta saada kannatusta eri suunnilta; ”oikeistovärisen toimintansa” ansiosta kokoomukselta ja maalaisliiton oikeistolta, sekä vasemmistolta ”vielä oikeistovärisemmän” hallituksen pelosta. Ensimmäiseksi esimerkiksi hallituksen suunnasta Cajander nosti esiin talousneuvostolain. Lain muoto ja Kivimäen puhe hänen mielestään osoittivat, että hallitus tarkoitti ”pitkälle oikeistosuuntaan menevää toimenpidettä” ts. eräänlaista toista kamaria. Kiihoituslakia, sen yhteydessä suunniteltua sanomalehtimieskamaria ja kansanedustajien puheoikeuden rajoittamista Cajander myös kritisoi vapaamielisyyden vastaisiksi. Toisaalta hän moitti hallitusta laimeasta ja hyväuskoisesta suhtautumisesta oikeistoradikalismiin. Lisäksi Cajander viittasi myös ylimääräisiin valtiopäiviin.²¹⁵

Muutamasta Kivimäen hallituksensa saavutukseksi lukemasta kohdastakin Cajander löysi huomauttamista. Hän kritisoi sivistysbudjetin pienuutta ja sitä, ettei työttömyyttä oltu likvidoitu käytännöllisesti katsoen kokonaan. Henkisen työn tekijöiden työttömyyden torjunnassa ja erinäisissä muissakin toimenpiteissä hän olisi edellyttänyt hallitukselta tehokkaampaa toimintaa. Edelleen ulkopoliittikka ja hallituksen asiantuntijavalinnat saivat Cajanderilta moitteita. Lopuksi hän kyllä myönsi hallituksen ansiot, mutta lisäsi katsoneensa velvollisuudekseen ”korostaa, ettei nykyistä valtioneuvostoa ja Edistyspuoluetta voida samaistaa ja että Edistyspuolueen kannalta katsoen valtioneuvoston toiminnassa sentään on sijaa vakavalle arvostelullekin”.²¹⁶ Cajanderin lausunto on varsin kattava luettelo hallituksen synneistä vasemmistosiiven kannalta katsoen. Tosin hän ei suunnannut kovin yksityiskohtaista kritiikkiä hallituksen sosiaalipoliittikkaan.

Kaleva kiinnitti suurinta huomiota puoluekokoukseen ja Kivimäen alustukseen. Kahdessa pakinassa kerrottiin Kivimäen saaneen alustuksensa jälkeen suuret suosionosoitukset ja Oksanen erityisesti todisteli hallituksen ja sen johdon nauttivan luottamusta puolueen piirissä. Kivimäen alustusta käsitelleessä pääkirjoituksessa korostettiin kaupan vapautta ja valtiosta riippumatonta yritteliäisyyttä käsitelleitä kohtia. *Kalevan* myönteinen suhtautuminen Kivimäkeen ja tämän näkemyksiin oli selvää. *Etelä-Suomen Sanomien* painotukset olivat toisenlaiset. Kivimäen alustuksesta kiinnitettiin huomiota sosiaalipoliittisiin saavutuksiin: ”Nykyajan liberalismiin olemukseen kuuluu taloudellisesti huonompiosaisten tukeminen.” Huomiota kiinnitettiin myös poikkeuslakeihin, ”jotka eivät ole olleet täysin sopusoinnussa vapaamielisten periaatteiden kanssa”. Yleisesti ottaen hallituksen politiikka-

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid.

kan kuitenkin katsottiin ”suurin piirtein” olleen puolueen periaatteiden mukaista. *Helsingin Sanomat* käsitteli puoluekokousta vain vähän, mutta korosti *Kalevan* tapaan sen yksimielisyyttä.²¹⁷

Vuoden 1936 puoluekokouksessa ei enää oltu halukkaita antamaan hallitukselle selvää tukea. Hiitonen oli yhteistyössä Cajanderin kanssa varautunut julkilausumaluonnoksella, joka olisi esitetty, mikäli Kivimäki olisi pyytänyt hallitukselle luottamuslausetta. Luonnos oli samansisältöinen kuin Hiitosen lausunto. Siinä kiitettiin puolueen ministereitä toiminnasta olosuhteiden sallimassa määrässä, etenkin kansanvaltaisen yhteiskuntajärjestyksen puolustamiseksi ja taloudellisen elämän elvyttämiseksi. Mutta siinä alleviivattiin myös, ettei puolueen edustus ole ollut riittävä ”turvataksaan puolueen tärkeimpien ohjelmakohtien toteuttamiseen eritoten mitä tulee kansan laajojen vähäväkisten kerrosten elintason parantamiseen”.²¹⁸ Vasemmistosiivellä nimenomaan hallituksen sosiaalipoliittinen suunta herätti vastustusta, vaikka Kivimäkikin oli esitellyt koko joukon hallituksen saavutuksia sillä alalla. Tämä kuvastaa selvästi painotusten erilaisuutta.

Kivimäen pitämä alustus luetteloi varsin huomattavan määrän hallituksen aikaansaannoksia, joita vasemmistosiivelläkään ei sentään kaikilta osin haluttu kiistää. Cajanderkin antoi eri yhteyksissä hallitukselle tunnustusta muun muassa sosiaalivakuutusten valmistelusta, sekä kunnallisen sosiaalihuollon uudistaneista huoltolaeista. *Heikki Waris* mainitsee suomalaisen sosiaalipoliittikan kehitystä käsitellessään 1930-luvun huomattavimmiksi saavutuksiksi juuri huoltolait, sekä Kivimäen hallituksen valmistelemat sosiaalivakuutuksen uudistukset ja äitiysavustuksen.²¹⁹ Sinänsä Kivimäen hallituksen ei voi sanoa olleen täysin kylmä sosiaalisille uudistuksille, mutta uudistusten hitaudesta sitä silti saatettiin syyttää.

Kivimäki ei ollut ainoa hallituksen saavutuksia edistyspuolueen ja vapaamielisyyden kannalta puolustellut. Myös Sarlin oli hieman ennen puoluekokousta pitämässään puheessa eriteltyt hallituksen saavutuksia edistyspuolueen aatteiden toteuttamiseksi. Hän korosti hallituksen ja sen ohjelman olleen liberalismien mukaisen, ja sitä myöten myös edistyspuolueen mukaisen. Hän painotti hallituk-

²¹⁷ Kaleva 1.4.1936 ja 4.4.1936, pk:t, 4.4.1936, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina, sekä 9.4.1936, Kentältä, ”Vaali-Juntan” pakina. Etelä-Suomen Sanomat 31.3.1936 ja 2.4.1936, pk:t. Helsingin Sanomat 30.3.1936, pk. Turun Sanomat ei käsitellyt kokousta pääkirjoituksissaan lainkaan.

²¹⁸ V. 1936 ehdotus ponsiksi, jos Kivimäki olisi pyytänyt ”luottamuslausetta” hallitukselle. Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

²¹⁹ Esim. Cajanderin puhe, toden näköisesti vuoden 1937 puoluekokouksessa, AKCK I, Kansio 85, KA. Waris 1965, s. 307-308.

sen ohjelman toteutumista ja luetteli saavutuksia erityisesti myös sosiaalipolitiikan alalla.²²⁰ Hallituksen piirissä mitä ilmeisimmin tunnettiin tarvetta selventää omaa ohjelmaa liberalismiin kannalta.

Hallituksen saavutukset olivat varsin kiistämättömiä liberalismiin kannalta katsoen. Ongelma vain oli selvästi siinä, että puolueen eri suuntaukset käsittivät liberalismiin ja vapaamielisyyden eri lailla. Kivimäen piirin käsitys painottui huomattavassa määrin manchesterilaiseen suuntaan, kun taas vasemmistosiiven käsitys oli enemmän tai vähemmän selvää sosiaaliliberalismia. Mielenkiintoista on havaita, että vaikka Cajanderilla olikin paljon huomauttamista hallitusta vastaan, hän ei juuri yksilöinyt kritiikkiä sosiaaliliberalismiin kannalta. Julkisesti puolueen toimielimissä käyty keskustelu kävi koko ajan kriittisemmäksi hallitukselle. Taustalla kritiikki oli luonnollisesti vielä voimakkaampaa. Kivimäenkin korviin oli kantautunut muun muassa, että häntä oli sanottu ”erään määrätyn pankin ostamaksi” tai että ”hallitusta syytettiin rahamaailman kätyriksi” ja Saksan agenteiksi.²²¹

4. Ristiriitojen jakama puolue

4.1. Talouspolitiikan jakolinjat

Taloudellisista kysymyksistä palkkakysymys oli hyvin olennainen. Edistyspuolue ei ollut ottanut asiaan suoraa kantaa ohjelmassaan tai ponsilauseissa lukuun ottamatta Sarlinin alustuksen pohjalta keväällä 1934 hyväksytyjen ponsien jatkeeksi lausuttua ”vakavaa toivomusta; että työnantajat viipymättä tarkastaisivat maksamansa työpalkat ja tekisivät niihin tarpeelliset korotukset...”.²²² Asia oli kuitenkin hyvin ajankohtainen, joten sitä käsiteltiin koko ajan aktiivisemmin.

Hobhousen kanta minimipalkkoihin oli myönteinen. Puhtaassa markkinataloudessa oli suuri joukko työläisiä, joiden palkka ei riittänyt heidän itsensä ja perheidensä elättämiseen. Hobhousen mukaan valtion tuli siis huolehtia siitä, että palkkataso oli tässä suhteessa riittävä, ja säätää laki minimipalkkoista. Manchesterilaisille liberaaleille säädetty minimipalkka sen sijaan oli valtion pahimmanlaatuisista puuttumista talouteen. *Turun Sanomat* oli ollut taipuvaisin hyväksymään minimipalkkasäätelyä muiden lehtien, etenkin *Helsingin Sanomien*, ollessa voimakkaasti vastaan. Hallitus oli talvella 1934-35 toiminut palkkojen kohottamiseksi harjoittamalla palkkatarkkailua työaloilla, joilla alipalkkausta yleisimmin esiintyi. Tarkoituksena oli saada palkat kohtuulliselle tasolle neuvottelemalla

²²⁰ Mänttä – Haapamäki 22.3.1936, Bruno Sarlinin kokoelma, Kansio B 2, TAYK.

²²¹ Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA.

²²² Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, [<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Puolueen hyväksytyt ponsilauseumat 1918-1938, AKCK I, Kansio 84, KA. Sarlinhan oli alustuksessaan suhtautunut kielteisesti minimipalkkalakeihin.

työnantajien kanssa, mikäli valtion tarkkailijat olivat todenneet alipalkkausta.²²³ Järjestelmä toimi vapaaehtoisuuden kautta ja oli siten hyvin linjassa edistyspuolueen lausuman toivomuksen kanssa.

Puoluevaltuustossa tammikuussa 1935 metsätyöläisten taloudellisen aseman parantamisesta puhunut Erkki Kinnunen ei kannattanut minimipalkkoja vaan katsoi, että palkkatasoa oli koetettava nostaa ”...kaiken julkisen mielipiteen ja valtiiovallan käytettävissä olevin keinoin...” Tärkeimpänä ratkaisukeinona metsätyöläisten heikkoon asemaan hän näki pienten omavaraisten viljelmien ja viljelyneuvonnan järjestämisen heikoimmista asemista oleville. Kinnusen ajatukset noudattivat liberaalimmin linjaa: Heikoissa asemista olevia oli autettava auttamaan itseään, tässä tapauksessa hankkimaan tarpeellinen elantonsa omilta viljelyksiltään. Alustuksen ajatukset saivatkin kaikissa käytyissä puheenvuoroissa yksimielisen kannatuksen.²²⁴

Eduskunta käsitteli aihetta maaliskuun alussa Väinö Tannerin tehtyä aloitteen valtion suorittaman palkkauksen valvonnan tehostamisesta. Tuolloin IKL:n Vilho Annala puhui minimipalkkalainsäädännön puolesta. Hän viittasi Englantiin, jossa minimipalkkalaki oli ollut jo pitkään voimassa, eikä sitä siellä katsottu talouselämälle turmiolliseksi. Toivola säesti Annalan puheenvuoroa lukuisilla välihuudoilla: ”Oikein”. Eräässä kohdassa Toivola jopa totesi Annalan muuttuneen liberaaliksi. Annala väitti vastaan toteamalla minimipalkkasäätelyn kaltaisten rajoitusten olevan kaikkea muuta kuin liberalismia. Tällöin Toivola ilmoitti sen olevan ”nykyaikaista liberalismia”. Toivola itse puhui Annalan jälkeen ja alleviivasi Englannissa suoritettujen toimenpiteiden olleen maan vapaamielisten ajamia: ”vapaamieliseltä kannalta lähtien on valtion täytynyt sekaantua palkkakysymyksiin ja asetua niiden piirien tueksi, jotka ovat olleet liian heikkoja valvomaan itse etujaan nykyaikaisessa etujen taistelussa”. Toivola toisti tunnustuksensa Annalalle *Turun Sanomissa* todeten IKL:n siirtyvän yhteiskunnallisissa kysymyksissä ”...selville nykyaikaisen vapaamielisyyden linjoille.”²²⁵

Tannerin aloitteen tavoite oli pyrkiä minimipalkkalainsäädäntöä kohti. Työväenasiainvaliokunta oli kuitenkin muokannut aloitteen laimeampaan muotoon. Se esitti muodostettavaksi neuvoa-antavan palkkalautakunnan edistämään palkkausolojen järjestymistä. Valiokunnan tarkoituksena oli tällä tavalla ”tappaa minimipalkkapyrkimykset”, kuten Kivimäki ilmaisi eduskuntaryhmässä. Valiokunnan muotoilema ponsi nähtiin kuitenkin eri tavalla edistyspuolueessakin. Toivola katsoi tyytyväisenä, sekä eduskunnassa, että *Turun Sanomissa*, palkkalautakunnan olevan selvä askel kohti säädelty-

²²³ Saastamoinen 1998, s. 170-171. Hobhouse 2006, s. 41-42. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I, s. 793.

²²⁴ Helsingin Sanomat 29.1.1935, Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokous. Lehdistä asiaa käsittelevät vain Kaleva ja Etelä-Suomen Sanomat myönteiseen sävyyn. Kaleva 1.2.1935, pk. Etelä-Suomen Sanomat 19.2.1935, pk.

²²⁵ Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I s. 328-345. Turun Sanomat 8.3.1935, pk.

jä minimipalkkoja. Kivimäki ja Heiniö katsoivat asian olevan päinvastoin. He eivät hyväksyneet palkkalautakuntaakaan, vaan olisivat tyytyneet olemassa olevaan valtion palkkatarkkailuun. Inkilä puolestaan oli myötämielinen palkkalautakunnalle, vaikkei minimipalkkoja kannattanutkaan.²²⁶

Ilta-Sanomat ja *Kaleva* myönsivät palkkalautakuntien tarkoituksen hyväksi, mutta vaativat hallitukselta perusteellista harkintaa ja varovaisuutta toimissaan ponnien soveltamiseksi. *Helsingin Sanomien* ja *Kalevan* piirissä ei selvästi haluttu palkkalautakuntien muodostuvan askeleeksi minimipalkkalainsäädäntöä kohti. *Kaleva* nimenomaan asettui vastustamaan minimipalkkoja, ja suuntasi huomautuksia Annalan eduskuntapuheenvuoroa vastaan. Keränen ei ottanut kantaa, oliko palkkalautakunta paras tapa asian hoitamiseen, totesi vain, että ”...senhän tulee kokemus pian osoittamaan”.²²⁷

Huhtikuun puolivälissä eduskunnan käsittelyyn tulivat sekä IKL:n että sosiaalidemokraattien tekemät aloitteet minimipalkkalaista. Laki itsessään oli tulossa hylätyksi, mutta työväenasiainvaliokunta esitti hyväksyttäväksi toivomusponnen lakiesityksestä: ”jonka mukaan hallituksella olisi valtuudet ryhtyä säännöstelemään palkkausoloja sellaisilla tuotannonaloilla, joilla palkkataso laskee luonnottoman alhaiseksi ja joilla ei osoittaudu mahdolliseksi saada sitä sovittelutietä nousemaan”. Tämäkin ponsi aiheutti edistyspuolueen eduskuntaryhmässä erilaisia tulkintoja ja siten erilaista suhtautumista siihen. Kivimäki ja Linna katsoivat ponnien velvoittavan hallitusta säätämään lain minimipalkkoista ja vastustivat sitä sen vuoksi. Samalla kannalla olivat myös Särkkä, Sarlin ja Cajander, joka tällä kertaa oli hyvinkin samaa mieltä Kivimäen piirin kanssa. Ponnien vastustajat olisivat halunneet hallitukselle enemmän harkintavaltaa sekä aikaa tutkia kysymystä riittävästi.²²⁸

Inkilän ja Toivolan mielestä ponnien sananmuoto ei velvoittanut hallitusta. Toivolan lausumat tosin olivat selvästi minimipalkkalakia puolustavia, joten häntä tuskin olisi haitannut, vaikka ponsi olisi-kin hallitusta velvoittanut. Keskustelun kuluessa Sarlin esitti valiokunnan ehdotukseen verrattuna laimeamman ja vähemmän velvoittavan ponsiluonnoksen. Sen perusteella minimipalkkasääntelyyn tulisi turvautua vasta tarkkojen tutkimusten jälkeen ja viimeisenä keinona. Inkilää lukuun ottamatta kaikki asettuivat kannattamaan Sarlinin pontta. Rydmanin näkemyksen mukaan kaikki olivat kuitenkin olleet yhtä mieltä siitä, että asiaa kannatti tutkia.²²⁹

²²⁶ Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I s. 331-346. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 5.3.1935, KEPA, PR 89, KA. Turun Sanomat 8.3.1935, pk.

²²⁷ Kaleva 9.3.1935, pk. Etelä-Suomen Sanomat 14.3.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. Ilta-Sanomat 9.3.1935, pk.

²²⁸ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 11.4.1935, KEPA, PR 89, KA. Helsingin Sanomat 2.4.1935, pk.

²²⁹ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 11.4.1935, KEPA, PR 89, KA.

Turun Sanomissa Toivola tavallaan jopa lievensi suoria toivomuksiaan minimipalkkalaista. Hän edellytti eduskuntaryhmän kannan mukaisesti hallitukselta syvällisiä tutkimuksia ennen lain säätämistä. Muuten hän oli edelleen selvästi palkkasääntelyn kannalla, ja oikoi julkisuudessa esiintyneitä käsityksiä ”nykyaikaisen vapaamielisyyden” suhtautumisesta työvoiman suojeluun. Englannin vapaamielisten toiminta oli Toivolan malliesimerkkinä: ”Mainittua toimintaa on ohjannut syventynyt käsitys yksilön vapaudesta. Puutteessa alituisten riskien alaisena ja nälkäpalkkoja saaden työskentelevä mies tai nainen ei sanan varsinaisessa mielessä ole vapaa.” Eduskunnassa Toivola kiinnitti huomiota siihen, että ”minimipalkkalainsäädännöstä on varsin pitkiä kokemuksia olemassa ja että nimenomaan vapaamielisten piirien taholla on jo kauan myönnetty tällaisen lainsäädännön sekä välttämättömyys että hyödyllisyys”. Viitatessaan Englannin vapaamielisiin hän lainasi Hobhousen lausuntoja. Myös New Dealin minimipalkkoja säädelleet koodit saivat myönteistä huomiota.²³⁰

Eduskunnassa Sarlin suuntasi aluksi epäilyksiä minimipalkkasääntelyä kohtaan ja todisteli siihenastisella vapaaehtoisuuteen perustuneella toiminnalla ja palkkatarkkailulla saadun jo hyviä tuloksia. Tämän jälkeen hän esitti laatimansa ponsiehdotuksen. Hallitus antoi Sarlinin ehdotukselle taustatukea. Sosiaaliministeri Hynninen ilmaisi olevansa samaa mieltä hänen kanssaan, ja katsoi valiokunnan ponnien olevan liian jyrkässä muodossa. Äänestyksessä Sarlinin ponsi kuitenkin hävisi valiokunnan ehdotukselle. Edistyspuolueen ryhmästä vain Inkilä äänesti valiokunnan pontta. Hänen mukaansa siinä ei ollut mitään ”hallitusta liiaksi sitovaa tai muuten pelottavaa”.²³¹

Sarlin, ryhmän enemmistö ja hallitus olivat tarkoittaneet ehdotuksensa minimipalkkojen suhteen mahdollisimman jarruttavaksi ja ehdolliseksi. Heitä mahdollisuus vapaasta talouspolitiikasta poikkeavaan säännöstelyyn ilmeisemmin ”pelotti”. Kivimäen piirin vaikuttimia varmasi kuvaa hyvin *Helsingin Sanomien* näkemys valiokunnan ponnesta. Lehti myönsi palkkausoloissa olevan epäkohtia, joita oli koetettava saada korjatuksi: ”Tämä ei kuitenkaan vielä suinkaan todista sitä että olisi mentävä määräämään kiinteitä minimipalkkoja tai muutenkaan kovin pitkälle mestaroimaan ... palkkasuhteita. Tälle tielle lähteminen saattaa merkitä kohtalokasta askelta maan koko talous- ja yhteiskuntajärjestelmässä, siirtymistä ”järjestelmätalouteen”, josta tähän tullessa on saatu yksinomaan huonoja kokemuksia.” Valiokunnan esittämää toivomustakin *Helsingin Sanomat* piti ”va-

²³⁰ *Turun Sanomat* 12.4.1935, pk. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I s. 805-808. Toivolan eduskuntalausunto julkaistiin varsin suurin otsikoin myös *Turun Sanomissa*. *Turun Sanomat* 15.4.1935, Minimipalkkajärjestelmään on turvaututtava.

²³¹ Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I, s. 793-795, 819-820, 835.

paan talouden perustana olevan yrittäjävapauden” kannalta kaksiteräisenä ja katsoi hallituksen siihenastisten toimenpiteiden olleen tarkoituksenmukaisia.²³²

Uudenmaan piiritoimikunta käsitteli palkkakysymystä huhtikuun alussa. Hyväksytyssä ponsilausemassa kuvattiin tilanteen negatiivisia vaikutuksia ja esitettiin, että edistyspuolueen ”olisi jatkuvasti syytä harkita sopivia keinoja kohtuuttoman alhaisten palkkojen korottamiseksi”. Kevään puoluekokous puolestaan hyväksyi Kinnusen puoluevaltuustossa pitämän alustuksen pohjalta ponnin, jonka mukaan ”on palkkatilannetta valtiovallan puolesta tehokkaalla palkkatarkkailulla valvottava sekä sopivin keinoin huolehdittava siitä että metsätyöläisten palkat pysyvät kohtuullisina”. Puoluevaltuustossa syksyllä 1935 tohtori K. Kivialho sivusi esitelmässään ”Taloudellinen tilanne ja suhtautuminen siihen” myös palkkakysymystä. Minimipalkkoihin hän ei viitannut, vaan lähinnä totesi ongelman olemassaolon. Hänen esityksensä perusteella seuraavan vuoden puoluekokous hyväksyi ponsia, joissa todettiin, että palkkoja on ”palkkatarkkailuilla ja muilla tehokkailla keinoilla pyrittävä kohottamaan liikkeiden kannattavuuden ja yhteiskunnan kantokyvyn rajoissa”.²³³ Edistyspuolue ei ottanut minimipalkkoihin myönteistä kantaa. Ponsien sananmuodot tosin kovenivat vähitellen toivomuksista ”sopivien” ja ”tehokkaiden” keinojen käyttämiseen.

Myös Inkilä käsitteli palkkakysymystä syksyn 1935 puoluevaltuustossa alustuksessaan ”Työväenkysymys nykyvaiheissaan”. Minimipalkoista hän totesi suoraan, että ”Niihin on ilmeisesti aikaa myöten pakko mennä, jollei muuten saada palkkakysymystä tyydyttävästi järjestetyksi.” Hän muistutti, että valtio oli jo joutunut puuttumaan palkkoihin ja katsoi, että sen ”velvollisuus on edelleen niin tehdä, milloin tämä näyttää yhteiskunnan edun kannalta tarpeelliselta”. Toisaalta Inkilänkin mielestä olisi onnellisempaa, ”jos olot järjestyisivät ilman valtion väliintuloa”. Valtion tuli olla tasoittava voima, ”joka tarttuu asiain menoon vain silloin, kun ei tätä voi välttää vaarantamatta yhteiskuntarauhaa ja uhraamatta yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta”.²³⁴ Inkilä ei siis ollut minimipalkkojen kannalla yhtä selvästi kuin Toivola, mutta hyväksyi valtion puuttumisen palkkapoliitiikkaan ja myös minimipalkat, jos mikään muu ei auta.

Työehtosopimukset sen sijaan saivat edistyspuolueen piirissä palkkasääntelyä selvästi laajemman kannatuksen. Syksyn 1935 puoluevaltuustossa sekä Kivialho että Inkilä puhuivat työehtosopimus-

²³² Helsingin Sanomat 2.4.1935, pk.

²³³ Turun Sanomat 8.4.1935, Sosiaalisiin oloihin kaipaa Kansallinen Edistyspuolue parannusta. Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 27.-28.4.1935, KEPA, PR 54, KA. Helsingin Sanomat 26.10.1935, Kansallisen Edistyspuolueen puoluevaltuusto koolla. Puolueen hyväksytyt ponsilauseumat 1918-1938, AKCK I, Kansio 84, KA.

²³⁴ Etelä-Suomen Sanomat 31.10.1935, Työväenkysymys nykyisessä vaiheessaan.

ten puolesta. Molemmat näkivät työnantajien ja työntekijöiden yhteistoiminnan ja työehtosopimusten kautta tapahtuvan palkkasäännöstelyn myönteisenä vaihtoehtona minimipalkkoille. Toivola oli ollut koko ajan myös työehtosopimusten puolella. Hän esitti edelleen Englannin ja Yhdysvaltojen esimerkkien nojalla minimipalkkojen ja työehtosopimusten olevan käytössä rinnakkain ja minimipalkkoja sovellettavan silloin, kun sopimukseen ei ole mahdollisuutta. Kesällä 1936 *Turun Sanomat* merkitsi tyytyväisyydellä työehtosopimusten yleistymisen.²³⁵

Helsingin Sanomien työehtosopimukseen nähden vastahakoinen kanta lieveni ja se asettui kannattamaan työntekijöiden ja työnantajien ”vapaisissa suhteissa” aikaansaamia sopimuksia. Sana ”vapaus” on tässä olennainen. Myös *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Kaleva* suhtautuivat myönteisesti. *Kaleva* tiivistä varsinkin hyvin lehtien perustelut. Se viittasi ensin minimipalkkoihin ja jatkoi: ”Mutta suotavampaa kuin valtiovallan taholta tapahtunut tiukka määritys, olisi työnantajain ja tekijäin keskinäinen luottamukseen perustuva palkanmuodostus. Liberalismin vanhoihin vaatimuksiin kuuluu, että molemmat osapuolet ovat samanarvoiset.”²³⁶ Vapaaseen sopimiseen perustuva työehtosopimusjärjestelmä oli selvästi parempi vaihtoehto kuin valtion sääntely. Tähän *Helsingin Sanomatkin* taipui.

Syksyn 1935 puoluevaltuuston kokouksen jälkeen Inkilä oli yhdessä Toivolan ja Sulo Teittisen kanssa valmistellut kevään 1936 puoluekokousta varten aiheesta julkilausuman. Sitä esitellessään Inkilä käsitteli myös toimikunnan lähtökohtia. Valittavana oli ollut, joko laatia Englannin vapaa-mielisen puolueen tapaan yksityiskohtainen ohjelma työväenkysymyksestä, tai rajoittua vain ”viitoittamaan lähimmät ja kiireellisimmät tehtävät”. Toimikunta oli päätenyt jälkimmäiseen. Inkilä perusteli päätöstä muun muassa sillä, että laajaa ohjelmaa laadittaessa olisi ”jouduttu käsittelemään sellaisiakin kysymyksiä, jotka meikäläiselle yleisölle toistaiseksi vielä ovat kokolailla outoja, ja joista sen tähden olisi ehkä ollut vaikea päästä yksimielisyyteen puolueenkin keskuudessa”. Puoluekokous hyväksyi Inkilän esittämät ponnet. Työehtosopimuksista todettiin, että niiden aikaansaamista oli edistettävä. Palkkapolitiikkaan otettiin aikaisempaa voimakkaampi kanta: ”Valtiovalle on taattava oikeus ryhtyä tehokkaan palkkatarkkailun järjestämiseen ja palkkausolojen sopivin keinoin säännöstelemiseen sellaisilla työaloilla joilla työehtosopimusta ei ole olemassa ja joilla palkkataso on laskenut kohtuuttoman alhaiseksi.”²³⁷

²³⁵ *Turun Sanomat* 6.6.1936, pk. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I s. 344, 805-808.

²³⁶ *Helsingin Sanomat* 1.5.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 7.5.1936, pk. *Kaleva* 15.5.1936 ja 31.5.1936, pk:t. Etenkin *Helsingin Sanomat* ja *Kaleva* tosin kritisoivat sitä että työntekijäpuolen järjestäytyminen oli kiinteästi sitoutunut sosialistiseen puoluepolitiikkaan. *Helsingin Sanomat* 1.5.1935, pk. *Kaleva* 28.4.1935, pk.

²³⁷ *Vapaa Kansa* 30.4.1936, Lähimmät tehtävät työväen aseman parantamiseksi. Puolueen hyväksytyt ponsilausumat 1918-1938, AKCK I, Kansio 84, KA. Ponsissa kiinnitettiin huomiota myös työväen asunto-oloihin, kahdeksan tunnin työajan noudattamiseen, työttömyyden vastustamiseen sekä työn ja pääoman välisten suhteiden kehittämiseen

Palkkasäännöstelyn osalta ponsisarjassa periaatteessa lausuttiin edistyspuolueen taholta samansisältöinen toivomus, kuin eduskunta oli lausunut vuotta aikaisemmin. Vasemmistosiiven Toivolan ja Inkilän kädenjälki oli ponsissa hyvin näkyvillä. Tosin suoranaista minimipalkkalainsäädännöstä ei puhuttu mitään. Voidaan olettaa sen kuuluneen niihin kysymyksiin, joista olisi ollut hankala päästä yksimielisyyteen. Inkilän lausuma jo sinänsä ilmaisee, että puolueen piirissä oli potentiaalisia erimielisyyksiä tässäkin asiassa.²³⁸ Minimipalkkakysymys oli jätetty syrjään, ja sen sijaan ryhdytty puhumaan ensisijaisesti työehtosopimusten puolesta.

Minimipalkkojen vastustajat perustelivat kantaansa sillä, että sellainen valtion liiallinen puuttuminen talouteen olisi haitallista. Sarlin totesi eduskunnassa, että asia ”kuten kaiken taloudellisen elämän pakkosäännöstely”, oli vaikeasti toteutettavissa niin, ettei se aiheuta enempää haittaa kuin hyötyä. Minimipalkkojen pelättiin myös muodostuvan tavallaan maksimipalkkoiksi, toisin sanoen työntantajien maksavan vain sen mitä laki vaatii, mutta ei enempää. Toisaalta lain pelättiin aiheuttavan työttömyyttä heikoimman työntekijäaineksen jäädessä kokonaan vaille työtä. Lisäksi huomautettiin lain toteuttamisen ja valvonnan kohtaamista käytännön vaikeuksista. Hallitus ja sen tukijat myös korostivat kuinka paljon myönteistä kehitystä oli saatu aikaan ilman suoranaista säännöstelyä. Cajander oli tässä asiassa varsin samalla kannalla hallituksen ja sen tukijoiden kanssa.²³⁹

Minimipalkkakysymyksessä Toivola ja *Turun Sanomat* olivat varsin yksin. Tässä suhteessa puolue ei ollut kovin voimakkaasti sosiaaliliberalismin kannalla. Toivola oli oikeastaan ainoa, joka selvästi puhui Hobhousen ja Englannin tai Rooseveltin Yhdysvaltain mallisesta minimipalkkajärjestelmästä. Edes Cajander ja Inkilä eivät suhtautuneet minimipalkkoihin erityisen myönteisesti. Tosin kielteisessä suhtautumisessakin oli aste-eroja. Voimakkaimmin ja periaatteellisimmin vastaan oli *Helsingin Sanomat*. Inkilä ja *Etelä-Suomen Sanomat* sen sijaan olivat varovaisen hyväksyviä. Kivimäki, Heiniö ja Linna, sekä *Kaleva* kavahtivat selvästi kaikkia askeleita palkkasääntelyn suuntaan. Huolimatta varsin kielteisestä asenteesta minimipalkkoihin, edistyspuolue otti palkkakysymyksessä, ja yleensä työväen asemaa käsitelleissä kysymyksissä, suuntaa kohti sosiaaliliberalismia. Kivimäen piiri ja *Helsingin Sanomat* esiintyivät tässä suhteessa johdonmukaisesti jarruttavana voimana. Vasemmistosiivellä oli kuitenkin Hiitosen mukaan puolueessa yliote, joten oikeistosiiven vastustus ei

²³⁸ Mahdollisesti jo toimikunnassakin oli ollut jonkinlaisia näkemuseroja, Teittinen on luettavissa mieluummin oikeistosiivelle kuuluvaksi.

²³⁹ *Helsingin Sanomat* 2.4.1935, pk. *Kaleva* 9.3.1935 ja 1.6.1936, pk:t. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I, s. 793. Minimipalkkalainsäädännöstä, AKCK I, Kansio 88, KA.

tuottanut tulosta.²⁴⁰ Palkkakysymys oli varsin olennainen, sillä kesän 1936 vaalien jälkeen siihen puututtiin taloudellisista ja sosiaalisista kysymyksistä eniten etsittäessä vaalitappion syytä.

Talous- ja sosiaalipoliittisia eroavaisuuksia toi esiin myös suhtautuminen J. K. Paasikiven johdolla toimineeseen valtionalouskomiteaan.²⁴¹ Hallitus oli asettanut sen vuoden 1935 alussa harkitsemaan kolmea merkittävää talouspoliittista kysymystä: Puolustusvoimien perushankintojen rahoittamista ja rahoituksen suuruutta, mahdollisuuksia verotuksen alentamiseen ja mahdollisuuksia sosiaalivakuutuksen kehittämiseen. Komitean loppuraportti saatettiin julkisuuteen saman vuoden kesällä.²⁴²

Etelä-Suomen Sanomien ensireaktio komitean tuloksiin oli varsin kielteinen. Raportti herätti ”sekaavia tunteita, käyttäkösemme maltillista sanontaa”. Lehden mielestä oli keskitytty yksipuolisesti puolustusvoimien perushankintoihin. Ehdotetut tulli- ja veronalennukset olivat kovin vähäisiä ja sosiaalivakuutuksesta ehdotettiin kehitettäväksi ”vain vanhuus- ja työkyvyttömyysvakuutusta”. Paavola katsoi pakinassaan valtionalouskomitean muuttuneen puolustustalouskomiteaksi ja unohtaneen kaksi muuta tehtäväänsä. *Turun Sanomat* oli alkuun maltillisempi, mutta linja koveni pian mahdollisesti Cajanderin ja puoluesihteerin Laineen vaikutuksesta. Cajanderilla itsellään oli selvää huomauttamista komitean ”johtavien aatteiden johdosta”. *Turun Sanomat* kritisoi komitean, ”jonka piti oikeastaan suunnitella verohelpotuksia”, päätyneen puolustusmenojen suhteen ehdotuksiin, jotka hyväksytyksi tullessaan merkitsevät verotaakan kasvamista. Suunniteltuihin perushankintamäärärahoihin kohdistettiin arvostelua: ”Jos valtionalouskomitean ehdotukset sellaisenaan hyväksyttäisiin, tietäisi se sitä, että mihinkään huomattavampiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin ei liikenisi lisävaroja tällä vuosikymmenellä.” Lehti suositteli komitean ehdotusten vastaisesti vaikka lainanottoa, jotta yhteiskunnallisia uudistuksia voitaisiin toteuttaa laajemmassa mitassa.²⁴³

Kaleva ja *Helsingin Sanomat* olivat selvästi myötämielisempiä. *Kalevakin* totesi komitean päähuomion keskittyneen puolustuslaitoksen perushankintoihin. Se ei kuitenkaan kritisoinut tätä, vaan tyytyi valittelemaan, ettei muilla aihealueilla voitu tämän takia tulla huomattaviin tuloksiin. Siihen ol-

²⁴⁰ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA.

²⁴¹ Tätä komiteaa ei pidä sotkea niin ikään Paasikiven johdolla vuonna 1931 toimineeseen valtionalouden supistamiskomiteaan. Molemmista saatettiin käyttää nimitystä ”Paasikiven komitea”.

²⁴² Komitean asettamista oli lehdissä tervehditty pääsääntöisesti tyytyväisyydellä. *Turun Sanomat* 12.2.1935, pk. *Ilta-Sanomat* 12.2.1935, pk. *Kaleva* 14.2.1935, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 14.2.1935, pk. *Etelä-Suomen Sanomat*, *Kaleva* ja *Ilta-Sanomat* puhuivat komitean asettamista käsitellessään myös pysyvän talousneuvoston asettamisen puolesta.

²⁴³ *Etelä-Suomen Sanomat* 15.6.1935, pk sekä 22.6.1935, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina. *Turun Sanomat* 18.6.1935, 5.7.1935, 28.7.1935 ja 2.8.1935 pk:t. Huomautuksia Paasikiven komitean johtavien aatteiden johdosta, AKCK I, Kansio 88, KA. Olavi Laine A. K. Cajanderille 5.7.1935, AKCK I, Kansio 7, KA. Myös nimimerkki ”Talousmies” arvosteli voimakkaasti edistyspuolueen pienempiin äänenkannattajiin kuuluvassa Hämeessä komitean työtä. *Helsingin Sanomat* 19.6.1935 ja 21.6.1935, Muut lehdet.

tiin tyytyväisiä, että ehdotetut kulutustavaroiden tullialennukset ja kaikkein pienimpien tulojen vapauttaminen välittömästä verotuksesta auttoivat nimenomaan vähävaraisimpia. Samoin ehdotettujen sosiaalivakuutusten toteuttamista pidettiin suurina edistysaskeleina. *Helsingin Sanomat* oli kaikkein myötämielisin. Sekin tosin myönsi että sosiaalivakuutuksen kehittämiseksi ja verotuksen alentamiseksi tehdyt ehdotukset olivat varsin vaatimattomia. Puolustusvoimien perushankintojen suhteen se selvästi puolusti komiteaa ja muistutti maailmalla vallitsevasta tilanteesta. Tätä taustaa vasten ehdotettujen määrärahojen ei *Helsingin Sanomien* mielestä pitäisi aiheuttaa epäilyksiä.²⁴⁴ Suhtautuminen komiteaan kuvaa hyvin lehdistön jakautumista taloudellisissa kysymyksissä.

Seuraavan vuoden budjetissaan hallitus noudatteli pääsääntöisesti valtiontalouskomitean ehdotuksia. Puolustuslaitoksen perushankintoihin otettiin kyseiselle vuodelle ehdotettu summa, mutta komitean kannasta poiketen ei ajettu perushankintamäärärahojen säätämistä etukäteen seitsemäksi vuodeksi. Edistyspuolueen lehdet olivat yksimielisesti vastustaneet tällaista hallituksen ja eduskunnan käsien sitomista etukäteen. Sekä välitöntä verotusta että tulleja ehdotettiin myös laskettavaksi suositusten mukaisesti. Edistyspuolueen piirissä budjettiin oltiin varsin tyytyväisiä, myös *Turun Sanomat* ja *Etelä-Suomen Sanomat* suhtautuivat yllättävän myötämielisesti ja korostivat positiivisia seikkoja. Hallitusta kohtaan ilmeisesti tunnettiin *Turun Sanomissakin* edelleen sen verran lojaaliutta, ettei budjettia arvosteltu samalla kriittisyydellä kuin komiteaa. Vaikka tullialennuksiin oltiin tyytyväisiä, niitä moitittiin liian pieniksi etenkin vuoden 1936 puolella. Esimerkiksi Hiitonen puhui etenkin bensiinin tullen alentamisen puolesta. Olojen edelleen parantuessa katsottiin, että suurempiinkin alennuksiin olisi ollut varaa. Huonon vaikutuksen teki myös se, ettei hallitus seuraavassa budjetissaan katsonut uusia tullialennuksia mahdolliseksi.²⁴⁵

4.2. Muita keskeisiä ristiriitoja

Etenkin puolueen vasemmalla siivellä alkoi vastahakoisuus oikeistoradikalismia vastaan säädettyihin poikkeuslakeihin lisääntyä olojen rauhoittuessa. Eduskunnan käsittelyssä oli syksyllä 1935 aloite kiihoituslain kumoamisesta. Eduskuntaryhmän käsitellessä asiaa, Cajander ilmoitti olevansa sitä mieltä, että ”laista nykyisessä muodossa olisi päästävä”. Fränti ja Heiniö olivat puolestaan sitä mieltä, että laki oli pitänyt IKL:n kurissa, ja niin ollen kannattivat sen voimassapitämistä. Inkilä oli peri-

²⁴⁴ Kaleva 16.6.1935 ja 18.6.1935, pk:t. *Helsingin Sanomat* 15.6.1935 ja 22.6.1935, pk:t. Kalevan sivuilla esiintyi myös kriittisempää näkemystä, sillä edellä mainittu E. J. Paavolan pakina ilmestyi myös siellä 18.6.

²⁴⁵ *Helsingin Sanomat* 24.8.1935, 7.9.1935, 29.11.1935, 16.12.1935 ja 18.12.1935, pk:t. *Turun Sanomat* 24.8.1935, 3.9.1935 ja 17.12.1935, pk:t. Kaleva 8.9.1935, 11.9.1935 ja 3.12.1935, pk:t sekä 28.11.1935, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 31.8.1935, 5.9.1935, 7.9.1935, 10.9.1935, 28.11.1935 ja 27.8.1936, pk:t. Puoluekokouksessa 1936 pidettäväksi aiottu puhe, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

aatteessa samalla linjalla, vaikka katsoikin tuomioistuimien tulkinneen lakia ”kokolailla väärin”. Alun perinkin kielteisesti suhtautunut Erkko taas oli ilmoittanut äänestävänsä lain hylkäämisen puolesta. *Turun Sanomat* oli suhtautunut kiihoituslakiin hyvinkin myönteisesti sitä säädettäessä, mutta katsoi tässä vaiheessa sen olevan ”loppujen lopuksi keho laki”. Eduskunnassa puolueen edustajat eivät käyttäneet puheenvuoroja, mutta sisäministeri Puhakka korosti lain avulla saavutettuja myönteisiä tuloksia. Äänestysnumerot menivät tasan ja arpa ratkaisi lain voimassaolon jatkumisen. Edistyspuolueen ryhmä oli äänestyksessä lain kannalla, mutta Erkko ja Toivola olivat poissa.²⁴⁶ He ilmeisesti valitsivat poissaolon lievempänä kannanottona lakia vastaan.

Alusta lähtien kielteisellä kannalla ollut *Helsingin Sanomat* oli jo vuoden 1934 lopussa katsonut, että kiihoituslaki on saattanut kaiken julkisen sanan ”melkein pä turvattomaan asemaan”. Myös Hiekkala arvosteli sitä suorasanaisesti. *Kalevan* kanta oli sen sijaan muuttunut. Se oli suhtautunut kiihoituslakiin varauksella sitä säädettäessä. Vuoden 1934 lopussa se kuitenkin katsoi lain tulokset positiivisiksi. IKL:n kiihotus oli sen avulla saatu pidettyä siedettävissä rajoissa. Seuraavana kesänä *Kaleva* myönsi lain käytäntöön soveltamisessa kohdatun ”suuria vaikeuksia”, mutta luotti edelleen siihen, että kun valtiovalta on oikeamielisissä käsissä, lain käytössä ei mennä pitemmälle kuin on välttämätöntä. Keränen oli ollut myönteisellä kannalla vielä syksyllä 1934, mutta myös *Etelä-Suomen Sanomat* alkoi vähitellen kääntyä kiihoituslakia vastaan. Syksyllä 1935 Keränen arvosteli pakinassaan siitä saatuja huonoja kokemuksia ja suhtautui myönteisesti sen ennaikaiseen kumoamiseen.²⁴⁷

Etenkin Hiitonen oli selvästi poikkeuslakeja vastaan. Huhtikuussa 1935 hän alusti aiheesta Uudenmaan piirijärjestön kokouksessa. Hän katsoi, ettei kaikissa tapauksissa edes tsaarin Venäjän aikana rajoitettu kansalaisvapauksia siinä määrin, kuin niitä oli vuodesta 1930 eteenpäin pyritty jatkuvasti rajoittamaan. Hän mainitsi esimerkkeinä tasavallan suojelulain, yhdistyslain muutoksen vuonna 1934, sekä kiihoituslain. Kaikki poikkeuslait olivat Hiitosen mielestä ”melko ylimalkaisia” ja tulkinvaraisia. Tästä johtuen ne eivät hänen mielestään olleet samoja kaikille, missä yhteydessä hän katsoi oikeusministeriön ja tuomiokunnan olevan oikeistolaisten käsissä. Hiitosen alustuksen jälkeen piiritoimikunta hyväksyi tämän esittämän ponnin. Siinä katsottiin, että kansalaisvapauksia

²⁴⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 12.9.1935, KEPA, PR 89, KA. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat II, s. 1236-1239, 1260-1261. *Turun Sanomat* 14.9.1935, pk.

²⁴⁷ *Helsingin Sanomat* 23.12.1934, pk sekä 4.1.1935, Pieni reunahuomautus – kaikessa sovinnossa ja 25.4.1936, Alkaa tulla vähitellen vauhtia, ”Eeron” pakinat. *Kaleva* 30.12.1934 ja 12.7.1935, pk:t. *Etelä-Suomen Sanomat* 5.9.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. Frans Keränen Oskari Mantereelle 19.10.1934, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 2, KA. Lain tulkinnanvaraisuus, josta *Helsingin Sanomat* oli varoitellut jo lakia säädettäessä, oli Inkilän lausuman ja lehtien kriittisten näkemysten taustalla. Lain kanssa oli joutunut tekemisiin myös maalaisliiton Ilkka, mikä herätti laajaa arvostelua edistyspuolueen piirissä.

rajoittavia säännöksiä ”voidaan hyväksyä vain aivan poikkeuksellisina toimenpiteinä ... joista on luovuttava heti kun olosuhteiden rauhoittuminen sen sallii”. Edistyspuolueen harkittavaksi suunnattiin toivomus, eikö olojen rauhoittuminen jo sallisi luopua poikkeuslaeista kokonaan tai osittain.²⁴⁸

Cajander suhtautui poikkeuslainsäädäntöön hyvin varauksellisesti ja ehdollisesti. Hän myönsi, että kansanvallan suojelemiseksi voi olla pakko rajoittaa joitakin kansalaisoikeuksia. Hän kuitenkin korosti, että tällaisten toimenpiteiden tuli olla helposti poistettavissa ja, että poikkeuslaeille oli tarvetta vain ”todella pakottavissa tapauksissa”. Kiihoituslaista hän olisi ollut valmis luopumaan jo syksyllä 1935. Lisäksi taloudellisen pulan hellittäminen söi kasvualustaa oikeistoradikaalien liikehdinnältä. Myös lehdet korostivat aktiivisesti tätä seikkaa.²⁴⁹ Cajanderin ja vasemmistosiiven katsomuksen mukaan olojen huomattava rauhoittuminen merkitsi sitä, että poikkeuslainsäädännöstä voitiin luopua kokonaisuudessaan. Oikeistosiivellä ja hallituksessa taas katsottiin, että olot oli onnistuttu pitämään rauhallisina nimenomaan kiihoituslain ansiosta. Siinä mielessä sitä tarvittiin edelleen. Sananvapauden puolestapuhujana johdonmukaisesti koko ajan esiintynyt Erkko taas vastusti lakia mahdollisesti vielä selvemmin kuin ennen.

Keväällä 1936 poikkeuslaeista oli pinnalla etenkin tasavallan suojelulaki, joka antoi presidentille poikkeustilanteessa laajat valtuudet kansalaisvapauksien rajoittamiseen. Se oli säädetty 1930 kommunistien varalle, ja sitä oli käytetty 1932 Mäntsälän kapinan aikaan Lapuan liikettä vastaan. Laki oli ollut määräaikaisena voimassa vuoden 1935 loppuun ja keskustelua aiheutti kysymys sen jatkamisesta. Hallitus antoi esityksen, jonka mukaan laki olisi nyt säädetty pysyväksi edellistä lakia aavistuksen tiukempuna.²⁵⁰

Edistyspuolueen piirissä suhtauduttiin esitykseen ristiriitaisesti. *Kaleva* piti lakia sinänsä tarpeellisenä mutta katsoi, että se tulisi edelleen säätää vain määräajaksi. *Etelä-Suomen Sanomat* ei pitänyt lakia aivan niin tarpeellisenä kuin *Kaleva*, mutta myöntyi sen säätämiseen. Se kuitenkin kritisoi paitsi lain säätämistä pysyväksi, myös erityisesti siihen ehdotettuja tiukennuksia. *Helsingin Sanomat* kannatti tässä vaiheessa hallituksen esitystä epäröiden. *Turun Sanomat* oli selvästi lakia vastaan ja arvosteli siitä Mäntsälän kapinan aikana saatuja kokemuksia. Tuolloin kansalaisvapauksien rajoitukset oli pantu toimeen ”mitä mielettömimmällä tavalla”. Tällä viitattiin siihen, että esimerkiksi sensuuritoimenpiteet kohdistuivat myös kapinan vastustajiin. Lakia pidettiin epäilyttävänä myös

²⁴⁸ Poikkeuslait 7.4.1935, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Helsingin Sanomat 8.4.1935, Kansallisen Edistyspuolueen toimintaa.

²⁴⁹ Cajander 1933, s. 76, 85.

²⁵⁰ Uola 2006A, s. 220, 238. Hölttä 1978, s. 94-95.

siksi, että se voisi olla väline diktatuurin pystyttämiseen. Eduskuntaryhmässä Merivirta oli epäilevällä kannalla, mutta Linna, Fränti ja Sarlin olivat selvästi lain puolesta.²⁵¹

Valiokuntakäsittelyssä lakiehdotus muuttui suunnilleen samansisältöiseksi kuin aikaisempi laki oli ollut. Hallituksen ehdottamat tiukennukset oli poistettu ja laki ehdotettiin olemaan voimassa vuoden 1939 loppuun. *Helsingin Sanomien* kanta oli muutoksista huolimatta kuitenkin kääntynyt selvästi kielteiseksi. Kantaansa se perusteli kansalaisvapauksien puolustamisella. Eduskunnassa *Helsingin Sanomien* irtiotto herätti jonkin verran huomiota muiden puolueiden taholla. Muut lehdet säilyttivät suunnilleen entisenlaisen kannan. *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* ilmaisivat tyytyväisyytensä valiokunnan tekemien muutosten johdosta ja kannattivat lain hyväksymistä tässä muodossa. Keränen tosin korosti, ettei tästä huolimatta kuulu poikkeuslakien ihailijoihin ja *Kalevassa* ymmärrettiin myös *Helsingin Sanomien* kantaa. Lain vastustus eduskunnassa oli kuitenkin sikäli huomattavaa, että oli epäiltävissä sen tulevan hylätyksi.²⁵²

Ennen lain ratkaisevaa kolmatta käsittelyä Erkko saattoi ryhmän tietoon tulevansa esittämään sen kannasta poikkeavan mielipiteen. Eduskunnassa sisäministeri Puhakka ja edistyksen ryhmän puolesta puhunut Rydman esiintyivät selväsanaisesti lain puolesta. Erkko puolestaan esiintyi yhtä selväsanaisesti lakiesitystä vastaan. Hän katsoi senhetkisten mahdollisuuksien olevan riittäviä järjestyksen ylläpitämiseksi ja korosti aina olleensa hyvin epäröivällä kannalla kaikkiin poikkeuslakeihin nähden. Keskustelun kuluessa myös Kivimäki nousi puhumaan lain puolesta. Hän korosti laillisuutta ja muistutti, että hallituksella on kyllä mahdollisuudet järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseen. Lakiehdotuksen hylkääminen sen sijaan riistäisi lailliset keinot mahdollisen uhan sattuessa. Äänestyksessä edistyspuolueen ryhmä hajosi. Erkko ja Toivola äänestivät lakiehdotusta vastaan, muu ryhmä puolesta. Kokonaisuudessaan äänet jakautuivat 94 – 95, ja lakiehdotus tuli hylätyksi yhden äänen erolla.²⁵³ Erkko ja Toivola vaikuttivat siis hyvin olennaisesti tulokseen.

Etelä-Suomen Sanomat totesi, että lain ”tarkoituksenmukaisuudesta saattoi olla eri mieltä”, eikä mitenkään ilmaissut jäävänsä sitä kaipaamaan. *Turun Sanomat* sen sijaan toi julki ilmeistä tyytyväisyyttään eduskunnan päätökseen. Suhtautuminen tasavallan suojelulakiin ei noudatellut selvästi

²⁵¹ *Kaleva* 2.2.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 6.2.1936, pk sekä 22.2.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Helsingin Sanomat* 2.2.1936, pk. *Turun Sanomat* 8.2.1936, pk. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 6.2.1936, KEPA, PR 89, KA. Toivola ei ollut kokouksessa läsnä. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat s. 3825.

²⁵² *Helsingin Sanomat* 17.3.1936, pk. *Kaleva* 19.3.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 19.3.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat s. 3826.

²⁵³ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 26.3.1936, KEPA, PR 89, KA. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat IV, s. 3939-3943, 3958-3959, 3983, 3990. Merivirta piti ryhmän enemmistön kantaa taantumuksellisenä, mutta äänesti siitä huolimatta lain puolesta. Epävirallinen sisärenkaan kokouksen pöytäkirja 17.3.1936, KEPA PR 89, KA.

hajaannusta oikeisto- ja vasemmistosiipeen. Tästä kertoo myös se, että Cajanderkin olisi mielellään nähnyt lain jäävän voimaan.²⁵⁴ Pääsääntöisesti vasemmalla oltiin kuitenkin vastahakoisempia, kuten *Etelä-Suomen Sanomien* ja Merivirran epäröivä suhtautuminen kertoo. Erkko tietysti oli oma lukunsa ja noudatti johdonmukaista linjaansa. Huomattavaa on myös, että Erkon ja Toivolan ratkaiseva osuus lain hylkäämisessä tuskin oli omiaan parantamaan heidän välejänsä hallituksen suuntaan.

Oikeistoradikalismiin liittyen keskustelua herätti suhtautuminen IKL:n koulunuorison keskuudessa harjoittamaan poliittiseen kiihotukseen. Asiaa käsiteltiin etenkin kevään 1935 puoluekokouksessa, jolloin Inkilä piti aiheesta alustuksen. Vuotta aiemmin ilmennyt asetelma suhteessa yleiseen oikeistokiihotukseen toistui varsin samankaltaisena: puolueen piirissä suhtauduttiin asiaan erittäin voimakkaasti ja vaadittiin hallitukselta aktiivista toimintaa tilanteen korjaamiseksi. Hallituksen piirissä sen sijaan katsottiin, että kaikki mahdollinen on jo tehty. Sekä Mantere puoluekokouksessa, että Kivimäki kirjeessään Mantereelle olivat tätä mieltä. Etenkin *Turun Sanomissa* epäkohtaan puututtiin usein, ja ihmeteltiin miten hallitus yritti hoitaa asiaa vain lähettämällä kiertokirjeitä.²⁵⁵

Edistyspuolueessa aiheutti hajaannusta myös kysymys Kivimäen läheisistä suhteista kokoomukseen. Kivimäki oli ollut jo vuonna 1933, jolloin kokoomuksen suunta ja suhde IKL:ään oli vielä hyvin epäselvä, valmis yhteistoimintaan kokoomuksen maltillisten kanssa. Kokoomuksen linja ja suhde IKL:ään oli alkanut selkiintyä Paasikiven tultua puheenjohtajaksi keväällä 1934. Tästä huolimatta edistyksen vasemmalla siivellä suhtauduttiin edelleen kokoomukseen epäilyksellä. *Turun Sanomissa* esiintyi koko ajan kokoomusta kritisoivia pääkirjoituksia, joissa muistutettiin kokoomuksen vanhoista synneistä kuningasmielisyydestä lapualaisuuden myötäilemiseen. Sen esiintymiseen kansanvallan ja parlamentarismien puolesta suhtauduttiin epäilyksellä. Minkäänlaista eroa ei tehty kokoomuksen maltillisen ja jyrkän suunnan välillä, tai jos tehtiinkin, niin puoluetta joka tapauksessa arvosteltiin nimenomaan IKL:n suuntaan taipuvan jyrkän suuntauksen mukaan. *Etelä-Suomen Sanomat* ja Cajander olivat varsin samalla kannalla kuin *Turun Sanomat*. *Kaleva* ja *Helsingin Sanomat* ottivat selvimmin todesta Paasikiven johdolla tapahtuvan rajankäynnin IKL:n suuntaan. Tiettyä epäluuloa niidenkin lausunnoista oli toki havaittavissa. Kritiikkiä sai osakseen myös Paasikiven johtama suunta, mutta ei samassa mitassa kuin IKL, tai kokoomus *Turun Sanomissa*.²⁵⁶

²⁵⁴ *Turun Sanomat* 28.3.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 25.4.1936, pk. Kiihoituslaki ja tasavallan suojelulaki pois käytöstä, AKCK I, Kansio 88, KA.

²⁵⁵ Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 27-28.4.1935, KEPA, PR 54, KA. T. M. Kivimäki Oskari Mantereelle toukokuussa 1935, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 2, KA. *Turun Sanomat* 1.12.1935, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 11.5.1935, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

²⁵⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 31.8.1933, KEPA, PR 89, KA. *Turun Sanomat* esim. 16.5.1935, 7.6.1935, 16.6.1935, 28.1.1936 ja 1.2.1936, pk:t. *Helsingin Sanomat* 5.6.1935, 19.11.1935, 10.3.1936 ja

Hallituksen suunnasta oli esitetty koko ajan enemmänarvioita, joissa oli katsottu sen edustaneen edistyspuolueesta oikealla olevaa, maltillisen kokoomuksen linjaa lähenevää politiikkaa. Tätä ei kuitenkaan alkuun luettu Kivimäen ja muiden hallituksessa olevien edistysmielisten syyksi, vaan katsottiin johtuvan oikeistolaisten runsaasta edustuksesta hallituksessa. Toisinaan Kivimäki puolustautui myös itse sillä, että edistysmieliset eivät ole hallituksessa yksin päättämässä. Vähitellen tämä selitys kuitenkin menetti puolueen vasemmalla siivellä merkitystään. Hallituksen suunta alettiin lukea nimenomaan Kivimäen suunnaksi ja samalla hänen syykseen. Kivimäen tietämän mukaan häntä oli edistyspuolueen piirissä vuonna 1936 tarjottu ”myytäväksi” kokoomuspuolueelle. Cajander pohti muistiinpanoissaan pyrkiikö Kivimäki sulauttamaan edistyspuolueen kokoomukseen. Hiitonen katsoi kokoomuksen pyrkineen hallituksen kautta sulauttamaan edistyksen itseensä. *Turun Sanomat* tiesi kertoa, että kokoomuksen K. N. Rantakari oli pääministerin järjestämässä tilaisuudessa kevättalvella 1936 pitänyt esitelmän, jossa ”eräille edistyspuolueen johtohenkilöille todisteltiin, että edistyspuolueella ei ole muuta tulevaisuutta kuin sulautua kokoomuspuolueeseen”.²⁵⁷

Mitään voimakkaita erimielisyyksiä noudatetusta linjasta ei hallituksen sisällä ilmeisesti ollut, pikemminkin hallitus oli jopa poikkeuksellisen yhtenäinen. Sekä Kivimäki, että Mantere korostivat tätä hallituskauden jälkeen. Mantere nimenomaan mainitsee hallituksen jäsenten samanhenkisyuden ja samaan suuntaan käyvän katsantokannan. Yhtenäisyyttä ilmentää sekin, että hallituksen jäsenet pitivät tapanaan kokoontua eräänlaisena ”varjohallituksena” vielä hallituksen kaaduttua.²⁵⁸ Hallituksen edistysmielisillä oli mitä ilmeisimmin monessa asiassa enemmän yhteistä kokoomukseen kuuluneiden ministeritovereidensa kanssa kuin oman puolueensa vasemman laidan. Lienee selvää, että hallituksen politiikka oli pitkälti Kivimäen piirin näkemysten mukaista.

Kivimäellä oli varsin tiiviit suhteet moneen kokoomuksen maltillisen siiven poliitikkoon. Olihan hallituksessakin viisi kokoomukseen kuuluvaa ammattiministeriä. Samoin Kivimäellä oli hyvä yhteistoiminta myös presidentti Svinhufvudin suuntaan. *Soikkanen* lukee Suomen ulkopoliittikkaa tuolloin ohjanneeseen ”konservatiiviseen johtoryhmään” Svinhufvudin, Mannerheimin, Paasikiven,

18.5.1936, pk:t. Kaleva 20.11.1935 ja 25.4.1936, pk:t. Etelä-Suomen Sanomat 9.5.1935, 24.10.1935 ja 12.3.1936, pk:t. Myös Hölttä on pro gradussaan käsitellyt puolueen lehdistön suhtautumista kokoomukseen. Hölttä 1978, s. 99-107.

Cajanderin ja lehtien kannat ilmenevät myös suhtautumisessa vaaliliittoihin keväällä 1936. Kokoomuksen suunnanselvittelyistä esim. Vares 2007A

²⁵⁷ Kivimäki 1965, s. 98. Cajanderin muistilappu vuodelta 1936, AKCK I, Kansio 86, KA. Onko Edistyspuolue pääsemässä selvemille vesille, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. *Turun Sanomat* 26.8.1936, pk.

²⁵⁸ Kivimäki 1965, s. 111. Puhe Svinhufvudin luona 9.10.1936, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 7, KA. Puhe Kivimäellä hallituksen jäsenten kokoontuessa vielä kerran, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 7, KA.

ulkoministeri Hackzellin ja Kivimäen.²⁵⁹ Kivimäki oli tässä varsin oikeistolaisessa piirissä ainoa edistyspuoluelainen. Kivimäen kokoomuslaisista yhteistyökumppaneista on mainittava myös K. N. Rantakari. Rantakaria pidettiin varsin yleisesti hallituksen voimakkaanakin taustavaikuttajana ja harmaana eminenssinä. Ståhlberg katsoi tämän omanneen vaikutusvaltaa hallitukseen ja totesi hallituksen toimineen monessa asiassa niin sisä- kuin ulkopoliitikassa ”Rantakarin tahtipuikon mukaan”. Myös Keränen ja Toivola sekä Eljas ja Maissi Erkko lukevat Rantakarin Kivimäen läheiseksi yhteistyökumppaniksi ja hallituksen taustavaikuttajaksi.²⁶⁰

Edelliseen liittyen, edistyspuolueen vasemmalla laidalla ei oltu tyytyväisiä siihen, mitä piirejä hallitus nimityspoliitikassaan suosi. Cajanderilla oli tässä suhteessa paljonkin huomauttamista. Kivimäen hallituskauden jälkipuoliskolla kirjoittamissaan muistiinpanoissa hän listaa useita henkilöitä, jotka hallituksen aikana oli vapautettu tehtävistään. Hän mainitsee muun muassa Mäntsälän kapinan kukistamisessa ja Lapuan liikkeen vastustajana kunnostautuneen sotaväen päällikkö Aarne Sihvon, joka oli vapautettu tehtävistään äärioikeiston painostuksen vuoksi, sekä Östen Elfvingin, joka oli 1934 saatettu eroamaan Suomen vientiyhdistyksen maatalousosaston johtajan toimesta. Molemmat olivat lähellä edistyspuoluetta. Sihvo oli toiminut edellisellä vuosikymmenellä puolueen kansanedustajana ja Elfving oli Ester Ståhlbergin veli. Kyseessä oli siis selvä hallituksen syntilistä.²⁶¹

Esimerkkinä nimityksistä Cajander kiinnitti huomiota Rantakariin ja tämän nimitykseen ensin ulkoministeriön sanomalehtiosaston ja myöhemmin poliittisen osaston päälliköksi. Lisäksi hän totesi hallituksen käyttäneen, niin näkyvinä kuin vähemmän näkyvinä neuvonantajinaan etupäässä oikeistolaisia ja katsoi asiantuntijoiden ja komiteoiden puheenjohtajien olleen etupäässä kokoomuslaisia. Hän luetteli pitkän listan esimerkkejä, kuten E. N. Setälän yliopiston kielikysymyksessä ja Paasikiven useissa eri asioissa. Hän myönsi, että osa näistä oli kyllä alansa parhaita asiantuntijoita, mutta eivät hänen mielestään kaikki. Rärkeimpänä esimerkkinä hän mainitsi yliopistoasiassa muodostetun komitean, joka muodostui puhtaasti kokoomuslaisiksi, ja jonka toiminnassa komitean varsinainen tehtävä jäi sivuosaan. Myös *Turun Sanomat* kritisoi samaan tapaan hallituksen nimityspoliitikkaa ja *Etelä-Suomen Sanomatkin* oli sitä mieltä, että virkanimityksissä suosittiin liikaa oikeistolaisia.²⁶²

²⁵⁹ Soikkanen 1984, s. 37. Soikkanen 2002, s. 228-229.

²⁶⁰ K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma KAY 6055, KA. Ester Ståhlberg 1987, s. 65. Frans Keränen A. K. Cajanderille 16.7.1936, AKCK I, Kansio 6, KA. Maissi Erkko Lassi Heikkalalle 9.6.1935, Lassi Hiekkalan kokoelma, Kansio 1, KA. Salokangas & Manninen 2009, s. 184. *Turun Sanomat* 26.8.1936, pk.

²⁶¹ Cajanderin muistiinpanoja nimityksistä, AKCK II, Kansio 3, KA.

²⁶² Cajanderin muistiinpanoja nimityksistä, AKCK II, Kansio 3, KA. Kivimäen hallituksen politiikka edistyspuolueen kannalta arvosteltuna, AKCK II, Kansio 3, KA. Cajanderin puheenvuoro edistyspuolueen puoluekokouksessa 1937, AKCK I, Kansio 85, KA. *Turun Sanomat* 28.1.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 28.8.1936, pk.

Suureksi epäkohdaksi Cajander luki sen, ettei ”puolueen ensimmäistä miestä”, Ståhlbergiä käytetty mihinkään vaativampaan asiantuntijatehtävään. Cajander itse oli mukana monissa laman takia muodostetuissa komiteoissa, kuten työttömyysneuvoston puheenjohtajana. Kivimäen hallituksen toimesta häntä ei kuitenkaan tällaisiin tehtäviin nimitetty. Tässäkin suhteessa Cajanderin ja Kivimäen välillä oli tiettyä, tunnustettua jännitystä. Kuvaavaa on, että Cajander pidättäytyi kesällä 1935 julkaisemasta vastinetta erääseen, ilmeisesti Kivimäen kirjoittamaan artikkeliin, koska hänen vastineensa olisi selitetty ”aiheutuneeksi siitä etten päässyt jäseneksi Paasikiven komiteaan”. Cajanderia ei valtiontalouskomiteaan nimitetty, mutta muuten siinä kyllä oli useita edistyspuoluelaisia: Ryti, Fränti, Heiniö sekä Niilo Mannio. Kolme ensimmäistä voidaan kuitenkin lukea selvästi puolueen oikealle siivelle, joten siinä mielessä kokoonpano ei varmasti tässäkin tapauksessa ollut Cajanderille mieleinen. Ryti muutenkin oli hallituksen usein käyttämä näkyvä ja vähemmän näkyvä ”uskollinen” neuvonantaja, mutta joko Cajander ei kiinnittänyt arvostelussaan tähän poikkeukseen huomiota, tai luki myös Rytin oikeistolaiseksi neuvonantajaksi.²⁶³

Myös erilainen suhtautuminen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaan toi esiin jakolinjoja. Puolueessa oli useita aktiivisesti ulkopoliittikkaan suuntautuneita henkilöitä, kuten Rudolf Holsti. Samoin sekä Erkko, että Toivola olivat luoneet uraa myös ulkoasiainhallinnossa, ja olivat luonnollisesti kiinnostuneita ulkopoliitikasta. Heidän lehtensä käsitelivätkin ulkopoliittisia kysymyksiä paljon runsaammin kuin *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat*. Erkko ja Toivola olivat kuitenkin ulkopoliitikankin suhteen vastakkaisilla linjoilla. *Timo Soikkanen* on itse asiassa todennut, että 1930-luvulla Suomen ulkopoliittikan suunnan jakolinja ei kulkenut puolueiden välillä vaan edistyspuolueen sisällä.²⁶⁴

Kansainvälispoliittisen jännityksen kasvu 1930-luvun aikana herätti Suomessakin huolestumista. Kivimäkeä lähellä ollut ”konservatiivinen johtoryhmä” piti parhaana ratkaisuna maan turvallisuuden kannalta suuntautumista Pohjoismaihin. Suhteita Ruotsiin haitanneen kielitaistelun lopettaminen oli tämänkin johdosta olennaisella sijalla. Lopullisesti tähtäimessä oli puolustusliitto Ruotsin kanssa. Tässä hengessä Kivimäki ja ulkoministeri Hackzell antoivat eduskunnassa joulukuussa 1935 lausunnot, joita voidaan pitää julistuksena Pohjoismaisesta suuntauksesta. Eduskunta hyväksyi julistuksen yksimielisesti, mikä kuitenkin johtui paljolti siitä, että se oli lopulta hyvin tulkinnanvarainen. Kokoomuksen, IKL:n ja maalaisliiton piirissä korostettiin Pohjoismaisen suuntauksen sisäl-

²⁶³ Kivimäen hallituksen politiikka edistyspuolueen kannalta arvosteltuna, AKCK II, Kansio 3, KA. Cajanderin puheenvuoro edistyspuolueen puoluekokouksessa 1937, AKCK I, Kansio 85, KA. A. K. Cajander K. J. Ståhlbergille kesällä 1935 (päiväämätön), K. J. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3853, KA. T. M. Kivimäki Risto Rytille 16.12.1934, Risto Rytin kokoelma, VAY 4055, KA. Soikkanen 1993, s. 24.

²⁶⁴ Salokangas & Manninen 2009, s. 36-58. Soikkanen 2002, s. 228-234. Vares 2007B, s. 846. Ulkopoliitikasta selvästi kiinnostuneiden joukkoon lukeutui myös Hiitonen.

tönä nimenomaan sotilaallisen yhteistyön suuntausta. Tällä linjalla oli myös ”konservatiivista johtoryhmää” lähellä ollut hallitus ja edistyspuolueessa Kivimäen piiri. Myös Erkko ja *Helsingin Sanomat* olivat tässä asiassa samalla linjalla kuin hallitus.²⁶⁵

Vasemmistossa, niin yleisesti ottaen kuin edistyspuolueen sisällä, tulkinta Pohjoismaisesta suuntauksesta oli toinen. Tällä taholla ei hyväksytty lainkaan sotilaallista yhteistyötä Pohjoismaisen suuntauksen sisällöksi, vaan yhteistyön katsottiin voivan kattaa vain ulkopoliittikan ja talous- ja kulttuuripoliittikan. Edistyspuolueessa etenkin *Turun Sanomat* ja Toivola esiintyivät tämän näkökannan puolesta. Puolueen vasemmisto korosti aktiivisesti Kansainliiton ja sen periaatteiden ensisijaisuutta maan ulko- ja turvallisuuspolitiikassa. Tällä kannalla oli luonnollisesti Suomen lähettiläänä Kansainliitossa toiminut Holsti, sekä myös Ståhlberg. Ulkopoliittikka oli kenties talouspolitiikkaa varhaisemmin ja selvemmin aihe, josta *Turun Sanomat* ja Toivola moittivat hallitusta.²⁶⁶

Erottavia tekijöitä alkoi edistyspuolueen sisälle ja sitä myöten Kivimäen hallituksen ja puolueen vasemman siiven välille kertyä yhä enemmän. Hallituksen talouspolitiikkaa kohtaan alettiin suunnata yhä enemmän arvostelua. Samoin ulkopoliittikan suunnasta oltiin selvästi erimielisiä. Näissä molemmissa sekä Kivimäki, että Erkko, olivat varsin samoilla linjoilla kokoomuksen maltillisten kanssa. Erimielisyyksiin kytkeytyykin Kivimäen piirin läheinen yhteys kokoomuksen maltilliseen siipeen ja puolueen pääosan vastustus. Oma lukunsa oli myös oikeistoradikalismien vastaisten poikkeuslakien tarpeellisuus. Puolueen sisälle alkoi muodostua yhä selvempiä rintamalinjoja.

4.3. Aktivoituva vasemmistosiipi

Vuoden 1935 aikana puolueen sisäiset rintamalinjat alkoivat selvästi muodostua. Cajander oli pitkään ollut poikkeus Kivimäen hallitukseen yleisesti varsin myönteisesti suhtautuvassa puolueessa. Hänenkin kriittisyytensä koveni selvästi ylimääräisten valtiopäivien jälkeen. Taloudellisten ja yhteiskunnallisten olojen tasaantuessa hallituksen suuntaus pääsi paremmin näkyviin. Yhä useammat alkoivat pitää sitä puolueen suunnasta oikealle taipuvana ja puolueen kannatusta heikentävänä. Kriittisten lausuntojen ja niitä esittävien henkilöiden määrä kasvoi kesän 1936 vaalien lähestyessä. Lehdistö piti yllä varsin yhtenäistä julkisivua, mutta linjaeroavaisuudet selvenivät myös sen piirissä.

²⁶⁵ Soikkanen 2002, s. 229-232. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat III, s. 2509-2514.

²⁶⁶ Soikkanen 2002, s. 230-234. K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma KAY 6055, KA. *Turun Sanomat* 7.7.1935, 31.10.1935, 8.12.1935 ja 10.12.1935, pk:t.

Toivola oli Cajanderin ohella ensimmäisenä kääntymässä hallitusta arvostelevalle kannalle. Hänen kritiikkinsä hallitusta kohtaan alkoi yleistyä sekä eduskunnassa, että *Turun Sanomissa* jo loppuvuodesta 1934. Mitenkään yleisesti hallituskriittiseksi Toivolan linja ei vielä tässä vaiheessa muodostunut. Kyse oli yksittäisistä asioista, joista löydettiin huomauttamista, suoranaisesti oppositioksi ei ryhdytty. Toivola muun muassa vaati lehdessään maan ulkosuhteiden hoitoon suurempaa panostamista. Ulkoministeri Hackzell sai häneltä moitteita myös eduskunnassa. Budjettia käsiteltäessä hän moitti eduskunnassa hallitusta palkkatason epäoikeudenmukaisuudesta ja korkeista tullimaksuista, sekä istuntokauden lopussa lehdessään siitä, että se juuri ennen kauden loppua vastasi yhdessä istunnossa kahteentoista eduskuntakyselyyn, joista osa oli tehty jo keväällä.²⁶⁷

Toivolan ja Kivimäen piirin välit muuttuivat koko ajan selvästi heikompaan suuntaan. *Turun Sanomien* arvosteleva sävy ei varmasti jäänyt Kivimäeltä ja hallitukselta huomaamatta. Kaikissa keskeisissä puoluetta hajottaneissa ristiriidoissa, kenties kielikysymystä lukuun ottamatta, *Turun Sanomat* oli hallitusta vastaan. Mitä pitemmälle edettiin, sitä selvempiä kriittiset kannanotot olivat. Loppukesästä 1935 *Turun Sanomat* arvosteli hallitusta peitellysti ”käytännön vanhoillisuudesta”, jossa pyritään pitämään kiinni ”aikanaan tarkoituksenmukaiseksi osoittautuneesta olotilasta ja mukavasta lepoasennosta”. Poliitikassa tällainen paikallaan pysyminen ”vaikkakin edistysmielisyyden lipun alla” ei kuitenkaan ollut hyväksyttävää, jos olosuhteissa tapahtui liikkumista vaativia muutoksia. Marraskuussa lehti puolestaan hyökkäsi rajusti Kivimäen esittämiä ajatuksia vastaan otsikolla ”Vastuuttomia puheita”. Pääministeri oli eräässä puheessaan käsitellyt hallituksen asemaa ja suhdetta eduskuntaan. Toivola torjui voimakkaasti parlamentarismia arvosteleviksi katsomiaan näkemyksiä sekä ”eduskuntaan kohdistettuja väitteitä, jotka eivät hallituksen ulkopuolelta katseltuna näytä aivan samanlaisilta kuin valtioneuvoston linnasta”.²⁶⁸

Turun Sanomilla alkoi myös olla mielipiteitä mahdollisen hallituspulan varalle. Se ei pitänyt tällaista tilannetta välttämättä suurena onnettomuutena, eikä sillä myöskään ollut mitään esimerkiksi SDP:n ja RKP:n hallitusyhteistyötä vastaan. Osittaisen hallituspulan synnyttyä keväällä 1936 ruotsalaisten ministerien erottua, lehti suoraan kehotti edellä mainittuja puolueita: ”Pankaapa töpinäksi”. Toivola spekuloi täydellisellä hallituspulalla ja katsoi, että normaaleissa oloissa se olisi pian odotettavissa. Maan parlamentaarinen elämä ei kuitenkaan ollut normaalia: ”kaukana siitä”. Hallituksen parlamentaarisen pohjan laajentamisen epäonnistuttua *Turun Sanomat* teki lukuisia huomau-

²⁶⁷ *Turun Sanomat* 6.8.1934, 12.9.1934, 15.11.1934 ja 19.12.1934, pk:t. Valtiopäivät 1934 pöytäkirjat II ja III s. 2329, 2358-2361, 3016-3018, 3263.

²⁶⁸ *Turun Sanomat* 7.8.1935 ja 28.11.1935, pk:t.

tuksia hallituksen toiminnasta: Hallituspohjan laajentamisesta tai uuden yliopistolakiesityksen antamisesta oltu neuvoteltu edistyspuolueen puolue-elimien kanssa, vaan oli saatettu eduskuntaryhmäkin tapahtuneen tosiasian eteen. Se katsoi hallituksen noudattavan puolueista riippumatonta politiikkaa ja täten kiisti varsin suoraan edistyspuolueen vastuun hallituksesta.²⁶⁹

Hallitukselle myönteistäkin sanottavaa *Turun Sanomien* suunnalta edelleen tuli, muun muassa hallituksen kolmivuotispäivänä joulukuussa 1935. Lehti arvosteli hallitusta asiapohjalta, ei esiintynyt sen lojaalina tukijana. Holstille Toivola ilmaisi tyytyväisyytensä siitä, että lehden välityksellä voi sanoa oman sanansa, ”eikä lehti onneksi ole puolueen käskettävissä”. Asiaa tehostaakseen *Turun Sanomat* julkaisi vuoden lopussa pääkirjoituksen sanomalehdistön riippumattomuuden puolesta ja painotti lopuksi että ”lehtemme periaatteisiin kuuluu riippumattomuus ja itsenäisyys”.²⁷⁰ Kenties Toivolankin olisi kuitenkin ollut osuvampi todeta, ettei lehti onneksi ole hallituksen käskettävissä.

Henkilökohtaiset välit heikkenivät selvemmin ja nopeammin kuin *Turun Sanomien* palstoilta voi lukea. Keväällä 1935 Toivola arvosteli Holstille ulkoministeri Hackzellin toimintaa hyvin suorasanaisesti. Tuolloin hän ei vielä kritisoinut Kivimäkeä samassa suhteessa, vaan kertoi useasti puhuneensa tälle Hackzelliga. Toivola ei siis tuossa vaiheessa pitänyt Kivimäkeä syyppäänä hallituksen ulkopoliittiseen suuntaan vaan katsoi syylliseksi kokoomusministerin. Saman vuoden syksyllä Toivola sen sijaan kertoi ottaneensa Kivimäen kanssa kahteenkin kertaan yhteen eduskuntaryhmässä ulkopoliittisista asioista. Kivimäki oli ottanut ”hyökkäyksensä lähtökohdaksi *Turun Sanomien* kirjoitukset, joissa on arvosteltu hallituksen politiikkaa ja hallitusmiesten lausuntoja”. Näiden riitojen johdosta Toivola katsoi olevansa hallitukselle ”mitä suurimmassa määrin persona ingrata” ja omasta puolestaan ”fed up”. Hän ei enää aikonut aktiivisesti ottaa osaa eduskuntaryhmän kokouksiin. Kivimäki puolestaan ilmaisee näkemyksensä Toivolasta muistelmissaan. Hän sanoo tämän kuuluneen ”pureviin omiin koiriin”.²⁷¹

Hallituspiirien ja Toivolan välistä vastakkainasettelua kuvaa myös Toivolan kertomus keväältä 1936. Tuolloin hänen tietojensa perusteella Hackzellin, Rantakarim ja Etsivän Keskuspoliisin päällikön Esko Riekin toimesta hänestä levitettiin valheellisia huhuja, joiden mukaan hän olisi yrittänyt

²⁶⁹ *Turun Sanomat* 29.9.1935, 15.2.1936, 19.2.1936 ja 6.3.1936, pk:t.

²⁷⁰ Urho Toivola Rudolf Holstille 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA. *Turun Sanomat* 14.12.1935 ja 31.12.1935, pk:t.

²⁷¹ Urho Toivola Rudolf Holstille 13.5.1935 ja 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA. Kivimäki 1965, s. 109. Eduskuntaryhmän pöytäkirjat eivät ilmaise kovin selvästi Toivolan ja Kivimäen riitoja, mutta erimielisyyksien määrä etenkin ulkopoliittisissa asioissa kuvastuu myös niistä. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 5.9.1935, 3.10.1935 ja 8.11.1935, KEPA, PR 89, KA.

saada Neuvostoliiton suurlähetystöstä asiakirjoja käytettäväksi ulkoministeri Hackzellia vastaan. Juorujen tarkoituksena oli tehdä Toivolasta ”poliittisesti kuollut”. Tähän liittyen Kivimäellä ilmeisesti oli ollut tarkoituksena, Toivolan poissa ollessa, lausua edistyspuolueen eduskuntaryhmässä ryhmän nimissä jotain Toivolaa vastaan. Toivola ei suoranaisesti syytä Kivimäen olleen osallisena juorujen levittämisessä, mutta katsoo asian oikean laidan selvittämisen olleen vaikeaa ”siitä huolimatta että minulla oli ’ystäviä’ hallituksessa”.²⁷² Vaikkei Kivimäki olisikaan juonitellut tuhotakseen Toivolan poliittisen uran, oli selvää, että heidän henkilökohtaiset välinsä olivat varsin heikot.

Vaikka Toivola oli selvästi hallitusta ja sen lähipiirejä vastaan, hän ei välttämättä ollut kaikkein kriittisin. Hän itse kertoi Holstille lähettämässään kirjeessä, että tietämänsä mukaan Cajander ja Ståhlberg olivat ”hallitukseen nähden ehkäpä kriitillisempiä” kuin hän. Cajander ja Ståhlberg olivat varsin tiiviisti tekemisissä ja tapasivat usein, joten kirjeenvaihto oli vähäistä. Harvoissa Cajanderin Ståhlbergille lähettämässä kirjeissä on kuitenkin ilmeistä heidän keskinäinen yhteisymmärryksensä puolueen hajaannuksesta, ja toiminnasta oikeistosiipeä vastaan. Tässäkin tapauksessa Cajander piti Ståhlbergiä neuvonantajanaan. Holstille Ståhlberg arvosteli hallituksen ulkopolitiikkaa ja yleensäkin kokoomusmielistä suuntaa. Edistysmielisten periaatteiden hän katsoi jääneen enimmäkseen ”sosialistien puolustettavaksi ja ajettavaksi”. Ester Ståhlbergin päiväkirjoissa Kivimäen hallitusta puolestaan moititaan itserakkaaksi ja itsetyytyväiseksi. Muutenkin Ståhlbergien, etenkin Esterin, kielteinen suhtautuminen tulee selvästi ilmi.²⁷³

Cajander oli puolueen puheenjohtajana luonnollisesti paljon tekemisissä puoluetoimiston kanssa. Mitä ilmeisimmin puoluesihteerit Olavi Laine ja E. J. Paavola olivat selvästi hänen takanaan ja vasemmistosiiven kannalla. Laineen Cajanderille lähettämät kirjeet kuvastavat tiivistä yhteistyötä paitsi Cajanderin, myös etenkin Inkilän ja Toivolan kanssa. Sinänsä kirjeissä käsitellään lähinnä käytännön puoluetoimintaa, ei puolueen hajaannusta. Rivien välistä ja edellä mainituista yhteistyökumppaneista päätellen voi kuitenkin lukea Laineen vasemmistosiivelle. Paavola oli mahdollisesti Lainettakin selvemmin vasemmalla. Puoluesihteerin toimen jälkeen hän tuli vasemmistosiiven *Nykypäivän* päätoimittajaksi. Hänen pakinansa myös poikkesivat toisinaan ainakin *Kalevan* linjasta

²⁷² Esimerkki EK:n suullisesta tiedotustoiminnasta, Rakel ja Urho Toivolan kokoelma, Kansio 11, KA. Toivolan muistelmien käsikirjoitus, Rakel ja Urho Toivolan kokoelma, kansio 7, KA.

²⁷³ Urho Toivola Rudolf Holstille 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA. K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6055, KA. A. K. Cajander K. J. Ståhlbergille 1935 (2kpl, molemmat päiväamättömiä), K. J. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3853, KA. Ester Ståhlberg 1987, s. 49, 52, 57, 66, 72.

hallitusta arvostelevaan suuntaan.²⁷⁴ Puoluetoimiston toimittama *Vapaa Kansa* kuitenkin piti selvästi yllä puolueen yhtenäistä julkisivua, hallituksen toimiin ei juuri puututtu kielteisessä sävyssä.

Ensio Hiitonen oli Cajanderin ohella ensimmäisenä selvästi arvostellut hallitusta. Toivolan tapaan hän oli hallituksen kanssa eri mieltä suunnilleen kaikista puoluetta jakaneista kysymyksistä. Hiitonen oli Cajanderiakin voimakkaammin hallitusta vastaan. Useampaan otteeseen hän luonnehti Cajanderin toimintaa puolueen ja sen vasemman siiven johdossa liian varovaiseksi. *Nykypäivää* varten kirjoittamassaan julkaisemattomassa artikkelissa hän toteaa Cajanderin ”kylläkin varovasti, mutta johdonmukaisesti pyrkineen takaisin edistyspuolueen aikaisemmille vapaamielisille ja uudistusystävällisille linjoille”. Holstille hän luonnehti puolueessa olevan kaksi siipeä, ”Cajanderin, kylläkin varovaisesti, johtama vasemmisto ja Kivimäen johtama oikeisto”. Hiitonen oli myös taipuvainen tuomaan julki mielipiteensä herkemmin, puolueen yhtenäisestä julkisivusta välittämättä. Hän luonnosteli Uudenmaan piiritoimikunnalle selvästi hallituksen kannasta poikkeavia kannanottoja ainakin poikkeuslakien ja talousneuvostokysymyksen suhteen.²⁷⁵

Pienemmistä lehdistä *Etelä-Suomen Sanomat* oli ollut jo hallituksen alkukaudella aavistuksen Kalevaa etäämmällä hallituksesta. Sen suoranainen tukikin alkoi jo vuonna 1934 perustua, ainakin josakin määrin, näkemykseen siitä, että hallituksen kaatumista seuraisi huonompi vaihtoehto. Vielä alkusyksystä 1934 lehti kuvasi Kivimäen hallituksen olevan ”keskustamiesten johdossa”, mutta loppuvuodesta eräitä sen toimenpiteitä pidettiin vapaamieliseltä kannalta arvosteltavina. Syyksi katsottiin oikeistovoimien runsas edustus hallituksessa. Lievästi arvosteleva linja jatkui, ja vähitellen kiristyi, seuraavana vuonna. Alkuun lehti korosti hallituksen saavutuksia, vaikka oltaisiinkin eri mieltä sen ”politiikan ja toimenpiteiden yksityiskohdista”. Huhtikuussa katsottiin hieman kriittisemmin, että ”hallituksen ja sen yksittäisten jäsenten politiikkaa voidaan erinäisissä kohdissa arvostella myöskin moittien”. Tähän olivat, ”milloin asiallista aihetta on”, oikeutettuja myös hallitusta kannattavat ryhmät. Syksyllä todettiin suoraan, ettei ”hallitus suinkaan ole ’synnitön’” ja tuki ilmaistiin laimeammin: Hallitus oli ”suurin piirtein hoitanut hyvin maan asioita”.²⁷⁶

²⁷⁴ Olavi Laine A. K. Cajanderille 22.5.1935, 28.5.1935, 5.7.1935 ja 7.7.1935, AKCK I, Kansio 7, KA. Paavolan paki-noista esim. valtionalouskomiteaa käsiteltäessä, Kaleva 18.6.1935, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina. Laine ja Paavola olivat kuitenkin keskenään ilmeisen huonoissa väleissä, ainakin Paavolan puoluesihteeritoimen loppu-aikoina. Frans Keränen A. K. Cajanderille 7.3.1936 ja 22.5.1936, AKCK I, Kansio 6, KA.

²⁷⁵ Onko edistyspuolue pääsemässä selvemmille vesille, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Piirijärjestön lykätty kannanotto 1935, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA.

²⁷⁶ *Etelä-Suomen Sanomat* 15.12.1934, 5.2.1935 ja 18.4.1935, pk:t sekä 30.8.1934, 26.11.1935 ja 4.1.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat.

Etelä-Suomen Sanomilla oli koko ajan selvemmin huomauttamista hallitusta kohtaan. Myönteiset kommentit harvenivat ja laimentuivat. Keränen itse oli alkuun löytänyt paljon myönteistä sanottavaa hallituksesta, mutta vuoden 1935 aikana hänen kommenttinsa alkoivat saada kielteistä sävyä. Kesän 1936 vaalien alla hän oli tiiviissä yhteistyössä hallituksen kenties kiivaimman vastustajan, Hiitosen kanssa. Hallituksen suhde puolueen periaatteisiin aiheutti myös huomautuksia *Etelä-Suomen Sanomissa*. Yleisen suunnan se katsoi vastanneen edistyspuolueen päämääriä, mutta useissa yksityiskohdissa olleen toisenlaista. Syyksi katsottiin se, että hallitus tosiasiallisesti oli porvarillisten puolueiden yhteishallitus. Ulkopoliitikasta *Etelä-Suomen Sanomilla* oli lievää huomauttamista, mutta ei läheskään samassa mittakaavassa kuin Toivolalla.²⁷⁷ *Etelä-Suomen Sanomat* myötäili *Turun Sanomia* suhteessa hallitukseen ja sen politiikkaan, vaikkei missään vaiheessa arvostellut hallitusta läheskään yhtä voimakkaasti. Laimeampaan kritiikkiin saattoi vaikuttaa, paitsi aidosti vähäisempi kriittisyys, myös se, että *Etelä-Suomen Sanomien* suhde puolueeseen oli tiiviimpi. Siten hallituksellekin haluttiin olla lojaaleja, tai ainakin pitää yllä yhtenäisempää julkisivua.

Myös taloudellisissa asioissa *Etelä-Suomen Sanomat* läheni *Turun Sanomia*. Muun muassa New Deal sai huomiota paljolti samaan sävyyn kuin *Turun Sanomissa*. *Etelä-Suomen Sanomissa* toisaalta myönnettiin Rooseveltin toimet suunnitelmataloudeksi, mutta myös katsottiin niissä pyrittävän ”nykyaikaisen vapaamielisyyden toteuttamiseen pitkin linjaa”. Suomen oloihin New Dealin mukaisia toimia ei välttämättä kuitenkaan pidetty sopivina. Niihin oli ”suhtauduttava vissillä varovaisuudella”. Yksityistä aloitteellisuutta ja yrittäjänvapautta korostettiin selvästi, mutta tunnustettiin myös valtion aiempaa laajemmat sosiaaliset tehtävät. Aivan *Turun Sanomien* linjoille ei menty, sen verran voimakkaammin korostettiin yksityisen yritteliäisyyden oleellista merkitystä kaikessa taloudellisessa toiminnassa. Käsitys ”nykyaikaisesta vapaamielisyydestä” oli kuitenkin sosiaaliliberalismiin painottunut. *Etelä-Suomen Sanomien* linja oli edistyspuolueessa selvästi vasemmalla. Keränen myös itse luki lehensä samaan rintamaan *Turun Sanomien* kanssa.²⁷⁸

Eduskuntaryhmässä Toivola ja Inkilä olivat selvästi vasemmistosiiivelle lukeutuvia. Vasemmistosiiiven vaikutus ryhmässä lisääntyi syksyllä 1935, kun Toivo Tyrni erosi eduskunnasta ja hänen tilalleen tuli Väinö Merivirta. Tyrni oli ollut niin eduskunnassa kuin ryhmän kokouksissakin selvästi passiivisin. Näin ollen hänen sijoittumisestaan puolueen hajaannuksessa ei voi sanoa juuri mitään.

²⁷⁷ *Etelä-Suomen Sanomat* 25.4.1935, 31.8.1935 ja 26.11.1935, pk:t. Frans Keränen Ensio Hiitoselle 21.3.1936 ja 13.6.1936 sekä Ensio Hiitonen Frans Keräselle 15.7.1935, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Keräsen lausunnoista puolueen toimielinten kokouksissa ks. s. 29, 75, 78. Kivimäen puhe, jota vastaan *Turun Sanomat* voimakkaasti hyökkäsi, aikaansai *Etelä-Suomen Sanomissa* mieluummin laimeaa hyväksyntää ja lieviä huomautuksia. Ks. s. 101.

²⁷⁸ *Etelä-Suomen Sanomat* 10.1.1935, 15.1.1935, 23.7.1935 ja 23.11.1935, pk:t. Frans Keränen A. K. Cajanderille 16.7.1936, AKCK I, Kansio 6, KA.

Merivirta sen sijaan oli huomattavasti aktiivisempi ja selvästi vasemmistosiiven kannalla. Heti ensi töikseen hän ilmoitti ryhmän kokouksessa tulevansa äänestämään erästä hallituksen esitystä vastaan. Hallitusta hän oli moittinut myös eräässä Turun Sanomien pääkirjoituksessa. Lisäksi Merivirralla oli tiukkaa sananvaihtoa oikeistosiiven Fräntin kanssa ryhmän epävirallisessa kokoontumisessa. Tällöin hän myös moitti ryhmän kantaa tasavallan suojelulakiin taantumukselliseksi.²⁷⁹

Syksyllä 1935 perustettiin edistyspuolueen linjoille uusi lehti nimeltä *Nykypäivä*. Ylioppilaspolitiikka oli edeltäneet vuodet ollut selvästi IKL:n ja etenkin Akateemisen Karjalaseuran temmellyskenttää. Helsingin Yliopiston *Ylioppilaslehti* oli tämän myötä jäänyt selvästi näiden tahojen käsiin. Edistyspuolueen piirissä oli jo vuoden 1934 syksyllä ollut suunnitelmia vapaamielisten ylioppilaiden kokoamisesta yhteen, ja uuden lehden perustamisesta vapaamielisille piireille. Tuolloin hanke oli kaatunut taloudellisiin mahdollisuuksiin. Matti Kurjensaaren mukaan ajatuksen tällaisen lehden perustamisesta oli alun perin keksinyt Cajander. Cajander olikin ollut epäonnistumisesta ilmeisen pahoillaan. Kurjensaari, tuolloin nimeltään Salonen, tapasi Cajanderin puoluesihteerin Paavolan ja Sakari Tuomiojan välityksellä kesällä 1935, ja valikoitui tulevan lehden päätoimittajaksi.²⁸⁰

Kurjensaari kävi esittelemässä lehteä ja sen toimituksellisia suuntaviivoja edistyspuolueen puoluetoimikunnalle syyskuussa 1935. Hän esitti, että ylioppilaiden huomio olisi pyrittävä suuntaamaan heimoasiasta ja suomalaisuudesta muihinkin ajatuksiin, kuten yhteiskunnallisiin uudistuskysymyksiin ja kulttuurisiin kysymyksiin. Uusi lehti olisi suunnattava paitsi ylioppilaille, myös yleisemmin sivistyneistölle. Puoluetoimikunta hyväksyi Kurjensaaren esitykset ja kohotti Sarlinin ehdotuksesta lehdelle aiemmin suunnattavaksi päätettyä tukisummaa huomattavasti. Kokouksessa läsnä olleella Kivimäellä ei tuolloin ollut mitään huomauttamista tähän, sen enempää kuin muillakaan puoluetoimikunnan jäsenillä. Muistelmissaan Kivimäki tosin katsoo, että *Nykypäivä* perustettiin Cajanderin toimesta hänen selkensä takana, ja pitää tätä yhtenä tapauksena, jossa ”omat koirat purivat.”²⁸¹ Suuntautuminen oikeistosiipeä ja Kivimäkeä vastaan ei kuitenkaan ollut tässä vaiheessa selvää, tuskin Kivimäen piiriin kuulunut Sarlin muuten olisi esittänyt lehdelle korotettua avustusta.

Nykypäivän ensimmäinen numero oli vaalinumero ylioppilaskunnan vaaleja varten. Tässä ja kahdessa seuraavassa numerossa lehden sisältö käsitteli paljolti kulttuurisia aiheita. Poliitiikka oli yliop-

²⁷⁹ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokous 21.11.1935, KEPA, PR 89, KA. Turun Sanomat 7.9.1935, pk. Epävirallinen sisärenkaan kokouksen pöytäkirja 17.3.1936, KEPA PR 89, KA.

²⁸⁰ Lauri Levämäen Cajanderista kirjoittama artikkeli, Lauri Levämäen kokoelma, Kansio 4, KA. Kurjensaari 1962, s. 7.

²⁸¹ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokouksen pöytäkirja 14.9.1935, KEPA, PR 56, KA. Kurjensaari 1962, s. 15-21. Kivimäki 1965, s. 97-98.

pilaspolitiikkaa, ja AKS:n sekä IKL:n vastustamista lukuun ottamatta sivuosassa. Ainoa millään lailla hallitusta moittivaksi tulkittavissa ollut kannanotto oli toisen numeron pääkirjoituksessa esitetty kritiikki siitä, että sivistysmäärärahoja oli edellisen viiden vuoden aikana vähennetty. Lehti nousi tässä vaiheessa Kurjensaaren puoluetoimikunnalle esittämiä suuntaviivoja. Ensimmäiset numerot myös toimitettiin *Helsingin Sanomien tiloissa*. Vuoden 1935 viimeisen numeron pääkirjoituksessa tuotiin jonkin verran julki lehden poliittisia näkemyksiä. *Nykypäivä* katsoi valtiollisen ajattelun oikeistolaistuneen edellisen puolen vuosikymmenen aikana, ja kaikkien puolueiden siirtyneen ”kaksi askelta oikealle”. Tästä johtuen ”sosialidemokraattinen puolue hoitaa eräissä suhteissa vanhaa vapaamielistä perintöä”. Kirjoituksen lopussa vaadittiin vielä ”määrätietoista yhteiskunnallista uudistusohjelmaa”.²⁸² Jo nämä kannanotot sijoittavat lehden edistyspuolueen vasemmalle laidalle.

Vuonna 1936 lehden linja alkoi muuttua selvästi edistyksen vasemmistosiiven äänitorveksi Kivimäkeä, hallitusta ja oikeistosiipeä vastaan. Poliittikka sai enemmän tilaa. Vuoden ensimmäisessä numerossa oli kirjoitus ”Taantumuksen henki”. Siinä katsottiin taantumuksen hengen vallinneen vuosikausia Suomessakin. Se oli valtiollisessa elämässä ”ilmennyt demokraattisten oikeuksien ja vapauksien rajoittamis- ja tuhoamispyrkimyksinä”. Tähän oli pyritty joko suoraan tai toteuttamalla ”uudistuksia”. ”Yhteiskunnallisella alalla taantumus on taas ilmennyt välinpitämättömyytenä sosiaalisia reformeja kohtaan. Näiden suhteen onkin poljettu paikallaan.” Vielä peräänkuulutettiin enakkoluulottomien ja vapaamielisten henkisten voimien kokoamista. Kivimäkikin huomioi muistelmissaan mainitun kirjoituksen ja mainitut kohdat esimerkkinä hyökkäyksistä hallitusta vastaan.²⁸³

Sama linja jatkui seuraavissa numeroissa. Hallituksen ja hallituksessa toimivien vapaamielisyys kyseenalaistettiin usein. Toisen numeron pääkirjoituksessa todettiin, että ”Hallitusvaltaa käyttäessään vapaamielisyydellä on taipumus kulua nopeasti loppuun” ja jatkettiin: ”Tällä hetkellä vanhoillisen vyöryn pitäessä maata yhä kahleissaan...”. Seuraavan numeron pääkirjoitus otti voimakkaasti kantaa ”taloudellisen kansanvaltaistumisen” ja yhteiskunnallisten uudistusten puolesta. Samassa numerossa myös moitittiin voimakkaasti ”suurpääomaa” vanhuus- ja työkyvyttömyysvakuutuksen vastustamisesta. Myöhemmin keväällä moitittiin sosiaaliministeriön julkaiseman *Sosialisen aikakauskirjan* erästä lausuntoa ”erinomaisen taantumukselliseksi”. Sellaisina sen katsottiin olevan ”vain yksi näyte siitä ajattelutavasta, joka virallista suuntaa antavissa piireissä vallitsee”. Ulkoministeri Hackzell sai myös kritiikkiä *Nykypäivän* sivuilla. *Nykypäivästä* tuli nopeasti selvästi edistys-

²⁸² *Nykypäivä* 30.10.1935, 4.11.1935 ja 26.11.1935 sekä 17.12.1935, pk. Kurjensaari 1962, s. 23.

²⁸³ Kivimäki 1965, s. 98. *Nykypäivä* 15.1.1936, Taantumuksen henki. Kirjoituksen oli kirjoittanut nimimerkki ”F.A.K.”, nimien alkukirjainten perusteella kyseessä lienee Frans Keränen.

puolueen vasemmistolaisin lehti ja hallituksen suora arvostelija. Kuvaavaa on myös se, että lehdessä lainattiin useasti *Turun Sanomien*, mutta ei juuri muiden lehtien kirjoituksia.²⁸⁴

Huhtikuussa lehti otti selvästi kielteisen kannan taloudelliseen liberalismiin ja samalla selvensi vaatimustaan ”taloudellisesta demokratiasta”. ”Meille merkitsee taloudellinen liberalismi anarkiaa, rajoittamatonta toisen työvoiman hyväksikäyttöä, pitkiä työpäiviä, pankkiorjuutta, epäoikeudenmukaisuutta.” Ihmiskunnan katsottiin kulkevan yhä suurempaa säännöstelyä kohti ja lisättiin, että ”säännöstely antaa ihmisille vapautta ... auttamattoman vanhoillinen on se joka ei sitä ymmärrä”. ”Jäkäläpartainen kokoomus on kohta ainoa joka julistaa taloudellista liberalismia ... ’vapautta’, joka muille merkitsee orjuutta.” Samaisessa numerossa lainattiin myös *Turun Sanomien* manchesterilaisuutta kritisoivut pääkirjoitus. *Nykypäivän* pääkirjoitus kosketteli päättynyttä talouspulaa: ”jolloin valtio suoriutuu loistavasti pulakaudesta, mutta yksityiset kansalaiset tuntevat helpotusta elämisenponnistelussaan vähän tai tuskin ollenkaan”.²⁸⁵ Juuri selvemmin ei olisi voinut erottautua *Helsingin Sanomien* ja Kivimäen piirin edustamasta vapaamielisyydestä.

Kurjensaari kertoo myös tapaamisestaan Cajanderin kanssa eduskuntatalossa lehden uusimman numeron vedosten esittelemiseksi keväällä 1936. Hän kertoi hiipineensä Cajanderin kanssa pitkin käyväviä välttääkseen törmäämästä Kivimäkeen, koska lehti toimi hallitusta vastaan, ja Cajanderilla ei niin muinoin puoluetoimikunnan puheenjohtajana voinut olla sen kanssa mitään tekemistä virallisesti. Kurjensaari myönsi *Nykypäivän*, ”puolueen oppositiolehdessä” toimineen tietoisesti hallitussuuntaa vastaan. Kesään 1936 mennessä se oli asettunut selvästi aktivoituneen vasemmistosiiven äänenkannattajaksi.²⁸⁶

Nykypäivän kautta saa valaistusta siihen, miten edistysmieliset sijoittuivat puolueen hajaannuksessa. Voidaan ilman muuta olettaa, että lehden linjan muodostuttua, sitä avustivat ja siihen kirjoittivat vain selvästi vasemmistosiipeen lukeutuneet henkilöt. Tällaisia olivat muun muassa E. J. Paavola, Sakari Tuomioja, Arvo Inkilä, Frans Keränen ja Väinö Merivirta.²⁸⁷ Keränen siis voidaan tämänkin valossa lukea selvästi vasemmistosiivelle lukeutuvaksi. Oikeistosiiven Mantere, Linna, Sarlin, Heiniö ja Fränti luonnollisesti puuttuvat tästä luettelosta. Samoin puuttuu muun muassa Eero Rydman.

²⁸⁴ Nykypäivä 31.1.1936, pk; 15.2.1936, pk sekä Suurpääomaan sattui; 29.2.1936, Muut lehdet; 31.3.1936, Tähdenvälejä. Pellit kiinni, Kunniatuomioistuin parlamentaarisisessa käytännössä sekä Muut lehdet.

²⁸⁵ Nykypäivä 15.4.1936, Taloudellisesta liberalismista teatteripäiviin, Muut lehdet sekä pk.

²⁸⁶ Kurjensaari 1962, s. 5-6. *Vapaan Kansan* maltillinen linja tulee myös tässä valossa perustelluksi. Puoluetoimikuntaan kuulunut Kivimäki tuskin olisi hyväksynyt järjestölehden arvostelua.

²⁸⁷ Erkki Tuomioja katsoo Sakari Tuomiojasta kirjoittamassaan elämäkerrassa tämän lukeutuneen selvemmin vasemmistosiivelle. Tuomioja 2007, s. 88. Tuomiojan lukeutuminen Nykypäivän avustajiin tukee tätä näkemystä.

Etenkin Hiitonen oli selvästi ottanut *Nykypäivän*, ja sen hallituksen vastaisen linjan omakseen. Hän oli lehden tuotteliaimpia kirjoittajia. Pääasiassa eri nimimerkkien turvin hän kirjoitti lehteen kenties kaikkein suorasanaisimmin hallitusta ja nimenomaan Kivimäkeä kritisoineita kirjoituksia. Toisinaan lehden toimittajat eivät edes julkaisseet kaikkein jyrkkäsävyyisimpiä. Hiitonen laati myös promemorian lehden tukemisesta. Hän kantoi huolta paitsi lehden taloudellisesta tilasta, myös sen säilymisestä ”taatusti vapaamielisten piirien käsissä”. Hän esitti näissä tarkoituksissa perustettavaksi suljetun yhdistyksen, joka omistaisi lehden. Promemorian mukana seuraava lista mahdollisista kyseisen yhdistyksen perustajajäsenistä on hyödyllinen määriteltäessä eri henkilöiden sijoittumista puolueessa. Listassa on mainittu muun muassa Cajander, Merivirta, Rydman, Inkilä, Keränen, Akseli Nikula, Heikki Kannisto, Niilo Mannio, Toivola, Olavi Laine, E. J. Paavola ja Mandi Hannula.²⁸⁸ Tuskin äärimmäisen kriittisesti Kivimäen piiriin suhtautunut Hiitonen olisi halunnut *Nykypäivän* tukijoiksi vähääkään oikeistosiiven suuntaan taipuvia henkilöitä. Esimerkiksi Särkän nimeä listalla ei ole.

4.4. Oikeistosiipi: Kivimäen piiri – ja Erkko

Kaleva säilyi hallitusta kohtaan kautta linjan kaikkein uskollisimpana. *Höltän* pro gradussaan tekemä johtopäätös vaikuttaa täten oikealta laajemmassakin mielessä. Hallitusta kiiteltiin lehden pääkirjoituksissa ja pakinoissa usein ja selvästi. Myös ulkopolitiikka sai tunnustusta. *Kaleva* ilmaisi säännönmukaisesti voivansa yhtyä hallituksen ja sen jäsenten esittämiin kantoihin. Hallitusta myös puolustettiin. *Kaleva* esitti eriäviä mielipiteitä esimerkiksi *Turun Sanomien* osittaisen hallituspulan aikana 1936 esittämistä näkemyksistä. Samassa yhteydessä se myös korosti puolueen vastuuta hallituksesta. Yleensä lehti totesi myönteiseen sävyyn hallituksen toimineen ”suurin piirtein” tai ”useimmiten” edistyspuolueen hyväksymien periaatteiden pohjalta.²⁸⁹ Vaikka pienet poikkeamiset puolueen linjasta myönnettiin, sävy ei ollut moittiva, kuten *Etelä-Suomen Sanomilla*.

Voidaan sanoa, että *Kalevan* uskollisuus puolueelle kohdistui tässä vaiheessa edistysmielisessä johdossa olleeseen hallitukseen. *Kaleva* ei kuitenkaan ollut vain lojaalisuudesta hallituksen tukena, vaan päätoimittaja Oksanen oli ilmeisen tyytyväinen hallituksen toimintaan. Hän onnitteli hallitusta

²⁸⁸ Promemoria *Nykypäivä*-lehden tukemisesta, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Promemoria on päiväämätön, mutta todennäköisesti vuodelta 1936. Hiitosen kokoelmassa olevien artikkelikonseptien avulla on ollut mahdollista päästä *Nykypäivässä* olevien nimimerkkien taakse. Kivimäkeä arvostelevia artikkeleita on kasvavassa määrin myös vuodesta 1936 eteenpäin, tämän tutkimuksen aikarajaukseen mahtuu vain osa.

²⁸⁹ Hölttä 1978, s.135. *Kaleva* 2.2.1935, 12.4.1935, 25.4.1935, 17.5.1935, 1.9.1935, 13.9.1935, 3.1.1936, 12.3.1936 ja 15.3.1936 pk:t, sekä 23.12.1935, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina ja 1.11.1935, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina.

sen kolmivuotispäivänä joulukuussa 1935 Mantereelle kirjoittamassaan kirjeessä ja totesi, että ”hyvin olette asioita hoitaneet”. Tuolloin puolueen jakolinjat olivat jo melko vahvasti muodostuneet. *Kaleva* voidaan siis lukea oikeistosiiven kannalle. Kivimäki valitteli usein hallituskautensa aikana sitä, ettei hänellä ole käytössään lehdistöä tai että lehdistön taholta tuleva tuki on heikkoa. Hallituskautensa jälkeen hän hieman lievemmin totesi, etteivät puolueen lehdistä hänen hallituksensa tukena olleet kuin *Kaleva* ja *Länsi-Savo*. *Kaleva* sai siis tunnustusta myös Kivimäeltä.²⁹⁰

Kalevan suhtautuminen talouspolitiikkaan erottui *Etelä-Suomen Sanomista*, ja etenkin *Turun Sanomista*. Korostettiin talouselämän luonnollista kehitystä sekä sitä, ettei valtion pidä sekaantua talouden yksityiskohtiin. Rooseveltin ohjelma rinnastettiin likipitäen Saksan, Italian ja Venäjän suunnitelmatalouksiin. Kriittiseen sävyyn huomautettiin, että kansanvaltakin ”sekaantuu taloudelliseen elämään ja pahoin rasittaa sitä”. Sosiaalisissa kysymyksissä painotettiin selvästi ihmisten itsensä elättämiskyvyn tukemista. *Kalevan* suunta oli hyvin yhteneväinen hallituksen linjan kanssa, ja sen toimia kohtaan ilmaistiin tyytyväisyyttä.²⁹¹ *Helsingin Sanomiin* verrattavalla aktiivisuudella taloudellisia asioita ja taloudellista vapautta sekä talouden luonnollista kulkua ei kuitenkaan painotettu.

Eduskuntaryhmän puheenjohtaja Sarlin oli vielä vuoden 1934 keväällä tilannetta arvioidessaan suhtautunut paikoin kriittisesti joihinkin hallituksen toimiin. Ajan myötä hänestä kuitenkin tuli Kivimäen selvä tukija eduskunnassa. Matti Kurjensaari kertoo, että Sarlinia pidettiin eduskunnassa Kivimäen miehenä, joka toimitteli hallituksen antamia tehtäviä. Näkemys saa vahvistuksen valtiopäiväpöytäkirjosta. Tähän vaikutti tosin myös hänen asemansa ryhmän puheenjohtajana, missä ominaisuudessa hän usein esitti ryhmän puolesta hallitusta tukevia puheenvuoroja. Cajander taas oli alkanut suhtautua kriittisesti Sarliniin. Erästä tämän ehdotusta hän kuvasi Ståhlbergille ”aito-sarlinilaiseksi tuotteeksi”, ja kertoi, että sellaisiin hän ei osallistu.²⁹²

Sarlinin ja Kivimäen ajatukset sosiaalipolitiikasta kulkivat ilmeisen samoja linjoja. Sarlin päätyikin hallituksen sosiaaliministeriksi vuodenalusta 1936, edellisen sosiaaliministerin, Emil Hynnisen siirtymässä muihin tehtäviin. Tähän asemaan hän tuskin olisi noussut, elleivät ajatukset sosiaalipolitiikasta, ja hallituksen politiikasta yleensä, olisi olleet yhteneviä Kivimäen kanssa. Sosiaalipolitiikkona hän korosti ihmisten velvollisuutta itse elatukseen, ja katsoi yhteiskunnan velvollisuudeksi lä-

²⁹⁰ Jussi Oksanen Oskari Mantereelle 22.12.1935, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 2, KA. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA.

²⁹¹ *Kaleva* 2.2.1935, 8.2.1935, 23.7.1935 ja 30.8.1935, pkt.

²⁹² Kurjensaari 1962, s. 21. Esim. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat II, s. 2170. A. K. Cajander K. J. Ståhlbergille 1935 (päiväämätön), K. J. Ståhlbergin kokoelma, VAY 3853, KA.

hinnä tukea heikossa asemassa olevia ihmisiä tässä pyrkimyksessä. Eduskunnassa hän korosti ”lainsäätäjän velvollisuutta pitää huoli siitä että yhteiskunnan huoltotoimen suorittajilla on keinoja pakkota huikentelevat ja huonoa elämäntapaa viettävät henkilöt itse elatuksen täyttämiseen ... Itse elatusvelvollisuus suhteessa yhteiskuntaan on kysymys jota on voimakkaasti alleviivattu kaikissa suurissa kulttuurimaissa”.²⁹³

Eduskuntaryhmän muista jäsenistä Kivimäen hallitustoveri Mantere luonnollisesti kuului tämän ympärillä olevaan piiriin. Puolueen oikealle laidalle sijoittunut Sulo Heiniö oli myös Kivimäen ja hallituksen luonnollisia kannattajia. Mikään hänen eduskunnassa tai puolueen piirissä sanomansa ei ilmaise päinvastaista. Heiniön mielipiteet kävivät itse asiassa erittäin hyvin yksiin Kivimäen kantojen kanssa. Myös Aleksanteri Fräntin kannanotot ja puheenvuorot kävivät samaan suuntaan. Toivola toteaaakin, että ”Fränti on eduskunnan uskollisin hallituksen kannattaja”.²⁹⁴ Erkko taas oli monilta näkemyksiltään hyvin lähellä Kivimäkeä ja hallitusta, vaikka heidän henkilökohtaisista väleistään johtuen, häntä tuskin voidaan pitää suoranaisesti Kivimäen piiriin kuuluvana.

Eero Rydmania ja W. K. Särkkää on vaikeampi määritellä selvästi kummankaan siiven kannalla olevaksi. Molemmat esiintyivät eduskunnassa lojaaleina hallitukselle oikeastaan kaikissa avoimissa äänestyksissä. Samaa ei voi sanoa Inkilästä, Toivolasta tai Merivirrasta. Myöskään eduskuntaryhmässä tai puolueen muiden toimielinten kokouksessa kumpikaan ei käyttänyt hallitusta arvostelevia puheenvuoroja, vaikka molemmat kuuluivat puolueen aktiivisimpiin toimijoihin ja osallistuivat usein keskusteluun. Rydman ja Särkkä olivat siis varsin lojaaleja hallitukselle. Kumpikaan ei myöskään lukeutunut *Nykypäivän* avustajiin. Oikeistosiivelle taipuvana ainakaan Rydmania ei kuitenkaan voi pitää, sillä Hiitonen lukee hänet mahdollisiin *Nykypäivän* tukijoihin. Pikemminkin on luultavaa, ettei hänen voi sanoa lukeutuneen kumpaankaan siipeen, vaan sijoittuneen puolueen keskivaiheille. Joka tapauksessa on selvää, että Kivimäen suunta oli eduskuntaryhmässä enemmistössä hajaannuksen alkaessa kärjistyä. Tässä valossa myös eduskuntaryhmän kertomuksessa 1934-35 ilmaistu tyytyväisyys käy ymmärrettävämmäksi.

Puolueen hajaantumisessa ja sisäisten rintamalinjojen muodostumisessa Erkko ja *Helsingin Sanomat* ovat täysin oma lukunsa. Erkko lehtineen oli puolueen mittakaavassa kannanotoiltaan oikealla, paikoin jopa Kivimäkeä ja hallitusta selvemmin. Ståhlberg valitteli Holstille *Helsingin Sanomien*

²⁹³ Jääskeläinen 1977, s. 513. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat II, s. 1490. Toinen esillä ollut vaihtoehto sosiaaliministeriksi oli Niilo Mannio. Etelä-Suomen Sanomat 21.12.1935, Sosialiministeri Hynninen eroaa. Voidaan olettaa että hallitukseen valittiin samanmielisempi yhteistyökumppani. Manniota voidaan pitää selvästi vasemmistosiivelle lukeutuvana.

²⁹⁴ Urho Toivola Rudolf Holstille 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA.

olevan ”hallituksen kannalla vaikka kuinka vanhoillisissa ja epäkansanvaltaisissa ja ei-vapaamielisisä asioissa” ja tuottavan siten paljon haittaa puolueen tilille. ”Yksin US on vähemmän mussolinimainen ja enemmän kansainliittoa kannattava kuin HS”, entinen presidentti totesi. Vaikka Ståhlberg tässä moittii selvästi myös hallitusta, voimakkain kritiikki kohdistuu *Helsingin Sanomiin*. Myös Ester Ståhlberg moittii päiväkirjassaan *Helsingin Sanomien* edustaneen häilyvää kantaa ja vapaamielisyyden menettäneen lehdessä asemansa. Vasemmistosiiven poliitikkojen piirissä *Helsingin Sanomia* moitittiin siinä missä hallitustakin. Hiitosen välit Erkkoon menivät vuoden 1936 vaalien aikaan jopa täysin poikki.²⁹⁵

Turun Sanomat ja *Helsingin Sanomat* olivat asiakysymyksissä kaikkein etäisimmät toisilleen. *Turun Sanomat* oli selvästi aktiivisemmän sosiaaliliberalismin kannalla, kuin vasemmistosiipi keskimäärin. *Helsingin Sanomat* taas oli oikeistosiivellä kenties kaikkein taipuvaisin manchesterilaisuuteen. Ero oli ollut näkyvissä jo vuonna 1934, mutta tuolloin se ei ollut noussut keskusteluun. Vuoden 1935 alussa *Helsingin Sanomat* esitti jo verhottuja moitteita *Turun Sanomien* suuntaan taloudellista vapautta käsitelleessä pääkirjoituksessa. Se totesi jopa porvarillisissakin piireissä puhuttavan kapitalistisen järjestelmän vararikosta, ja vakavasti harkittavan sen korvaamista ”jollakin ’järjestelmäta- louden’ muodolla”. Erityisesti hämmästeltiin, että ”eräänlaisia tartunnan oireita on jo havaittavissa vapaamielisinäkin itseään pitävillä porvarillisilla tahoilla”. Ulkopoliitiikan suhteen arvostelu ei ke- sällä ollut enää verhottua. *Turun Sanomat* oli kritisoinut erään Kivimäen pitämän puheen ulkopoliit- tista osaa. *Helsingin Sanomat* kuittasi *Turun Sanomien* esittämän kritiikin ”täysin haetuksi” ja kat- soi että ”T.S:n artikkelin kirjoittajan mielikuviutus on lennellyt omia teitään tai ehkä on tahallaan tahdottu tekeytyä tärkeäksi”.²⁹⁶

Talouspoliittista kantaansa *Helsingin Sanomat* julkatoi edelleen aktiivisesti. Yritteliäisyyttä ja talou- dellista yrittäjänvapautta talouselämän perustana korostettiin ja kaikkia ”keinotekoisia rajoituksia” vastustettiin. Muutamat lausunnot olivat selväpiirteistä manchesterilaisuutta: ”...terveen talouselä- män tulee rakentua omavastuisuudelle. Ei yhteiskunta eikä valtio ole ensi kädessä vastuussa jäsen- tensä menestyksestä vaan kunkin itsensä velvollisuus on siitä huolehtia. Juuri omavastuisuus muo- dostuu ihmisille voimakkaaksi kannustimeksi ponnistuksiin ja kuta enemmän talouselämä sille pe- rustuu, sitä enemmän kasvaa hyvinvointi. Yhteisvastuu ja toisten varaan heittäytyminen vie veltos-

²⁹⁵ Ester Ståhlberg 1987, s. 64-65. K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6055, KA. US tarkoittaa kokoomuksen pää-äänenkannattajaa Uutta Suomea, joka tuolloin oli IKL:n suuntaan taipuvan jyrkän siiven käsissä. Kaarlo Castrenin asianajotoimisto Ensio Hiitoselle 29.12.1936 (Mukana kirje Erkolta), Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

²⁹⁶ *Helsingin Sanomat* 15.1.1935, pk. sekä 8.7.1935, Muut lehdet.

tumiseen”. Valtiovallan sekaantumisen seurauksena ”Taloudelliselta yritteliäisyydeltä riistetään se luonnollinen kannustin, mikä sisältyy vaatimukseen, että kunkin yksityisen on ennen kaikkea itsensä huolehdittava omalla vastuullaan toimeentulostaan ja hyvinvoinnistaan ... Tarkoitamme sitä että valtiovallan on pidettävä holhoava ja säännöstelevä kätensä mahdollisimman paljon erillään kaupallisesta ja muustakin taloudellisesta yritteliäisyydestä.”²⁹⁷

Yhdysvaltojen talouden katsottiin lähteneen nousuun korkeimman oikeuden peruutettua joitakin New Dealin koodeja. Kanadan pääministerin Rooseveltiä myötäilyttä linjapuhetta hämmästeltiin. Positiivisessa mielessä pantiin merkille Paasikiven taloudellisia kannanottoja. Suomen toipumisen lamasta todettiin tyytyväisyydellä tapahtuneen ”luonnollisen kehityksen tietä”. Tässä yhteydessä hallituksen toiminta sai kiitosta. Rytin talouspoliittisia kannanottoja kiiteltiin edelleen selvästi.²⁹⁸

Helsingin Sanomat asettui jopa aiempaa selvemmin manchesterilaisuuden linjoille. Sosiaalisen lainsäädännön suuntaan tehtiin kuitenkin joitain myönnytyksiä. Kapitalistisen järjestelmän epäkohdat myönnettiin. Silti oli tyydyttävä ”vain äärimmäisyysilmiöinä esiintyvien epäkohtien ehkäisemiseen ja niiden seurausten lieventämiseen. Sen sijaan on mahdotonta ajatella luoda sosiaalisen lainsäädännön avulla sellaista yhteiskuntaa, missä kaikki ihmiset voisivat tulla toimeen samanlaisin ulkoisin edellytyksin”. Sopivan vakuutusjärjestelmän avulla luotavia sosiaalivakuutuksia esimerkiksi kannatettiin, mikäli ne toteutettaisiin terveiden taloudellisten periaatteiden mukaan. Vakuutusjärjestelmän katsottiin kuitenkin ilmentävän oman avun periaatetta. Paras keino kansan elintason kohottamiseen oli silti tuotannollisen ja taloudellisen elämän edistäminen.²⁹⁹

Myös *Turun Sanomat* pysyi selvästi taloudellisella kannallaan. Roosevelt sai edelleen hyvin myönteistä huomiota. Vuoden 1936 alussa eräässä pääkirjoituksessa tuomittiin ”vanha liberalismi”, manchesterilaisuus ja laissez-faire- oppi täysin. ”Ei pidä paikkaansa, että ihmiset olisivat vapaita silloin kun valtio tekee mahdollisimman vähän, vaan uusien talouselämään vaikuttavien lakien synty monesti päinvastoin merkitsee vapauden lisääntymistä.” ”Manchesterilaisen suunnan vapausajatuksella” ratsastavien ei katsottu käsittävän, ”että on olemassa mitään sen suuntaista kuin yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus”. Myöhemmin puolustettiin valtion sosiaalimenoja ja jopa hieman moitittiin niitä piirejä, joissa puhuttiin ”’oman avun’, omasta itsestään huolehtimisen terveellisestä, ja

²⁹⁷ Helsingin Sanomat 1.7.1935, 26.7.1935, 15.9.1935, 18.9.1935, 5.11.1935, 20.3.1936 ja 22.3.1936, pk:t.

²⁹⁸ Helsingin Sanomat 13.1.1935, 5.5.1935, 1.7.1935, 6.12.1935, 29.12.1935 ja 15.4.1936, pk:t.

²⁹⁹ Helsingin Sanomat 15.1.1935 ja 5.11.1935, pk:t sekä 12.9.1935, Muut lehdet.

yhteiskunnan avun turmiollisuudesta”.³⁰⁰ Mielipiteet olivat edelleen selvästi vastakkaisia *Helsingin Sanomien* ja hallituksen kanssa. *Turun Sanomat* oli jo lähtökohtaisesti edustanut jyrkkää sosiaaliliberalismia, eikä sen kanta ajan myötä ainakaan maltillistunut.

Syksyllä 1935 lehdet kävivät jo sanasotaa. *Helsingin Sanomat* lainasi *Turun Sanomien* teollisuuden ja kaupan sotavoittojen verotusta käsitellyttä kirjoitusta. Lainauksen lopuksi se kehotti *Turun Sanomia* palaamaan maan päälle: ”Mätäkuu on useammallakin taholla sekoittanut siellä käsitteet.” Toivola vastasi tähän kokonaisella pääkirjoituksella ”Mätäkuista äreyttä”. Hän ihmetteli *Helsingin Sanomien* näkemyksiä ja tulkitsi muun muassa sen suosivan tahallista inflaatiota: ”Emme siis näe mitään syytä laskeutua sille maan pinnalle, jolla helsinkiläinen aikalaisemme tallustelee”. *Helsingin Sanomat* vuorostaan käsitteli lyhyesti tätä kirjoitusta otsikolla ”Vilkasta mielikuvitusta”. Se katsoi *Turun Sanomien* lähteneen puhumaan tyystin eri asiasta ja totesi lopuksi: ”Kun joku lehti mielikuvituksessaan lentelee tuollaiselle tasolle, ei vakava keskustelu sen kanssa ole kenellekään mahdollinen.”³⁰¹ Asia sinänsä ei ollut erityisen merkityksellinen ja kiista perustui ainakin jossakin määrin väärinkäsityksiin. Julkinen väittely lehtien välillä kertoo kuitenkin, etteivät niiden, sen enempää kuin niiden päätoimittajienkaan välit olleet kovin hyvät.

Erkko lehtineen oli siis selvästi edistyspuolueen samalla laidalla, kuin Kivimäen piiri. Talouspoliittiset ja ulkopoliittiset näkemykset olivat selvästi puoluetta jakaneita tekijöitä. Erkko ja Kivimäki olivat näissä asioissa pääasiassa samoilla linjoilla. *Helsingin Sanomat* oli hallituksen alkutaipaleella puolueen lehdistä selvästi useimmin moittimassa hallitusta, ja *Turun Sanomia* pidettiin jopa hallituksen pää-äänenkannattajana. Ajan kuluessa asetelma kuitenkin kääntyi päinvastaiseksi. *Helsingin Sanomat* tuki yhä selvemmin hallitusta ja *Turun Sanomat* oli puolueen lehdistä kriittisin. Lähtökohdat olivat samanlaiset. Asiapohjalta hallitusta arvioineista lehdistä *Turun Sanomilla* oli paljon huomauttamista, kun taas *Helsingin Sanomilla* oli huomattavasti myönteistä sanottavaa. Erkon lehtien tuki hallitukselle oli siinä määrin huomattavaa, että *Helsingin Sanomista* alettiin tässä vaiheessa toisinaan käyttää nimitystä ”hallituksen äänenkannattaja”.³⁰²

Hallituksen piirissä ei kuitenkaan suoranaisella tyytyväisyydellä luettu *Helsingin Sanomia* ”hallituksen äänenkannattajaksi”. Loppukesästä 1936 Rantakari viittaa kirjeessään Kivimäelle kyseiseen

³⁰⁰ *Turun Sanomat* 22.6.1935, 9.4.1936, 20.5.1936, pk:t Viimeksi mainittu ei ollut Toivolan vaan K. D. J. Salosen käsialaa.

³⁰¹ *Turun Sanomat* 3.8.1935 ja 13.8.1935, pk:t. *Helsingin Sanomat* 4.8.1935 ja 14.8.1935, Muut lehdet.

³⁰² Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat III ja IV, s. 3215, 3826. *Helsingin Sanomat* 28.8.1936, Yhä vain pilkkeitä ”mielialojen jurnutuksesta.”, ”Eeron” pakina. Myönteisiä kannanottoja hallituksesta ja Kivimäestä esim. *Helsingin Sanomat* 4.3.1935, 24.4.1935, 12.11.1935, 26.11.1935, 14.12.1935 ja 31.12.1935, pk:t.

lehteen seuraavasti: ”Hallituksen äänenkannattaja, niin kuin Helsingin Sanomat karakterisoidaan silloin kun se jotain oikein perin tyhmää tai vastuutonta lausuu...”³⁰³ Rantakari ilmaisee kirjeessään tyytymättömyyttä *Helsingin Sanomien* uutisointiin, ja muutenkin näyttää selvältä, ettei ”äänenkannattajan” ja hallituksen suhde ollut paras mahdollinen. Erimielisyyksiä oli, esimerkiksi suhteessa poikkeuslakeihin. Niiden suhteen Erkko esiintyi edelleen hallitusta vastaan, sekä eduskunnassa että lehdessään. Huomattavaa on, että Kivimäki ei myöskään lukenut *Helsingin Sanomia* hallituksensa takana olleiden lehtien joukkoon.

Kyseenalaista on, muodostuivatko pääministerin ja Erkon välit missään vaiheessa kovin hyviksi. Kivimäellä oli ollut paljon negatiivista sanottavaa Erkkoa vastaan hallituksen alkuaikoina, eikä Rantakarin kirjeen rivien välistä päätellen mikään ollut siinä suhteessa muuttunut. Erkko puolestaan ilmaisi näkemyksiään yksityiskirjeessään syksyllä 1935: ”Hallituksen pitkä ikä on vaikeuttanut varsin suuresti minun ja lehden asioiden hoitoa.” Erkko katsoi Kivimäen tähtäävän presidentiksi vuoden 1937 vaaleissa ja siinä pyrkimyksessään antavan ”palttua tulevaisuudelle”. Erkon mielestä oli ”parempi uhrata Kivimäki kuin antaa pääasian mennä hunningolle, s.t.s. ne ajatukset joita mm. Helsingin Sanomat on alusta alkaen ajanut ja itselleen omaksunut”. Erkko siis ei ollut selvästi Kivimäen takana, ja kaikesta päätellen katsoi tämän omien pyrkimyksiensä vuoksi poikkeavan edustamastaan vapaamielisyydestä. Presidentinvaaleihin Erkon suosikkiehdokas oli Ryti: ”En oikein jaksaa sulattaa Kivimäkeä salaneuvoksineen.” Salaneuvoksilla Erkko tarkoitti etenkin Rantakaria.³⁰⁴ Erkonkaan puolesta välit Kivimäkeen ja hallitukseen eivät siis olleet kovin hyvät.

Ståhlberg katsoo *Helsingin Sanomien* olleen ensi sijassa ”rahansaalistamisen kannalla ja mikäli tämä sallii, hallituksen kannalla”. Tästäkään päätellen lehti ei ollut itsestään selvästi hallituksen takana. *Suomen sanomalehdistön historiassa* todetaan *Helsingin Sanomien* olleen ensisijaisesti Eljas Erkon ja vasta toissijaisesti edistyspuolueen äänenkannattaja.³⁰⁵ Samanlaisen vertauksen voi tehdä myös suhteessa hallitukseen ja Kivimäen siipeen: *Helsingin Sanomat* oli näiden kannattaja vasta toissijaisesti. Kuten lehden ja edistyspuolueen, eivät myöskään lehden ja hallituksen välit välttämättä olleet mitenkään lämpimät. Yhteiset näkemykset monissa asioissa toki yhdistivät Erkkoa lehtiin selvemmin Kivimäkeen kuin puolueen vasemmistoon.

³⁰³ K. N. Rantakari T. M. Kivimäelle 1.8.1936, T. M. Kivimäen kokoelma, Kansio 3, KA. Kyseisestä kirjeestä ei käy ilmi lähettäjän nimeä, mutta ainakin Tuomo Polvinen on Paasikivi-elämäkerrassaan tulkinnut lähettäjän olevan Rantakari. Polvinen 1992, s. 410-411.

³⁰⁴ Manninen & Salokangas 2009, s. 182-184.

³⁰⁵ K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6055, KA. Salokangas 1987, s. 267.

5. Vaalit 1936 – Lopun alkua hallitukselle

5.1. Vaaliliittokaavailuja ja ehdokasasettelua

Kesällä 1936 edessä oleviin eduskuntavaaleihin kiinnitettiin edistyspuolueessa huomiota jo hyvissä ajoin. Puoluetoimikunnassa niitä oli pohdittu jo syksyllä 1934, pitäen silmällä sopivien ehdokkaiden löytämistä. Tuolloin asiaa selostanut Sarlin totesi, että puolueen olisi saatava oma vaaliliitto kaikkiin vaalipiireihin, missä suinkin on mahdollisuuksia ehdokkaan läpisaamiseen. Vaaliliittokysymys olikin edistyspuolueen kannalta olennainen, sillä sen kannatus oli vajonnut niin alas, että sen oli vaikea pienemmissä vaalipiireissä saada ehdokasta yksin läpi. Vaaliliitoista käytiinkin vuoden 1936 vaalien alla laajaa keskustelua.³⁰⁶

Asiaa käsiteltiin tarkemmin puoluetoimikunnan keskusvaliokunnassa syyskuussa 1935. Tuolloin sen jäsenet suhtautuivat epäilyksellä vaaliliittoon porvarillisten puolueiden kesken. Puoluetoimikunta käsitteli asiaa hieman myöhemmin neuvotellessaan suuntaviivoista alkavalle toimikaudelle. Vaaliliittojen suhteen hyväksyttiin ehdotus, jonka mukaan ”Edistyspuolue tulee toteuttamaan ohjelmaansa omana vaaliliittona, mutta missä siihen mahdollisuus tarjoutuu, piirijärjestöt voivat tehdä vaaliliittoja muiden kansanvaltaisten ja parlamentaaristen puolueiden kanssa”. Tämä päätös ei suoranaisesti sulkenut pois mitään muuta kuin vaaliliitot IKL:n kanssa. Puoluevaltuusto hyväksyi ja vahvisti puoluetoimikunnan päätöksen aavistuksen tiukemmilla linjoilla. Päätettiin, että normaalitapauksissa mitään vaaliliittoja ei tehdä, mutta yksittäisissä tapauksissa piiritoimikunnat voivat asiaa harkita. Piiritoimikuntien tuli kuitenkin alistaa asia puoluetoimikunnan lopullisesti harkittavaksi. Puoluevaltuusto ei siis halunnut antaa piiritoimikunnille täysin vapaita käsiä. Puoluevaltuustossa päätettiin myös vetää ehdokkaat ajoissa esille.³⁰⁷

Kummastakaan kokouksesta ei ole kirjattu keskustelua, joten täyttä selvyyttä siitä kuinka yksimielisiä päätökset olivat, ei ole. Cajanderin näkemyksen mukaisia päätökset ainakin olivat. Keskusvaliokunnan kokoukseen kirjoittamissaan muistiinpanoissa hän katsoi, että puolueen on ”vilkuilematta oikeaan tai vasempaan toimittava, mikä ei estä poikkeustapauksissa jossakin vaalipiirissä olemasta vaaliliitossa jonkun muun puolueen kanssa jos siitä puolueelle tuntuu olevan ilmeistä etua.” Samassa muistiinpanossa hän käsittelee vaalitoimintaa. Puolueen lehtiin toimitettavien artikkeleiden tulisi

³⁰⁶ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokouksen pöytäkirja 27.10.1934, KEPA, PR 56, KA.

³⁰⁷ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan kokouksen pöytäkirja 14.9.1935, KEPA, PR 56, KA. Edistyspuolueen puoluevaltuuston kokouksen pöytäkirja 25.-27.10.1935, KEPA, PR 58, KA. Puoluetoimikunta vahvisti kantansa vaaliliittoihin uudestaan tammikuun alussa 1936. Cajander viittaa myöhemmin tähän viimeisimpänä asiaa koskevana kannanottona. Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokouksen pöytäkirja 20.1.1936, KEPA, PR 60, KA.

hänen mielestään suuntautua nimenomaan IKL:ää ja ”kevätvirtakokoomuslaisuutta” vastaan. Cajander, toisin kuin Kivimäki kuului keskusvaliokuntaan, jonka keskuudessa porvarillisten puolueiden vaaliliittoon suhtauduttiin kielteisesti.³⁰⁸

Periaatteessa edistyspuolueen kanta vaaliliittoihin oli selvä ja vahvistettu puoluekokousten väliaikoina korkeinta valtaa käyttävässä puoluevaltuustossa. Tältä pohjalta puolueen johto toimi lähettäessään puolueen toimihenkilöille kiertokirjeitä vaalitoiminnasta ja vaaliliitoista. Marraskuussa 1935 korostettiin, että ”vaaliliittoihin on suhtauduttava varovasti”. IKL:n kanssa tehtävät vaaliliitot torjuttiin luonnollisesti kokonaan, mutta myös kokoomukseen suhtauduttiin suurella epäilyksellä, johtuen sen edelleen paikoin epäselvistä suhteista IKL:ään. Mahdollisen vaaliliittotarjouksen varalta oli laadittava ”selvät edistyspuolueen periaatteiden mukaiset ehdot”. Pienviljelijäpuolue oli selvä suosikki vaaliliittokumppaniksi, ja myös maalaisliittoa ”voitane ajatella” joissakin vaalipiireissä. Erityisesti korostettiin myös ehdokasasettelun ja vaalitoiminnan aloituksen kiireellisyyttä.³⁰⁹

Tammikuussa 1936 maalaisliiton karjalaisen siiven keskuudessa suunniteltiin vaaliliittoa edistyksen ja kokoomuksen kanssa. Vaaliliitto olisi ollut tarkoitus muodostaa parlamentaarisella pohjalla ”marxilaisuutta, IKL-puoluetta ja ruotsalaisuutta vastaan”. Suunnitelman puuhamiehiin kuului myös Ryti, joka osallistui asiasta käytyihin alustaviin keskusteluihin. Ryti informoi Cajanderia näistä suunnitelmista tammikuun lopulla ja kertoi, että edistyspuoluetta oli pyydetty valitsemaan kolme edustajaa seuraavana päivänä pidettävään neuvottelukokoukseen. Cajander vastasi Rytille, että ehdotus tuli liian myöhään, koska edistyspuoleen puolue-elimet olivat jo määritelleet kantansa vaaliliittoihin nähden ja maakunnissa oli ryhdytty vaalivalmisteluihin siltä pohjalta. Ryti esitti kuitenkin, että puolue voisi tästä huolimatta ehkä lähettää kyseiseen neuvottelukokoukseen tarkkailijoita.³¹⁰

Keskustelun jälkeen Cajander kutsui samana päivänä puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan koolle asiaa käsittelemään. Läsnä olivat Cajanderin lisäksi Sarlin, Rydman, Akseli Nikula ja puoluesihteri Laine. Cajander selosti Rytiltä kuulemansa perusteella vaaliliittohankkeen siihenastista etenemistä ja sen tunnusmerkkejä sekä Rytin kanssa käymäänsä keskustelua. Keskusvaliokunta oli sitä mieltä, ettei ollut aihetta muuttaa aiemmin määriteltyä kantaa, ja ettei vaaliliitosta olisi puolueelle hyötyä. Jyrkkää marxilaisvastaisuutta ja aitosuomalaisuutta pidettiin leimallisina tällaiselle vaaliliitolle. Katsottiin, ettei edistyksen kannattanut sitoa käsiään lähtemällä sellaiseen mukaan. Kummastusta

³⁰⁸ Cajanderin muistiinpanoja vaalitoiminnasta vuoden 1936 vaaleja varten, AKCK I, Kansio 86, KA. Kevätvirtakokoomuslaisuudella tarkoitettiin kokoomuksen IKL:n suuntaan taipunutta siipeä.

³⁰⁹ Puoluetoimiston kiertokirje puolueen toimihenkilöille 9.11.1935, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

³¹⁰ Suomi 1989, s. 59. Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokous 20.1.1936, KEPÄ, PR 60, KA.

herätti myös se, ettei puolueen toimielinten puoleen oltu käännytty suoraan, vaan Rytin kautta. Cajanderin Rytille antama vastaus katsottiin riittäväksi, eikä tarkkailijoiden lähettäminen neuvottelukokoukseen saavuttanut suosiota.³¹¹

Seuraavana aamuna Cajander tapasi sattumalta Kivimäen, joka oli hyvin perillä vaaliliittosuunnitelmasta. Kivimäki oli eri kannalla kuin keskusvaliokunta ja piti toivottavana, että puolue olisi ainakin tarkkailijana läsnä neuvotteluissa. Hän oli aavistanut keskusvaliokunnan kielteisen kannan, ja Rytin kanssa ilmoittanut maalaisliiton suuntaan, että yrittäisi saada sen muuttumaan. Cajanderille Kivimäki ehdotti, että Ryti voitaisiin valtuuttaa tarkkailijaksi neuvottelukokoukseen. Cajander oli kuitenkin sitä mieltä, ettei se käynyt päinsä, koska Ryti ei ollut ottanut osaa puolueen elimissä asian harkintaan. Kivimäki ja Ryti kuitenkin osallistuivat kyseiseen kokoukseen Cajanderin sanoin ”omin valtuuksin” ja esittivät edellytyksiä edistyspuolueen osanotolle. Keskeinen kynnys oli osapuolien suhtautuminen yliopiston kielikysymyksen ratkaisuun. Ratkaisun saavuttaminen tässä asiassa vaaliliiton avulla oli sen päämotiiveja. Kivimäki esitti neuvotteluissa oman kantansa ja pitkän keskustelun jälkeen katsoi, että edistyspuolueen mukanaolo voisi tulla kysymykseen vain niissä vaalipiireissä, joissa puolue ei missään tapauksessa voi saada omaa ehdokasta läpi. Kivimäkikään ei siis ollut täysin vaaliliiton takana, vaikka hän oli selvästi Cajanderia innokkaampi harkitsemaan sen toteuttamista, kunhan vain hallituksen tavoitteita saataisiin edistettyä.³¹²

Kivimäki siirsi pallon jälleen Cajanderille. Hän totesi kokouksessa, että siinä tilanteessa oli selvintä kääntyä tämän puoleen. Hän myös informoi Cajanderia ja Sarlinia neuvotteluiden kulusta. Cajander kävikin kokoomuksen puheenjohtajan J. K. Paasikiven kutsusta neuvottelemassa asiasta tämän ja maalaisliiton Tyko Reinikan kanssa. Hän esitti tällöin runsaasti varauksia vaaliliittoa vastaan. Hän kuitenkin lupasi harkita asiaa muutaman päivän ja otti sen esille keskusvaliokunnan kokouksessa. Keskusvaliokunnan jäsenet pysyivät kuitenkin kielteisellä kannalla, ja katsoivat, ettei ollut edellytyksiä edes kutsua puoluetoimikuntaa käsittelemään asiaa. Keskusvaliokunnan jäsenillä oli erilaisia perusteluja kantansa tueksi, mutta lopputulos oli yksimielinen.³¹³

Cajander kävi kertomassa Paasikivelle keskusvaliokunnan tekemän päätöksen ja selosti omia näkemyksiään asiasta. Hän mainitsi kielteisen kantansa perusteluiksi muun muassa sen, ettei uskonut vaaliliiton avulla saatavan maalaisliittoa taivutetuksi ratkaisuun yliopistoasiassa. Hän ei myöskään

³¹¹ Edistyspuolueen puoluetoimikunnan keskusvaliokunnan kokouksen pöytäkirja 20.1.1936, KEPÄ, PR 60, KA.

³¹² Cajanderin muistio vaaliliittokaavailuista 1936, AKCK II, Kansio 10, KA. Suomi 1989, s. 59-60.

³¹³ Cajanderin muistio vaaliliittokaavailuista 1936, AKCK II, Kansio 10, KA.

uskonut maalaisliiton välttämättä olevan edes innokas lähtemään vaaliliittoon muutamien sen jäsenien puheista huolimatta. Lisäksi hän epäili vaaliliittoblokin vaikeuttavan siihen kuuluvien ja kuulumattomien puolueiden välistä yhteistyötä, ja sitä kautta vaikeuttavan hallituksen asemaa. Blokissa mukana oleva hallitus kun ei enää voisi turvautua sosiaalidemokraatteihin ja ruotsalaisiin. Niin ikään Cajander korosti käytännöllisiä hankaluuksia: Edistyksen vaalivalmisteluja oli jo suoritettu silmälläpitäen toimintaa omana vaaliliittona, minkä lisäksi vaaliliitossa voitaisiin joutua välillisesti kannattamaan sellaisiakin ajatuksia, joita ei välttämättä hyväksytä. Jälkimmäisen syyn hän arveli vaikuttavan vaalitoimintaan lamauttavasti. Hän myös epäili vaaliliiton kärjen suuntautuvan enemmän sosiaalidemokraatteja kuin IKL:ää vastaan. Keskustelusta kirjoittamansa muistion Cajander päättää tyytyväisiin sanoihin: ”Yhteinen koko maan kattava vaaliliittohanke oli likvidoitu.”³¹⁴

Cajanderin olisi ilmeisesti ollut valmis, tietyin ehdoin, viemään edistyksen vaaliliittoon maalaisliiton kanssa. Paasikiven kanssa puhuessaan hän kertoi keskustelleensa vaaliliitoista ”erään maalaisliiton johtohenkilön” kanssa. Ilmeisesti maalaisliiton suuntaan esteet olivat Cajanderin mielestä enemmän käytännöllisiä, ehdokasasetteluun liittyviä, kuin periaatteellisia. Kokoomuksen tapauksessa esteet olivat myös periaatteellisia. Cajander totesi Paasikivellekin suoraan että ”kevätvirtapolitiikka” oli sotkenut kokoomuksen ja IKL:n suhteet, mikä oli suoranainen este vaaliliittoneuvotteluille. Cajanderin mielestään edistyspuolueen vaalitoiminnan tuli suuntautua paitsi IKL:ää, yhtäläillä ”kevätvirtakokoomuslaisuutta” vastaan. Hän ei ollut lainkaan vakuuttunut kokoomuksen suunnasta, vaikka se oli Paasikiven johdolla tehnyt eroa IKL:ään vuodesta 1934 lähtien.³¹⁵

Cajanderille ei pitänyt myöskään esitetyn vaaliliiton suuntautumisesta ja epäili sen tapahtuvan enemmän sosiaalidemokraatteja, kuin IKL:ää vastaan. Sosiaalidemokraatteja vastaan hän ei olisi halunnut toimia oikeastaan lainkaan, eikä muodostaa mitään porvarillista blokkia. Tätä kantaa hän esitti myös vaaliliittoehdotusta vastustaneessa kirjoituksessaan myöhemmin keväällä. Hänen mielestään kansakuntaa ei eheytetty muodostamalla blokkeja, jotka toimivat jotakin vastaan, varsinkaan sitä suurta kansanosaa vastaan, joka ei ajattele porvarillisesti. Toisaalta hän vetosi etenkin Paasikiven kanssa puhuessaan myös siihen, että kiivas toiminta sosiaalidemokraatteja vastaan saattaisi päinvastoin auttaa näitä, ja motivoida näiden äänestäjiä liikkeelle.³¹⁶

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Cajanderin muistio vaaliliittokaavailuista 1936, AKCK II, Kansio 10, KA. Cajanderin otsikoimaton kirjoitus keväältä 1936, AKCK I, Kansio 89, KA.

Kivimäelle kokoomus olisi ollut hyväksyttävä vaaliliittokumppani. Hänen kannaltaan vaaliliittoehdotus kaatui siihen, että maalaisliittoa olisi ollut vaikea taivuttaa hallituksen esitystä noudatelleen yliopistokysymyksen ratkaisun taakse. Tämä perustelu luultavasti vaikutti myös Kivimäen piiriin kuuluneiden keskusvaliokunnan jäsenten, Sarlinin ja Mantereen kielteiseen kantaan. Eri jäsenillä hän oli keskusvaliokunnassa erilaisia perusteluja. Porvarillinen vaaliliitto olisi sinänsä ollut varmastikin toivottava porvarillista yhteistyötä aiemminkin edistämään pyrkineelle Kivimäelle. Erimielisyydet Cajanderin ja Kivimäen välillä eivät tässä tapauksessa nousseet erityisen huomattaviksi. Lienee silti selvää, että Cajander oli tyytymätön Kivimäen omavaltaiseen toimintaan neuvotteluissa. Ryti toimi vaaliliiton hyväksi poikkeuksellisen aktiivisesti, ottaen huomioon, ettei hän ollut puoluetoiminnassa muuten juuri lainkaan mukana. Hiitosen tietämän mukaan hän olisi jopa ollut asettumassa ehdolle Turun ja Porin läänissä, sillä ehdolla, että ainakin siellä saadaan vaaliliitto aikaiseksi.³¹⁷

Hiitonen katsoi suoraan, että vaaliliitto kokoomuksen kanssa olisi periaatteiden pettämistä ja taktillista tyhmyyttä. Lisäksi hän oli sitä mieltä, että vaikka puolueessa oli vasemmistolla yliote, kokoomuksen kanssa marssittaessa yliote siirtyisi oikeistosiivelle. Täten vasemmistosiipi vastusti vaaliliittoa, paitsi periaatteessa ja puolueen kannalta taktisena virheenä, myös oman suuntansa kannalta huonona vaihtoehtona. Tätä näkemystä toteutti myös puoluesihteerinä Laine kierrelleessään vaalien alla piiritoimikunnissa. Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä hän joidenkin mielestä esti vaaliliiton solmimisen kokoomuksen kanssa. Kyseisessä piiritoimikunnassa oli halua tällaiseen vaaliliittoon ja sen toteutumisesta myös huhuttiin julkisuudessa. Vaalien jälkeen piirissä oltiin sitä mieltä, että vaaliliitto olisi ollut edistykselle hyödyllinen, ja että ilman Laineen ”auktoritaarista väliintuloa” se olisi myös toteutunut. Laine oli ilmeisesti asiaa ajaessaan käyttänyt varsin tiukkaa kieltä erimielisiä vastaan. Julkisuuteen tosin annettiin tieto, jossa perusteltiin vaaliliiton torjumista IKL:n ja kokoomuksen epäselvillä suhteilla, sekä todettiin, ettei päätöksestä tarvinnut äänestää.³¹⁸

Uudenmaan vaalipiirissä edistyspuolue meni vaaleihin omana vaaliliittonaan. Piiritoimikunta oli tammikuun alussa julkaissut puheenjohtajansa Ensio Hiitosen laatiman julkilausuman vaaliliittona neuvotteluille asetettavista ehdoista. Muilta puolueilta ei kuitenkaan oltu saatu vastauksia. Julkilauseman tarjous oli kaikille puolueille avoin, mutta Hiitonen katsoi sen ehtojen sisältävän sellaisia kohtia, joita ”eräät puolueet, mm. kokoomus eivät omien ohjelmiensa tai viime aikoina käytännössä noudattamansa politiikan vuoksi voisi ainakaan vakavassa mielessä allekirjoittaa...” Holstille hän

³¹⁷ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA.

³¹⁸ K. Merikoski Olavi Laineelle 11.7.1936, Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Kaleva 12.4.1936, Päivän pistelmiä, ”Manasen” pakina.

kertoi suoraan kirjoittaneensa ehdot ”ennakkoestäviksi” muihin kuin pienviljelijöihin nähden. Kokoomuksen taholta kuitenkin lähestyttiin maaliskuussa piiritoimikunnan johtoa kolmen suomenkielisen porvarillisen puolueen vaaliliiton tiimoilta. Piiritoimikunta torjui ehdotuksen vedoten ennen kaikkea siihen, että kokoomuksen ja IKL:n suhde oli edelleen epäselvä ainakin Uudellamaalla, sekä siihen, ettei kokoomus muutenkaan ollut noudattanut politiikassaan niitä periaatteita, jotka edistyspuolueen piiritoimikunta oli asettanut yhteistoiminnan ehdoksi. Lisäksi vedottiin siihen, että vaaliliitto suuntautuessaan helposti sosiaalidemokraatteja vastaan, kärjistäisi yhteiskunnallisia vastakohtia ja saattaisi jopa edistää sosiaalidemokraattien vaalitoimintaa.³¹⁹

Edistyspuolueen lehdistö oli pääsääntöisesti vaaliliittoja vastaan. Koko maan kattava vaaliliitto torjuttiin kaikilta tahoilta. *Etelä-Suomen Sanomat* korosti vaalitekniisten seikkojen ohella sitä, että vaaliliitto pakottaisi puolueet tinkimään omista periaatteistaan. *Kalevan* taholta myönnettiin puoluetoimikunnan toimineen oikein ja viitattiin Hiitosen Uudenmaan piiritoimikunnalle laatimiin ehtoihin ”lähtökohtana” keskusteluille mahdollisista vaaliliitoista. *Helsingin Sanomat* tervehti periaatteessa tyytyväisyydellä rintamaa ”sosialistisia ja fascistisiä diktatuuripyrkimyksiä vastaan”. Se totesi, että ”Siihen on syytä pyrkiä”. Lähinnä käytännöllisten vaikeuksien takia *Helsingin Sanomatkin* oli kuitenkin sitä mieltä, että mahdollisuuksia vaaliliittoon oli vain yksittäisissä vaalipiireissä.³²⁰

Vihreää valoa yksittäisissä vaalipiireissä solmittaville vaaliliitoille näytti myös Lassi Heikkala pakinassaan: ”...voi porvarillisten ryhmien kesken siellä ja täällä tulla jokin liittoutuminen kysymyksen, sillä suurin piirtein katsoen ei niiden kesken pitäisi olla mitään erikoisempaa riidan aihetta ilmassa”. *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* sen sijaan torjuivat alueidensa piiritoimikuntien tapaan vaaliliitot Oulun eteläisessä ja Hämeen eteläisessä vaalipiirissä. *Kaleva* korosti etenkin käytännöllisiä seikkoja *Etelä-Suomen Sanomien* painottaessa epäilyksiä kokoomuksen suuntaan. *Turun Sanomien* ei tarvinnut ottaa kantaa oman vaalipiirinsä vaaliliittoihin, sillä kokoomuksen taholta oli todettu, ettei vaaliliitolle ole edellytyksiä juuri *Turun Sanomien* esiintymisen vuoksi. Lehti otti tämän kohteliaisuutena ja lisäsi, että edistyspuolue ”tekisi todellisen sokeuden synnin, jos se suostuisi liittoutumaan kokoomuksen kanssa”. Myöhemmin se myös moitti niitä edistyspuolueen piiritoimikuntia, jotka olivat suostuneet vaaliliittoon kokoomuksen kanssa.³²¹

³¹⁹ Vaaliliittopuhien raukeaminen Uudellamaalla, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA.

³²⁰ *Helsingin Sanomat* 30.1.1936, pk sekä 1.2.1936, Kirje Helsingistä, ”Tolarin” pakina. *Kaleva* 30.1.1936, pk sekä 1.2.1936, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 1.2.1936, pk.

³²¹ *Helsingin Sanomat* 19.2.1936, Töölön puolella on rauhallista, ”Eeron” pakina. *Kaleva* 11.3.1936, pk, sekä 10.3.1936, Edistyspuolue pitänyt piirikokouksensa Oulussa. *Etelä-Suomen Sanomat* 7.4.1936, pk, sekä 7.4.1936, Lahti ja ympäristö. *Turun Sanomat* 27.1.1936 ja 25.3.1936, pk:t. Vaaliliitto kokoomuksen kanssa oli sellaisissa vaalipiireissä, joista

Myös pienviljelijäpuolueen taholta tehtiin edistyspuolueelle vaaliliittoehdotus, mutta keskusvaliokunta torjui myös sen. Ilmeisesti pienviljelijöiden tekemät tarjoukset olivat huomattavan epäedullisia edistyksen kannalta, vaikka sinänsä tämä pienpuolue oli hyväksyttävä vaaliliittokumppani. Lopputulokseksi tuli, että edistyspuolue esiintyi omana vaaliliittonaan suurimmassa osassa vaalipiireistä. Yhteisporvarillisessa vaaliliitossa se oli mukana yhdessä vaalipiirissä, maalaisliiton kanssa kahdessa, kokoomuksen kanssa yhdessä ja pienviljelijäpuolueen kanssa samoin yhdessä vaalipiirissä.³²²

Edistyspuolueen ehdokkaat oli päätetty vetää esiin hyvissä ajoin. Yhtenä perusteluna esitetyn vaaliliittoehdotuksen torjumiselle Cajander mainitsikin sen, että piiritoimikunnat olivat jo suurelta osin nimenneet ehdokkaansa. Ehdokasasetteluun liittyi kuitenkin myös tiettyjä ristiriitoja. Kivimäen voianoa olleen eräänlainen puolueen ykkösehdokas. Linna ajoi läpi ehdotusta, jonka mukaan pääministeri tuli ehdokkaaksi peräti kolmessa vaalipiirissä: Viipurin itäisessä, Mikkelissä ja Turun eteläisessä. Kivimäki oli yleensä valittu Turun eteläisestä, mutta edellisissä vaaleissa poikkeuksellisesti Mikkelistä. Odotukset olivat sen suuntaiset, että hän tulisi edelleen valituksi Mikkelin vaalipiiristä. Cajanderin muistiinpanoista voidaan kuitenkin päätellä, että Kivimäki nimenomaan pyrki ehdokkaaksi Turun eteläiseen vaalipiiriin ja samalla ”ajaa ulos Toivolaa”. Toivolan Cajander olisi mielellään halunnut eduskuntaan, sillä tämä oli Cajanderin mielestä ”kaikesta huolimatta hyvä voima”. Itse hän ei ollut innokas lähtemään ehdolle kyseiseen vaalipiiriin ”keräämään Kivimäelle ääniä”. Kivimäen voi hyvin olettaa toimineen Cajanderin aavistelujen mukaan, ja pyrkineen vaalipiirivalinnallaan ajamaan ulos hänelle kiusallisia jäseniä eduskuntaryhmästä. Toivola, sekä vaalipiirin toinen edustaja Merivirta, olivat vaalikauden lopulla selvimmin häntä vastaan eduskuntaryhmässä.³²³

Cajander itse oli ehdokkaana kahdessa vaalipiirissä: Uudellamaalla ja Viipurin läntisessä. Vielä talvella ehdokasasettelua harkittaessa hän oli epäileväinen sen suhteen, kuinka Erkkö tulee suhtautumaan hänen ehdokkuuteensa näissä vaalipiireissä. Vaalipiirit olivat samat, joissa Erkkö oli ollut ehdokkaana kolme vuotta aiemmin, jolloin hänen toimintansa ilmeisesti oli estämässä Cajanderin pääsyä eduskuntaan. Cajanderia arvelutti myös se, miten *Helsingin Sanomat* tulee suhtautumaan

edistyspuolue ei ollut saanut edustajaa. Keränen huomautti pakinassaan että vaalitaktisista syistä vaaliliitto oli tässä tapauksessa hyväksyttävä. *Etelä-Suomen Sanomat* 28.3.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

³²² Edistyspuolueen puolueoimikunnan keskusvaliokunnan kokouksen pöytäkirja 19.2.1936, KEPA, PR 60, KA. Vapaa Kansa 30.4.1936, Vaalivalmistelut.

³²³ Cajanderin muistiinpanoja vuoden 1936 vaalien alla, AKCK I, Kansio 86, KA. Vapaa Kansa 23.5.1936 Edistyspuolueen edustajaehdokkaista ja 29.5.1936, Kansallisen edistyspuolueen edustajaehdokkaat.

mainostukseen, kun hän asettuu ehdolle. Tässä suhteessa hän ei ”halunnut joutua syrjäytetyksi”. Kolmen vuoden takaiset tapahtumat saivat Cajanderin suhtautumaan Erkkoon epäilyksellä.³²⁴

Uudellamaalla puolueen ehdokasasettelu meni kuitenkin uusiksi, sillä molemmat edellisissä vaaleissa valitut edustajat, Erkko ja Rydman kieltäytyivät ehdokkuudesta muihin kiireisiinsä vedoten. Erkolla saattoi toki olla muitakin motiiveja luopumiselleen. Hän ei välttämättä viihtynyt kovin hyvin eduskunnassa. Eduskuntaryhmän kokouksiin hän oli viimeisen vuoden mittaan ottanut osaa harvoin. Ainakin Toivola epäili syyksi kiinnostuksen puutetta. Erkon kiinnostus aktiivista puoluetoimintaa kohtaan oli muutenkin laskussa, hän ei enää ottanut osaa puoluekokouksiin, vaan *Helsingin Sanomien* edustajana toimi useimmiten Hiekkala. Paitsi eduskuntaryhmästä, hän ilmoitti luopuvansa myös muista puolueen luottamustoimista: Helsingin kaupunginvaltuustosta ja puoluetoimikunnan jäsenyydestä. Ehdokasasettelua hoitanut Hiitonen ei kuitenkaan suhtautunut torjuvasti Erkon ehdokkuuteen, vaikka puolueen vastakkaisella laidalla olikin. Hänellä oli suunnitelmia asettaa ehdokkaaksi Eljas Erkon tilalle tämän veli Eero, joka oli hänen mielestään ”enemmän vasemmalla.” Ketään Erkkoa ei ehdokkaana nähty, mutta Hiekkala edusti *Helsingin Sanomia* ehdokaslistalla.³²⁵

Vanhojen edustajien luovuttua oli välttämätöntä löytää Uudellamaalla tilalle vetäviä ehdokkaita. Vaalipiiri oli edistyspuolueelle erittäin tärkeä, sieltä oli hyvät mahdollisuudet saada läpi kaksi edustajaa, vaikka optimistisimmissä arvioissa puhuttiin jopa kolmesta. Hiitosen lisäksi piiritoimikunnassa vaikutti useita vasemmistosiivelle taipuvia henkilöitä, mikä näkyi myös suhtautumisessa vaaliliittoiin. Cajanderin saaminen eduskuntaan koettiin hyvin tärkeäksi piiritoimikunnan neuvotellessa ehdokasasettelusta. Hänestä pyrittiin tekemään selvä ykkösehdokas, ja muutenkin muodostamaan ehdokaslista hänen läpimenoaan silmälläpitäen. Puolueen vasemmalla laidalla pidettiin muutenkin erittäin tärkeänä Cajanderin läpimenoa. Hiitonen katsoi, että Cajander oli välttämättä saatava eduskuntaan, jotta hän voisi valvoa ryhmän toimintaa ja muutenkin paremmin johtaa puoluetta.³²⁶

Naisehdokkaiden saaminen puolueen listoille ja eduskuntaan koettiin myös hyvin tärkeäksi. Vuosien 1933-1936 eduskuntaryhmään oli koostunut yksinomaan miehistä. Uudellamaalla naisehdokkaana oli puolueen aktiivisimpiin kuulunut Mandi Hannula, vaikka tämän mukaantulo olikin välillä

³²⁴ Cajanderin muistiinpanoja vuoden 1936 vaalien alla, AKCK I, Kansio 86, KA.

³²⁵ Vapaa Kansa 23.5.1936, Pääjohtaja A. K. Cajander ehdokkaaksi. Salokangas & Manninen 2009, s. 181-183. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Urho Toivola Rudolf Holstille 9.10.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6058, KA.

³²⁶ Ensio Hiitosen muistiinpanoja 6.2.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Etelä-Suomen Sanomat 16.6.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

kyseenalaista piiritoimikunnan suunniteltua eräiden erikoisryhmien ehdokkaaksi naista. Naisten äänien keskittämiseksi ja naisehdokkaiden mahdollisuuksien parantamiseksi oli Hannulan, ja yleensäkin puolueen naisten mukaan, ehdottomasti tarpeen, että ehdokaslistalla oli vain yksi nainen. Tätä periaatetta noudattaen puolueen ehdokaslistat olivatkin järjestetty liki kaikissa vaalipiireissä. Puolueen naisjärjestö panosti erityisesti Mikkelin vaalipiirissä ehdolla olleen Helena Syrjälän valitsemiseen, mutta myös Hannulaa tuettiin voimakkaasti. Hiitonen onnistuikin taivuttelemaan Hannulan mukaan järjestettyään niin, että tämä oli piirin ainoa naisehdokas. Hannula oli selvästi vasemmistosiiven kannalla ja Cajanderin ja Ståhlbergien ystävä, joten hän sopi siinäkin suhteessa ehdokkaaksi, jonka läpimenoon tuli panostaa. Hannula olikin Cajanderin ohella selvä kärkiehdokas vaalipiirissä.³²⁷

Cajander kirjoitti ehdokasasettelusta, että olisi pyrittävä saamaan eduskuntaan ”todellisia edistysmielisiä”. Hän oli sitä mieltä, että kaikki ehdokkaat eivät kuitenkaan tätä kriteeriä täyttäneet. Oikeistosiivelle kuuluneet ehdokkaat eivät olleet hänen mielensä mukaisia. Hiitonen totesi suoraan, että puolueen vasemmistosiipeä painottanut ehdokasasettelu johtui pyrkimyksestä suunnan muutokseen. Nykypäivää varten nimettömänä kirjoittamassaan artikkelissa hän katsoi edistyspuolueen ehdokasvalintojen ilmentävän pyrkimystä päästä eroon ”lähinnä edistyspuolueen kyltillä varustetusta kokoomushallituksesta”. Nimenomaisesti hän nosti tässä suhteessa esiin oman nimensä ohella Cajanderin, jonka tiedettiin ”johdonmukaisesti ... pyrkiin takaisin edistyspuolueen aikaisemmille vapaamielisille ja uudistusystävällisille linjoille”.³²⁸

Hiitonen ajoi vasemmistosiiven tavoitteita johdonmukaisesti Uudellamaalla. Cajanderin, Hannulan ja itsensä lisäksi hän houkutteli ehdokkaaksi myös Keräsen ja professori Väinö Lassilan. Viimeksi mainitun Hiitonen luonnehti vetoavan enemmän vasemmalle, jopa itseensä ja Hannulaan verrattuna. *Helsingin Sanomat* esitti huomautuksia mahdollisesti juuri Lassilan tapaisia ehdokkaita vastaan korostaessaan, että ehdokasasettelussa ei pidä sekoittaa periaatteellisia taistelulinjoja. Lehti tähdensi tässä yhteydessä nimenomaan vapaamielisyyden vastakkaisuutta ”kaikille sosialistisille suunnille”. Kivimäki puolestaan pyrki estämään Lassilan ehdokkuuden vetoamalla Etsivän Keskuspoliisin keräämiin tietoihin. Uudenmaan ehdokkaiden joukossa Hiekkala oli poikkeus, mutta ilmeisesti katsot-

³²⁷ Ensio Hiitonen Mandi Hannulalle 23.4.1936 ja 24.4.1936; Mandi Hannula Ensio Hiitoselle 25.4.1936 ja 27.4.1936; Naisehdokkaista Uudenmaan vaalipiirissä, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Ester Ståhlberg 1987, s. 82.

³²⁸ Cajanderin muistiinpanoja vuoden 1936 vaalien alla, AKCK I, Kansio 86, KA. Onko Edistyspuolue pääsemässä selvemmille vesille, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Nykypäivä ei julkaissut Hiitosen tekstiä.

tiin välttämättömäksi yhden *Helsingin Sanomien* ehdokkaan mukanaolo. Mantereen ehdokkuus kyseisessä vaalipiirissä sen sijaan torjuttiin.³²⁹

Puolueessa vasemmistosiivellä oli Hiitosen mukaan yliote, joten ehdokasasettelu eteni enemmän vasemmistosiiven toiveiden mukaan, vaikka myös Kivimäen ja Linnan tavoite pääministerin ehdokkuudesta kolmessa vaalipiirissä, myös Turun eteläisessä, toteutui. Joka tapauksessa voidaan havaita selvää suuntausten taktikointia vaalivalmisteluissa. On varsin ilmeistä, että puolueen eri siivet pyrkivät vaalivalmisteluissa parantamaan omia asemiaan tulevassa eduskuntaryhmässä.

5.2. Suurten odotusten romahtaminen – vaalit ja vaalitulos

Huolimatta ehdokasasettelussa ilmenneistä hankauksista ja yhä syvenevästä jakautumisesta edistyspuolue kävi vaalitaisteluun varsin yhtenäisenä. Cajanderilla ei ollut mitään ongelmia saada näkyvyyttä *Helsingin Sanomissa*. Kivimäkeä pidettiin kaikissa lehdissä näkyvästi esillä, vaikkei hän ollut ehdokkaana tutkituista lehdistä kuin *Turun Sanomien* levikkialueella. *Turun Sanomissa* Kivimäki sai näkyvyyttä huolimatta siitä, että hänen ehdokkuudellaan oli Toivolaa haittaava vaikutus. Toivolan johtama lehti jopa julkaisi ainoana Kivimäen edistyspuolueelle ”Pääministerin näköpiiristä” antamia lausuntoja eri aloilta.

Puolueen piirissä oltiin pääsääntöisesti varsin optimistisia vaalituloksen suhteen. Lehdet luonnollisesti hehkuttivat, kuinka edistyspuolueen aatteet voittivat koko ajan enemmän kannattajia, ja kuinka eri tahoilta tuli rohkaisevia viestejä. Puolueen organisaatio oli Cajanderin ansiosta, sekä Hiitosen, että Ståhlbergin mukaan paremmassa kunnossa kuin ikinä, joten siinäkin suhteessa toiveikkuteen oli aihetta. Hiitonen oli muutenkin varsin optimistinen. Kaksien edellisten vaalien noususuunnan otaksuttiin jatkuvan, ja edustajapaikkojen lisääntyvän huomattavasti. *Etelä-Suomen Sanomat* asetti levikkialueellaan tavoitteeksi Uudeltamaalta kolme, Hämeen eteläisestä kaksi ja Hämeen pohjoisesta ainakin yhden edustajapaikan. Paavola puolestaan kertoi pakinassaan kuulleen veikkauksia, joiden mukaan puolueella oli mahdollisuudet kasvaa jopa neljänneksi suurimmaksi puolueeksi. Tämä olisi todennäköisesti edellyttänyt liki kahtakymmentä edustajaa.³³⁰

³²⁹ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Frans Keränen Ensio Hiitoselle 21.3.1936 ja Ensio Hiitonen Mandi Hannulalle 23.4.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. *Helsingin Sanomat* 12.5.1936, pk. Tuomioja 2007, s. 87.

³³⁰ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. K. J. Ståhlberg Rudolf Holstille 31.12.1935, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6055, KA. *Kaleva* 11.1.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina sekä 25.3.1936, Kentältä, ”Vaali-Juntan” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 16.6.1936 ja 30.6.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakinat sekä 13.2.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina.

Cajander itse oli paikoin hyvinkin pessimistinen. Turun eteläinen oli ollut puolueen parhaita vaalipiirejä, sieltä oli saatu kaksi edustajaa, ja siellä vaikutti voimakas sanomalehti. Siitä huolimatta Cajander totesi siitä muistiinpanoissaan: ”Ei olla tehty mitään työtä. Ollaan vaarassa menettää toinen paikka.” Eräiden yksittäisten ehdokkaiden suhteen pessimistisiä arvioita liikkui yleisemminkin. Mantereeseen pelättiin putoavan eduskunnasta etenkin sen takia, että yliopiston kielikysymys henkilöityi opetusministerinä voimakkaasti juuri häneen. Cajander pelkäsi jo ennakkoon myös kiihoituslain ja tasavallan suojelulain vaikutusta vaaleihin. Jussi Oksasella taas oli *Kalevan* edustamasta toiveikkuudesta huolimatta muutamiin vaalipiireihin nähden matalia odotuksia.³³¹

Kaleva korosti vaalikampanjassaan paitsi edistyspuolueen, myös hyvin aktiivisesti ”nykyisen hallituksen” toimintaa, saavutuksia ja ansioita. Käsiteltäessä puolueen saavutuksia eri elämänaloilla viitattiin hyvin selvästi Kivimäkeen tai hallitukseen. Muutama pääkirjoitus oli nimenomaan omistettu hallitussuunnan saavutusten esittelylle. Samalla korostettiin sitä, miten tärkeää olisi, että sama suunta saisi jatkoa. Painopiste oli näissä kirjoituksissa usein taloudellisissa saavutuksissa. Myös pakkinoissa, joita vaalien tiimoilta ilmestyi lukuisien nimimerkkien toimesta, edustettiin samaa linjaa: ”Kukapa voisi tosissaan väittää että edistysmielisen miehen johtama hallitus ei olisi hoitanut asioita kaikkien eduksi? Ei kukaan.” Myös sosiaaliseen toimintaan ja hallituksen saavutuksiin siinä kiinnitettiin huomiota.³³² *Kaleva* piti hallitusta hyvin aktiivisesti esillä ja vetosi sen saavutuksiin.

Helsingin Sanomat huomioi hallitusta *Kalevan* tavoin. Kivimäki sai ainakin pääkirjoitusten tasolla huomattavasti enemmän huomiota kuin paikallinen ykkösehdokas Cajander. Kivimäen omaa vaaliohjelmaa ja hänen vaalipuheitaan kiiteltiin ja korostettiin, että maata oli hallittu edeltävinä vuosina pääasiassa edistyspuolueen periaatteiden mukaisesti. *Kalevan* tapaan toivottiin jatkuvuutta siinä suhteessa. *Helsingin Sanomat* korosti *Kalevaakin* selvemmin taloudellisia seikkoja ja hallitussuunnan jatkuvuutta: ”On kysymys siitä saako taloudellinen nousukausi edelleen kehittyä.” Vaaleissa myös ”joudutaan määrittelemään kanta suuriin taloudellisiin periaatteisiin, kuten yksityiseen yrittäjänvapauteen ja valtiovallan säännöstelyoikeuteen taloudellisissa suhteissa”.³³³ *Helsingin Sanomien* selvän tuen perusteella ainakin yhteinen vaalitavoite yhdisti Kivimäkeä ja Erkköä

³³¹ Cajanderin muistiinpanoja vuoden 1936 vaalien alla, AKCK I, Kansio 86, KA. Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 31.1.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6003, KA. Jussi Oksanen Olavi Laineelle 5.7.1936, Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA.

³³² *Kaleva* 10.5.1936, 13.5.1936, 26.5.1936, 10.6.1936 ja 27.6.1936, pk:t; 26.6.1936, 28.6.1936 ja 1.7.1936, Viestejä vaalitaistelurintamalta, ”Riston” pakinat; 25.3.1936, Kentältä, ”Vaali-Juntan” pakina; 28.6.1936, Kuulumisia, ”Tompurin” pakina.

³³³ *Helsingin Sanomat* 28.3.1936, 2.6.1936, 21.6.1936, 22.6.1936, 27.6.1936, 28.6.1936, 1.7.1936 ja 2.7.1936, pk:t.

Etelä-Suomen Sanomien ja *Turun Sanomien* toiminta oli varsin yhtenäistä ja lehdet julkaisivat pääkirjoituspalstallaan myös yhteisiä kirjoituksia edistyspuolueen saavutuksista. Selvä ero *Kalevaan* ja *Helsingin Sanomiin* verrattuna oli se, miten hallitusta käsiteltiin. Siinä missä oikeistosiiven lehdet pitivät hallitusta näyttävästi esillä, vasemmistosiiven lehdet vaikenivat siitä. Edellisen kolmivuotiskauden saavutuksia esiteltäessä hallitukseen ei viitattu välttämättä sanallakaan, vaan puhuttiin puolueen saavutuksista. Vasta aivan vaalitaistelun viime päivinä vedottiin selvemmin myös hallituksen myönteisiin saavutuksiin, ei kuitenkaan samassa mitassa kuin *Kalevassa* tai *Helsingin Sanomissa*. *Turun Sanomissa* toki viitattiin Kivimäen Turun seudulla pitämien vaalipuheiden yhteydessä myös hänen hallituksensa toimintaan. Edistyspuolueen keskeisenä vaaliteemana oli taistelu kansanvallan ja parlamentaarisen valtiojärjestyksen puolesta. Tätä korostettiin selvemmin vasemmistosiiven lehdissä. Tulevaisuuden suuntaviivoista keskeisellä sijalla olivat myös sosiaalipoliittiset uudistukset.³³⁴

Myös ehdokkaiden ja muiden toimijoiden vaalien alla pitämässä puheissa suhtauduttiin vaihtelevasti hallituksen ja puolueen suhteeseen. Kivimäki, Mantere ja Sarlin luonnollisesti korostivat hallituksen ansioita. Kivimäen vaalipuheet noudattelivat samoja linjoja, kuin kevään puoluekokouksessa pidetty alustus hallituksen saavutuksista. Sen sijaan esimerkiksi Paavola painotti puolueen saavutuksia esitellessään erityisesti eduskuntaryhmän jäsenten toimintaa, mutta jätti hallituksen liki täysin huomiotta. Hallituksen synnit olivat ilmeisesti Paavolan mielestä niin suuret, ettei sen edistysmielisyyttä voinut korostaa. Myös vasemmistosiiven ehdokkaat viittasivat hallitukseen hyvin säästeliäästi.³³⁵

Vaaliohjelmissa oli luonnollisesti erilaisia painotuksia. *Helsingin Sanomat* olikin todennut, että puolueen virallisen vaaliohjelman kohdista tuskin syntyisi riitaa edes porvarillisten puolueiden kesken: suuntaeroja syntyisi enemmän alleviivauksissa. Tämä piti paikkansa myös edistyspuolueen sisällä. Lehtien painotukset noudattelivat niiden liberalismiin nähden omaksumaa suuntausta. Sama päti myös henkilöiden esiintymisiin. Kivimäki korosti *Helsingin Sanomien* ja *Kalevan* julkaisemassa vaaliohjelmassaan valtion mahdollisimman vähäistä sekaantumista talouselämään ja edellisinä vuosina noudatetun politiikan jatkumista. Cajanderin painotukset taas koskivat kansanvaltaisen ja parlamentaarisen valtiojärjestyksen säilyttämistä sekä sosiaalipoliittisia seikkoja. Helsingin Edistysseuran puhetilaisuudessa eri painotukset tulivat hyvin näkyviin: Hiekkala korosti vastakkainasette-

³³⁴ *Etelä-Suomen Sanomat* 3.9.1935, 30.4.1936, 11.6.1936, 16.6.1936, 18.6.1936, 20.6.1936 ja 2.7.1936, pk:t. sekä 20.6.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Turun Sanomat* 17.5.1936, 24.5.1936, 29.5.1936 ja 28.6.1936, pk:t.

³³⁵ *Etelä-Suomen Sanomat* 23.6.1936, Kohti kansakunnan voimain kokoamista (Mantere). *Helsingin Sanomat* 6.4.1936, Luottamus kansanvaltaan on täydellisesti palannut, sekä 20.6.1936, Maamme vuotuiset kansallistulot (Kivimäki). Mänttä-Haapamäki 22.3.1936, Bruno Sarlinin kokoelma, Kansio B 2, TAYK. Puhe Helsingin edistysmielisten naisten juhlassa 25.1.1936, E. J. Paavolan kokoelma, Kansio 12, KA. *Kaleva* 6.6.1936, Pääjohtaja Cajander.

lua sosialidemokraattien suuntaan ja vapaamielistä kauppapolitiikkaa. Eräässä toisessa puheessaan sosialidemokraatteihin varsin myönteisesti suhtautunut Hiitonen taas puhui yhteiskunnallisista uudistuksista ja määrätietoisesta toiminnasta kaikkien kansalaisten olojen parantamiseksi.³³⁶

Pinnalla ei juuri esiintynyt hallituksen kritisointia. Vasemmistosiiven lehdet eivät kovasti kehuneet hallitusta, mutta eivät vaalien alla moittineetkaan. Myös *Nykypäivä* oli rauhallinen, eikä muutamassa vaaleja edeltäneessä numerossaan kritisoinut hallitusta oikeastaan lainkaan. Taustalla tosin kritiikkiäkin oli suunniteltu. Cajander oli pohtinut mahdollisesti vaalilauseiksi sellaisia ”vetäviä ohjelmakohtia” kuin ”Hallitus kuluttanut tehtävänsä loppuun”. Hiitonen puolestaan oli ehdottanut tartuttavaksi sellaisiin kysymyksiin, jotka hallituksen kannalta olivat arkaluontoisia, kuten poikkeuslakeihin. Poikkeuksiakin yhtenäisestä linjasta toki oli. Toivola ei lehdessään moittinut hallitusta, päinvastoin vaalipuheissaan kehuikin sitä. *Helsingin Sanomien* ehdokasesittelyssä hän sen sijaan totesi eräitä hallituksen kannanottoja voitavan arvostella ankarastikin.³³⁷

Virallisessa vaaliohjelmassa poikkeuslakeihin ei puututtu, mutta yksittäiset ehdokkaat viittasivat niihinkin. Ehdokkaana Uudellamaalla ollut professori Lassila oli Ihmisoikeuksien liitto -nimisen yhdistyksen puheenjohtaja. Tässä ominaisuudessa hän järjesti Helsingin Konservatoriolla puoluerajat ylittävän puhetilaisuuden, johon kutsutut puhujat ilmoittautuivat Maissi Erkon välityksellä. Tilaisuuden teema oli sananvapauden puolesta kiihoituslakia vastaan. Puhumassa oli sosialidemokraattien ja RKP:n ehdokkaita, sekä edistyspuolueen ehdokkaista Lassilan itsensä ohella Hiitonen ja Keränen. Keränen myös julkaisi poikkeuslakeja kritisoineen puheensa näyttävästi lehdessään.³³⁸

Vaikka edistyspuolueen vaalitaistelu oli pinnalta katsoen varsin yhtenäistä, siinä oli selviä painotuseroja. Vasemmistosiivellä ei hallituksen saavutuksia juuri esitelty tai ainakaan niiden yhteydessä ei viitattu hallitukseen vaan puolueeseen. Yleisesti ottaen pyrittiin erottamaan hallitus ja puolue toisistaan. Oikeistosiivellä sen sijaan nimenomaan vedottiin hallitukseen ja korostettiin sen huomattavia saavutuksia vaalivalttina. Erilaiset liberalismien suunnat näkyivät myös vaalitaistelussa. Ristiriidat eivät olleet hävinneet minnekään ja vaalituloksesta ne saivat entistä enemmän polttoainetta.

³³⁶ Helsingin Sanomat 29.4.1936, pk; 4.5.1936, Yhteiskunnallinen ja valtiollinen taito; 31.5.1936 ja 3.6.1936, Eduskuntaehdokkaiden lausuntoja päivän kysymyksistä. Kaleva 5.6.1936, Pääministerin vaaliohjelma. Etelä-Suomen Sanomat 30.5.1936, Epäily ja luottavaisuus politiikassa (Hiitonen).

³³⁷ Cajanderin muistilappu, AKCK I, Kansio 86, KA. Ensio Hiitonen edistyspuolueen puoluetoimikunnalle 15.5.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Helsingin Sanomat 22.6.1936, Urho Toivola.

³³⁸ Etelä-Suomen Sanomat 6.6.1936, Kansalaiskokous sekä 11.6.1936, Valtio on vahva, päätoimittaja Frans Keräsen puhe Konservatorion juhlasalissa 3.6.1936. Ihmisoikeuksien liiton kokouskutsu 16.5.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

Huolimatta hyvistä ja paikoin jopa suurista odotuksista vaalien tulos oli edistyspuolueelle surkea. Puolue menetti neljä edustajapaikkaa ja sai läpi vain seitsemän kansanedustajaa. Turun eteläisessä ja Viipurin läntisessä vaalipiirissä puolue menetti toisen paikkansa, samoin ainoat paikat Hämeen pohjoisessa ja Vaasan itäisessä vaalipiirissä. Uudenmaan vaalipiiri oli ainoa, josta puolue sai läpi kaksi edustajaa. Äänimäärä laski noin 80000 äänestä yli kahdeksalla tuhannella, varsin huomattavasti pienen puolueen mittakaavassa. Edustajapaikkoja kuitenkin menetettiin suhteessa enemmän kuin äänien pudotus olisi suoraan edellyttänyt. Vaalijärjestelmä suosi suuria puolueita ja edistyspuolueen laskettiin näissä vaaleissa menettäneen useita paikkoja tästä johtuen. Vanhoista edustajista läpi pääsivät Mantere, Kivimäki ja Inkilä. Uusia olivat Cajander, Mandi Hannula, Helena Syrjälä ja oululainen kunnallispuormestari Heikki Kannisto.³³⁹

Hämeen pohjoisen ja Vaasan itäisen vaalipiirin paikat olivat olleet tiukoilla jo edellisissä vaaleissa. Erityisen suuri yllätys niiden menetys ei siten ollut. Sen sijaan Turun eteläisessä äänimäärän huomattava lasku ja toisen paikan menetys oli ainakin *Helsingin Sanomien* mielestä käsittämätöntä. Särkän jääminen eduskunnan ulkopuolelle tiesi sitä, että puolueella ei enää ollut yhtään maaseutuedustajaa eduskunnassa, kun uudetkin edustajat olivat kaikki kaupunkilaisia. Naisten kannalta vaalit sen sijaan menivät varsin hyvin, kun sekä Helena Syrjälä että Mandi Hannula tulivat valituiksi. Seitsemästä edustajasta peräti kaksi oli naisia. Tuon ajan eduskunnassa se oli varsin huomattava osuus, mikä huomioitiin myös lehdissä.³⁴⁰

5.3. Vaalitappion syiden selvittelyä

Kaikki lehdet eivät ensireaktioissaan pystyneet käsittelemään vaalitappiota. *Etelä-Suomen Sanomissa* ja *Kalevassa* iloittiin siitä, että IKL jäi suurin piirtein entisiin asemiinsa ja korostettiin paikallisia tuloksia. Keränen ilmaisi tyytyväisyytensä siitä, että puolue säilytti asemansa Lahdessa ja *Kalevassa* oltiin tyytyväisiä, että edistyspuolue onnistui säilyttämään paikkansa Oulun eteläisessä vaalipiirissä.³⁴¹ Huono vaalitulos sai luonnollisesti kuitenkin pian aikaan runsasta keskustelua puolueen piirissä. Syitä heikkoon menestykseen etsittiin ja esitettiin aktiivisesti. Vasemmistosiiven, ja tässä vaiheessa oikeastaan toden näköisesti puolueen suuren enemmistön mielestä ensisijainen syy oli täysin selvä: Kivimäen hallitus ja puolueen pitkäaikainen vastuu siitä ja etenkin sen virheistä.

³³⁹ Helsingin Sanomat 5.7.1936, Vaalitulokset selvillä. Vaalijärjestelmästä tappion syynä oltiin jopa yksimielisiä.

³⁴⁰ Helsingin Sanomat 4.7.1936 ja 6.7.1936, pk:t. Lähteenmäki 2006, s. 111-113.

³⁴¹ Kaleva 4.7.1936, pk. Etelä-Suomen Sanomat 4.7.1936, pk ja Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. Vaalipiirin tasolla Etelä-Suomen Sanomilla ei ollut syytä tyytyväisyyteen. Vaikka edustajapaikka Hämeen eteläisessä säilyi, äänimenetykset olivat huomattavia. Etelä-Suomen Sanomat 9.7.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

K. J. Ståhlberg kertoi vaimolleen hänen ja Cajanderin olevan suoraan sitä mieltä, että vaalitappion syy oli ”hallituksessa olo ja solidaariseksi tekeytyminen sen synneistäkin ja liiasta vanhoillisuudesta ja kokoomuslaisuudesta”. Vasemmistosiivelle lukeutuneiden henkilöiden vaalien jälkeisissä kirjoituksissa riittää samansisältöisiä näkemyksiä. Keränen pohti yhtenä vaalitappion syynä maaseutu-lehtien vähäistä lukua, mutta totesi sen jälkeen, että ”’Kivimäen linjan’ politiikka, jota on hallituksessa harjoitettu edistyspuolueen nimissä, on kaikkein suurin vaalitappion syy”. Lisäksi hän luetteli hallituksen vaikuttavimpia virheitä, kuten ylimääräiset valtiopäivät. Myös Hannula katsoi, että pitkäaikainen hallitusvastuu ”sittenkin oli pahin kompastuskivemme”. Hän eritteli paikallisia tapauksia, jotka olivat aiheuttaneet epäluottamusta hallitukseen, ja mainitsi myös kielikysymyksen.³⁴²

Cajander pohti vaalitappion syitä muistiinpanoissaan: ”Mitä lähemmäs vaaleja tultiin, sitä useammin saivat Edistyspuolueen puhujat kuulla kiihkeitä syytteitä yliopiston ’suomalaistamis’ -yrityksestä ylimääräisillä valtiopäivillä...” Bensiinin tullin korottamisen hän katsoi vaikuttaneen siihen, ettei Heiniö saanut ääniä tamperelaisilta autoilijoilta, kuten edellisissä vaaleissa. Hallituksen politiikan syyksi voi lukea myös seuraavan huomion: ”Esim. Helsingissä Ed. puolueella menetyksiä vain työläiskaupunginosissa, joissa siirtyneet sosialisteille”. Hiitonen niin ikään katsoi muistiinpanoissaan ylimääräisten valtiopäivien olleen tappion tärkein syy ja suuntasi moitteita myös tullipolitiikkaan. Uudenmaan piiritoimikunnassa oli ylipäätään vallalla näkemys, että hallitus oli syypää puolueen menetyksiin. Myös eräitä oikeistosiiven ehdokkaita moitittiin. Hämeen eteläisessä molemmat kärkiehdokkaat Mantere ja Sulo Teittinen lukeutuivat oikeistosiivelle. Hannula moitti erityisesti Teittistä ja katsoi Mantereenkin menneen läpi vain ”kun Lahdessa ja Riihimäellä on lukuisasti ruotsalaisia ja että muut ehdokkaat olivat huonoja”.³⁴³

Jussi Oksanen sen sijaan katsoi heikon vaalituloksen johtuvan etenkin siitä ”etteivät meikäläiset lehdet ja puhujat oikein osanneet, ehkä kaikki eivät tahtoneetkaan, käyttää hyväkseen nykyisen hallituksen aikaansaannoksia ... vaan päinvastoin usein olivat halukkaat vetäytymään hallituksen takaa pois tahi ainakin horjumaan”. Hänen mielestään horjumisen oli vaalitaistelussa pahinta. Puolueen olisi pitänyt ottaa varma kanta ja pysyä siinä loppuun asti. Hallitusta olisi pitänyt tukea selvemmin. Hän myös muistutti painottaneensa tätä vaalivalmisteluista keskusteltaessa. Myös *Kalevassa* hän

³⁴² K. J. Ståhlberg Ester Ståhlbergille 6.7.1936, Ester Ståhlbergin kokoelma, Kansio 47, KA. Frans Keränen A. K. Cajanderille 16.7.1936, AKCK I, Kansio 6, KA. Mandi Hannula Olavi Laineelle 13.7.1936, Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA.

³⁴³ Cajanderin muistiinpanoja 1936 vaalien jälkeen, AKCK I, Kansio 79, KA. Ensio Hiitosen muistiinpanoja 1936 vaaleista ja Uudenmaan piiritoimikunnan kokous vaalien 1936 jälkeen, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Mandi Hannula Olavi Laineelle 13.7.1936, Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA.

moitti puolueen vaalitoimintaa siitä, ettei se ”nojautunut hallituksen saavutuksiin”. Lehti kiinnitti huomiota myös siihen, että ”Jonkunlaista horjumista suhtautumisessa hallitukseen on sitä paitsi silloin tällöin nähty eräissä puolueemme lehdissä. Seuraukset siitä ovat vaalimeroista luettavissa. Niissä vaalipiireissä, joissa tämä horjuminen on tullut huomattavammin ilmi, on myöskin äänen kato suurin.” Pakinassaan Oksanen katsoi puolueella olleen vaaleissa myös huonoa onnea ”kuten arpajaisissa”. Hän viittasi kolmeen vaalipiiriin, joissa ehdokkaan läpimeno oli hyvin täpärällä.³⁴⁴

Tosin oikeistosiivelläkin myönnettiin hallitusvastuun vaikutus. Sarlin totesi Cajanderille, että ”helposti käy meillä aina niin että ryhmä, jonka nimissä hallitus tiensä on kulkenut saa vaaleissa selkäänsä”. Hän vertasi tilannetta maalaisliiton edellisissä vaaleissa kärsimään tappioon. Omassa vaalipiirissään, Vaasan itäisessä, hän näki putoamisensa syyksi vaaliliiton suhteen tapahtuneen virhearvion ja IKL:n toiminnan häntä itseään vastaan. Myös Kivimäki myöntää muistelmissaan vaalitappion pääasialliseksi syyksi pitkäaikaisen hallitusvastuun: ”Hallitus sai jatkuvasti kuulla työnsä arvostelua.” Arvostelun hän katsoo kuitenkin olleen pääasiassa epäoikeutettua, eikä Sarlinkaan löytänyt hallituksen toiminnasta sinänsä syytä tappioon. *Helsingin Sanomat* oli suunnilleen samoilla linjoilla. Hallitusvastuu vaikutti, mutta sen mielestä hallituksen suorittama työ jäi vaille ansaitsemaansa tunnustusta: ”kiittämättömyys on maailman palkka”.³⁴⁵

Kivimäki toi esiin jonkin verran näkemyksiään *Helsingin Sanomien* haastattelussa. Yleisesti hän tulkitsi tuloksen osoittavan, että kansa haluaa kehityksen jatkumista ”samalla kansanvaltaisella ja taloudellista tervehdyttämistä tarkoittavalla pohjalla, joka viime vuosien politiikalle on ollut ominaista”. Edistyspuolueen vaaleissa kokemien menetysten hän katsoi johtuvan syistä, joilla ”ei ole mitään tekemistä kansanvaltaisen ja terveen talouspolitiikan kanssa”. Aitosuomalaisesta innoittelusta johtuen ”edistyspuolue, joka on tahtonut suomalaisuusasiaa viedä eteenpäin positiivisin ohjelmin hallitusmuotoa ja kohtuutta silmälläpitäen, onnistuttiin vaaleissa leimaamaan epäkansalliseksi”. Tämän tarkemmin pääministeri ei puolueen tappion syihin puuttunut.³⁴⁶ Kivimäki siis tavallaan myönsi hallituksen toimien kielikysymyksessä vaikuttaneen tappioon, mutta ei siksi, että toimet olisivat olleet vääriä, vaan koska ne oli leimattu sellaisiksi.

³⁴⁴ Jussi Oksanen Olavi Laineelle 5.7.1936, Puoluetoimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA. Kaleva 8.7.1936, pk sekä 7.7.1936, Eilistä ja tämpäpäiväistä, ”Juhanin” pakina.

³⁴⁵ Bruno Sarlin A. K. Cajanderille 8.7.1936, AKCK I, Kansio 11, KA. Kivimäki 1965, s. 102-103. *Helsingin Sanomat* 4.7.1936, pk.

³⁴⁶ *Helsingin Sanomat* 8.7.1936, Hallituskysymys ajankohtainen vasta syksyllä uuden eduskunnan kokouduttua.

Vasemmistosiiven lehdissä ei suoraan tuomittu Kivimäkeä, vaikka hallitusvastuuta syytettiin. *Turun Sanomien* ensikommentti viittasi hallitusvastuun epäkiitolliseen vaikutukseen. Se muistutti muiden hallituksessa mukana olleiden puolueiden esiintyneen oppositiossa, ja katsoi edistyspuolueen ”maksaneen viulut” vaalituloksen muodossa. Tarkemman vaalitappioanalyysin esitti pääkirjoituspäälstalla Hiitonen muutamaa päivää myöhemmin. Hän katsoi tappion johtuneen siitä, ettei puolue onnistunut vakuuttamaan pääasiallista kannattajakuntaansa, joihin hän luki toisaalta ns. älymystön, ja toisaalta vähävaraiset pieneläjät. Tämä taas johtui siitä, että kansalaiset eivät pystyneet erottamaan puoluetta sen kannattajajoukkoja ”melko vähän” hyödyttäneestä hallituksesta. Hallituksen edistysmielisiä jäseniä ei kuitenkaan moitittu, vaan korostettiin, että puolueen osuus ja vaikutusvalta sekä hallituksessa, että eduskunnassa, oli liian vähäinen. Tilanteen epäkiitollisuutta korostettiin; toisaalta puolueella oli näkyvä vastuu hallituksesta, mutta toisaalta se ei voinut ratkaisevasti vaikuttaa asioihin. Myös Keränen analysoi tilannetta paljolti Hiitosen tapaan.³⁴⁷

Helsingin Sanomat julkaisi pari päivää vaalien jälkeen pääministerin sihteerin, Lauri Pelkosen kirjoituksen vaalitappion syistä. Pelkonenkin tunnusti puolueen aseman hallituspuolueena vaikuttaneen, vaikka ei katsonut hallituksen tehneen tappiota oikeuttavia virheitä. Hän viittasi maaseutulehdistön vähäisyyteen ja Oksasen tapaan moitti heikosta puolustautumisesta oppositiota vastaan; ”mikäli puolueella edes siihen on halua”. Pääasiallinen syy vaalitappioon oli Pelkosen mielestä kuitenkin se, että puoluejohto torjui vaaliliitot. Torjuttiin silloisessa tilanteessa välttämätön ”porvarillisten voimain kokoaminen”. Pelkonen luetteli joukon asioita, joissa porvarilliset olivat yksimielisiä sosialisteja vastaan, kuten suhteessa puolustuslaitoksen perushankintoihin ja teollisuuden sosialisointisuunnitelmiin. Oikeiston taholta tulleita syytöksiä sosialismin liehittelystä hän ei pitänyt täysin aiheettomina, ja viittasi eräiden ehdokkaiden antaneen ”poliittisella haihattelullaan” niihin aiheita.³⁴⁸

Helsingin Sanomat antoi tilaa myös vastakkaiselle näkemykselle ja haastatteli Cajanderia. Tämä eritteli vaaliliittojen käytännön vaikeuksia samaan tapaan kuin torjuessaan vaaliliittohanketta. Vasemmistoa vastaan suunnattuun toimintaan Cajander ei edelleenkään suhtautunut myötämielisesti, vaan oli sitä mieltä, että se olisi vain tiivistänyt sosialidemokraattien rivejä ja lisännyt heidän vaikutusvaltaansa. Cajander myönsi, että vaaliliitto olisi joissakin vaalipiireissä saattanut tuoda joitakin etuja puolueelle, mutta suhtautui siihen epäillen. Lisäksi hän tähdensi, että puolue menetti suhteellisesti eniten ääniä niissä vaalipiireissä, joissa oli vaaliliitossa kokoomuksen tai maalaisliiton kanssa. Vaaliliittojen raukeamista hän ei pitänyt lainkaan syynä vaalitappioon vaan korosti monivuotisen ja

³⁴⁷ *Turun Sanomat* 4.7.1936 ja 7.7.1936, pk:t. *Etelä-Suomen Sanomat* 7.7.1936, pk.

³⁴⁸ *Helsingin Sanomat* 5.7.1936, Vaalien johdosta.

epäkiitollisen hallitusvastuun vaikutusta. Hän katsoi, että kokoomuksen suuresta edustuksesta johdunut hallitustoiminnan yleissuunta oli vienyt valitsijoiden kannatusta muihin puolueisiin.³⁴⁹

Pääkirjoituksessaan *Helsingin Sanomat* asettui suhteessa vaaliliittoihin enimmäkseen Cajanderin kannalle. Se kävi vaalipiireittäin läpi niiden edut ja haitat. Tarkastelun alla oli se, olisiko yhteinen vaaliliitto kokoomuksen ja maalaisliiton kanssa saanut kokonaisuudessaan lisäpaikkoja IKL:ltä tai sosialisteilta. Tulos oli, että vain parissa tapauksessa olisi voitu estää sosialistien lisäpaikan saanti. *Etelä-Suomen Sanomat* tyrmäsi Pelkosen kirjoituksen selvästi ja tähdensi, ettei yksikään vaaliliitolla sosialisteilta vallattu paikka olisi tullut edistyspuolueen hyväksi. Se pikemminkin otaksui, että yhteisessä vaaliliitossa puolueen äänimäärä olisi entisestään vähentynyt, kuten muutamissa vaaliliiton tehneissä piireissä oli käynyt. Kokoomuksen kanssa tehtävät vaaliliitot torjuttiin jälkikäteenkin selväsanaisesti, missä yhteydessä myös hallituksen politiikan ”vanhoillinen väri” sai moitteita. Hallitusvastuun lehti näki edelleen pääsyynä tappioon. *Kalevakin* katsoi, että vaaliliitto olisi saattanut laskea puolueen äänimäärää. Myös se vähätteli mahdollisia voittoja ja katsoi matemaattisten laskelmien osoittavan, että ”peräti harvoissa tapauksissa vaaliliitosta on hyötyä yleensäkin”. Ylipäänsä se katsoi moisen jälkipeluun olevan turhaa.³⁵⁰

Turun Sanomat ihmetteli suuresti pääministerin sihteerin kannanottoa. Lehti huomautti, että yleensä oli totuttu siihen, että pääministerin sihteerit saattavat omissa nimissäänkin kirjoittaessaan julkisuu-teen päämiestensä ajatuksia. Se otaksui, että Kivimäellä olisi ollut tässä asiassa ”itselläänkin jotain sanottavaa”, eikä pitänyt Pelkosen ja pääministerin näkemyksiä yhtenevinä. *Turun Sanomat* kiinnitti kuitenkin huomiota siihen, että kokoomuksen lehdistö tulkitsi asiaa päinvastoin hyökätessään edistyspuolueen johtoa vastaan. Kirjoituksen loppuosa kohdistuikin lähinnä kokoomusta vastaan.³⁵¹ Sinänsä on mielenkiintoinen kysymys, missä määrin Pelkonen kirjoituksessaan ilmaisi Kivimäenkin näkemyksiä. Toivola ei vetänyt yhtäläisyysmerkkejä näiden välille, mikä saattoi tosin johtua siitäkin, ettei pääministeriä tahdottu syyttää. Kivimäkihän oli ollut vaaliliittojen kannalla, vaikkakin oli luopunut ajatuksesta käytännön vaikeuksien myötä.

Helsingin Sanomissa esitettiin lisää syitä vaalitappioon heti vaaliliittokeskustelun jälkeen. Lehti viittasi aluksi välttämättömiin poikkeustoimenpiteisiin, joita ”maan sekasortoinen sisäpoliittinen

³⁴⁹ *Helsingin Sanomat* 7.7.1936, Vaaliliitot eivät olisi lisänneet edistyspuolueen eduskuntapaikkojen lukua.

³⁵⁰ *Helsingin Sanomat* 7.7.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 9.7.1936, pk sekä Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Kaleva* 10.7.1936, pk.

³⁵¹ *Turun Sanomat* 9.7.1936, pk. Myös Hiitonen oli pääkirjoituksessaan muutamaa päivää aiemmin torjunut vaaliliittojen merkityksen paljolti samoin argumentein kuin Cajander.

tilanne pakotti puolueemme kuluneina vuosina ajamaan”. Tämän jälkeen kritisoitiin sitä, että näitä toimenpiteitä ”arvosteltiin vaaleissa ankarasti edistyspuolueenkin edustajaehdokkaiden taholta ja saatiin valitsijoissa syntymään sellainen käsitys että puolue ei ole ehjä kansalaisvapauksien loukkaamattomana pitämiseen nähden normaaleissakaan oloissa”.³⁵² Viitattiin siis Hiitosen, Keräsen ja Lassilan esiintymiseen Ihmisoikeuksien liiton puhetilaisuudessa. *Helsingin Sanomien* kanta oli tässä harvinaisen myönteinen poikkeuslakeja kohtaan, ottaen huomioon Erkon niitä vastustaneen linjan. Erikoista oli myös se, että kritisoitiin kokousta, johon oli ilmoittauduttu Maissi Erkon välityksellä.

Helsingin Sanomien voimakas kritiikki kohdistui kuitenkin siihen, että puolueen taholta ”ei kyllin voimakkaasti asetettu vastustamaan sitä kantaa, että on jotenkin yhdentekevää äänestetäänkö edistyspuolueen ehdokkaita vai sosialidemokraattisia ehdokkaita”. Puoluejohtoa syytettiin käsitteiden hämärtämisestä ja siitä, ettei se reagoinut yhtä voimakkaasti sosialismia kuin IKL:ää vastaan. Vaalitappion pääsyynä nähtiin se, että ”Vasemmisto ei häikäillyt käyttää järeää tykistöä edistyspuoluetta vastaan, mutta edistyspuolue ei tahtonut ampua nallipyssylläkään.” Vaadittiin edistyspuolueen pysymistä ”vapaamielisen porvarillisen maailmankatsomuksen tulkkina”. Vaalijulistustakin kritisoitiin siitä, että siinä lupailtiin taloudellisia etuja ”niin puolelle kuin toiselle, sen sijaan että se olisi aukonnut linjoja eri maailmankatsomusten välille”.³⁵³ Kritiikki piti siinä mielessä paikkansa, että vaalitaistelun aikana *Turun Sanomissa* ja *Etelä-Suomen Sanomissa* ei juuri kirjoitettu SDP:tä vastaan. Sen sijaan maalaisliittoa ja varsinkin kokoomusta ja IKL:ää vastaan oli kirjoitettu hyvin ahkerasti.

Keränen ja Hiitonen havaitsivat *Helsingin Sanomien* heitä kohtaan suuntaaman kritiikin. Keränen julkaisi heti seuraavana päivänä pääkirjoituksen ”Kummallisia syytöksiä”. Hän korosti poikkeustoimenpiteiden poikkeuksellisuutta, ja katsoi että olojen rauhoituttua oli syytä ilmaista selvä kanta niistä luopumisen puolesta. Tämä oli erityisen tarpeellista sen tähden, että hallituksen taholta ”esiintyi taipumusta poikkeustoimenpiteiden jatkamiseen”. Muka aiheutettu käsitys, ettei puolue olisi ehjä, todettiin vääräksi: ”Puolue on asiassa ollut ehjä, mutta samaa tuskin voi sanoa kaikista niistä, jotka puolueen nimissä ovat vaikuttaneet valtiollisessa elämässämme.” Syytökset laimeasta toiminnasta sosialidemokraatteja vastaan torjuttiin. Puolueen johtoon ja vaalijulistukseen kohdistettuja syytöksiä Keränen piti törkeinä.³⁵⁴

³⁵² *Helsingin Sanomat* 10.7.1936, pk.

³⁵³ *Ibid.*

³⁵⁴ *Etelä-Suomen Sanomat* 11.7.1936, pk. Keränen myös tulkitsi pääkirjoituksessa *Helsingin Sanomien* kirjoittajan olevan tyylin perusteella toimituksen ulkopuolelta. Cajanderille hän epäili kyseessä olleen artikkelitoimittaja Yrjö Niiniluodon, jota piti hyvin oikeistolaisena. Frans Keränen A. K. Cajanderille 16.7.1936, AKCK I, Kansio 6, KA. Myös Carlson katsoo Niiniluodon olleen varsin oikeistolainen. Niiniluoto oli *Helsingin Sanomien* entinen ulkomaankirjeenvaihtaja ja tuleva päätoimittaja. Carlson 1990, s. 117-118.

Hiitonen toi näkemyksiään julki *Turun Sanomissa*. Hän ei viitannut *Helsingin Sanomien* kirjoitukseen, mutta vastasi siinä esitettyihin väitteisiin. Hän korosti edistyspuolueen eroja kokoomuksen suuntaan ja yhteisiä piirteitä sosialidemokraattien kanssa. Hän kuitenkin tähdensi, ettei silti voida tehdä sitä johtopäätöstä, että ”pidettäisiin yhdentekevänä” äänestetäänkö sosialidemokraatteja vai edistyspuolueen ehdokkaita. Hän myönsi puolueen ministereiden toimineen ansiokkaasti olojen vakiinnuttamiseksi, mutta katsoi, että näiden olisi tämän jälkeen pitänyt ryhtyä toteuttamaan mahdollisuuksien rajoissa puolueen erikoispyrkimyksiä. Puolueen kannalta hän piti virheenä pyrkimystä ottaa ”koko vastuu hallituksesta, jonka toiminta on monesti loppunut siinä, missä edistyspuolueen toiminnan olisi pitänyt alkaa”. Näkemystään hän perusteli sillä, että niissä vaalipiireissä, joissa puolueen ministerit olivat ehdokkaana ”eivät äänestystulokset suinkaan olleet ilahduttavimpia”. Kun taas Uudellamaalla, ”jossa ei missään muodossa pyritty rinnastamaan puoluetta ja nykyistä hallituskokoomusta”, äänimäärä nousi. Hiitosen kirjoituksilla oli arvovaltainen tuki takanaan. Cajander oli samalla kannalla, ja myös Ståhlberg oli tyytyväinen niihin.³⁵⁵

Helsingin Sanomat palasi asiaan uudelleen. Se korosti edelleen sitä, että ”puolue voi kannustaa valitsijoitansa vain sillä tavalla että se aukoo rajalinjat kyllin selväksi niin oikealle kuin vasemmallekin”. Porvarillista maailmankatsomusta korostettiin edelleen. Hiitosta, Lassilaa ja Kerästä kritisoi- tiin aiempaa suuremmin ja todettiin, että ”puolueelle on vahinkoa siitä että jotkut sen jäsenet esiin- tyvät ensimmäisinä jopa epämääräisiä tarkoituksia palvelevissa kokouksissa”. Tosin korostettiin myös sitä, ettei puolueen tule kylmetä yhteiskunnallisille uudistuspyrkimyksille. Lehden mukaan mikään ei kuitenkaan viitannut siihen, että näin olisi käymässä. Edellisten vuosien aikaansaannoksia painotettiin. Vasemmistosiiven lehtiä moitittiin siitä, että ne puhuivat ”valtiollisesta sorrosta, jota ei ole olemassa” ja syyttivät paikallaan pysymiseksi puolueen ajamaa politiikkaa, jota eduskuntaryh- mä oli suurin piirtein yksimielisesti kannattanut.³⁵⁶

Yksityisesti Hiitonen ja Keränen hämmästelivät *Helsingin Sanomien* kirjoituksia. Hiitonen kiitti kirjeessään Kerästä ”avustasi Helsingin Sanomia vastaan”. Jälkimmäiseen pääkirjoitukseen hän ei itse aikonut vastata. Mikäli Keränen kuitenkin aikoi niin tehdä, hän ehdotti kiinnitettäväksi huomio- ta siihen, ”ettei HS:n tulisi pitää kovin epäilyttävänä sellaista kokousta, johon osallistuminen oli ilmoitettava itse rouva Maissi Erkolle”. Keränen ei enää lehtensä palstoilla vastannut, mutta purki

³⁵⁵ Turun Sanomat 13.7.1936, pk. Ensio Hiitonen Heikki Kannistolle 23.8.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA.

³⁵⁶ Helsingin Sanomat 15.7.1936, pk.

näkemyksiään Cajanderille. Hän moitti *Helsingin Sanomien* kirjoittelua ja arveli Kivimäen ja Rantakarin vaikuttavan sen taustalla. Lehden kirjoittelun hän katsoi tehneen puolueen aseman kiusalliseksi: ”Puolueelle jakelee ’neuvoja’ lehti, jota tuskin voi pitää enää sen äänenkannattajana edes näennäisesti”. Lähiaikoina hän katsoi välttämättömäksi selvittää, ”kumpi, *Helsingin Sanomien*, vaiko puoluejohdon ja sitä tukevan maaseutulehdistön edustama suunta on oleva määräävä”.³⁵⁷

Yleensä maltillisesti esiintynyt *Kaleva* puuttui tässä vaiheessa keskusteluun. Se moitti vaalitappion aiheuttamaa ärtymystä ja siitä johtuvaa syiden etsintää. Tappio ei sen mielestä ollut niin suuri, että ”tarvitsisi saattaa päiväjärjestykseen mitään rajankäyntiä puolueen keskuudessa”. Lehti korosti puolueen asemaa keskustapuolueena ja porvarillisen leirin vasemmistona. *Helsingin Sanomien* vaatimusta rajojen korostamisesta vasemmalle ei ymmärretty. Selkein kritiikki kohdistui *Helsingin Sanomiin*, vaikka moitteet tappion syiden etsinnästä saattoivat kohdistua yhtä hyvin vasemmistosiipeen.³⁵⁸ *Kaleva* asettui välittävään rooliin ja halusi jättää puoluetta hajottavan jälkipyykin sikseen.

Virallisesti puolue ei lähtenyt syyttämään Kivimäkeä ja hallitusta heikosta vaalituloksesta. Puolue-toimikunta lähetti kiertokirjeen, jossa tappion syinä selitettiin huonoa onnea ja vaalijärjestelmää. Hallitusvastuun vaikutus tunnustettiin, mutta korostettiin, että huolimatta ”poikkeuksellisen pitkstä hallitusvastuusta” ja muiden puolueiden taholta ”kohdistetusta parjaustulvasta” menetykset supistuivat varsin vähiin. Muistettiin myös mainita, ettei puolue ollut voinut vähemmistöasemastaan johtuen hallituksen toimintaan ratkaisevasti vaikuttaa. Muiden hallituksessa mukana olleiden puolueiden vastuusta kieltäytymisen katsottiin myös heikentäneen ”vastuun kantamaan joutuneen puolueen mahdollisuuksia”. Huolimatta kansanvaltaisessa puolueessa luonnollisista eri ”ajatusvivahteista” korostettiin puolueen toimineen edellisinä vuosina yksimielisenä johtavien periaatteidensa takana. Inkilä kommentoi Cajanderille julkilausumaluonnoksesta, etteivät ”lievennykset saisi tulla kysymykseen”. Hän myös ehdotti korostettavaksi yksin hallitusvastuussa olemisen vaikutusta.³⁵⁹ Lausuma oli tietysti kompromissi ja pyrki pitämään yllä yhtenäistä julkisivua. Muiden puolueiden ”parjauksen” korostaminen ainakin oli Kivimäen piirin näkemyksen mukaista.

Nykypäivä sen sijaan oli vapaa puolueen virallisen yksimielisyyden kahleista. Ensimmäisessä vaalien jälkeisessä pääkirjoituksessa ruodittiin vaalitappiota vapaamielisyyden kannalta. Olennaista oli

³⁵⁷ Ensio Hiitonen Frans Keräselälle 15.7.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Frans Keränen A. K. Cajanderille, AKCK I, Kansio 6, KA.

³⁵⁸ *Kaleva* 16.7.1936, pk.

³⁵⁹ Edistyspuolueen puolue-toimikunnan keskusvaliokunnan lausunto 20.7.1936, Oskari Mantereen kokoelma, Kansio 11, KA. Arvo Inkilä A. K. Cajanderille 17.7.1936, AKCK I, Kansio 5, KA.

”mitä vapaamielisyydellä loppujen lopuksi tarkoitetaan”. Lehti kyseenalaisti hyvin selvästi hallituksen vapaamielisyyden: ”Suomen kansalle on epäilemättä yritetty antaa se käsitys, että Suomea on viime vuosina hallittu vapaamielisten periaatteiden mukaisesti.” Vaalituloksen katsottiin ilmentävän sitä mitä kansa ”tällaisesta vapaamielisyudesta” ajatteli: Se ei tunnustanut hallitussuuntaa vapaamieleiseksi. Hallitussuunnan vapaamielisyyden katsottiin muuttuneen varsinkin oikealle päin venyväksi käsitteeksi ja vapaamielisyyden nimissä katsottiin puolustetun ”suorastaan klassisen konservatiivisia pyrkimyksiä”. Yksityisyritteliäisyyden korostamista vaalitaistelussa suorastaan kritisoitiin. Lopuksi vaadittiin, että vapaamielisyyden on ”annettava selvä ja horjumaton käsitys etteivät taantumukselliset ennakkoluulot vaikuta sen politiikkaan”.³⁶⁰ Hallituksen ”väärä” vapaamielisyys katsottiin vaalitappion syyksi ilman mitään lievennyksiä.

Samassa lehdessä oli myös Hiitosen vaalitulosanalyysi. Tappion syiden osalta se noudatteli *Turun Sanomissa* julkaistuja linjoja, tosin hallituksen saama kritiikki oli suurempaa. Uudenmaan myönteisen tuloksen hän katsoi johtuneen hallituksesta erottautumisen lisäksi ennen kaikkea siitä, että vaalitaistelu käytiin ”selvien edistysmielisten linjojen merkeissä”. Ylipäänsä Hiitonen oli sitä mieltä, että puolueen olisi vaalitaistelussa pitänyt selvästi erottautua hallituksesta ja tehostaa omaa ohjelmaansa, vaikka se olisikin merkinnyt loitontumista hallituksen linjasta.³⁶¹ Näkemys oli täysin päinvastainen Oksasen tulkintaan verrattuna.

Cajander summasi näkemykset vaalitappion syystä eräässä puheessaan. Hänen mielestään pääsyy oli hallitusvastuussa, eikä myöskään pitänyt hämmästyttävänä, että vastuu suuria saavutuksia aikaan saaneesta hallituksesta aiheutti vaalitappion. Hallitus oli tehnyt myös virheitä, eikä poliittisten vastustajien kiihkeä agitaatio hänen mielestään ollut kaikilta osin vailla pohjaa. Virheistä Cajander mainitsi yliopiston kielikysymyksen ratkaisuyrityksen, bensiinitullit, ja veti esiin myös Kivimäen talousneuvostoasiassa 1934 antaman lausunnon. Hän katsoi hallituksen harjoittaneen edistyspuolueen nimissä kokoomuslaista politiikkaa, ja siitä syystä hyöty oli langennut kokoomukselle. Edistyspuolue taas ei hallitusvastuusta johtuen voinut riittävästi korostaa omaa kantaansa.³⁶²

Hallituksen taholta oli korostettu taloudellisen elämän nousua. Palkkojen hitaasta noususta johtuen tämä ei kuitenkaan ollut juuri tuntunut ”vähäväkisten” keskuudessa. Näiden Cajander katsoi tästä johtuen tehneen sen johtopäätöksen, ettei oltu riittävästi toimittu heidän elinolojensa parantamiseksi.

³⁶⁰ Nykypäivä 31.7.1936, pk.

³⁶¹ Nykypäivä 31.7.1936, Vaalien jälkeinen tilanne.

³⁶² Vuoden 1936 vaalitappion syitä, AKCK I, Kansio 85, KA. Epäselvää on, missä yhteydessä Cajander tämän puheen piti. Puolueen pöytäkirjoihin tai lehdistöön ei siitä ole jäänyt mitään merkintöjä.

si, tai jopa, että taloudellinen nousu oli saavutettu heidän kustannuksellaan. Tästä ja hallituksen politiikan oikeistolaisesta suuntauksesta seurauksena oli edistyspuolueen äänimäärän väheneminen esimerkiksi Helsingin työläiskaupunginosissa. Hiitosen tapaan Cajander käytti Uudenmaan vaalipiiriä, ”missä puolueen enemmän vasemmistolaiset ehdokkaat olivat”, esimerkkinä hyvästä tuloksesta. Hallitusvastuun huonon vaikutuksen hän katsoi olleen syynä siihen, että puolueen ehdokkaina olleista ministereistä puolet jäi valitsematta. Turun eteläisen menetykset hän luki liki suoraan Kivimäen ehdokkuuden syyksi. Lopuksi hän mainitsi muutamia huonosta onnesta ja vaalitoiminnassa tehdyistä virheistä johtuneita seikkoja ja korosti voimakkaan vaalityön ansiota olleen, että menetykset jäivät niinkin vähäisiksi.³⁶³

Myös ehdokastasolla vaalitulosta analysoitiin eri tavoin. *Helsingin Sanomat* katsoi luottamuslauseeksi pääministerille sen, että tämä tuli valituksi kahdestakin vaalipiiristä. Lehdessä myös todettiin, että vaalitoiminnassa tehtiin ”henkilövirheitä”, eli kritisoitiin vasemmistosiipeä painottanutta ehdokasasettelua. Vasemmistosiivellä nähtiin Cajanderin tapaan yleisemminkin ministereiden valitsematta jääminen epäluottamuslauseena hallitukselle. Lisäksi katsottiin eräiden vaalipiirien ääntenmenetysten johtuneen puolueen ministereiden ehdokkuuksista kyseisissä piireissä.³⁶⁴

Vaalitappiota analysoitiin puolueessa hyvin eri tavoin. Vasemmistosiipi korosti hallituksen ja sen virheiden merkitystä. Hallitusvastuun vaikutus myönnettiin myös oikeistosiivellä, mutta ei tunnustettu hallituksen tehneen virheitä. Pikemminkin syy oli vastapuolueiden voimakkaassa, mutta aiheettomassa propagandassa. Tappio oli hallituksen kannalta epäreilu. Tappiollisia tuloksia tulkittiin myös vaalipiiri- ja henkilökohtaisesti eri tavoin. Vasemmistosiivellä katsottiin epäluottamuslauseeksi hallitukselle se, että kaksi sen ministeriä jäi valitsematta ja äänimäärä väheni ylipäänsä niissä piireissä, joissa hallituksen jäseniä oli ehdokkaana. Oikealla äänimäärän väheneminen eräissä piireissä taas katsottiin johtuvaksi paikallisten äänenkannattajien ”horjumisesta”.³⁶⁵ Vaalitulos johtui joko hallituksen liiallisesta oikeistolaisuudesta tai puolueen vaalitoiminnan liiasta vasemmistolaisuudesta, riippuen tulkitsijasta. Hallitukseen taas tukeuduttiin joko liikaa tai liian vähän. Kaiken kaikkiaan vaalitulos aiheutti mittavaa jälkipyykkiä. *Helsingin Sanomat* teki aiempaa huomattavampia irtiottoja. Kritiikki hallitusta ja *Helsingin Sanomia* kohtaan voimistui selvästi puolueen piirissä.

³⁶³ Ibid. Ehdokkaina olleista ministereistä Kivimäki ja Mantere menivät läpi, Sarlin ja Linna eivät.

³⁶⁴ *Helsingin Sanomat* 4.7.1936 ja 6.7.1936, pk:t *Turun Sanomat* 13.7.1936, pk.

³⁶⁵ *Turun läänin eteläinen* ja *Hämeen läänin eteläinen* olivat ne vaalipiirit, joissa olivat ehdokkaana Kivimäki ja Mantere ja joissa *Turun Sanomat* ja *Etelä-Suomen Sanomat* ilmestyivät. Uudenmaan menestystä taas saattoi selittää joko hallituksen takana olleella äänenkannattajalla tai hallituksesta erottautuneella vaalitoiminnalla.

6. Kivimäen hallitus kaatuu

6.1. Hallituksen heikko selkänöja

Vaalitulos luonnollisesti heikensi hallituksen asemaa. Sen tukena ei enää ollut kuin seitsemän edustajaa, kun ruotsalaiset olivat keväällä eronneet hallituksesta, eivätkä kokoomus ja maalaisliitto edelleenkään katsoneet olevansa virallisesti edustettuina. Lisäksi tässä vaiheessa entistä enemmän hallitusta vastaan kääntyneet sosiaalidemokraatit saivat viiden edustajapaikan vaalivoiton. Vaalien jälkeen alkoivatkin uuden hallituspohjan tunnustelut SDP ja maalaisliiton toimesta. Kokoomus tosin kääntyi selvemmin hallituksen tukijaksi pelätessään vasemmiston tuloa hallitukseen.³⁶⁶

Vaalitulos oli erityisen huono Kivimäen piirille. Kivimäki tosin pääsi ainoana edistysmielisenä läpi Turun eteläisestä, ja siten sekä Toivola että Merivirta putosivat. Myös Mantere tuli valituksi, mutta muut selvästi oikeistosiiven edustajat Sarlin, Fränti ja Heiniö putosivat. Edelliseen eduskuntaryhmään kuulumaton Linnakin jäi rimaa hipoen ulkopuolelle. Vasemmistosiivelle taipuvia edustajia tuli eduskuntaryhmään enemmistö. Uudeltamaalta valittiin, tässä järjestyksessä, Mandi Hannula ja Cajander, piiritoimikunnan tavoitteiden mukaisesti. Viipurin läntisessä vaalipiirissä Inkilä säilytti paikkansa Särkän pudotessa. Oulun eteläisessä Fräntin paikan vei Heikki Kannisto, joka voidaan myös lukea vasemmistosiivelle lukeutuvaksi. Hän oli Hiitosen ystävä, ja tämä luki hänet mahdollisiin Nykypäivän tukijoihin. Uuden eduskuntaryhmän seitsemäs jäsen oli Mikkelin vaalipiiristä valittu Helena Syrjälä. Hänen kannastaan puolueen hajaannukseen on vaikea sanoa tarkempaa. Eräällä hänen puheessaan tosin on kenties enemmän oikeistosiivelle suuntautuvia painotuksia. Joka tapauksessa eduskuntaryhmän painopiste siirtyi selvästi vasemmistosiivelle.³⁶⁷

Erityisen vähäiseksi hallituksen kannatuksen eduskunnassa tulkitsi *Nykypäivä*. Hallituksen virallisen kannatusjoukon se huomautti olevan vain viisi edustajaa, jos ei otettu lukuun ryhmän hallituksessa olevia jäseniä. Näistä viidestäkin Nykypäivän mukaan ”kokonaista neljä” epäili hallitustilanteen edullisuutta puolueensa kannalta. Hallitukselle jäi siis vain yksi todella varma kannattaja ”t.s. ½ % koko eduskunnasta”.³⁶⁸ Ilmeisesti Syrjälä oli hallituksen ainoa kannattaja, ja Cajander, Inkilä, Kannisto sekä Hannula olivat epäilevällä kannalla. Kivimäen mukaan eduskuntaryhmä kuitenkin

³⁶⁶ Soikkanen 1984, s. 98-100. Jääskeläinen 1977, s. 536.

³⁶⁷ Helsingin Sanomat 4.7.1936, Eduskuntavaalien tulokset selviävät. Turun Sanomat 5.7.1936, Hämeen pohjoisessa edistys menetti paikan. Ensio Hiitonen Heikki Kannistolle 23.8.1936, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Etelä-Suomen Sanomat 4.7.1935, Kunnalliselämässämme on paljon tehtäviä, joissa nainen voi menestyksellä työskennellä.

³⁶⁸ Nykypäivä 18.9.1936, pk.

teki syksyn ensimmäisessä kokouksessa yksimielisen päätöksen, jonka mukaan hallituksen ei ollut tarpeellista erota, ennen kuin se saa eduskunnalta epäluottamuslauseen. Myöhemmin Kivimäki vetosi tämän päätöksen tueksi parlamentarismiin ja Ståhlbergiin: ”Hallituksen on katsottava nauttivan eduskunnan luottamusta niin kauan kunnes eduskunta siltä luottamuksensa epä.”³⁶⁹

Kivimäki kertoi vaalien jälkeen *Helsingin Sanomien* haastattelussa näkemyksiään hallituskysymyksestä. Hänen mielestään se ei ”tietenkään” ollut ajankohtainen ennen eduskunnan kokoontumista syyskuussa. Hän ymmärsi, että vaaleissa tappion kärsinyt edistyspuolue mielellään siirtäisi vastuun muille niin pian kuin mahdollista. Pääministeri kuitenkin korosti, ettei ”maata hallita puolue- eikä henkilökohtaisten mielitekojen” mukaan, vaan tähdensi hallituksen vaihdon riippuvan eduskunnasta. Hallituskysymyksen ratkaisusta hän katsoi olevan ennen aikaista lähteä esittämään arvioita.³⁷⁰

Kyllästyneisyys hallitukseen ja sen tukemiseen oli edistyspuolueessa vaalitappion jälkeen hyvin yleistä. Myös sosiaalidemokraattien arvostelu hallitusta kohtaan kiihtyi. Kivimäen luonnehdinnan mukaan ”vaaleihin asti uskollinen Tannerkin” liittyi hallituksen arvostelijoiden joukkoon. Tanner tiedusteli yksityisesti Kivimäeltä heti eduskunnan kokoonnuttua, tulisiko hallitus eroamaan. Kivimäki katsoi, että hallitus olisi edistyspuolueen vaalitappion johdosta voinut jättää paikkansa ja vastasi Tannerille ymmärtävänsä, että sen päivät olivat luetut. Hän kuitenkin lisäsi, ”etten tahtonut antaa aihetta käsitykseen, jonka mukaan vaalit aina edellyttivät hallituksen eroamista; eduskunnan oli parlamentin sääntöjen mukaisesti ilmaistava, ettei hallitus enää nauttinut sen luottamusta”. Tannerin tähän antama vastaus viittasi Kivimäen näkemyksen mukaan välikysymykseen.³⁷¹

Kivimäki ainakin muistelmiensa mukaan ymmärsi, ettei hallitus tulisi kestävänsä enää pitkään. Samalla kannalla olivat muutkin edistyspuolueessa hallitukseen myötämielisesti suhtautuneet tahot. Sarlin ei rivien välistä päätellen odottanut hallitukselle enää kovin pitkää ikää ja Jussi Oksanenkin arveli tilanteen merkitsevän sitä, että ”syksyllä olisi nyt kai aika muuttaa hallitusta”. Tosin hänkin esitti pienen epäilyksen Kivimäen aikeita kohtaan: ”Vaan mitä ajateltaneen korkeimmassa paikassa.”³⁷² Hallituksen eroa ei toivottu, mutta myönnettiin sen olevan todennäköisesti pian edessä.

³⁶⁹ Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA.

³⁷⁰ *Helsingin Sanomat* 8.7.1936, Hallituskysymys ajankohtainen vasta syksyllä uuden eduskunnan kokouduksella.

³⁷¹ Kivimäki 1965, s. 101-105.

³⁷² Bruno Sarlin A. K. Cajanderille 8.7.1936, AKCK I, Kansio 11, KA. Jussi Oksanen Olavi Laineelle 5.7.1936, Puolue-toimistolle saapuneet kirjeet, KEPA, PR 78, KA.

Puolueen vasemmalla siivellä oltiin Kivimäen kanssa hieman eri mieltä siitä miten hallituksen tuli parlamentarismien kannalta menetellä. Holsti oli otaksunut, että hallitus tulee heti eduskunnan kokoonnuttua eroamaan. Kotimaan politiikkaa tarkemmin seurannut Hiitonen kuitenkin korjasi hänen näkemyksiään. Holstille kirjoittaessaan hän totesi, että ”ei meidän parlamentarismimme enää ole niin puhdasviivaista kuin näyt olettavan, eivätkä siis ratkaisut niin pääpiirteisesti jo nyt selviä kuin arvelet. Nykyisen hallituksen ero ei vieläkään ole varma”. Keränen puolestaan ilmaisi Cajanderille, että puolueen tuli heti eduskunnan kokoontuessa määrittää kantansa hallituskysymyksen suhteen: ”Ja se ei voine olla muu kuin tämä: Edistyspuolueen on ehdottomasti vapauduttava hallituksesta ja jos puolueeseen lukeutuvat miehet kaikesta huolimatta jäävät hallitukseen, on puolueen selitettävä, että he ovat siinä omalla vastuullaan ja yksityismiehinä. Tämän pitäisi olla selvää, mutta pääministerin lausunnosta päättäen se ei sitä ole.” Keränen myös vaati puolueen suunnan selvittelyä vaikka pienen hajaannuksen ja henkilömenetysten uhalli.³⁷³ Hallituksen ero, tai vähintään puolueen selvä ero siitä katsottiin välttämättömäksi toimenpiteeksi.

Vasemmistosiiven lehdissä ilmaistiin heti vaalien jälkeen samansuuntaisia mielipiteitä lievemmin sanankääntein. Lehtensä ensimmäisessä vaalitulosityylyssä Keränen totesi hallituksen aseman käyneen erittäin vaikeaksi. Sen välitöntä eroa hän ei suositellut, vaan katsoi, että ”käytännöllisistä syistä”, lähinnä budjettivalmistelujen takia, hallituksen pitäisi jäädä paikalleen eduskunnan kokoonnuttua asti. Elokuussa *Etelä-Suomen Sanomat* piti välttämätöntä, että hallitus kohta eduskunnan kokoonnuttua selvittää suhteensa uuteen eduskuntaan, odottamatta mahdollista epäluottamuslausetta. ”Parlamentarismien periaatteet eivät edellytä ainoastaan sitä, että hallitus pysyy paikoillaan niin kauan kuin se nauttii eduskunnan enemmistön luottamusta, vaan myöskin eduskunnan ja hallituksen välisen luottamussuhteen selvittämistä varsinkin vaalien jälkeen.” Edistyspuolueen tuli sen mielestä vetäytyä vastuusta kokoamaan voimiaan vaalitappion jälkeen. Myös Paavola suositteli hallitusta ”punnituttamaan nauttimansa kannatuksen”.³⁷⁴

Turun Sanomat totesi ensi töikseen vaalien jälkeen, etteivät ”hallituksen päivät enää voi olla pitkät”. Sen mielestä parlamentarismien kannalta tulkittuna ”hallitus on kärsinyt musertavan vaalitappion”. Hiitonen totesi *Turun Sanomissa* suoraan, että edistyspuolue pääsee vaalituloksen myötä vapautumaan hallitusvastuusta ja ”muutenkin selvemmillä linjoille”. Myöhemmin *Turun Sanomat* jopa vihjaisi siihen suuntaan, ettei olisi pitänyt huonona vaikka hallitus olisi heti vaalien jälkeen eronnut.

³⁷³ Ensio Hiitonen Rudolf Holstille 29.7.1936, Rudolf Holstin kokoelma, KAY 6004, KA. Frans Keränen A. K. Cajanderille 16.7.1936, AKCK I, Kansio 6, KA.

³⁷⁴ *Etelä-Suomen Sanomat* 7.7.1936 ja 18.8.1936, pk:t sekä 20.8.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina.

Elokuussa lehdessä tehtiin vertailuja edellisten vaalien jälkeiseen tilanteeseen. Todettiin, että koska hallituspuolue tällä kertaa, toisin kuin vuonna 1933, menetti kannatustaan, ei voitu lähteä siitä, että valitsijat olisivat olleet tyytyväisiä. Edistyspuolueelta puuttui tästä syystä edellytykset hallitusvastuun jatkuvaan kantamiseen.³⁷⁵ *Turun Sanomat* oli vähintään yhtä innokas kuin *Etelä-Suomen Sanomat* vaihtamaan hallitusta.

Oikeistosiiven lehdissä hallituskysymykseen suhtauduttiin välttelevämmin. *Helsingin Sanomat* myönsi vaalien jälkeen, että hallituksen asema käy ”varsin vaikeaksi”. Sen mahdolliseen eroon ei kuitenkaan viitattu sanallakaan. Kivimäen haastattelua kommentoidessaan lehti yhtyi täysin tämän näkemyksiin. Hallituskysymyksen eteneminen riippui eduskunnasta. Hiekkala puolestaan viittasi erääseen *Etelä-Suomen Sanomien* hallituksen eroa toivoneeseen pääkirjoitukseen. Selvää kantaa hän ei ottanut sen enempää puolesta kuin vastaan, vaan totesi, että ”kantahan se on tuokin kanta”. Aina-kaan selvästi eri mieltä hän ei kuitenkaan ollut.³⁷⁶ Muuten *Helsingin Sanomat* oli varsin vaitonainen puolueen hallitusvastuun suhteen. Selvää tukea ei annettu, mutta ei vaadittu myöskään eroa.

Kaleva ei oikeastaan käsitellyt hallituskysymystä ennen elokuuta. Se korosti, että ennen hallituksen eroa pitäisi olla tiedossa ”edes jonkinlainen varmuus uuden hallituksen suuntaviivoista”. Lehti myönsi, että hallitusta vastaan oli jonkin verran huomauttamista, ja että edistyspuolueelle olisi kenties puoluetaktisesti edullista vapautua hallitusvastuusta. Se kuitenkin korosti, että on tärkeintä huolehtia siitä että ”maan asioita hoidetaan kunnollisesti”. *Kalevan* mielestä oli ”parempi tukea kykenevää ja menestyksellisesti toimivaa, vaikkakin parlamentaarisesti kapealle pohjalle rakentuvaa hallitusta kuin vääntää siltä jalat pois alta ja jäädä sitten odottamaan mitä mahdollisuuksia kohtalo mukanaan tuo”. Muutamaa päivää myöhemmin lehti esitti myös kritiikkiä vasemmistosiiven suuntaan. Se korosti, ”ettei edistyspuolueen tule eduskunnan kokoonnuttua kiiruhtaa ’tekemään politiikkaa’”, toisin sanoen ryhtyä omalta kohdaltaan hallituskysymyksessä kiireellisiin toimenpiteisiin.³⁷⁷ *Kaleva* oli selvästi hallituksen takana ja kritisoi myös oman puolueen hallituskvaihtointoa.

Uutta virettä keskusteluun tuli eduskunnan kokoonnuttua. Hallitus ei oma-aloitteisesti selvittänyt nauttimaansa luottamusta. *Etelä-Suomen Sanomat* toisti aiempaa näkemystään: Mikäli ”hallitus katsoo noudattaneensa suurin piirteinkään edistyspuolueen poliittista suuntaa” sen tulisi tulkita puolueen vaalitappio epäluottamukseksi itselleen. Lehti myös periaatteessa sanoi irti edistyspuolueen

³⁷⁵ *Turun Sanomat* 4.7.1936, 7.7.1936 (Hiitonen), 14.7.1936 ja 21.8.1936, pk:t.

³⁷⁶ *Helsingin Sanomat* 4.7.1936 ja 8.7.1936, pk:t sekä 20.8.1936, Lempeitä ja vaarattomia kesätuulia, ”Eeron” pakina.

³⁷⁷ *Kaleva* 18.8.1936 ja 20.8.1936, pk:t. Korostus alkuperäinen.

hallitusvastuun toteamalla, ettei puolueella vaalitappion jälkeen ole ”oikeuttakaan kantaa tosiasiallista hallitusvastuuta”. Pakinassaan Keränen katsoi hallituksen olleen vallassa liian kauan ja toivotti hallitusvaihdoksen tervetulleeksi. *Turun Sanomissa* ei tässä vaiheessa aivan yhtä voimakkaasti vaadittu hallituksen eroa, mutta todettiin hallituskysymyksen keskustelun varmasti voimistuvan.³⁷⁸

Kaleva oli entisellä kannallaan ja huomautti, että ”missään ei ole sanottu että hallituksen tulisi välttämättä uudeksi, nauttiiko se kullakin hetkellä luottamusta vai ei”. *Helsingin Sanomissakaan* ei katsottu olevan kiirettä hallituskysymyksen selvittelyssä. Lehti muistutti, että vielä siinä vaiheessa ei oltu oppositionkaan taholla selvillä siitä, mille pohjalle uusi hallitus olisi muodostettava. Katsottiin, ettei hallituskysymys ollut ”millään tavalla kaikkein ensimmäisiä ja kiireellisimpiä kysymyksiä eduskunnan kokouduttua. Sen järjestelyyn voidaan ryhtyä asiallisin perustein vasta sitten kun on nähty millaisiksi hallituksen ja uuden eduskunnan keskinäiset suhteet käytännössä muodostuvat.” Lisäksi se tähdensi, ettei sen enempää sisä- kuin ulkopoliittisestakaan ollut aihetta minkäänlaisiin ”jyrkkiin suuntamuutoksiin”.³⁷⁹ Tuki oli selvää, mutta osaltaan sitä varmasti selittää se, ettei *Helsingin Sanomien* piirissä haluttu ”suunnanmuutosta”, eli vasemmistoa hallitukseen.

Tanner esitti talousarvion lähetekeskustelussa hallitukselle vaatimuksen kannatuksensa selvittämisestä. *Etelä-Suomen Sanomat* ilmaisi tukensa Tannerille toistamalla aiemmin esittämiään lausuntoja. *Kaleva* oli eri linjalla. Se kritisoi Tannerin lausuntoa siitä, että siinä oli esitetty myös ennenaikainen erojaispuhe hallitukselle. Sen mielestä olisi asianmukaisempaa ensin koettaa voimiaan hallitusta vastaan äänestyksessä, ja vasta tässä onnistuttuaan hyväksellä hallitus. *Kalevassa* tultiin hallituskysymystä ”miltä kantilta tahansa” pohdittaessa siihen tulokseen, että ”Kivimäen hallitus istuu satulassa vielä ensi joulukuun saakka”.³⁸⁰ *Kaleva* ja *Etelä-Suomen Sanomat* olivat hallituskysymyksestä aivan eri linjoilla.

Nyky päivän sivuilla ensimmäinen kannanotto hallituskysymykseen oli Hiitosen artikkeli ”Vaalien jälkeinen tilanne”. Hiitonen totesi puolueen äänenkannattajien asettuneen ”mikä peitetymmin, mikä avonaisemmin” epäilemään hallitustilanteen jatkamisen edullisuutta puolueen kannalta. Tämä oli ”sekä parlamentarismia, että edistyspuolueen omalta kannalta luonnollisin ajatus”. Kun hallitus ei tätä ajatusta noudattanut, *Nyky päivän* otti tilanteen uudelleen käsittelyyn pääkirjoituksessaan ”Parlamentarismia rajamailla”. Lehti esitteli Englannissa ja Ranskassa noudatettua parlamentarismia ja

³⁷⁸ *Etelä-Suomen Sanomat* 1.9.1936 pk ja Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Turun Sanomat* 30.8.1936, pk.

³⁷⁹ *Kaleva* 1.9.1936, pk. *Helsingin Sanomat* 1.9.1936, pk.

³⁸⁰ *Etelä-Suomen Sanomat* 12.9.1936, pk. *Kaleva* 10.9.1936, Eilistä ja tämänpäiväistä, ”Juhanin” pakina sekä 13.9.1936, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina.

katsoi, että ”Meillä on tunnetusti viime aikoina esitetty hieman toisenlaisia käsityksiä”. Se kritisoi näkemystä, jonka mukaan hallituksen ei tarvitse välittää kuin suoranaisesta epäluottamuslauseesta. Todellinen parlamentarismi edellytti sitä, ”että hallitus nauttii eduskunnan enemmistön suoranaista kannatusta eikä sitä, että sen vain onnistuu välttää enemmistön epäluottamuslauseet”.³⁸¹ Jälkimmäisellä tavallahan Kivimäen hallitus oli pysynyt pystyssä periaatteessa koko toimikautensa.

Vaalien jälkeen eri puolueiden lehdissä käytiin enemmän tai vähemmän aktiivisesti kannunvalantaa tulevasta hallituspohjasta. *Turun Sanomat* ilmaisi useaan kertaan pitävänsä luonnollisena, että sosialidemokraatit tulevat hallitusvastuuseen. Potentiaalisimpana hallituskumppanina SDP:lle lehti piti maalaisliittoa. Myös *Etelä-Suomen Sanomat* toivotti tervetulleeksi sosialidemokraattien ja maalaisliiton hallitusyhteistyön. Jonkin verran spekuloidtiin myös sillä mahdollisuudella, että sosialistit ja ruotsalaiset ryhtyisivät yhteistoimintaan, kuten edellisen vuosikymmenen lopulla. *Kaleva* ja *Helsingin Sanomat* taas pitivät heikkoina kaikkien tällaisten hallituskokoomusten toteutumismahdollisuuksia.³⁸² Nämä lehdet tuskin olisivat mielellään nähneet sosialisteja hallituksessa, vaikka eivät sitä suoraan sanoneetkaan. Oikeistosiivellä yleensä suhtauduttiin vastentahtoisesti vasemmiston hallitusvastuuseen. Kivimäki ei pitänyt heitä vielä hallituskypsinä ja Sarlin näki vaalien jälkeisessä tilanteessa suurimpana vaarana vasemmiston ja ruotsalaisten yhteistyön.³⁸³

Parlamentarismien kannalta tilannetta tulkittiin hyvin eri tavoin. Oikeistosiivellä katsottiin, että hallituksen tuli pysyä paikallaan, kunnes se saa epäluottamuslauseen. Tällä argumentilla myös vasemmistosiiven lehdet olivat hallitusta puolustaneet esimerkiksi ylimääräisten valtiopäivien aikana. Vasemmalla taas korostettiin vaalien aiheuttaneen sellaisen tilanteen muutoksen, että parlamentarismien nimissä hallituksen tuli selvittää, nauttiiko se eduskunnan luottamusta. *Nykypäivä* meni pisimmälle, ja oikeastaan kyseenalaisti hallituksen parlamentaarisuuden koko sen olemassaolon ajalta. Hallituksen tuki oli vähäistä edistyspuolueenkin keskuudessa. Eduskuntaryhmän enemmistö suhtautui siihen kriittisesti ja pääosa lehdistä oli valmis vaihtamaan hallitusta. Ainoastaan *Kaleva* ja varovaisemmin *Helsingin Sanomat* olivat edelleen sen takana. Varsinkin *Helsingin Sanomien* tukeen vaikutti varmasti sama syy, kuin kokoomuksen taholta tulleeeseen: pelko vasemmiston hallitusvastuusta. Hallituksen kaatumisen katsottiin yleisesti olevan vain ajan kysymys. Lähinnä oli kyse siitä, mihin ”oksaan” hallitus hirtettäisiin.

³⁸¹ Nykypäivä 31.7.1936, Vaalien jälkeinen tilanne, sekä 18.9.1936, pk.

³⁸² Turun Sanomat 4.7.1936, 10.7.1936, 21.8.1936 ja 30.8.1936, pk:t. Etelä-Suomen Sanomat 18.8.1936 ja 1.9.1936, pk:t; 20.8.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina sekä 1.9.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

³⁸³ Bruno Sarlin A. K. Cajanderille 8.7.1936, AKCK I, Kansio 11, KA. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA. Kivimäki sanoi hyväksyneensä sosialidemokraattien hallituskelpoisuuden vasta 1937 presidentinvaalien jälkeen.

6.2. Etsivän keskuspoliisin raportit

Hallituksen kannalta kohtalokkaiksi koituivat niin sanotut Etsivän Keskuspoliisin (EK) raportit. Raporttien taustalla oli Kominternin 1935-1936 vuodenvaihteessa antama määräys kommunisteille soluttautua eri järjestöihin muodostaakseen niin sanotun kansanrintaman. Kivimäki oli antanut Etsivälle keskuspoliisille tehtäväksi selvittää miten laajasti tällaista solutusta oli tapahtunut. EK laati aiheesta muistiot, joissa todettiin kommunistien pyrkineen soluttautumaan useisiin järjestöihin. Muistioissa mainittiin nämä järjestöt ja niihin kuuluvien henkilöiden nimiä, joita ei väitetty kommunisteiksi, mutta jotka muistion myötä joutuivat tavallaan epäilyttävään valoon. Joukossa oli lukuisia tunnettuja kansalaisia ja vasemmisto- ja keskustapuolueiden poliitikkoja. Kivimäki korosti, että nimenomaan muistiossa olleen erehdyttävän sanontatavan takia nämä arvossapidetyt ja luottamusta nauttivat kansalaiset joutuivat epäilyttävään valoon. Muistiot joka tapauksessa vuotivat erehdyksessä julkisuuteen ja saivat aikaan vastalauseryöpyyn hallitusta vastaan.³⁸⁴

Tapaus lähti liikkeelle Helsingin raastuvanoikeudesta, jonka arvioitavaksi oikeusministeriö oli jättänyt Ihmisoikeuksien liiton rekisteröimisen hyväksymisen. Kyseinen järjestö oli yksi EK:n raporteissa mainituista, joihin kommunistien epäiltiin soluttautuneen. Epäilyn taustalla oli liiton valtuuskuntaan aiemmin kuuluneen henkilön osallistuminen kommunistiseen toimintaan kymmenen vuotta aiemmin. Liiton puheenjohtaja oli edistyspuolueen eduskuntavaaliehdokas Väinö Lassila ja sen johtoon lukeutui huomattavia henkilöitä kuten Maissi Erkkö ja edistyspuoluelaiset poliitikot Hiski Mikkonen ja Zachris Castren. *Nykypäivä* hämmästeli tapausta jo tässä vaiheessa, mutta varsinainen kohu syntyi, kun EK:n raportit tulivat oikeuden pöytäkirjoihin liitettyinä julkisiksi asiakirjoiksi.³⁸⁵

Nykypäivä kiinnitti ensimmäisenä huomiota julkisuuteen tulleisiin raporteihin seuraavassa numerossaan. Se muistutti edellisessä numerossa kerrotusta oikeusjutusta, ”jossa yritettiin joukko tunnettuja ja nuhteettomia kansalaisia tehdä epäilyiksi melkeinpä maanpetoksellisesta toiminnasta”. Jatkoa seurasi: ”on osoittautunut, että Etsivä keskuspoliisi ... on valmistanut useamman kymmenen sivun pituisen mietinnön epäilyjensä tueksi. Tässä mietinnössä on pyritty saattamaan epäedulliseen valoon monilukuiset huomattavat kulttuurihenkilöt kaikista eri piireistä.” Etsivän keskuspoliisin toimintaa ja sen resurssien suuntaamista arvosteltiin huomattavasti. Muistiossa mainittuja järjestöjä oli Ihmisoikeuksien liiton lisäksi Nuortasavaltalaisten liitto ja sen piiristä Eero O. Erkkö, Urho Toivola,

³⁸⁴ Hentilä 2006, s. 169. Kivimäki 1965, s. 103. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA.

³⁸⁵ *Nykypäivä* 28.8.1936, Uutisia raastuvasta.

Lassi Hiekkala, E. J. Paavola, sekä maalaisliiton Uno Hannula ja ministeri K. T. Jutila. Lisäksi mainittiin muun muassa *Nykypäivä* sekä Bruno Sarlinin puoliso Signe Sarlin.³⁸⁶

Muutkin lehdet kiinnittivät nyt huomiota tapaukseen. Kurjensaarella oli tapana viedä *Nykypäivän* uusin numero *Helsingin Sanomien* Hiekkalalle. Syyskuun 18. päivän numeroa viedessään hän kiinnitti Hiekkalan huomion EK:n raporteista kertovaan artikkeliin. Kurjensaaren mukaan Hiekkala artikkelin luettuaan ”vilkastui” ja totesi: ”Mutta tuossahan on se oksa”. Hiekkalan innostuneesta reaktiosta voi päätellä, ettei *Helsingin Sanomien* piirissäkään välttämättä pidetty toivottavana Kivimäen hallituksen jatkamista eikä suhtauduttu siihen täysin positiivisesti. Joka tapauksessa EK ja hallitus saivat raporttien myötä Erkon ja *Helsingin Sanomat* vastaan. Raporteissa sivuttiin läheisesti lehteä ja Erkon perhettä, mainittiinhan niissä nimeltä Eljas Erkon äiti ja veli sekä *Helsingin Sanomien* johtokunnan pitkäaikainen jäsen Zachris Castren ja Hiekkala. Kurjensaari kertoo että ”Eljas Erkko suuttui” ja ryhtyi viemään tapausta laajempaan julkisuuteen.³⁸⁷

Helsingin Sanomat viittasi ensimmäistä kertaa EK:n raportteihin 20.9. ”Muut lehdet” -palstalla. Siinä lainattiin kyseistä *Nykypäivän* kirjoitusta ja kommentoitiin raportin sisältöä. Katsottiin, että EK:n toimesta ”’kansanrintamasta’ on fantiseerattu kokoon täydellinen romaani”. *Helsingin Sanomat* piti raporttia täydellisenä skandaalina ja viitattasi Jutilan sekä Signe Sarlinin esiintymiseen siinä. Tässä vaiheessa ei vielä ollut tiedossa, että raportti oli laadittu nimenomaan Kivimäen toimeksiannosta. *Helsingin Sanomat* antoi pääministerille ”sen ystävällisen neuvon”, että tämä toimittaisi puhdistuksen Etsivässä Keskuspoliisissa.³⁸⁸ *Helsingin Sanomien* kautta tapaus tuli laajaan julkisuuteen ja lehti toisensa perään ilmaisi tyrmistyksensä.

Turun Sanomat ja *Etelä-Suomen Sanomat* käsittelivät aihetta 22.9. Toivola totesi raportin olevan hyvä alku poliisivaltion toteuttamiseen ja hämmästeli, että ”Fascismin vastustaminen ja kansalaisvapauksien puolustaminen” katsottiin kommunistien auttamiseksi. *Turun Sanomat* myös julkaisi yksityiskohtaisia tietoja raportin sisällöstä. Keränen käsitteli asiaa pakinassaan. Hänellä ei siinä vaiheessa ollut tietoa raportin sisällöstä, mutta *Helsingin Sanomien* tietojen perusteella hän katsoi vaatimuksen Etsivän Keskuspoliisin puhdistamisesta todella aiheelliseksi.³⁸⁹

³⁸⁶ *Nykypäivä* 18.9.1936, Lisää uutisia raastuvasta. Kurjensaari, 1962, s. 51-52. *Turun Sanomat* 22.9.1936, Etsivä Keskuspoliisi kunnostautuu.

³⁸⁷ Kurjensaari 1962, s. 50-53.

³⁸⁸ *Helsingin Sanomat* 20.9.1936, Muut lehdet. *Helsingin Sanomat* oli ilmeisesti hankkinut raportin käsiinsä.

³⁸⁹ *Turun Sanomat* 22.9.1936, pk sekä Etsivä Keskuspoliisi kunnostautuu. *Etelä-Suomen Sanomat* 22.9.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

Heti hallituksen saatua tietoonsa, että raportti oli päässyt julkisuuteen, Kivimäki pyysi Inkilää tekemään asiasta kyselyn eduskunnassa. Tarkoituksena oli mitä ilmeisimmin täten taittaa asian kärki. Inkilä toimi Kivimäen pyynnön mukaisesti ja jätti 22.9. eduskuntaan kyselyn aiheesta. Hallitus kiirehti vastaamaan tähän jo samana päivänä sisäministeri Puhakan toimesta. Tarkkaan lukemalla muistiosta ei Puhakan mukaan edes voisi tehdä sitä johtopäätöstä, että ylipäätään tarpeettomasti siinä mainitut henkilöt olisivat jollakin lailla epäilyksenalaisia. Puhakka myös korosti, ettei raporttia oltu tarkoitettu julkisuuteen. Kivimäen mukaan vastauksessa ”oikaistiin muistion erehdyttävä sanonta ja torjuttiin sen nojalla tehdyt väärät johtopäätökset”.³⁹⁰

Hallituksen kannalta hankalaa oli, että EK:n muistioissa oli mainittu myös ministeri K. T. Jutilan nimi. Tämä itse ei ollut muistiota nähnyt, ja oli kuullutkin siitä vasta Helsingin Sanomien tuotua sen julkisuuteen. Jutila vaati ensin Kivimäeltä selvitystä puhelimitse. Saatuaan välttelevän vastauksen hän soitti EK:n päällikölle Esko Riekille. Tältä hän sai kuulla, että raportti oli laadittu Kivimäen toimeksiannosta, ja että se oli jaettu paitsi pääministerille, myös kolmelle muulle ministerille ja yhdistysrekisteritoimistolle. Jutila sai monen mutkan kautta raportin käsiinsä ja saattoi todeta julkisuudessa siitä esitetyt tiedot todenmukaisiksi. ”Kun selvästi huomasin, minkälaista toimintaa oli harjoitettu selkäni takana, niin en katsonut enää nauttivani luottamusta, vaan jätin oitis eroanomukseni.” Eroanomuksensa perusteluissa hän mainitsi, ettei ”enää löydy luottamuksellista pohjaa yhteistyölleni professori T. M. Kivimäen hallituksessa”. Svinhufvud, Kivimäki ja eräät muut ministrit yrittivät saada Jutilan perumaan eronsa, mutta epäonnistuivat.³⁹¹

Kun kävi selväksi, ettei Jutila suostunut perumaan eronpyyntöään, hallitus ryhtyi täydentämään itseään. Uudeksi maatalousministeriksi nimitettiin 25.9. toisen maatalousministerin ja kulkulaitosministerin salkkuja hoitanut Linna. Hallitus ei siis ollut aikeissa erota. Se myös esiintyi muuten yhtenäisenä. Myöskään Sarlin, jonka vaimon nimi oli mainittu raporteissa, ei esittänyt mitään kritiikkiä tai eroaiteita. Paavola tosin epäili, ettei ”ministeri Sarlin liene erityisemmin ihastunut”. Sarlinin välit pääministeriin ja muuhun hallitukseen säilyivät kuitenkin ilmeisesti normaaleina.³⁹²

³⁹⁰ Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA. Valtiopäivät 1936 pöytäkirjat I, s. 195-197. Nopeus, jolla Inkilä kyselyyn vastattiin, herätti huvittuneisuutta. Hiekkala katsoi, että oli tehty nopeusennätys eduskuntakyselyyn vastaamisessa. Helsingin Sanomat 23.9.1936, Rintamia – ja hiukan käryäkin ilmassa, ”Eeron” pakina. Paavola puolestaan arvuutteli pakinassaan että ”olikohan vastaus valmiina ennen kyselyä”. Etelä-Suomen Sanomat 26.9.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina.

³⁹¹ Turun Sanomat 24.9.1936, EK:n skandaali paisuu. Turun Sanomat haastatteli Jutilaa tapahtumien johdosta. Ministe-reistä raportin olivat Kivimäen lisäksi saaneet Hackzell, Puhakka ja Linna.

³⁹² Jääskeläinen 1977, s. 536. Kivimäki 1965, s. 111. Etelä-Suomen Sanomat 26.9.1936, Pääkaupungin kuulumisia, ”Lapatossun” pakina. Linnan tilalle kulkulaitosministeriksi tuli apulaiskulkulaitosministeri Koskenmaa.

Jutila jätti eroanomuksensa 23.9. Saman päivän *Ilta-Sanomat* käsitteli tämän eroa pääkirjoituksessaan heti tuoreeltaan. *Ilta-Sanomat* katsoi Jutilan tehneen luonnollisen ja oikean johtopäätöksen. Hänen toiminnastaan ministerinä annettiin erittäin myönteinen lausunto. Seuraavana päivänä sekä *Turun Sanomat* että *Helsingin Sanomat* julkaisivat EK:n muistioita äärimmäisen kriittiseen sävyyn käsittelevät pääkirjoitukset. Kirjoitukset kohdistuivat ennen kaikkea Etsivää Keskuspoliisia vastaan, mutta myös hallitus sai osansa. Molemmat hämmästelivät Puhakan Inkilän kyselyyn antamaa vastausta. Siinä kun ei moitittu raporttia ja EK:n toimintaa sinänsä, vaan ainoastaan valiteltiin epäselviä sananmuotoja. *Helsingin Sanomat* katsoi, että hallitus oli tehnyt ”lievimmin sanoen typeryyden”. *Turun Sanomat* meni pitemmälle ja katsoi Jutilan eron olevan vasta alkua täydelliselle hallituspulalle. Myös Hiekkala spekuloi pakinassaan hallituspulan mahdollisuudella.³⁹³

Tapauksen saaman julkisuuden vuoksi hallitus heräsi aktiivisempaan toimintaan. Puhakka antoi *Ilta-Sanomille* raporttia selittelevän lausunnon ja Kivimäki selvitti Jutilan eroa. Hän korosti yhteistyön tämän kanssa olleen aina mitä parhainta. Mitä raporttiin tuli, pääministeri tähdensi, etteivät siihen tutustuneet ministerit olleet tulleet kiinnittäneeksi huomiota siihen, että Jutilan nimi oli siinä mainittu. Tämä johtui siitä, että ”pelkkä olettamuskin että ministeri Jutilalla voisi olla mitään tekemistä kansanrintaman kanssa, oli kaikkien mahdollisuuksien ulkopuolella”. Hän kertoi myös, että Jutilan eroanomus ja sen perustelu tuli valtioneuvostolle täytenä yllätyksenä. Hallitus myös ilmoitti määränneensä toimitettavaksi kiireellisen tutkimuksen EK:n toiminnasta.³⁹⁴

Kaleva puuttui raporteihin vasta 25.9. Se kohdisti moitteensa nimenomaan EK:n suuntaan. Hallitusta se vaati panemaan toimeksi puhdistuksen kyseisessä laitoksessa ja merkitsi tyytyväisyydellä, että asiasta oli jo määrätty toimitettavaksi tutkimus. Hallitusta ei oikeastaan lainkaan moitittu, vaan pikemminkin valiteltiin, ”että nykyinen, monessa suhteessa ansiokkaasti maan asioita hoitanut hallitus täten joutuu vaikeaan asemaan tämän tapaisten ’erehdysten’ johdosta”. Kolme kertaa viikossa ilmestyvä *Etelä-Suomen Sanomat* ei pysynyt täysin tapahtumien hermoilla. Sen raporteja kritisoinut pääkirjoitus julkaistiin vasta 26.9. jolloin hallitus oli jo kaatunut. Lehti arvosteli sekä hallitusta että Etsivää Keskuspoliisia samaan sävyyn kuin *Turun Sanomat* ja *Helsingin Sanomat*. Se katsoi tapahtumien horjuttaneen hallituksen moraalista arvontoa ja luottamusta.³⁹⁵

³⁹³ *Ilta-Sanomat* 23.9.1936, pk. *Helsingin Sanomat* 24.9.1936, pk, sekä Yhä enemmän käryää, ”Eeron” pakina. *Turun Sanomat* 24.9.1936, pk.

³⁹⁴ *Ilta-Sanomat* 23.9.1936, EK:n muistio. *Helsingin Sanomat* 24.9.1936, Ministeri Jutila eroaa. Kivimäki ja Jutila ajautuivat ainakin *Turun Sanomien* palstoilla väittelyyn eropyyntöön johtaneiden tapahtumien kulusta. *Turun Sanomat* 26.9.1936, Kivimäki ja Jutila tapahtumista.

³⁹⁵ *Kaleva* 25.9.1936, pk. *Etelä-Suomen Sanomat* 26.9.1936, pk.

Puolueen vasemman siiven piirissä tapahtuneeseen oltiin itse asiassa hyvinkin tyytyväisiä. Ester Ståhlberg kirjasi päiväkirjaansa, että entinen presidentti ”Ei ollut tyytymätön” kuultuaan Jutilan erosta ja raporteista. Itse Ester oli ”enemmän kuin tyytyväinen”. ”Vihdoinkin tämä itserakas ja kaikkietävä Kivimäen hallitus on tehnyt niin suuren tyhmyyden että sitä ei voi mitätöidä.” Raporteissa sivuttiin varsin runsaasti edistyspuolueeseen kuuluvia nimiä. Eräs näistä, Nuortasavaltalaisten Liiton johtokuntaan kuulunut Hiski Mikkonen hämmästeli Kivimäen toimintaa Cajanderille. Hän vaati Cajanderia toimimaan sen puolesta, että Kivimäki erotetaan kaikista puolueen luottamustoimista. Muistiot ja Kivimäen toiminta niihin liittyen aiheuttivat puolueen piirissä kritiikkiä pitkään. Muun muassa seuraavan vuoden erittäin rikkinäisessä puoluekokouksessa Kivimäkeä kritisoitiin ahkerasti aiheesta, ja hän puolestaan puolustautui pitkällä toimintaansa perustelleella lausunnolla.³⁹⁶

Sosialidemokraateille ja maalaisliitolle Inkilän tekemä kysely ja siihen saadut selitykset eivät riittäneet. Näiden toimesta oli ryhdytty valmistelemaan välikysymystä muutamaa päivää Puhakan vastauksen jälkeen. SDP:n toimeenpanemaa välikysymystä käsiteltiin lopulta 20.10.1936 ja siihen vastasi edelleen sisäministerinä toiminut Puhakka. Kivimäen hallitus ei kuitenkaan enää ollut vastaamassa välikysymykseen sillä hallitus oli saanut epäluottamuslauseen 25.9. ja eronnut 7.10.1936.³⁹⁷

6.3. Oksa

EK:n raportit koituivat hallituksen kohtaloksi. Se ei kuitenkaan varsinaisesti kaatunut niihin. Raporteista nousseen kohun ollessa kuumimmillaan hallitus teki 25.9.1936 luottamusksymyksen valtio- ja maanpetosrangaistussäädösten uudistamista koskeneista lakiehdotuksista ja sai epäluottamuslauseen yhden äänen erolla. Lakiehdotukset eivät kuitenkaan olleet vähäpätöisiä, ainakaan käsittelyn aikana saamansa julkisuuden perusteella. Ne olivat periytyneet edelliseltä eduskunnalta, joka oli ne hyväksynyt, mutta äänestänyt lepäämään vaalien yli. Intohimoja herättävää niissä oli se, että laajalti katsottiin uudistuksien hyväksyvän kuolemanrangaistuksen.³⁹⁸

Kyseessä oli kaksi erillistä lakiehdotusta. Ensimmäinen käsitti muutoksen lähinnä rikoslain 12. lukuun ja käsitteli maanpetosta. Jälkimmäinen käsitti rikoslain 11. luvun ja 14. luvun muutoksia, ja koski valtiopetosta. Kyseiset lait olivat peräisin Venäjän vallan ajalta ja niissä muun muassa puhut-

³⁹⁶ Ester Ståhlberg 1987, s. 65. Hiski Mikkonen A. K. Cajanderille 25.9.1936, AKCK I, Kansio 8, KA. Edistyspuolueen puoluekokouksen pöytäkirja 17.-18.4.1937, KEPA, PR 54, KA. Prof. T. M. Kivimäen lausunto edistyspuolueen puoluekokouksessa 18.4.1937, K. J. Ståhlbergin kokoelma, Kansio 91, KA.

³⁹⁷ Jääskeläinen 1977, s. 536. Hentilä 2006, s. 168. Kivimäki, 1965, s. 104.

³⁹⁸ Kivimäki 1965, s. 105.

tiin Venäjän valtakunnan turvaamisesta. Ne olivat siis ilmiselvästi uusimisen tarpeessa.³⁹⁹ Tähän asti eduskunnassa oltiin yksimielisiä. Hallituksen muutosesitys sen sijaan aiheutti erimielisyyksiä.

Ensin mainittu lakiehdotus oli eduskunnan käsittelyssä maaliskuussa 1935. Lain vastustajien mielestä muutokset hyväksymällä avattaisiin tie kuolemanrangaistuksen yleiselle käyttöön ottamiselle yli sadan vuoden tauon jälkeen. Lakiehdotuksessa kyllä ehdotettiin maanpetoksesta seuraamaan kuolemanrangaistus. Mainittu rangaistusmuoto sisältyi kuitenkin myös voimassa olleeseen oikeuteen. Hallituksen mielestä maanpetokseen oli sovellettava raskainta mahdollista rangaistusta, eli olemassa olleen lainsäädännön pohjalta kuolemanrangaistusta. Oikeusministeri katsoi, että siitä, onko kuolemanrangaistus ylipäätään säilytettävä lainsäädännössä vai ei, tuli säätää kokonaan erillään tästä kysymyksestä.⁴⁰⁰

Etenkin sosialidemokraatit vastustivat lakiesitystä ja kuolemanrangaistusta ja vetosivat Ståhlbergin asiasta antamiin lausuntoihin. Käsittelyn aikana muun muassa Sarlin ilmoitti vastustavansa kuolemanrangaistusta sinänsä, mutta hyväksyvänsä lakiesityksen ja kyseisen rangaistusmuodon siinä, koska muuten olisi jouduttu epäjohdonmukaisuuteen. ”Kuolemanrangaistus olisi kuitenkin jäänyt jäljelle esim. murhasta.” Myös Kivimäki toisti aiemmin hallituksen taholta esitettyjä perusteluja: ”Kysymys kuolemanrangaistuksen yleisestä oikeutuksesta on tässä yhteydessä vallan tarpeettomasti viritetty.” Rangaistusmuodon säilyttämisestä tai poistamisesta tuli säätää erikseen. Lakiehdotus hyväksyttiin, mutta äänestettiin lepäämään yli vaalien. Edistyspuolueen lehdistö ei tässä vaiheessa käsitellyt lakiehdotusta lukuun ottamatta muutamaa Hiekkalan pakinaa, joissa niissäkin vain todettiin tyytyväisyydellä muutamien Erkon tekemien muutosehdotusten hyväksyminen.⁴⁰¹

Toisen lakiehdotuksen käsittely keväällä 1936 sujui eduskunnassa paljolti samaan tapaan. Kuolemanrangaistuksesta käytiin periaatteellista keskustelua. Kivimäki esiintyi myös tämän esityksen puolesta. Lainsäädäntö tuli saada sopusointuun muuttuneen valtiollisen aseman kanssa. Toisaalta hän myös piti välttämättömänä, että ”valtiovalta saa käsiinsä tehokkaampia aseita kuin tähän asti taistelussa rikksellista kommunistista toimintaa vastaan”. Tällä hän ei viitannut kuolemanrangais-

³⁹⁹ Kivimäki 1965, s. 105. Valtiopäivät 1936 pöytäkirjat I s. 228, 236.

⁴⁰⁰ Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I s. 260-261. Helsingin Sanomat 6.3.1935, Ei olla vielääkään täysin yksimielisiä, ”Eeron” pakina.

⁴⁰¹ Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat I, s. 270, 418-419, 421, 427-428, 500-501, 590. Helsingin Sanomat 6.3.1935, Ei olla vielääkään täysin yksimielisiä ja 20.3.1935, Tulkeista ja kuolemanrangaistuslain tulkitsemisestä puhuttiin eilen, ”Eeron” pakinat. Erkko ei lakia kritisoidessaan puuttunut kuolemanrangaistukseen. Hän vastusti esityksen eräitä kohtia, joita piti uhkana sananvapaudelle. Laissa oli ehdotettu Erkon mielestä epämääräisin muotoiluin tuomittavaksi valtionsalaisuusi- en ilmaiseminen ja niitä koskevien tietojen hankkiminen. Sarlinin ohella myös Inkilä ilmoitti eri yhteydessä olevansa kuolemanrangaistuksen periaatteellinen vastustaja. Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat II, s. 1525.

tukseen, vaan lakiehdotuksen muuhun sisältöön, jonka katsoi välttämättömäksi. Kuolemanrangaistukseen hallitus ei edelleenkään ottanut kantaa. Tämäkin lakiesitys äänestettiin yli vaalien.⁴⁰²

Tässä vaiheessa *Kaleva* otti hieman kantaa lakiesityksiin. Se ilmoitti olevansa kuolemanrangaistuksen vastustaja, mutta hyväksyi hieman vältellen hallituksen perustelun, jonka mukaan kysymys kuolemanrangaistuksesta tuli ratkaista eri yhteydessä. *Helsingin Sanomat* oli *Kalevan* kanssa samoilla linjoilla ja hyväksyi hallituksen perustelun. *Turun Sanomat* vastusti ehdottomasti kuolemanrangaistusta ja asettui myös lakiehdotuksiin nähden kielteiselle kannalle. Lehti ei hyväksynyt hallituksen perusteluja, ja katsoi hallituksen ilman epäilystä olevan kuolemanrangaistuksen kannalla. Se myös hämmästeli suuresti hallituksen vanhoillisia ja taantumuksellisia perusteluita.⁴⁰³

Juuri kuolemanrangaistuksen perusteella lakiesitykset olivat niitä, joiden perusteella hallitusta oli vapaamieliseltä kannalta arvosteltu. Hiitonen ja Cajander ainakin olivat kiinnittäneet niihin huomiota. Hiitonen moitti lakeja Uudenmaan piirijärjestölle poikkeuslaeista pitämässään alustuksessa. Arvioidessaan kevään 1936 puoluekokouksessa Kivimäen hallituksen toimintaa edistyspuolueen kannalta Cajander moitti sitä ilmeisestä myötämielisyydestä kuolemanrangaistuksen käyttöönottamista kohtaan. Samaa hän toisti arvioidessaan Kivimäen hallituksen kaaduttua sen saavutuksia.⁴⁰⁴

Eduskunnan kokoontuessa syksyllä 1936 spekulointia laajalti, josko joku lepäämässä olleista lakiehdotuksista muodostuisi hallitukselle ”oksaksi”. Rikoslain uudistusten ohella mahdollisia olivat talousneuvostolaki ja asetuslaki. Lait olivat kaikki lähetekeskustelussa 11.9., ja Kivimäki esiintyi voimakkaasti niiden puolesta. Rikoslain uudistusta koskien hän edelleen vetosi siihen, ettei siinä yhteydessä ollut tarkoitus ratkaista kysymystä kuolemanrangaistuksesta ja muistutti, että vaikka lakiuudistukset hylättäisiin, kuolemanrangaistus jäisi mainittuihin lakeihin edelleen voimaan.⁴⁰⁵

Hiekkala katsoi pääministerin esiintyneen sen suuntaisesti, että hallitus voisi hyvin tulla tekemään luottamusksymyksen sekä asetuslaista, että rikoslain uudistuksista. Samaan tulokseen tuli *Kalevan* ”Manasse”, joka esitti varsin oikeaan osuneen ennustuksen: ”Jos vasemmisto lähtee urheilemaan hallituksen kaatamisella, niin lähin ja vasemmistolle mieluisin oksa lienee juuri tämä valtiopetosta

⁴⁰² Valtiopäivät 1935 pöytäkirjat IV, s. 3868-3869, 3992-3994.

⁴⁰³ *Kaleva* 4.2.1936, pk sekä 7.2.1936, Eilistä ja tämäänpäiväistä, ”Juhanin” pakina. *Helsingin Sanomat* 11.2.1936, pk. *Turun Sanomat* 9.10.1935 ja 5.2.1936, pk:t.

⁴⁰⁴ Poikkeuslait 7.4.1935, Ensio Hiitosen kokoelma, Kansio B 34, KA. Kivimäen hallituksen politiikka edistyspuolueen kannalta arvosteltuna, AKCK II, Kansio 3, KA. Cajanderin lausunto puoluekokouksessa 1937, AKCK I, Kansio 85, KA.

⁴⁰⁵ Valtiopäivät 1936 pöytäkirjat I, s. 115-117.

koskeva juttu, koska pääministerin lausunnon jälkeen voidaan pitää varmana, että hallitus ei tule tässä tinkimään eduskunnan kanssa.” *Etelä-Suomen Sanomat* ei esittänyt tulkintoja Kivimäen esiintymisestä. Omana arvionaan se totesi, ettei hallituksen pitäisi tehdä luottamusksymystä rikoslain uudistuksista, ”joita inhimillisten ja kansanvaltaisten periaatteiden kannalta on voitu arvostella”.⁴⁰⁶

Edellä todetusta käy ilmi, ettei hallituksen kaatumiseen johtanut lakiesitys ollut vähäpätöinen. Samoin se, että hallitus tulisi toden näköisesti tekemään asiasta luottamusksymyksen, oli jo varsin hyvin tiedossa ennen EK:n raporttien julkituloa. Kivimäki ei muistelmissaan myönnä eikä kiellä sitä, oliko hallituksen tarkoitus tehdä kysymyksestä itselleen ”oksa”. Hallitus ei kuitenkaan voinut tietää etukäteen kuinka äänestyksessä tulisi käymään, sikäli täpärät numerot olivat. Paitsi että kaksi edistyspuolueen edustajaa oli äänestyksestä poissa, yksi hallituksen kannattajaksi tiedetty edustaja myöhästyi istunnosta.⁴⁰⁷ Lisäksi on huomattava, että hallitus ei suinkaan ollut valmistautunut eroamaan, olihan samana päivänä nimitetty uusia ministereitä. Luultavaa onkin, ettei hallitus tarkoittanut kysymyksestä itselleen ”oksa”, mutta sellainen siitä tuli EK:n raporttien vaikutuksesta.

Kun lakiehdotuksia ryhdyttiin eduskunnassa käsittelemään 25.9.1936, oikeusministeri Jatkola toisti moneen kertaan lausutut perustelut kuolemanrangaistusta koskien. Keskustelun kuluessa viitattiin opposition taholta myös EK:n muistioihin, mikä osoitti niidenkin vaikuttaneen asian käsittelyyn. Samoin vedottiin kuolemanrangaistusta vastustettaessa jälleen Ståhlbergiin. Keskustelun lopuksi Kivimäki ilmoitti, että hallitus piti lain hyväksymistä välttämättömänä maan turvallisuudelle ja teki siitä niin ollen luottamusksymyksen. Ennen kuin maanpetoksia koskevasta ensimmäisestä lakiehdotuksesta ryhdyttiin äänestämään, poistuivat Cajander ja Mandi Hannula istuntosalista eduskunnan kahvilan puolelle. Äänestys päättyi hallituksen tappioon äänin 93-94. Kun hallituksen kohtalo oli näin ollen jo selvä, myös kolmas edistyspuolueen edustaja lipesi hallituksen takaa. Heikki Kannisto poistui salista ennen kuin toisesta lakiehdotuksesta äänestettiin. Tämän äänestyksen hallitus hävisi numeroin 92-96. Inkilä ja Syrjälä pysyivät hallituksen takana koko käsittelyn ajan.⁴⁰⁸

Kaleva arveli EK:n muistioiden vaikuttaneen ainakin ruotsalaisten äänestyskäyttäytymisen osalta. ”Manasse” tosin suuntasi tässä yhteydessä epäilyksiä myös Hannulan ja Cajanderin suuntaan arvellessaan, että ”mahdollisuuksien ulkopuolella” ei ollut sekään, että jotkut poissaolleista ”eivät tällä hetkellä olisi mielellään hallitukselle luottamuslausetta äänestäneet vaikka olisivatkin kysymyksessä

⁴⁰⁶ Helsingin Sanomat 12.9.1936, Muisteltiin vanhojakin ja 13.9.1936, ”Vallankumouksen myrskylintu”, ”Eeron” pakinat. *Kaleva* 15.9.1936, Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 15.9.1936, pk.

⁴⁰⁷ Juva 1961, s. 519. Kivimäki 1965, s. 105.

⁴⁰⁸ Valtioapäivät 1936 pöytäkirjat I, s. 228-240. Kivimäki 1965, s. 105.

olevat lakiesitykset hyväksyneet”. Ylipäätään *Kalevassa* valiteltiin hallituksen kaatumista ja syytettiin siitä EK:ta. Myös *Etelä-Suomen Sanomissa* katsottiin, että eräiden porvarillisten edustajien poissaolo äänestyksistä osoitti hallituksen menettäneen luottamuksensa. Lehti katsoi EK:n raporttien koituneen hallituksen kohtaloksi, mutta toisin kuin *Kaleva*, se ei syyttänyt raporteista pelkästään EK:ta, vaan myös hallitusta. Pakinassaan Keränen huomautti, että hallituksen olisi pitänyt selvittää kannatuksensa eduskunnan kokoonnuttua. Silloin se olisi kaatunut kunniallisemmin.⁴⁰⁹

Helsingin Sanomat kertoi yleisen käsityksen eduskuntapiireissä olleen, että lakiesitykset olisivat tulleet hyväksytyiksi, ellei EK:n raportti olisi kärjistänyt hallituksen ja eduskunnan välejä. Muutoin se käsitteli lähinnä hallituksen kohtaloksi koituneita lakiesityksiä. Se piti niitä eräiltä kohdin arveluttavina, kuten Erkkö keväällä 1935, mutta katsoi kuitenkin, että lait olisivat olleet tarpeen. Vielä todettiin, että seuraavan hallituksen tuli antaa aiheesta uudet, parannellut, esitykset. *Turun Sanomat* ilmaisi kantansa lakiesityksiin otsikoidessaan pääkirjoituksensa ”Kuolemanrangaistus kaatoi hallituksen”. Se ei käsitellyt lainkaan EK:n muistioiden mahdollista vaikutusta, vaan katsoi hallituksen kohtalon johtuneen siitä, että kyseiset lakiehdotukset eivät olleet hyväksyttäviä. Se myös ilmoitti, että eräät edustajista, jotka eivät ottaneet osaa äänestykseen, toimivat näin, koska vastustivat kuolemanrangaistusta, mutta eivät kuitenkaan halunneet äänestää hallitusta vastaan.⁴¹⁰

Cajander selvitti toimintaansa vielä vuoden 1939 puoluekokouksessa. Hän ilmoitti syyksi äänestyksestä pidättäytymiseen edelleen sen, että kyseinen ”lakiehdotus tiesi, ainakin teoreettisesti, kuolemanrangaistuspiirin laajentamista, ja siinä minun oli mahdoton olla mukana, koska vähää aiemmin olin julkisesti asettunut kuolemanrangaistuksen poistamisen kannalle”. Hän korosti valinneensa mahdollisimman lojaalin menettelyn, äänestyksestä pidättäytymisen, vastaan äänestämisen sijaan. ”Vielä vähemmän halusin julkisella puheenvuorolla etukäteen perustella kantaani ja sen kautta mahdollisesti vaikuttaa kenenkään muun eduskunnan jäsenen kannanottoon. Ilmoituksen, etten voisi hallituksen esityksen puolesta äänestää, tein jo edellisen illan virallisessa ryhmäkokouksessa.” Hannulan toiminnasta hänellä ei ilmoituksensa mukaan ollut mitään ennakkotietoa. Eduskuntaryhmän pöytäkirjaa kyseiseltä päivältä ei ole, mutta eräs Cajanderin muistilappu saattaa olla lausunnon pohjalla. Siinä Cajander ilmoittaa ehdottomasti vastustavansa kuolemanrangaistuksen käyttöönottoa, mikäli se tosiaan on hallituksen tarkoitus, ja katsoo sen olevan ristiriidassa edistyspuolueen edustaman suunnan ja hengen kanssa. Oikeusministerin ja sisäministerin puheet vaikuttavat hänestä

⁴⁰⁹ *Kaleva* 26.9.1936, pk sekä Päivän pistelmiä, ”Manassen” pakina. *Etelä-Suomen Sanomat* 29.9.1936, pk sekä Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina.

⁴¹⁰ *Helsingin Sanomat* 26.9.1936, pk. *Turun Sanomat* 26.9.1936, pk.

ristiriitaisilta. Eräässä toisessa muistiossaan Cajander myös korosti, ettei tapahtunut äänestys heijastellut eduskunnan voimasuhteita, eikä kantoihin ylipäättään vaikuttanut se millä kannalla eri edustajat mahdollisesti olivat hallitukseen nähden.⁴¹¹

Hannulan ja Cajanderin toiminta herätti luonnollisesti suurta huomiota. Etenkin kokoomuksen lehdet moittivat heidän toimintaansa. Sen sijaan edistyspuolueen lehdistö suhtautui hyvinkin ymmärtäväisesti heidän toimintaansa. Oikeistosiiven ja hallituksen äänenkannattajina pidetyt *Kaleva* ja *Helsingin Sanomatkin* tunnustivat heidän menettelynsä hyväksyttäväksi. Myös lakiesitysten puolesta selvästi ollut Sulo Heiniö asettui puolustamaan Hannulan ja Cajanderin menettelyä *Tampereen Sanomissa*.⁴¹² *Helsingin Sanomien* kantaan saattoi toki vaikuttaa se, että Erkkö ei ollut lainkaan tyytyväinen hallitukseen sillä hetkellä. Toisaalta on muistettava, että Cajander ja Hannula olivat toimineet vapaamielisyyden ja sananvapauden periaatteiden mukaan, joten siinä mielessä edistyspuolueen lehtien oli vaikea huomauttaa heidän toimintaansa vastaan.

Hannula ja Cajander antoivat 27.9. julkisuuteen seuraavan Cajanderin laatiman ja Hannulan hyväksymän toimintaansa perustelevan lausunnon, jonka edistyspuolueen lehdet julkaisivat:

Äänestys eduskunnassa 25.9.1936

Ei voine olla epäselvyyttä siitä, että rikoslain maan ja valtiopetosta koskevat osat ovat uudistamisen tarpeessa. Ettemme siitä huolimatta katsoneet voivamme äänellämme sellaisinaan kannattaa niitä koskevia, eduskunnassa käsiteltävinä olleita vaalien yli äänestettyjä lakiehdotuksia, riippui periaatteellisesta kannastamme kuolemanrangaistuskysymyksessä, minkä kantamme olemme aikaisemmin julkisesti esittäneet. Valittavanamme oli joko ei-lipulla äänestäminen tai olla äänestämättä. Valitsimme jälkimmäisen menettelyn, joka – pääministerin tehtyä po. lakien hyväksymisestä luottamuskysymyksen – merkitsi vähemmän jyrkkää kannanottoa hallitusta kohtaan.

Helsingissä 27p:nä syyskuuta 1936

Mandi Hannula

*A. K. Cajander*⁴¹³

Kivimäki oli katkera tapahtuneesta ja totesi muistelmissaan, että ”omat koirat siis purivat”. Hannulan hän kertoi tuoneen hänelle seuraavana päivänä ”lohdutuksen” kukkia. Cajanderille hän puolestaan kiittää muistelmissaan kertoen tämän saaneen tapauksen johdosta nimen ”Kahvila-Cajander”,

⁴¹¹ Cajanderin puhe puoluekokouksessa 1939, AKCK I, Kansio 85, KA. Cajanderin muistiinpanoja, AKCK I, Kansio 21, KA. Muistio hallitusvaihdoksesta 1936, AKCK I, Kansio 86, KA.

⁴¹² *Helsingin Sanomat* 29.9.1936, pk sekä 1.10.1936, Muut lehdet. *Etelä-Suomen Sanomat* 1.10.1936, Päivän piirtoja, ”Aapon” pakina. *Turun Sanomat* 1.10.1936, Juttuja ja kuulumisia, ”Silmä&korvan” pakina.

⁴¹³ Äänestys eduskunnassa 25.9.1936. AKCK I, Kansio 85, KA.

sekä kärsineen ”myöhemmin sen nöyryytyksen että hän ... oli pääministerikautensa toisena vuotena pakotettu ehdottamaan säädettäväksi diplomaattisesta maanpetoksesta samansisältöisen lain”.⁴¹⁴

Sinänsä on kyseenalaista missä määrin Cajanderin ja Hannulan julkilausumassaan mainitsema periaatteellinen kanta kuolemanrangaistukseen vaikutti heidän toimintaansa. Jos Cajander kerran muutamaa vuotta myöhemmin pääministerinä ehdotti samansisältöisen lain säätämistä, kuolemanrangaistuksen periaatteellinen puoli tuskin oli tässä tapauksessa merkittävä. Lisäksi on huomattava, että useaan otteeseen periaatteellisen vastustuksensa kuolemanrangaistusta kohtaan ilmaissut Inkilä pysyi salissa äänestämässä hallituksen puolesta koko käsittelyn ajan. Tutkijat ovat yleensä katsoneet Cajanderin poistuneen äänestyksestä toimiakseen hallitusta, ei kyseistä lakiehdotusta vastaan. Tulkinta on varmasti oikea, ainakin tämä oli Cajanderin todennäköinen päävaikutin.

Kivimäen hallituksen kaaduttua oli ryhdyttävä selvittämään syntyneitä hallituspulaa. Cajander kävi edistyspuolueen puolesta presidentin luona neuvottelemassa tilanteesta. Hän ilmoitti eduskuntaryhmälle tuolloin todenneensa, että edistyspuolueen kannettua hallitusvastuuta neljä vuotta, ja puolueen pienuuden huomioon ottaen, sillä ei ollut mitään velvollisuutta ryhtyä hallituspulaa selvittämään. Hän oli myös esittänyt presidentille, että hallituksen tulisi muodostua mahdollisimman laajalle kansanvaltaiselle ja parlamentaaraiselle pohjalle. Lisäksi hän ilmoitti ryhmälle, että hallituksen muodostaminen oli jätetty maalaisliiton Kyösti Kalliolle. Eduskuntaryhmä hyväksyi Cajanderin menettelyn ja ilmoitti olevansa valmis kannattamaan Kallion pyrkimyksiä ja piti myös mahdollisena, että hänen hallitukseensa tulisi kuulumaan joitakin jäseniä edistyspuolueestakin.⁴¹⁵

Kallion onnistui varsin nopeasti muodostaa hallitus, joka koostui pääasiassa maalaisliittolaisista. Mukana oli myös kaksi kokoomuslaista ammattiministeriä, sisäministeri Puhakka ja puolustusministeri Oksala, jotka jatkoivat edellisestä hallituksesta. Edistyspuolue oli hallituksessa mukana professori Kalle Kaupin toimiessa kauppaja- ja teollisuusministerinä ja Rudolf Holstin ulkoministerinä. Edistyspuolue myöntyi mukaan hallitukseen saatuaan Kalliolta lisäselvityksiä muutamiin hallitusohjelman kohtiin. Uusi hallitus nimitettiin 7.10.1936. Edistyspuolue ei siis vetäytynyt täydelliseen oppositioon. Puolueen hallitusedustus kuitenkin siirtyi vasemmistosiiven suuntaan. Holsti oli selvästi vasemmistosiivelle lukeutuva hahmo, ja myös Kauppi oli lähempänä Cajanderia kuin Kivimäkeä. Hiitonen oli lukenut hänet mahdollisiin Nykypäivän tukijoihin.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Kivimäki 1965, s. 105.

⁴¹⁵ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokouksen pöytäkirja 1.10.1936, KEPA, PR 59, KA.

⁴¹⁶ Edistyspuolueen eduskuntaryhmän kokousten pöytäkirjat 2.10.1936 ja 5.10.1936, KEPA, PR 59, KA.

7. Vapaamielinen hallituspuolue?

Yllä olevan otsikon perässä oleva kysymysmerkki voisi hyvin viitata useaan osaan otsikkoa. Voidaan kyseenalaistaa, missä määrin edistyspuolue katsoi olevansa hallituspuolue ja Kivimäen hallituksen takana. Puolueen eri suunnat myös kyseenalaistivat varsin selväsanaisesti sisäisten vastustajiensa vapaamielisyyden. Ja edelleen, mikäli otsikkoa pilkotaan vielä enemmän: hallituksen vapaamielisyys kyseenalaistettiin erityisen selvästi. Paikoin erot olivat jopa niin suuria, että kenties myös sana puolue voitaisiin yksistään varustaa kysymysmerkillä.

Edistyspuolue oli hyvin selvästi hallituksen takana sen alkukauden ajan. Joitakin ristiriitojen oireita esiintyi ensimmäistä kertaa keväällä 1934, mutta siinä vaiheessa ne jäivät yksittäistapauksiksi, vaikka niihinkin jälkikäteen vedottiin. Tuolloin hallitus ei saanut moitteita noudattamastaan politiikasta, vaan mieluummin toimintatavoistaan suhteessa puolueeseen. Hallitusta moitittiin siitä, ettei se riittävästi pitänyt puolueen johtoa ajan tasalla suunnitelmistaan, eikä neuvotellut niistä riittävästi etukäteen eduskuntaryhmän tai puolueen johdon kanssa. Kuitenkin hallitus oletti puolueen kannattavan kaikkia sen toimenpiteitä. Ajan kuluessa tähän tematiikkaan liittyi vasemmistosiiiven kritiikki siitä, että hallitus halusi kaiken aikaa kulkea edistyspuolueen nimissä, vaikkei sen politiikka ajan myötä vasemmistosiiiven mielestä noudattanut edistyspuolueen politiikkaa.

Kevään 1934 ensimmäisten ristiriitojen yhteydessä ei vielä noussut esiin selkeitä eroavaisuuksia suhteessa liberalismiin suuntauksiin. Jonkin verran erimielisyyksiä tosin aiheutti suhtautuminen muihin poliittisiin liikkeisiin. Sosiaaliliberalismiin taipuvaisemmat luonnollisesti kannattivat yhteistyötä vasemmiston ja sosialidemokraattien kanssa, kun taas enemmän manchesterilaisuuteen taipuvat olivat myötämielisempiä kokoomuksen suuntaan. Olihan kokoomus tuolloin, kuten monet muutkin eri maiden konservatiivipuolueet, omaksunut huomattavasti ajatuksia manchesterilaisesta liberalismista. Tällainen erimielinen suuntautuminen muihin puolueisiin pysyi vallitsevana koko käsitellyn ajanjakson ajan. Erityisesti se vaikutti 1936 vaalien alla, jolloin vasemmistosiiپی torjui oikeistosiiiven ajamia vaaliliittohankkeita etenkin kokoomuksen kanssa. Vaalitaistelun aikainen lehdistökirjoittelu heijasteli samaa eroavaisuutta: vasemmistosiivellä kirjoitettiin voimakkaasti kokoomusta vastaan ja oikeistosiiiven taholta moitittiin puolueen liian varovaisesta suhtautumisesta sosialidemokraatteihin.

Taloudellisella alalla puolueen sisällä oli jo vuonna 1934 eroavaisuuksia, kuten eri lehtien kirjoittelusta voi havaita. Samaa ilmentävät myös esimerkiksi painotuserot 1934 puoluekokouksen esitelmissä. Painotuserot olivat paikoin hyvinkin selviä, mutta ne eivät vielä tässä vaiheessa aiheuttaneet näkyviä erimielisyyksiä. Hallituksen toiminta oli taloudellisen laman olosuhteissa pääsääntöisesti hyväksyttävää liberalismiin kannalta. Vaihtoehtona kun yleensä pidettiin selkeitä suunnitelmatalouden meneviä ratkaisuja. Erimielisyyksiä aiheutti muun muassa valtiiovallan suorittama taloudellinen sääntely. Manchesterilaisuuteen taipuva oikeistosiipi hyväksyi tämän laman olosuhteiden aiheuttamana poikkeuksena vaikka yleisesti ottaen vastustikin tällaista toimintaa. Sosiaaliliberaalit taas pitivät talouden sääntelyä tiettyyn pisteeseen asti suotavana ja välttämättömänä ja tervehtivät tällaisia toimenpiteitä tyytyväisyydellä ja odottivat niiden jatkuvan. Erimielisyys oli ilmeinen, mutta niin kauan kuin lama hallitsi tilannetta, se ei noussut aiheuttamaan riitoja. Vasta kun hallituksen talouspolitiikalla alkoi olojen palautuessa olla enenevässä määrin vaihtoehtoja, eri suunnilta alkoi ilmaantua kritiikkiä siitä miten toimittiin tai jätettiin toimimatta.

Sosiaalipoliittisesti itseavun periaate oli yleisesti ottaen liberaaleille kautta linjan olennainen. Myös Hobhouse oli pitänyt kiinni siitä. Edistyspuolueen piirissä oli kuitenkin havaittavissa selviä painotuseroja tämän periaatteen korostamisesta. Oikeistosiipi, kuten esimerkiksi sosiaaliministeri Bruno Sarlin, vastusti ehdottomasti kaikkea vastikkeetonta tukea. Itseavun periaate oli erittäin keskeinen ja sitä korostettiin hyvin voimakkaasti. Vasemmistosiipi, etenkin äärimmäisenä vasemmalla ollut Urho Toivola, oli valmis jonkin verran lipsumaan itseavun periaatteesta. Tässä suhteessa hänen kantansa erkani jopa Hobhousen ajattelusta ja läheni huomattavasti sosialidemokraatteja.

Edes äärimmäisin oikeistosiipi, kuten Eljas Erkkö lehtineen, ei kuitenkaan ollut puhtaasti manchesterilainen. Sielläkin hyväksyttiin joitakin sosiaaliliberalismiin suuntautuvia periaatteita ja kannatettiin muun muassa Keynesin talouspoliittisia ajatuksia. Lähtökohta ajattelulle oli kuitenkin, niin taloudellisessa toiminnassa, kuin ylipäätäänkin, ensisijaisesti vapaus: taloudellisessa mielessä vapaus sääntelystä. Pohja oli manchesterilaisuudessa, mutta siihen oli omaksuttu vaihtelevassa määrin joitakin sosiaaliliberalismin periaatteita.

Liberalismin kannalta keskeisimpiä kiistakysymyksiä olivat toisaalta taloudelliset ja sosiaaliset, toisaalta kansalaisvapauksiin liittyvät kysymykset. Kansalaisvapauksien osalta kysymys oli siitä, kuinka paljon niitä saatettiin rajoittaa kumouksellisten oikeistoainesten hillitsemiseksi. Toisaalta hallitusta alussa moitittiin liian helläkätisestä suhtautumisesta oikeistoradikalismiin, mutta ajan myötä sävy muuttui. Alkuun myös vasemmistosiivellä myönnettiin poikkeuslakien, kuten kiihoitus-

lain, tarpeellisuus. Vasemmistosiiven näkemys kuitenkin muuttui tilanteen muuttuessa samaan tapaan kuin taloudellisissa kysymyksissä. Kun äärioikeiston uhka hiipui, poikkeuslakeja alettiin selvasanaisesti vastustaa vapaamielisyyden periaatteiden vastaisina. Poikkeuslait ja niiden voimassa pitäminen luettiin vasemmistosiivellä yhdeksi keskeisimmistä hallituksen synneistä. Kansalaisvapauksien, etenkin sananvapauden, ollessa kyseessä Erkko ja *Helsingin Sanomat* esiintyivät samassa rintamassa yhdessä vasemmistosiiven kanssa. Erkon linja oli erittäin johdonmukainen suhteessa sananvapauteen. Siihen puuttuvia poikkeuslakeja hän vastusti alusta lähtien vasemmistosiiven vielä suhtautuessa niihin varovaisen myönteisesti.

Helsingin Sanomat ja *Turun Sanomat* olivat ainakin talouspolitiikan suhteen vastakkaisissa ääripäissä alusta lähtien. Muuten lehdistöstä ei voinut havaita vielä vuoden 1934 aikana mitään selviä rintamalinjoja. *Turun Sanomien* tuki hallitukselle alkoi tosin jo tuon vuoden aikana vähitellen laimentua, mutta sekä *Kaleva* että *Etelä-Suomen Sanomat* olivat hyvin selkeästi ja yhtenäisesti hallituksen tukena. Ajan mittaan lehdistöön alkoi muodostua yhä selvempiä rintamalinjoja. *Etelä-Suomen Sanomat* siirtyi koko ajan selvemmin muodostuvaan vasemmistosiipeen ja *Kaleva* oikeistosiipeen. *Etelä-Suomen Sanomissa* hallituksen talouspolitiikasta alettiin erottautua yhä selvemmin. Erityisesti syksyllä 1935 perustettu *Nykypäivä* muodostui heti vasemmistosiiven äänitorveksi. Se toimi suoraan ja tietoisesti hallitusta ja oikeistosiipeä vastaan tavalla, jolla esimerkiksi puolueen yhtenäistä julkisivua ylläpitävä järjestölehti *Vapaa Kansa* ei voinut. *Turun Sanomien* ja *Helsingin Sanomien* keskinäiset, jo aiemmin selvät linjaeroavaisuudet, alkoivat myös nousta koko ajan selvemmin pinnalle. Paikoin nämä lehdet kävivät jopa jonkinlaista sanasotaa.

Kivimäki ja Cajander olivat hajaannuksen henkilöitymät. Cajander ei välttämättä kaikissa ristiriitaa aiheuttaneissa tilanteissa ollut eri mieltä Kivimäen kanssa. Esimerkkinä voidaan mainita tasavallan suojelulaki ja minimipalkkakysymys. Näissä Cajander oli varsin samaa mieltä hallituksen kanssa, toisin kuin esimerkiksi Ensio Hiitonen ja Toivola. Hiitonen muutenkin luonnehti Cajanderin johtavan vasemmistosiipeä ”varovaisesti”. Tämä ei ollut asiakysymyksissä mitenkään etäimmällä Kivimäestä, mutta henkilökohtaisesti heikot välit vaikuttivat vastakkainasettelua suurentavasti. Etenkin kielikysymyksen ja ylimääräisten valtiopäivien yhteydessä pääministerin ja puoluetoimikunnan puheenjohtajan välit rikkoutuivat selvästi. Puolueen laittimaisen, sosiaaliliberaaleimman, vasemmiston muodostivat *Nykypäivä* ja *Turun Sanomat* sekä keskeisimmistä henkilöistä Hiitonen ja Toivola. Cajander ei siis tähän joukkoon lukeutunut, vaikka olikin selvästi Kivimäkeä vastaan.

Suhtautuminen hallituksen toimintatapoihin oli omiaan heikentämään hallituksen ja puolueen johdon suhteita. Erityisesti tämä näkyi juuri Kivimäen ja Cajanderin henkilökohtaisissa väleissä. Eräs keskeisimmistä näiden puolueen voimahahmojen henkilökohtaisia välejä haitanneista tapauksista oli Helsingin yliopiston kielikysymys ja hallituksen toiminta tammikuun 1935 ylimääräisten valtiopäivien yhteydessä. Kielikysymys ei sinänsä asiakysymyksenä jakanut puoluetta, ainakaan oikeistosiiven ja vasemmistosiiven jakolinjaa myöten. Pääsääntöisesti puolueen piirissä tuettiin hallituksen suunnitelmia yliopiston kielikysymyksen ratkaisemiseksi. Näkemyseroja toki oli, paikoin voimakkaitakin, mutta pääsääntöisesti hallitus sai puolueen tuen. Selkein poikkeus tästä oli Cajander, joka ehdottomasti vastusti hallituksen suunnitelmia. Oman lisänsä tähän vastustukseen toi se, että Cajander katsoi Kivimäen ja hallituksen toimineen vastoin perustuslain henkeä ja lisäksi hänen selkänsä takana, kutsuessaan koolle ylimääräiset valtiopäivät.

Vaikka hallitus oli saanut ylimääräisten valtiopäivien aikana ja välittömästi niiden jälkeen pääsääntöisesti edistyspuolueen tuen toiminnalleen, sitä alettiin ajan myötä lisääntyvässä määrin moittia tästä toimenpiteestä. Epäonnistunutta yritystä kielikysymyksen ratkaisemiseksi alettiin puolueen piirissä pitää koko ajan enemmän ja enemmän puoluetaktiselta kannalta vakavana virheenä. Kansan keskuudessa epäsuositun toimenpiteen pelättiin heikentävän puolueen kannatusta. Hallituksen virheiden katsottiin tulevan puolueen niskoille. Ylimääräisistä valtiopäivistä tuli vasemmistosiivelle keskeinen lisä hallituksen syntilistaan.

Pääosa vuosien 1933-1936 eduskuntaryhmästä oli oikeistosiiven kannalla. Ministereinä toimineiden Kivimäen, Oskari Mantereen ja Bruno Sarlinin lisäksi ainakin Sulo Heiniö ja Aleksanteri Fränti, sekä Eljas Erkkö, kuuluivat selvästi oikeistosiiveen. Vasemmistosiiveä edustivat selvästi vain Toivola, Arvo Inkilä ja Väinö Merivirta. Muuten yliote puolueessa oli vasemmistosiivellä. Molemmat puoluesihteerit, sekä Uudenmaan piiritoimikunnan puheenjohtaja Ensio Hiitonen ja puolueen näkyvin naispoliitikko Mandi Hannula, olivat muita keskeisimpiä vasemmistosiiven vaikuttajia. Myös Ståhlbergit suhtautuivat hallitukseen ja Kivimäkeen hyvin kriittisesti, ja vasemmistosiiven kannalla oli myös Rudolf Holsti. Eduskuntaryhmän ulkopuolella huomattavimpia oikeistosiiven toimijoita oli ministeri K. E. Linna.

Kesän 1936 eduskuntavaalien vaalitaistelu näytti ulospäin sujuvan yhtenäisesti, mutta molemmat suuntaukset toimivat taustalla omia intressejään edistääkseen. Kivimäki ajoi yhdessä Rytin kanssa edistyspuoluetta yhteisporvarilliseen vaaliliittoon, osittain päästäkseen sitä kautta edistämään hallituksen tavoitteita ainakin kielikysymyksessä. Cajander puolestaan pyrki ja onnistui torjumaan tätä

vaaliliittohanketta. Muutenkin vasemmistosiipi pyrki torjumaan oikeistosiipeä mahdollisesti hyödyttävät vaaliliitot. Myös ehdokasasettelussa molemmat suunnat ajoivat omia tavoitteitaan. Vasemmistosiipi erityisesti pyrki omaa suuntaansa painottavalla ehdokasasettelulla saamaan eduskuntaryhmän haltuunsa. Etenkin Cajanderin saamista eduskuntaan pidettiin olennaisena. Näissä tavoitteissaan vasemmistosiipi myös onnistui, vaikka vaalit menivätkin kokonaisuudessaan puolueelta huonosti.

Tappiollisten vaalien jälkiselvittelyissä puolueen ristiriidat nousivat ensimmäistä kertaa selvästi julkisuuteen. Sitä ennen ne oli pyritty pitämään mahdollisimman tarkkaan pinnan alla. Selitykset vaalitappion syistä olivat puolueen piirissä monella tapaa täysin vastakkaisia, ja näitä näkemyksiä esiteltiin myös selvästi lehtien palstoilla. Vaalien jälkeen suhtautuminen Kivimäen hallitukseen sai uusia piirteitä. Vasemmistosiipi olisi halunnut hallituksen eroavan mahdollisimman pian, kun taas oikealla pidettiin sen jatkoa edelleen suotavana.

Kohtalokkaiksi hallitukselle muodostuivat kommunistien solutustoimintaa käsittelevät Etsivän keskuspoliisin raportit, jotka erehdyksessä vuotivat julkisuuteen. Niissä mainittiin useita solutustoiminnan kohteiksi joutuneita yhdistyksiä ja niiden jäseniä joita ei pidetty kommunisteina, mutta jotka tavallaan joutuivat epäilyttävään valoon. Yksi näistä oli maalaisliittolainen ministeri K. T. Jutila, joka tästä johtuen erosi hallituksesta. Kesken raporteista nousseen kohun tuli eduskunnan äänestettäväksi maanpetosta ja valtiopetosta käsittelevät lakiesitykset, joista osattiin odottaa hallituksen tekävän luottamuskysymyksen. Hallitus kaatuikin ensimmäiseen lakiesitykseen yhden äänen erolla Cajanderin ja Mandi Hannulan poistuessa äänestyksen ajaksi eduskunnan kahvilaan. Yleisesti ottaen EK:n raportit varmasti vaikuttivat hallituksen vastaiseen äänestyskäyttäytymiseen. Myös Cajanderin ja Hannulan toiminnan taustalla vaikutti varmasti yleinen hallituksen vastustus, vaikka he pyrkivät perustelevaan vastustaneensa vain kyseisiä lakiesityksiä.

Edistyspuolueen hajaannusta ei voi yksinkertaistaa selkeään jakoon oikeisto- ja vasemmistosiipeen. Puolue ei ollut selkeästi kahtia jakaantunut. Ääripäiden välissä oli myös tilaa selkeästi kumpaankaan siipeen kuulumattomille. Esimerkkinä tällaisista henkilöistä voidaan pitää ainakin Eero Rydmania. Puolueen suuntauksista vasemmistosiipi oli varsin yhtenäinen, mutta samaa ei voi sanoa oikeistosiivistä. Eljas Erkko ja *Helsingin Sanomat* olivat varsin selkeästi oma ryhmittymänsä, joka kuitenkin monista kysymyksistä oli samaa mieltä Kivimäen ja muun oikeistosiiven kanssa.

Eljas Erkko lehtineen on selvästi oma lukunsa edistyspuolueen hajaannuksessa. *Helsingin Sanomat* ja Erkko eivät missään vaiheessa olleet kovin yhtenäisellä linjalla suhteessa puolueeseen. Jo hallituksen alkutaipaleella Erkko ja *Helsingin Sanomat* olivat puolueen piirissä selvimmin hallitusta arvostelevalla linjalla. Mitä pitemmälle puolueen hajaannus eteni, sen selvemmiksi kävivät myös ristiriidat *Helsingin Sanomien* piirin ja vasemmistosiiven välillä. Samaan aikaan kuitenkin Erkon ja Kivimäen välit paranivat ainakin pintapuolisesti. Ainakin näkemykset monissa kysymyksissä kävivät samaan suuntaan, vaikkeivät henkilökohtaiset välit välttämättä korjaantuneetkaan.

Jos *Helsingin Sanomat* ei ollut yhtenäisellä linjalla suhteessa puolueeseen, niin ei voi sanoa kovin monesta muustakaan tahosta. Jos äärimmäisen vasemmistosiiven toimijoilta olisi kysytty kuuluuko Kivimäki puolueeseen, vastaus olisi varmasti ollut samanlainen kuin kysyttäessä samaa suhteessa *Helsingin Sanomiin* ja Erkkoon. Kenties vasemmistosiivellä olisi oltu paikoin valmiimpia potkaisemaan Kivimäki kuin Erkko ulos puolueesta. Ainakin Ensio Hiitonen oli tätä mieltä. Kääntäen voisi myös kysyä mitä mieltä puolueen oikealla siivellä olisi oltu *Turun Sanomien*, *Nykypäivän* tai vaikka Hiitosen suhteesta puolueeseen. Puolueen ollessa niinkin hajanainen kuin se oli, ei ole mielekäästä arvioida *Helsingin Sanomien* suhdetta puolueeseen sillä perusteella, kuinka paljon se poikkesi puolueen ”linjasta”.

Erkko ja hänen lehtensä on yleensä luettu tutkimuksessa Kivimäen rinnalle. Heidän välinsä olivat kuitenkin jo hallituksen alkuvaiheissa selvästi ongelmalliset. Ennen kevään 1934 talousneuvostoepisodia puolueen piiristä ei juuri suurempia ristiriitoja löytynyt kuin Erkon ja Kivimäen väliset. Erkko esiintyi tässäkin kysymyksessä suunnilleen yhtä arvostelevalla kannalla kuin muutkin. Seuraavien reilun kahden vuoden aikana mikään ei suoranaisesti kerro, että pääministerin ja *Helsingin Sanomien* päätoimittajan välit olisivat parantuneet. Päinvastaisia esimerkkejä sen sijaan löytyy. Kevään 1934 puoluekokouksessa Erkko oli yksi hallitusta eniten arvostelleista. Hän myös esiintyi sekä lehdessään että eduskunnassa johdonmukaisesti hallituksen poikkeuslakeja vastaan. Erkko ei myöskään omien sanojensa mukaan suhtautunut mitenkään varauksettoman tyytyväisesti Kivimäkeen, ja Kivimäen asennoitumisen voi olettaa olleen samanlaista. Vaalien aikaan yhteistyö oli hyvin tiivistä, mutta tämän voi katsoa johtuneen yhteisistä tavoitteista. Hallituksen kaatumiseen liittyvissä tapahtumissa *Helsingin Sanomissa* ei oltu lainkaan myötämielisiä hallitusta kohtaan, pikemminkin päinvastoin. Erkon ja Hiekkalan kommentteista voi myös päätellä, etteivät he välttämättä olleet kovinkaan innokkaita Kivimäen hallituksen jatkon suhteen.

Lähteet ja kirjallisuus

I Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

A. K. Cajanderin kokoelma I (AKCK I)

A. K. Cajanderin kokoelma II (AKCK II)

Lassi Hiekkalan kokoelma

Ensio Hiitosen kokoelma

Rudolf Holstin kokoelma

Kansallisen Edistyspuolueen arkisto (KEPA)

T. M. Kivimäen kokoelma

Lauri Levämäen kokoelma

Oskari Mantereen kokoelma

E. J. Paavolan kokoelma

Risto Rytin kokoelma

Ester Ståhlbergin kokoelma

K. J. Ståhlbergin kokoelma

Rakel ja Urho Toivolan kokoelma

Tampereen yliopiston kirjasto (TAYK), Tampere

Bruno Sarlinin kokoelma

II Painetut lähteet

Aikalaiskirja. Henkilötietoja nykyajan suomalaisista 1941. Otava, Helsinki 1941.

Ståhlberg, Ester, *Ester Ståhlbergin voittojen ja tappioiden vuodet, päiväkirja vuosilta 1926-1934.*

Toimittaneet Hilikka ja Olli Vitikka. WSOY, Porvoo – Juva 1986.

Ståhlberg, Ester, *Ester Ståhlbergin sodan ja rauhan vuodet, päiväkirja vuosilta 1935-1947.* Toimittaneet Hilikka ja Olli Vitikka. WSOY, Porvoo – Juva 1987.

Ståhlberg, K. J., *Puheita 1927-1946.* Otava, Helsinki 1946.

Valtiopäivät 1934-1936: Pöytäkirjat

Sanoma- ja aikakauslehdet (luettu järjestelmällisesti läpi vuoden 1934 alusta vuoden 1936 lokakuuhun, lukuun ottamatta Nykypäivää joka alkoi ilmestyä vasta vuoden 1935 lokakuussa.)

Etelä-Suomen Sanomat

Helsingin Sanomat

Iltä-Sanomat

Kaleva

Nykypäivä

Turun Sanomat

Vapaa Kansa

III Kirjallisuus

Autio, Veli-Matti, *Mantere, Oskari*. Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia* 6. SKS, Helsinki 2005.

Borg, Olavi, 1965 *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880-1964*. WSOY, Porvoo 1965.

Borg, Olavi, *Liberalismi ja liberaalit puolueet*. Teoksessa *Poliittisia aatteita valistuksesta nykypäivään*. Yleisen historian tutkimuksia 3, Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylä 1979.

Borg, Olavi, *Puolueiden ja eduskuntaryhmien suhteet 1907-1977*. Tampereen yliopisto, Tampere 1980.

Brotherus, Heikki, *Eljas Erkko*. WSOY, Porvoo 1973.

Cajander A. K., *Kansamme suuri kysymys*. Helsingin uusi kirjapaino oy, Helsinki 1933.

Carlson C. E., *Sanomalehtimies Lassi Hiekkala*. Monila Oy, Helsinki 1990.

Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio, *Klassinen liberalismi*. Tampere University Press, Vammala 1997.

Hentilä, Seppo, *Itsenäisyydestä jatkosodan päättymiseen 1917-1944*. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809-2006*. WSOY, Helsinki 2006.

Hobhouse L. T., *Liberalism and Other Writings*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Hyrkkänen, Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere 2002.

Hyvärinen, Matti & Kurunmäki, Jussi & Palonen, Kari & Pulkkinen, Tuija & Stenius, Henrik, *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere 2003.

Hölttä, Outi, *Lapualaiskauden sisäpoliittiset jälkimainingit Kansallisen edistyspuolueen sanomalehdistössä vuosina 1933-36*. Poliittisen historian Pro gradu, Turun yliopisto, Turku 1978.

Hölttä, Outi, *Suomen puolueiden organisaatiot vuosina 1918-39*. Poliittinen historia. Julkaisuja C:17, Turun yliopisto, Turku 1982.

- Jokela, Marko**, *Kansallisen Edistyspuolueen ja Helsingin Sanomain suhde 1917-1943: puolueen pää-äänenkannattajasta riippumattomaksi sanomalehdeksi*. Valtio-opin Pro gradu, Helsingin yliopisto, Helsinki 1993.
- Jussila, Osmo**, *Suomi suuriruhtinaskuntana 1809-1917*. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809-2006*. WSOY, Helsinki 2006.
- Juva, Einar W.**, *P. E. Svinhufvud II*. WSOY, Porvoo 1961.
- Jääskeläinen, Mauno**, *Demokratian kriisi*. Teoksessa *Valtioneuvoston historia 1917-1966 I*. Valtioneuvoston historiatoimikunta, Helsinki 1977.
- Kalela, Annikki**, *Isäni A. K. Cajander*. Kirjayhtymä, Helsinki 1985.
- Kalpa, Harri**, *Sanan Saattajana Auran rannoilla. Turun Sanomat 1905-1985*. Turun Sanomat, Turku 1984.
- Kivimäki T. M.**, *Suomalaisen poliitikon muistelmat*. WSOY, Helsinki 1965.
- Klemola, Pertti**, *Helsingin Sanomat. Sananvapauden monopoli*. Otava, Keuruu 1981.
- Klinge, Matti**, *Kielikysymys 1930-luvulla*. Teoksessa *Kaksi vuosikymmentä Suomen sisäpolitiikkaa 1919-1939*. Toimittanut Päiviö Tommila, WSOY, Porvoo 1964.
- Kolbe, Laura**, *Rydman, Eero*. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 8*. SKS, Helsinki 2006.
- Kulha, Keijo K.**, *Sanasotaa ja sovittelua. Helsingin Sanomien poliittinen linja itsenäistymisestä talvisotaan*. Helsingin Sanomat, Helsinki 1989.
- Kurjensaari, Matti**, *30-liuvun vihainen nuori mies*. Tammi, Helsinki 1962.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko & Nygård, Toivo & Salokangas, Raimo**, *Helsingin Sanomat*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, Kustannuskiila OY, Kuopio 1988.
- Liedman, Sven-Eric**, *Liberalism in the Nordic Context*. Teoksessa *“Liberalism” Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Edited by Ilkka K. Lakaanniemi, Anna Rotkirch and Henrik Stenius, Renvall Institute, Helsinki 1995.
- Luoto, Reima T. A.**, *Liberalismi – johtava valtioaate*. Kustannusosakeyhtiö Librum, Mikkeli 1983.
- Lähteenmäki, Maria**, *Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta 1907-2003*. Teoksessa *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta sata vuotta 4*. Edita, Helsinki 2006.
- Manninen, Ohto & Salokangas, Raimo**, *Eljas Erkko. Vaikenematon valtiomahti*. WSOY, Juva 2009.
- Mickelsson, Rauli**, *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä*. Vastapaino, Jyväskylä 2007.
- Mylly, Juhani**, *Tasavallan Presidentit. Murrosten ja kasvun vuodet 1931-1940*. Weilin+Göös, Porvoo 1993.

- Mylly, Juhani**, *Puoluetutkimuksen kehityksestä ja ongelmista*. Teoksessa *Poliittisen historian tutkimusopas*. Toimittanut Timo Soikkanen, Turun yliopisto, Turku 1986.
- Nevakivi, Jukka & Hentilä, Seppo & Haataja, Lauri**, *Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen*. Oy Finn Lectura Ab, Loimaa 1993.
- Nousiainen, Jaakko**, *Suomen presidentit valtiollisina johtajina K. J. Ståhlbergista Mauno Koivisto*. WSOY, Juva 1985.
- Onnela, Samuli & Akkanen, Lauri**, *Esan kirjapaino oy ja Etelä-Suomen sanomat vuosina 1914-1964*. Etelä-Suomen sanomat, Lahti 1968.
- Paaskoski, Jyrki**, *Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys. Nuorsuomalaisen ja Kansallisen edistyspuolueen sosiaalipolitiikan synty*. Teoksessa *Historiallinen Arkisto109*. Suomen Historiallinen Seura, Tampere 1997.
- Palonen, Kari**, *Eurooppalaiset poliittiset käsitteet suomalaisissa pelitiloissa*. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toimittaneet Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius, Vastapaino, Tampere 2003.
- Polvinen, Tuomo**, *Pohjoismaisen suuntauksen puolesta*. Teoksessa *J. K. Paasikivi Valtiomiehen elämäntyö 2 1918-1939*, Toimittanut Tuomo Polvinen, WSOY, Juva 1992.
- Saastamoinen, Kari**, *Eurooppalainen liberalismi*, Atena, Jyväskylä 1998.
- Salminen, Esko & Salokangas, Raimo**, *Ilta-Sanomat*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, Kustannuskiila OY, Kuopio 1988.
- Salokangas, Raimo**, *Kaleva*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, Kustannuskiila OY, Kuopio 1988.
- Salokangas, Raimo**, *Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2*. Päätoimittaja Päiviö Tommila, Kustannuskiila OY, Kuopio 1987.
- Sjögren, Mikael**, *Kasvatus itsehuoltoon. Yksilö tavoitteena ja keinona ruotsalaisessa liberaalissa köyhäinhoitopolitiikassa 1900-luvun alusta noin vuoteen 1920*. Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus. Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vesa Vares, Kopijyvä, Jyväskylä 2002.
- Soikkanen, Timo**, *Kansallinen eheytyminen - myytti vai todellisuus*. WSOY, Helsinki 1984.
- Soikkanen, Timo**, *Ryti ja edistyspuolue*. Teoksessa *Tasavallan Presidentit. Sodan ja rauhan miehet 1940-1956*. Toimittanut Martti Turtola, Weilin+Göös, Porvoo 1993.
- Soikkanen, Timo**, *Temppelelinharjalla ja vaa'an kielenä. Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkiläiset ja cajanderilaiset 1930-luvun sisä- ja ulkopolitiikassa*. Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kas-*

vatus. *Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*. Toimittanut Vesa Vares, Kopijyvä, Jyväskylä 2002.

Stenius, Henrik & Turunen Ilkka, *Finnish Liberalism*. Teoksessa “*Liberalism*” *Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Edited by Ilkka K. Lakaanniemi, Anna Rotkirch and Henrik Stenius, Renvall Institute, Helsinki 1995.

Suistola, Jouni, *Kaleva. Sata vuotta kansan kaikuja*. Kaleva, Oulu 1999.

Suomi, Juhani, *Kohtalona yksinäisyys. Risto Rytin tie Suomen politiikan johtoon*. Otava, Keuruu 1989.

Suvanto, Pekka, *Konservatismi Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.

Suviranta, Bruno, *Vapaamielinen oppisuunta*. Teoksessa *Valtiotieteiden käsikirja. Neljäs osa Terveystieteiden – äänioikeus*. Tietosanakirja – osakeyhtiö, Helsinki 1924.

Tanner, Väinö, *Kahden maailmansodan välissä. Muistelmia 20- ja 30-luvuilta*. Tammi, Helsinki 1966.

Tarkka, Jukka, *Pulavuodet ja Risto Rytin rahapolitiikka*. Teoksessa *Tuntematon Risto Ryti*. Risto Ryti –seuran julkaisuja 1, Helsinki 1993.

Tarponen, Tyko, *Kansallinen edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu*. Valtiotieteellisen tiedekunnan lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopisto, Helsinki 1955.

Tuomioja, Erkki, *Sakari Tuomioja - suomalainen sovittelija*. Tammi, Helsinki 2007.

Turtola, Martti, *Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta*. Helsinki 1994.

Uola, Mikko, *Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932-1944*. Keuruu 1982.

Uola, Mikko & Leikola, Matti, *Cajander A. K.* Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 2*. SKS, Helsinki 2003.

Uola, Mikko, *Kivimäki T. M.* Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 5*. SKS, Helsinki 2005.

Uola, Mikko, *Parlamentaarisen demokratian haastajat 1920- ja 1930-luvuilla*. Teoksessa *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta 3*. Edita, Helsinki 2006A.

Uola, Mikko, *Sarlin, Bruno*. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 8*. SKS, Helsinki 2006B.

Valkama, Jussi, *Ehdyttämistä ja ristiriitoja: K. N. Rantakarim poliittinen toiminta vuodesta 1929 vuoteen 1939*. Suomen historian Pro gradu, Tampereen yliopisto, Tampere 2008.

Vares, Vesa, *Liberalismi, konservatismi, vasemmisto, oikeisto*. Teoksessa *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 1995*. Toimittaneet Timo Soikkanen ja Mikko Majander, Poliittinen historia Helsingin ja Turun yliopistot, Turku 1995.

Vares, Vesa, *Varpuset ja pääskyset. Nuorsuomalaisuus ja nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*. Helsinki 2000.

Vares, Vesa, *Kokoomus ja demokratian kriisi*. Teoksessa *Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1929-1944*. Toimittaneen Vesa Vares ja Ari Uino, Edita, Helsinki 2007A.

Vares, Vesa, Toivola, Urho. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 9*. SKS, Helsinki 2007B.

Waris, Heikki, *Suomalaisen sosiaalipolitiikan kehitys*. Teoksessa *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Toimittanut Pentti Renvall, WSOY, Porvoo 1965.

IV Internet-lähteet

Kansallisen Edistyspuolueen yleisohjelma 1929, POHTIVA, Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

[<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=keyleis1929>]. Luettu 15.2.2010.

Pääministeri Toivo Kivimäen hallituksen ohjelma, [[http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/kivimaki/Hallitusohjelma - Kivimaeki113214.jsp](http://valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/kivimaki/Hallitusohjelma_-_Kivimaeki113214.jsp)]. Luettu 12.1.2010.

Liite 1.

Kivimäen hallitus 14.12.1932-7.10.1936

Ministerit	Nimitetty	Eronnut	Puolue
Pääministeri T. M. Kivimäki			Edistys
Ulkoasiainministeri Antti Hackzell			Kokoomus
2. Ulkoasiainministeri Rolf Witting	30.12.1933	28.2.1936	RKP
Oikeusministeri Hugo Malmberg		27.2.1933	RKP
Eric J. Serlachius	27.2.1933	28.2.1936	RKP
E. J. Jatkola	6.3.1936		Edistys
Sisäasiainministeri Y. W. Puhakka			Kokoomus
Puolustusministeri Arvi Oksala			Kokoomus
Valtiovarainministeri H. M. J. Relander			Kokoomus
2. Valtiovarainministeri Ragnar Furuholm		21.4.1933	RKP
Rolf Witting	21.4.1933	28.2.1936	RKP
Tyko Reinikka	6.3.1936		Maalaisliitto
Opetusministeri Oskari Mantere			Edistys
Maatalousministeri K. T. Jutila		25.9.1936	Maalaisliitto
K. E. Linna	25.9.1936		Edistys
2. Maatalousministeri K. E. Linna	19.1.1934	25.9.1936	Edistys
Kululaitosten ja yleisten töiden ministeri K. E. Linna		25.9.1936	Edistys
E. J. Koskenmaa	25.9.1936		Kokoomus
2. Kululaitosten ja yleisten töiden ministeri E. J. Koskenmaa	17.12.1932	25.9.1936	Kokoomus
Kauppa- ja teollisuusministeri Ilmari Killinen	30.12.1932	6.3.1936	Edistys
V. A. Arola	6.3.1936		Maalaisliitto
Sosiaaliministeri Emil Hynninen		31.12.1935	Maalaisliitto
Bruno Sarlin	31.12.1935		Edistys

Lähde: Juhani Mylly, Tasavallan Presidentit. Murrosten ja kasvun vuodet 1931-1940, Weilin+Göös, Porvoo, 1993.

Liite 2.

Edistyspuolueen eduskuntaryhmät 1933-1936 ja 1936-1939.

Eduskuntaryhmä 1933-1936

Edustaja

Bruno Sarlin	Puheenjohtaja 1933-1935
Eero Rydman	Puheenjohtaja 1936 Vpj. 1933-1935
Arvo Inkilä	Varapuheenjohtaja 1936
Eljas Erkko	
Urho Toivola	Sihteeri
T. M. Kivimäki	
Oskari Mantere	
Sulo Heiniö	
Toivo Tyrni	11/1935 asti
Väinö Merivirta	11/1935 eteenpäin
E. J. Jatkola	11/1933 asti
Aleksanteri Fränti	11/1933 eteenpäin
W. K. Särkkä	Rahastonhoitaja

vaalipiiri

Vaasan läänin itäinen
Uudenmaan läänin
Viipurin läänin läntinen
Uudenmaan läänin
Turun ja Porin läänin eteläinen
Mikkelin läänin
Hämeen läänin eteläinen
Hämeen läänin pohjoinen
Turun ja Porin läänin eteläinen
Turun ja Porin läänin eteläinen
Oulun läänin eteläinen
Oulun läänin eteläinen
Viipurin läänin läntinen

Eduskuntaryhmä 1936

Edustaja

T. M. Kivimäki	
Oskari Mantere	
Arvo Inkilä	Varapuheenjohtaja
A. K. Cajander	Puheenjohtaja
Mandi Hannula	Rahastonhoitaja
Heikki Kannisto	Sihteeri
Helena Syrjälä	

vaalipiiri

Turun läänin eteläinen
Hämeen läänin eteläinen
Viipurin läänin läntinen
Uudenmaan läänin
Uudenmaan läänin
Oulun läänin eteläinen
Mikkelin läänin